

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ І МЕНЕДЖМЕНТУ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Випуск 11

Частина 1

Херсон
2015

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Шапошников Костянтин Сергійович, доктор економічних наук, професор (декан факультету економіки і менеджменту, професор кафедри економічної теорії Херсонського державного університету).

Заступник головного редактора:

Соловійова Ніна Ігорівна, доктор економічних наук (професор кафедри менеджменту і адміністрування Херсонського державного університету).

Відповідальний секретар:

Станкевич Юлія Юрївна, кандидат економічних наук (доцент кафедри економічної теорії Херсонського державного університету).

Члени редакційної колегії:

Мохненко Андрій Сергійович, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри економіки підприємства Херсонського державного університету).

Мармуль Лариса Олександрівна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри економіки підприємства Державного університету телекомунікацій).

Стратонов Василь Миколайович, доктор юридичних наук, професор (декан юридичного факультету Херсонського державного університету).

Іртищева Інна Олександрівна, доктор економічних наук, професор (професор кафедри міжнародної економіки та економічної теорії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського).

Сарапіна Ольга Андріївна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри обліку та аудиту Херсонського національного технічного університету).

Хрущ Ніла Анатоліївна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри фінансів та банківської справи Хмельницького національного університету).

Князева Олена Альбертівна, доктор економічних наук, професор (професор кафедри економіки підприємства та корпоративного управління Одеської національної академії зв'язку імені О.С. Попова).

Скидан Олег Васильович, доктор економічних наук, доцент (проректор з наукової роботи та інноваційного розвитку Житомирського національного агроекологічного університету).

Лозова Тамара Іллівна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри бухгалтерського обліку Бориспільського інституту муніципального менеджменту Міжрегіональної академії управління персоналом).

Грегори Гарднер, Ph.D, професор економіки Державного університету штату Нью-Йорк у Потсдамі, США.

Едвін Португал, Ph.D, професор економіки Державного університету штату Нью-Йорк у Потсдамі, США.

Римантас Сташис, Ph.D, професор економіки, завідувач кафедри менеджменту Клайпедського університету, Литва.

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»

включено до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказу МОН України від 14 лютого 2014 року № 153

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Херсонським державним університетом
на підставі Протоколу № 11 від 25.05.2015 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 19747-9547Р,
видане Державною реєстраційною службою України 15.03.2013 р.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Єнальєв М.М.

ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ МЕТОДІВ
В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ (НА ПРИКЛАДІ ТЕОРІЇ КОРИСНОСТІ).....9

Підлипна Р.П.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ
І РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ.....14

СЕКЦІЯ 2

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Багрова І.В., Черевко О.Л.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....18

Вікулова А.О.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ.....22

Герасименко А.Г.

ВЕЛИКИЙ БІЗНЕС І ДЕРЖАВА: ПОШУК ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ.....28

Готра В.В.

МОДЕЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ
ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ
УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ.....32

Грабовецький Б.Є., Чаплигіна О.В., Білоконь Т.М.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН ПЛОЩІ ЗЕМЛІ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ
ПІД БАГАТОРІЧНІ НАСАДЖЕННЯ.....37

Грінько І.М., Гафтуняк М.І.

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА ВАЖЛИВІСТЬ
У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ.....42

СЕКЦІЯ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Nona Karkuzashvili

COMMUNICATION STRATEGY – ONE OF THE MAJOR BARRIERS FOR SUCCESSFUL
STRATEGY EXECUTION IN THE ORGANIZATIONS OF EMERGING COUNTRIES.....46

Авраменко Т.П., Кушнір О.С.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
ТА ЯКОСТІ ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ.....49

Аллахвердян А.В.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРУКТУРИ
ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....53

Антоненко С.В., Кочетигова Т.В.

ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ.....57

Багашова Н.В.

БІЗНЕС-ІНКУБАТОРИ: СВІТОВИЙ Й ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД
СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ.....60

Балджи М.Д., Бойко О.С.

СУТНІСТЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ.....64

Батракова Т.І.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ
УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ.....67

Белкина И.А.

ОБОСНОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ЛОГИКИ НЕЧЕТКИХ МНОЖЕСТВ К ОЦЕНКЕ
СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК СЛОЖНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ.....71

Бескупська О.В.

СЕРТИФІКАЦІЯ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ.....76

Беляєва С.С., Тихоненко Ю.М. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	80
Блажей І.О. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕБЛЕВОГО БРЕНДУ НА УКРАЇНСЬКОМУ РИНКУ.....	85
Бодарецька О.М. СТРАТЕГІЧНИЙ ВИМІР ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ HR-ПІДРОЗДІЛУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ У МОТИВУВАННІ	88
Ковальчук Н.О., Паскар М.О. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИК ОЦІНКИ РІВНЯ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	91

СЕКЦІЯ 4 РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Бойченко Е.Б. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ МОНИТОРИНГУ УМОВ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ.....	95
Васильченко Л.С. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ.....	100
Дикань В.В. СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОРІЄНТАЦІЇ.....	103
Жидик О.І. СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РОЗДРІВНОЇ ТОРГІВЛІ В МІСТАХ І РАЙОНАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	107
Колесников В.І. МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	111
Кулич І.Б. ТУРИСТИЧНА ІНДУСТРІЯ ЯК СКЛАДНА СИСТЕМА МІЖГАЛУЗЕВИХ ВІДНОСИН.....	115

СЕКЦІЯ 5 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Бабяк Н.Д., Лозіна І.А. УПРАВЛІННЯ БУФЕРАМИ ВИТРАТ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО КОНТРОЛІНГУ.....	118
Біла Л.М. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ: ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	122
Бочарова А.С. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА.....	129
Ганусик Ю.Б. АНТИІНФЛЯЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	133
Говорушко Т.А., Шірінян Л.В., Яценко І.І. МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ.....	139
Далєвська Т.А. ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ВИДАТКОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	143

СЕКЦІЯ 6 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Пастернак Я.П. БЮДЖЕТУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВ ЛАКОФАРБОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ.....	148
Сокольська Р.Б., Вишнівецька А.М. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ОБЛІКУ КОМУНАЛЬНИХ ПЛАТЕЖІВ В УМОВАХ БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ.....	151

Сулима М.О. КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ.....	154
Черкашина Т.В. ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ У БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ: ПРОБЛЕМИ ТА ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	157
СЕКЦІЯ 7	
МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ	
Горбачук В.М. ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ Е-УРЯДУ ТА ЗРОСТАННЯ.....	161
Клепікова О.А., Сільвестрова Ю.С. МОДЕЛЮВАННЯ БЕЗЗБИТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА З УРАХУВАННЯМ ОБМЕЖЕНЬ.....	167
Корзаченко О.В. МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВ: МЕТОДОЛОГІЇ, ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ.....	171

CONTENTS

SECTION 1

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Enalev M.M.

USING EXPERIMENTAL METHODS IN ECONOMICS
(IN THE CONTEXT OF UTILITY THEORY)..... 9

Pidlypna R.P.

BASIC PRINCIPLES AND HISTORICAL STAGES OF THE FORMATION
AND DEVELOPMENT OF SOCIAL SECURITY..... 14

SECTION 2

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Bagrova I.V., Cherevko O.L.

INNOVATIVE DEVELOPMENT AS THE BASIS FOR THE IMPLEMENTATION
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT MODEL OF THE NATIONAL ECONOMY..... 18

Vikulova A.O.

INTELLECTUAL PROPERTY AS AN OBJECT OF COMMERCIALIZATION..... 22

Gerasymenko A.G.

LARGE BUSINESS AND STATE:
LOOKING FOR THE EFFECTIVE MODEL OF INTERACTION..... 28

Hotra V.V.

MODELING THE INNOVATION PROCESS AS A NECESSARY CONDITION
FOR THE FORMATION OF THE EFFECTIVE MECHANISM
OF MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT..... 32

Grabovetskiy B.E., Chaplygina O.V., Bilokon T.V.

THE RESEARCH OF TRENDS IN POPULATION AREA
UNDER PERENNIAL PLANTATIONS IN REGION..... 37

Grinko I.N., Haftunyak M.I.

HUMAN CAPITAL: THE ESSENCE, SUBSTANCE AND IMPORTANCE
IN NATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT..... 42

SECTION 3

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Nona Karkuzashvili

COMMUNICATION STRATEGY – ONE OF THE MAJOR
BARRIERS FOR SUCCESSFUL STRATEGY EXECUTION
IN THE ORGANIZATIONS OF EMERGING COUNTRIES..... 46

Avramenko T.P., Kushnir O.S.

WAYS OF INCREASE OF COMPETITIVENESS AND QUALITY
OF GRAIN PRODUCTION ARE IN UKRAINE..... 49

Allakhverdyan A.V.

FEATURES OF FORMATION OF FINANCIAL STRUCTURE
UTILITY ENTERPRISES..... 53

Antonenko S.V., Kochetygova T.V.

DOMESTIC EXPERIENCE OF REGULATION
IN THE DEVELOPMENT OF METALLURGICAL INDUSTRY..... 57

Bahashova N.V.

BUSINESS-INCUBATORS: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCES
OF CREATION AND FUNCTIONING 60

Baldgi M.D., Boiko O.S.

THE ESSENCE OF MODERNIZATION IN THE CONTEXT
OF THE CURRENT ECONOMIC CATEGORIES..... 64

Batrakova T.I.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING
EFFICIENCY ENTERPRISE MANAGEMENT..... 67

Bielkina I.A.

VINDICATION OF FUZZY SETS LOGIC APPLICATION FOR STATUS
ASSESSMENT OF ENTERPRISE AS A COMPLEX ECONOMIC SYSTEM..... 71

Beskupska O.V. CERTIFICATION AND STANDARDIZATION OF ENTERPRISES OF FOOD INDUSTRY AS ITS' COMPETITIVENESS IMPROVEMENT FACTOR.....	76
Belyaeva S.S., Tikhonenko Y.M. SOCIO-ECONOMIC FACTORS COMPETITIVE TOURISM PRODUCT (FOR EXAMPLE, CHERKASY REGION).....	80
Blazhey I.O. FEATURES OF FURNITURE BRANDS FORMATION IN UKRAINIAN MARKET.....	85
Bodaretska O.M. STRATEGIC DIMENSION OF FORMATION OF KEY MOTIVATION EFFECTIVENESS INDICATORS IN MACHINE BUILDING ENTREPRISES' HR SUBDIVISION.....	88
Kovalchuk N.O., Paskar M.O. IMPROVED VALUATION TECHNIQUES CREDITWORTHINESS OF DOMESTIC COMPANIES.....	91
SECTION 4 DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY	
Boychenko E.B. SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASIS FOR THE ORGANIZATION OF MONITORING THE LIVING CONDITIONS OF THE POPULATION OF THE REGION.....	95
Vasilchenko L.S. ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ASPECTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT REGION.....	100
Dikan V.V. STRATEGY OF REGIONAL DEVELOPMENT OF UKRAINIAN THE CONTEXT OF ORIENTATION ON EUROPE.....	103
Zhydyk O.I. THE STATE AND TRENDS OF RETAIL SECTOR IN CITIES AND DISTRICTS OF TRANSCARPATHIAN REGION.....	107
Kolesnykov V.I. THE MODEL OF STATE POLICY RURAL DEVELOPMENT OF UKRAINE UNDER EUROPEAN INTEGRATION PROCESS.....	111
Kulych I.B. TOURISM AS A COMPLEX SYSTEM OF INTER-BRANCH RELATIONS.....	115
SECTION 5 MONEY, FINANCES AND CREDIT	
Babiak N.D., Lozina I.A. MANAGEMENT OF INVESTMENT PROJECTS' BUFFERS OF EXPENSES IN THE STRATEGIC CONTROLLING SYSTEM.....	118
Bila L.M. MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE MONETARY SYSTEM: DOMESTIC PRACTICE AND INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	122
Bocharov A.S. THEORETICAL ASPECTS OF THE BANKING SECTOR OF NATIONAL ECONOMY.....	129
Ganusyk Yu.B. ANTI-INFLATIONARY REGULATION IN MODERN CONDITIONS.....	133
Govorushko T.A., Shirinyan L.V., Yatsenko I.I. METHODS AND TOOLS OF FINANCIAL REGULATION INSURANCE MARKET OF UKRAINE.....	139
Dalevska T.A. PROVISION OF LOCAL GOVERNMENT EXPENDITURE POWERS.....	143
SECTION 6 ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT	
Pasternak Y.P. BUDGETING AS A TOOL MANAGEMENT COST COMPANIES PAINT INDUSTRY.....	148

Sokolskaya R.B., Vishnivetskaya A.N. ORGANIZATION AND METHOD OF ACCOUNTING IN THE MUNICIPAL PLATIZHEY BUDGET ORGANIZATIONS	151
Sulyma M.A. THE CRITERIA FOR THE EFFICIENT FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF ACCOUNTING.....	154
Cherkashina T.V. FORMATION OF ACCOUNTING POLICIES IN BUDGETARY INSTITUTIONS: PROBLEMS AND SOLUTIONS.....	157
SECTION 7	
MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY	
Gorbachuk V.M. DECENTRALIZATION OF E-GOVERNMENT AND GROWTH.....	161
Klepikova O.A., Silvestrova J.S. SIMULATION OF BREAKEVEN COMPANIES WITH RESTRICTIONS.....	167
Korzachenko O.V. BUSINESS PROCESS MODELING: METHODOLOGIES, APPROACHES AND METHODS.....	171

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.16

Снальєв М.М.
аспірант*Чорноморського державного університету імені Петра Могили*

ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ МЕТОДІВ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ (НА ПРИКЛАДІ ТЕОРІЇ КОРИСНОСТІ)

У статті розглядаються основні завдання та проблеми організації та проведення економічного експерименту. Наведено класифікацію експериментів. Визначено основні типи збору даних та методи їх інтерпретації та обробки.

Ключові слова: теорія корисності, економічний експеримент, поведінкова економіка, дизайн експерименту, експериментальна економіка.

Enaliev M.M. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ МЕТОДОВ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКЕ (НА ПРИМЕРЕ ТЕОРИИ ПОЛЕЗНОСТИ)

В статье рассматриваются основные задания и проблемы организации и проведения экономического эксперимента. Приведена классификация экспериментов. Определены основные типы сбора данных и методы их интерпретации и обработки.

Ключевые слова: теория полезности, экономический эксперимент, поведенческая экономика, дизайн эксперимента, экспериментальная экономика.

Enaliev M.M. USING EXPERIMENTAL METHODS IN ECONOMICS (IN THE CONTEXT OF UTILITY THEORY)

In the article main tasks and problems for organization and realization are considered. The major principle of planning and organization of the experiments in economics are showed. Methodology presenting of the risk and uncertainty alternatives for choice is considered.

Keywords: utility theory, economic experiment, behavioral economics, design of experiment, experimental economics.

Постановка проблеми. Основним критерієм перевірки будь-якої теорії є її описативна та прогностична валідність. Одним із основних методів перевірки теоретичних моделей є узгоджуваність прогнозованих теорією результатів з економічною дійсністю. Подібне порівняння може відбуватися шляхом аналізу масиву статистичних даних, отриманих протягом тривалого часу спостереження, а можуть бути отримані і в результаті реалізації спеціально змодельованої ситуації – експерименту. Тому досить актуальною є проблема розвитку методології проведення експерименту як основи для найбільш оптимального інструменту верифікації положень теорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення і розвиток експериментальної економіки, дослідження проблем методології, побудови та реалізації економічного експерименту пов'язані з роботами І. Фішера, Е. Чемберліна, В. Сміта [16], М. Алле [22], Д. Канемана і А. Тверські [10; 11; 19; 20] та ін. Серед результатів вітчизняних дослідників проблематики експериментальної економіки варто відзначити роботи О. Длугопольського та Ю. Івашука [24].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній літературі відчувається брак досліджень на тему експериментальної економіки. Існуючі дослідження переважно стосуються генези та періодизації галузі експериментальної економіки. Натомість недостатньо опрацьована проблематика дизайну, використання методології та практичної реалізації експерименту в економічній науці.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення поняття економічного експерименту та висвітлення особливостей основних етапів його реалізації в рамках дослідження проблематики вибору індивіда.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час економічна наука вважалася суто теоретичною, тобто такою, що не могла претендувати на експериментальну перевірку своїх постулатів за прийнятних умов. Мабуть, найбільш вдало з цього приводу висловився К. Маркс: «...при аналізі економічних форм нельзя пользоваться ни микроскопом, ни химическими реактивами. То и другое должна заменить сила абстракции» [25, с. 6].

Але завдяки роботам одного з основоположників експериментальної економіки – Вернона Сміта, використання експерименту під час економічних досліджень стало доволі поширеним явищем. Особливо значним вплив експериментальних досліджень був здійснений на теорію корисності. Цілком закономірно, що Нобелівську премію з економіки 2002 року розділили між собою один з авторів «психологічної» теорії корисності (поведінкової економіки) Д. Канеман та засновник експериментального методу в економіці В. Сміт. Перший як автор теорії перспектив – моделі корисності заснованій на психологічних аспектах поведінки індивіда, а другий як автор інструментарію за допомогою якого вдалося накопичити значний обсяг емпіричних даних на основі яких і було побудовано теорію перспектив [23, с. 5].

Суть експерименту в теорії корисності полягає у виявленні переваг індивіда, тобто яку із запропонованих альтернатив обере суб'єкт. Одна із найважливіших умов, яку повинен забезпечити експериментатор, – зацікавленість суб'єктів, що беруть участь в експерименті у його результатах. Тобто необхідно створити такі умови, за яких спостерігатиметься максимальна відповідність поведінки учасників експерименту їхній реальній ринковій поведінці. Варто зазначити, що за час застосування інструментарію експериментальної економіки в дослідженнях про-

блем теорії корисності, відбулась певна зміна його основних принципів. Так, якщо один із перших дослідників, хто застосував експеримент в теорії корисності, – М. Алле проводив опитування серед учасників колоквиуму в 1952 при проведенні експерименту [22, с. 232], що пізніше став відомим як «парадокс Алле» (Allais paradox), то в подальшому умови проведення експерименту стали більш жорсткими.

Вже у роботах Д. Канемана та А. Тверські прослідковується більш жорстка формалізація при постановці експерименту. Зокрема, дослідники надають інформацію про сімейний дохід респондентів та місце проведення експерименту [11, с. 264]. Проводиться опис самої процедури проведення експерименту. Студентам пропонується обрати найбільш привабливу з їх точки зору перспективу (варіант для вибору – *prospect*), причому їх попередили, що у даному дослідженні немає правильних чи неправильних відповідей – метою дослідження є виявлення особливостей поведінки індивіда за умов вибору між ризиковими альтернативами. Опис альтернатив було оформлено у вигляді буклетів.

Подібна техніка проведення експериментів може викликати певну критику. Оскільки не можна з великою достовірністю стверджувати щодо високого ступеню зацікавленості респондентів в результатах цього експерименту і, відповідно, можуть виникати сумніви в адекватності отриманих результатів. Проблема підвищення рівня зацікавленості суб'єктів – учасників експерименту вилилася у проведення експериментів з реальними грошима. Тобто індивід, що брав участь в експерименті, отримував можливість зіграти в ту лотерею, яку він обирав. Таким чином анулювалася проблема зацікавленості індивіда та адекватності експерименту реальній ринковій поведінці, оскільки експеримент, по суті, відтворював реальні ринкові умови.

Але, зважаючи на доволі високу витратність подібних експериментів, у значній частці експериментальних досліджень використовувалися гіпотетичні (уявні) стимули. Так, Д. Гретер і Ч. Плонт, критикуючи у своєму огляді організацію і проведення психологічних експериментів в сфері вивчення феноменів людської поведінки в ситуаціях вибору за умов ризику або невизначеності, вказували на їх невідповідність економічному погляду на експеримент [6]. Зокрема, автори акцентували увагу на відсутність або недостатність дії стимулів, що мали б мотивувати респондентів демонструвати поведінку відповідно ринковій. Незначна увага приділялася ефекту доходу в тих експериментах, де використовувалися грошові або альтернативні механізми мотивації респондентів.

Аналогічно, Д. Рід зазначає [14, с. 265], що більшість експериментальних демонстрацій невідповідності теорії очікуваної корисності ринковій поведінці реальних суб'єктів проведена на основі лотерей з гіпотетичним а не реальними можливими виходами. У такому випадку валідність результатів може бути підтверджена лише у випадку збігу двох типів поведінки індивіда: прийняття рішень за умов гіпотетичного та реального вибору. Подібна відповідність матиме місце для індивіда, що здатен уявити як він буде себе поводити в реальній ситуації (що відповідає гіпотетичному аналогу) та за відсутності у нього причин приховувати свій вибір.

Цілком імовірно, що не всі потенційні респонденти відповідають таким припущенням. Зокрема, Н. Вілкокс [21] та Г. Гаррісон [7] стверджують, що

респонденти можуть давати відповіді в іграх з гіпотетичними виходами відмінні від аналогічних ігор з реальними виходами.

Паралельно проведенню самих експериментальних досліджень, відбувалося вдосконалення самого методу економічного експерименту. У результаті відбулися певні зміни у розумінні суті та головних завдань експерименту в економічній науці.

Так, головним завданням лабораторного експерименту визнається створення керованого мікроекономічного середовища, де буде гарантовано адекватний контроль і строгість вимірювання відповідних величин [16, с. 930]. Безумовно, експериментатору під час проведення експерименту необхідно мати певний рівень контролю та зберігати можливість вимірювати ті величини, які є важливими для досягнення мети експерименту. Контроль над експериментом, перш за все означає можливість зафіксувати зміни, які використовуються при моделюванні умов експерименту (наприклад: сума можливого виграшу або втрат чи імовірність їх настання). З іншого боку, експериментатор, залежно від умов проведення та мети експерименту може змінювати ці показники на різних етапах або залежно від його часової прив'язки.

Іншою важливою особливістю експерименту на мікроекономічному рівні є необхідність вимірювання можливих результатів експерименту. Перш за все мова йде про можливість фіксації поведінки суб'єкта (респондента), що є особливо важливим для лабораторних експериментів, спрямованих на побудову моделі поведінки, досліджуваного суб'єкта (наприклад, виявлення переваг індивіда стосовно тих чи інших альтернатив). Фіксація процесу та наслідків прийняття рішень респондентів дає змогу кількісно аналізувати їх поведінку під час проведення експерименту та побудувати численну модель (принаймні в окремих випадках).

Але для проведення подібного експерименту необхідно дотримуватися певних умов, деякою мірою канонів експериментальної економіки. В. Сміт визнає ці необхідні умови таким чином [16].

Ненасиченість. Концепцію ненасиченості можна звести до припущення про існування монотонно зростаючої функції корисності доходу учасника експерименту у $\{U(x) | \frac{dU}{dx} > 0\}$, де x – сума отриманого доходу.

Випуклість. Індивіду має бути гарантовано право претендувати на виграш (дохід) який може зростати або зменшуватися в залежності від результату лотереї (гри), що проводиться в експерименті. При чому дохід, який отримує респондент (учасник експерименту) має залежати від рішень які він прийняв під час проведення даного експерименту. Допускається розділення винагороди, що отримує індивід, на декілька частин, одна із яких може не залежати від рішень суб'єкта під час гри (наприклад, плата за участь в експерименті) і є гарантованою винагородою для кожного учасника, але обов'язково повинен бути недетермінований виграш, який індивід може отримати, обираючи ту чи іншу альтернативу.

Домінування. Принцип домінування передбачає, що реальна платіжна функція повинна домінувати, перевищувати усі можливі витрати або незручності суб'єкта від участі в експерименті. Для виконання цього принципу доцільно використовувати розщеплення платежів учасникам експерименту, як це було запропоновано вище.

Приватність. Кожен учасник експерименту повинен володіти інформацією лише про свої власні альтернативи вибору в експериментальній грі (лоте-

реї). Ця умова дозволяє зменшити або і повністю ліквідувати викривлення реального вибору індивіда через міжособистісну взаємодію. Взагалі, для експериментів з дослідження індивідуального вибору (наприклад парадоксу Алле або оберненості переваг (*preference reversal*)) доцільно максимально обмежити обмін інформацією між учасниками: як щодо прийняття рішень (вибір тієї чи іншої альтернативи), так і щодо самих альтернатив. Подібне інформаційне обмеження дозволяє нівелювати ефект наслідування окремими індивідами поведінки інших учасників експерименту.

Паралелізм. Ненасиченість та випуклість – необхідні передумови для проведення успішного експерименту шляхом мотивації індивіда діяти в тих рамках, які визначені експериментатором. Але виконання подібних умов недостатньо для контролю над експериментом. Домінування та приватність сприяють кращому контролю експериментатора за ходом експерименту. Основою для використання результатів лабораторних досліджень є концепція паралелізму. Її суть полягає у припущенні про еквівалентність поведінки індивіда і взаємодії інститутів (систем, наборів правил тощо) за умов, що моделюються експериментально, та реального середовища за інших рівних умов.

Сучасні експерименти в рамках економічної науки реалізуються в декілька етапів: підготовка до експериментального дослідження, проведення експерименту, обчислення результатів та їх аналіз. В рамках першого етапу дослідник обирає методологію та розробляє дизайн майбутнього експерименту.

При виборі методології проведення експерименту необхідно в першу чергу визначитися з механізмом стимулювання – яким чином учасники експерименту отримають винагороду за участь в експерименті і в якій сумі буде виплачена ця винагорода. Найбільш поширеною практикою є виплата певної фіксованої суми за участь в експерименті або право на участь в лотереї яку обрав учасник. Іншими словами, організатор експерименту пропонує окремим учасникам взяти участь у тій лотереї, яку вони обрали на стадії експерименту, але кількість таких учасників зазвичай менша від загальної кількості учасників експерименту. Тобто організатор повинен передбачити механізм випадкового вибору тих учасників, які отримають це право. Переважна більшість сучасних експериментів виконуються з реальними стимулами (грошові кошти або інші цінні для учасників активи (наприклад, бейсбольні картки [13])).

Після вибору механізму стимулювання учасників експерименту необхідно визначитися з характером організації експерименту – спеціально обладнане місце, природні умови або через мережу WWW (Інтернет). Найбільш оптимальним з точки зору контрольованості є проведення експериментів в спеціально обладнаних лабораторіях, де можна створити відповідні умови та жорстко регламентувати процес проведення експерименту. Відповідно до планів експериментатора можна або організувати обговорення і стимулювали процес колективного прийняття рішень, або навпаки добитися індивідуалізації рішення, елімінувавши суб'єкта прийняття рішень від впливу групи.

Дизайн експерименту має важливе значення для отримання валідних результатів дослідження та об'єктивності висвітлення досліджуваного явища. Проблема дизайну доволі тісно пов'язана з характером організації експерименту. Зокрема мова іде про представлення інформації суб'єктам експерименту у

виді картки або спеціальної програми на екрані ПК. Саме представлення інформації учасникам експерименту теж має доволі важливе значення, тут варто згадати вплив «ефекту оформлення» (*framing effect*), що був виявлений Д. Канеманом та А. Тверські [19; 20], і проявляється у зміні рішення індивіда залежно від характеру подання інформації.

Ефект оформлення зазвичай проявляється в зміні медіанних уподобань індивідів, що беруть участь в експерименті в залежності від оформлення лотереї (або питання), яку оцінюють індивіди, хоча сутність лотереї не змінюється. Наприклад, широко відомою стала проблема зміни медіанного вибору учасниками експерименту (методу лікування від уявної «Азійської хвороби» (*Asian disease*)) залежно від способу подачі інформації [20, с. 453]. Інший приклад наводять Д. Канеман, Дж. Нітч та Р. Талер, які оцінювали зміну реакції учасників експерименту на дії фірми, залежно від подачі інформації учасникам експерименту. Так, учасникам експерименту було запропоновано оцінити за двобальною шкалою (прийнятно, неприйнятно) дії фірми у двох випадках [10]. У першому випадку за умови надлишкової пропозиції робочої сили та відсутності інфляції фірма прийняла рішення зменшити рівень оплати праці на 7%. Це рішення оцінили як неприйнятне 62% та, відповідно, як прийнятне 38% із 125 учасників експерименту. У другому випадку 129 учасникам було запропоновано оцінити дії фірми (за умов надлишкової пропозиції робочої сили та інфляції у 12% фірма збільшила рівень оплати праці на 5%) за аналогічними правилами. У цьому випадку лише 22% суб'єкти експерименту оцінили це рішення як неприйнятне і 78% оцінили його як прийнятне. Хоча при більш детальному розгляді стає очевидним, що і в першому і в другому випадках має місце скорочення реальної заробітної плати для працівників на 7%, але оцінки учасників експерименту даної ситуації прямо протилежні.

Тому питання вигляду інтерфейсу взаємодії умов експерименту та суб'єктів, що беруть участь у дослідженні, набуває особливого значення. Графічне надання індивіду інформації про імовірнісний розподіл та можливі результати лотереї, зазвичай візуалізується у вигляді кругових діаграм за секторами пропорційного розміру стосовно величині ймовірності їх настання [3, с. 44], у вигляді лінії з відрізками пропорційними величині ймовірностей [17; 18] або непропорційними ймовірностям [8]. В аналітичному вигляді лотерея може бути представлена словесним описом або у вигляді схеми із зазначенням суми можливого виграшу/втрати та величини ймовірності у відсотках або частках. Можливе комбіноване представлення лотереї, де одночасно реалізується і графічний і аналітичний методи представлення інформації (*list format*) [3, с. 45]. Досить часто при аналітичному поданні ймовірнісного розподілу використовують прийом природних частот (*natural frequencies*) – представлення розподілу за допомогою аналогії (урни з кульками різного кольору, тощо). Одним із перших таких прийом використав Д. Елсберг [4]. Окремі дослідження [5] показують, що використання природних частот сприяє більш адекватному сприйняттю інформації суб'єктами експерименту, ніж представлення тих же даних у графічному чи аналітичному вигляді.

На етапі проведення експерименту головними завданнями експериментатора є добір учасників експерименту відповідно до визначених задач дослідження параметрів, доведення правил та контроль

за їх дотриманням учасниками дослідження. Очевидно, що і перше, і друге завдання більш ефективно можуть виконуватися у контрольованому середовищі лабораторії, аніж в умовах проведення дослідження через мережу WWW (Інтернет), хоча останній варіант дозволяє кардинально збільшити кількість учасників експерименту (наприклад, у дослідженнях М. Бірнбаума, з використанням мережі Інтернет [3] приймали участь 3440 респондентів, а в дослідженнях, що проводилися в режимі оффлайн, учасників зазвичай на порядок менше, наприклад [18]). Питання вибору методу збору інформації, а особливо достатньої чисельності учасників, є доволі дискусійним. Тому при використанні механізму збору інформації в режимі онлайн, можна дотримуватися існуючої тенденції – збільшення чисельності учасників експерименту на порядок, порівняно з експериментом, проведеним у лабораторних умовах.

Особливу галузь експериментальної економіки і зокрема дослідження процесу прийняття рішень в умовах невизначеності та ризику складають експерименти над тваринами [1; 9; 15]. Так, останнім часом дослідження проблематики теорії корисності проводяться за допомогою лабораторних експериментів не лише над суб'єктами – людьми, але і над тваринами, зокрема вищими приматами та щурами. Дослідження, проведені А. Розаті та Б. Хейром, показали, що примати (шимпанзе та бонобо), подібно до людей, прагнуть уникати невизначеності на користь ризикових альтернатив [15].

Експерименти, поставлені над лабораторними щурами Р. Баталіо, Дж. Кейгелем та Д. МакДональдом [1], показали, що в ситуації вибору щури демонструють відхилення від аксіоми незалежності, подібні людським. Мотивуючим фактором для об'єктів експерименту були порції їжі, тому їх поведінку можна розглядати як максимально наближену до поведінки в природних умовах.

Результатом проведення першої частини експерименту (власне проведення дослідження) щодо дослідження теорії корисності або вибору індивіда за умов наявності ризикових альтернатив, зазвичай є певний набір даних щодо вибору між тими чи іншими альтернативами. Звичайна схема проведення експерименту передбачає порівняння між собою респондентами декількох пар ризикових альтернатив. На другому етапі експерименту виникає необхідність проаналізувати ці дані та підтвердити або спростувати початкову гіпотезу.

Найпростішим інструментом для такого аналізу виступає просте агрегування та виявлення медіанного вибору учасників експерименту. В основній своїй масі результати експерименту неоднозначні. Тобто при виборі з ряду альтернатив, частина суб'єктів обирає альтернативу А, частина В, С і т.д. Припустімо, якщо в експерименті (експериментальна гра – вибір з двох альтернатив А та В) взяли участь 57 осіб і 41 з них обрали альтернативу А, а решта – 16 – альтернативу В, відповідно 72% та 28%, то за результатом експерименту можна стверджувати, що з двох альтернатив А та В індивід обиратиме перспективу А.

Подібні експерименти можуть проводитися для визначення параметрів моделей у теорії корисності. Але такі дослідження не дозволяють виявити «універсальні» параметри, що підходять для кожного індивіда, оскільки кожна група респондентів може мати свої характеристики, відмінні від характеристик інших груп (схильність до ризику, рівень достатку тощо). Тому в рамках експериментального дослідження (гри) використовують серії з попарного

порівняння лотерей. Найпростіші з таких серій дозволяють виявити непослідовність у виборі індивіда. Саме такі експерименти, що складалися з вибору між чотирма альтернативами, розділеними на два етапи, дозволили виявити непослідовність вибору індивіда, що пізніше отримала назву парадоксу Алле та парадоксу Еллсберга (*Ellsberg paradox*).

Експерименти з короткими серіями є більш дієвим інструментом у дослідженні питань індивідуального вибору, оскільки зазвичай дають можливість більш точно оцінити параметри моделі та можуть виявити адекватність чи неадекватність дескриптивних властивостей досліджуваної моделі. Значна частка експериментів проводиться саме з такими серіями (декілька пар альтернатив). Хоча інколи серії бувають значно довшими, наприклад у роботах М. Бірнбаума [2], Дж. ван де Кюлена та П. Векера [12].

У випадку використання більш тривалих серій з пар лотерей, метою експерименту зазвичай є дослідження впливу співвідношення імовірності та розміру виграшу на вибір респондента між різними лотереями. У такому випадку може обиратися дві лотереї, одна з яких повторюється в кожному акті вибору (в кожній парі альтернатив), а інша змінюється, причому зміни стосуються або суми виходів (можливих результатів) або імовірності їх настання. У такому разі початкові лотереї підбираються так, щоб індивід надавав перевагу одній з них (частка вибору цієї альтернативи повинна наближатися до 1), а потім поступово змінювати її, зменшуючи суми можливого виграшу чи імовірність отримання максимального результату. Подібна трансформація продовжується доти, доки більшість учасників експерименту не обере другу лотерею.

Інший, не менш важливий випадок використання довгих серій попарного вибору, – дослідження впливу ефекту навчання або ринкового досвіду на прийняття рішень індивідом. У такому разі довжина серії сприяє виявленню тренду на збільшення або зменшення відхилення від стандартної теорії. Наприклад, при дослідженні відхилення від парадоксу Алле або використання механізму «прокачування грошей» (*money pumping*) в експериментах з дослідження ефекту оберненої переваги.

Додатковим інструментом обробки й аналізу результатів експериментального дослідження є міра, запропонована М. Бірнбаумом [2, с. 270], для більш точного дослідження відхилень поведінки індивіда від принципу стохастичного домінування. Ця функція без суттєвих обмежень може застосовуватися як робочий інструмент і в інших випадках дослідження вибору індивіда. Формально міру Бірнбаума можна представити як:

$$P(A, B) = \frac{1}{1 + e^{-\alpha[U(A) - U(B)]}},$$

де $P(A, B)$ означає імовірність вибору індивідом альтернативи А з пари альтернатив (А, В), що може інтерпретуватися як частка респондентів, що при виборі з (А, В) обрали А. $U(A)$ та $U(B)$ – розрахункові значення корисності альтернатив, α – коефіцієнт пропорційності. М. Бірнбаум пропонує розраховувати коефіцієнт пропорційності на основі попарного порівняння лотерей, що демонструють найбільш сталу пропорцію розподілу вибору респондентів між А та В. Варто зазначити, що подібна процедура передбачає проведення декількох попередніх серій попарного порівняння лотерей (альтернатив), з метою виявлення найстійкішого співвідношення

для розрахунку коефіцієнта пропорційності за формулою:

$$\alpha = -\ln\left(\frac{1}{P(A,B)} - 1\right) \times \frac{1}{[U(A) - U(B)]},$$

Міра Бірнбаума дозволяє оцінювати не лише якісні характеристики результатів експерименту (напр. $A > B$), але і вимірювати кількісні. Використовуючи цей інструмент, дослідник може виявити, який відсоток респондентів оберуть перспективу A , згідно із тестованою моделлю, а який – B . У такому разі відкривається широка перспектива використання методу найменших квадратів для оптимізації функції корисності [2] на основі масивів емпіричних даних. Однією із слабких сторін цього інструменту є необхідність використання великої кількості даних про попарний вибір респондентів та труднощі, пов'язані з проведенням подібних масштабних експериментів.

Висновок. Експериментальна економіка зародилася як інструмент для перевірки положень теорії на відповідність реальним економічним ситуаціям. З часом експериментальна економіка перетворилася на самостійну галузь економічної науки із власною проблематикою, цілями та методологією. Цей процес можна прослідкувати на прикладі ускладнення механізму реалізації економічного експерименту з часів його запровадження як засобу отримання емпіричних даних до останніх експериментальних робіт. Подібне ускладнення механізму закономірно викликало дискусію про рівень паралелізму між експериментально змодельованою ситуацією та дійсністю. Результатом цієї дискусії стали більш досконалі форми мотивації суб'єктів експерименту для виявлення їх дійсних переконань, такі як метод BDM (Becker – De Groot – Marshak method). Інша проблема, що поки не має повного розв'язку, полягає в необхідності урахування ефекту оформлення, виявленого у роботах Д. Канемана та А. Тверські, який полягає у зміні рішень учасників дослідження при зміні формулювань рамок самого експерименту. Перспективним напрямом для подальших досліджень все ще залишається дизайн самого експерименту та інтерфейсу суб'єкт – експериментатор, оскільки це також може вплинути на кінцеві результати. Недостатньо дослідженими залишаються питання організації економічних експериментів за допомогою мережі WWW (Інтернет). Зокрема, у частині мотивації учасників та методики оцінки дій учасників відділеного експерименту відповідно до їх справжніх уподобань. Але, незважаючи на подібні проблеми та низку нерозв'язаних задач, експеримент є доволі потужним та часто використовуваним інструментом для тестування гіпотез і верифікації теоретичних побудов у рамках економічної науки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Battalio R. Animals' Choices over Uncertain Outcomes: Some Initial Experimental Results / R. Battalio, J. Kagel, D. MacDonald // *The American Economic Review*. – 1985. – № 4. – С. 597-613.
2. Birnbaum M. A Comparison of Five Models that Predict Violations of First-Order Stochastic Dominance in Risky Decision Making / Michael Birnbaum // *The Journal of Risk and Uncertainty*. – 2005. – № 3. – С. 263-287.
3. Birnbaum M. Tests of rank-dependent utility and cumulative prospect theory in gambles represented by natural frequencies: Effects of format, event framing, and branch splitting / Michael H. Birnbaum // *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. – 2004. – № 95. – С. 40-65.
4. Ellsberg D. Risk, Ambiguity, and the Savage Axioms / Daniel Ellsberg // *Quarterly Journal of Economics*. – 1961. – № 4. – С. 643-669.
5. Gigerenzer G. How to Improve Bayesian Reasoning Without Instruction: Frequency Formats / G. Gigerenzer, U. Hoffrage // *Psychological Review*. – 1995. – № 4. – С. 684-704.
6. Grether D. Theory of Choice and the Preference Reversal Phenomenon / D. Grether, C. Plott // *The American Economic Review*. – 1979. – № 4. – С. 623-638.
7. Harrison G. Expected utility theory and the experimentalists / Glenn W. Harrison // *Experimental economics* / Glenn W. Harrison. – Heidelberg : Springer-Verlag Berlin Heidelberg GmbH, 1994. – (Studies in empirical economics). – С. 43-73.
8. Humphrey S. Regret Aversion or Event-Splitting Effects? More Evidence under Risk and Uncertainty / Steven Humphrey // *Journal of Risk and Uncertainty*. – 1995. – № 11. – С. 263-274.
9. Kagel J. Tests of «Fanning Out» of Indifference Curve: Results from Animal and Human Experiments / J. Kagel, D. MacDonald, R. Battalio // *The American Economic Review*. – 1990. – № 4. – С. 912-921.
10. Kahneman D. Fairness as a Constraint on Profit Seeking: Entitlements in the Market / D. Kahneman, J. Knetsch, R. Thaler // *The American Economic Review*. – 1986. – № 4. – С. 728-741.
11. Kahneman D. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk / D. Kahneman, A. Tversky // *Econometrica*. – 1979. – № 2. – С. 263-292.
12. Kuilen G. Learning in the Allais paradox / G. Kuilen, P. Wakker // *Journal of Risk and Uncertainty*. – 2006. – № 33. – С. 155-164.
13. List J. Preference Reversals of a Different Kind: The «More Is Less» Phenomenon / John List // *The American Economic Review*. – 2002. – № 5. – С. 1636-1643.
14. Read D. Monetary incentives: what are they good for? / Daniel Read // *Journal of Economic Methodology*. – 2005. – № 2. – С. 265-276.
15. Rosati A. Chimpanzees and bonobos exhibit divergent spatial memory development / A. Rosati, B. Hare // *Developmental Science*. – 2012. – № 6. – С. 840-853.
16. Smith V. Microeconomic Systems as an Experimental Science / Vernon Smith // *American Economic Review*. – 1982. – № 5. – С. 923-955.
17. Starmer C. Probability and Juxtaposition Effects: An Experimental Investigation of the Common Ratio Effect / C. Starmer, R. Sugden // *Journal of Risk and Uncertainty*. – 1989. – № 2. – С. 159-178.
18. Starmer C. Testing for Juxtaposition and Event-Splitting Effects / C. Starmer, R. Sugden // *Journal of Risk and Uncertainty*. – 1993. – № 6. – С. 235-254.
19. Tversky A. Rational Choice and the Framing of Decisions / A. Tversky, D. Kahneman // *The Journal of Business*. – 1986. – № 2. – С. 251-278.
20. Tversky A. The Framing of Decisions and the Psychology of Choice / A. Tversky, D. Kahneman // *Science, New Series*. – 1981. – № 4481. – С. 453-458.
21. Wilcox N. Lottery Choice: Incentives, Complexity and Decision Time / Nathaniel T. Wilcox // *The Economic Journal*. – 1993. – № 421. – С. 1397-1417.
22. Алле М. Поведение рационального человека в условиях риска: критика постулатов и аксиом американской школы / Морис Алле // *Thesis*. – 1994. – № 5. – С. 217-241.
23. Белянин А. Дениел Канеман и Вернон Смит: экономический анализ человеческого поведения / Алексей Белянин // *Вопросы экономики*. – 2003. – № 1. – С. 4-23.
24. Длугопольський О. Експериментальна та поведінкова економіка: від Вернона Смита до Даниєля Канемана / О. Длугопольський, Ю. Івашук // *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. – 2014. – № 1. – С. 180-193.
25. Маркс К. Капітал / Карл Маркс. – Москва : Политиздат, 1983. Т. 1. – 737 с.

УДК 369(477)

Підлипна Р.П.

кандидат економічних наук, доцент
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

В статті окреслено періодизацію розвитку системи соціального страхування. Виділено низку суперечливих модифікацій та реформ, що пройшло соціальне страхування в добу СРСР. Розглянуто становлення системи соціального страхування в СРСР. Розкрито етапи становлення соціального страхування в Україні.

Ключові слова: соціальне страхування, еволюція, формування, розвиток, реформа, допомога.

Пидлыпна Р.П. ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ

В статье определена периодизация развития системы социального страхования. Выделен ряд противоречивых модификаций и реформ социального страхования в эпоху СССР. Рассмотрено становление системы социального страхования в СССР. Раскрыты этапы становления социального страхования в Украине.

Ключевые слова: социальное страхование, эволюция, формирование, развитие, реформа, помощь.

Pidlypna R.P. BASIC PRINCIPLES AND HISTORICAL STAGES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF SOCIAL SECURITY

The periods of the development of social insurance have been outlined. A number of conflicting modifications and reforms passed by social security in Soviet days has been highlighted. The formation of the social insurance system in the USSR has been considered. The stages of social insurance in Ukraine have been exposed.

Keywords: social security, evolution, formation, development, reform assistance.

Постановка проблеми. Нині в Україні система соціального страхування є недостатньо ефективною, адже механізми регулювання, закладений в її основу, на практиці слабо дієздатний та не функціонує належним чином. Фонди соціального страхування постійно потребують державної фінансової підтримки, а скорочення доходів державного бюджету та збільшення його дефіцитності не дозволяють їх забезпечувати сповна без зменшення загального рівня доходів та поглиблення диференціації різних верств населення за цим критерієм. Таким чином, це призводить до збільшення прошарку суспільства, що потребує соціального захисту та претендує на соціальні трансферти. Соціальне страхування є неоднозначним явищем у фінансовій системі держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціального страхування були і залишаються об'єктом та предметом наукових досліджень. Проблемам становлення соціального страхування присвячено велику кількість праць вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема, В.Д. Базилевич, В.О. Безуглої, Н.М. Внукової, А.А., Голдсміт, Д.М. Загірняка, Н.В. Кузьминчук, В.Й. Плиси, М.П. Шавариної, Н.В. Шаманської, Л.П. Шаповал, С.І. Юрія, І.С. Ярошенко та ін.

Натомість недостатньо висвітленим залишається питання щодо становлення соціального страхування якому і присвячена стаття.

Постановка завдання. Аналіз становлення та розвитку системи соціального страхування з урахуванням тих соціально-економічних та культурних процесів, які відбувалися в суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальне страхування є багатогранною економічною категорією, адже, з одного боку, це сукупність страхових інститутів, з іншого – це система економічних відносин з приводу перерозподілу ВВП шляхом акумуляції внесків у фонди грошових коштів та подальше їх використання для забезпечення грома-

дян при настанні страхових випадків внаслідок соціальних ризиків.

Соціальне страхування пройшло тривалий шлях еволюції від найпримітивніших форм до створення цілісної взаємоузгодженої системи захисту та забезпечення населення від настання страхових ризиків. Реформування системи соціального страхування, що відбувається нині в Україні, та її узгодження із системами соціального страхування розвинених країн Європейського Союзу повинні відбуватися із врахуванням надбань попереднього досвіду соціального страхування в Україні та світі для пошуку надійніших та ефективніших способів реалізації поставленої мети.

Примітивні форми соціального страхування зародились ще на початках розвитку цивілізацій. Перші документальні згадки датуються 133 р. та засвідчують, що у Стародавньому Римі відбувалось об'єднання громадян для підтримки у разі втрати працездатності, смерті тощо за професійними, матеріальними чи особистими інтересами, проте це не носило ознак страхування у сучасному його розумінні

Вперше наблизились до формування організаційних засад соціального страхування у XIII ст. на Балканах (м. Дубровик), де була започаткована програма страхування здоров'я із відповідними виплатами при настанні страхових випадків та внесками застрахованих осіб.

В епоху середньовіччя внаслідок поступального розвитку соціального страхування у Німеччині представниками гірничих професій були засновані спільні каси для матеріальної підтримки потерпілих від нещасних випадків, що було пов'язане із професійним ризиком, а також малозабезпечених верств суспільства.

Стрімкого розвитку соціальне страхування набуло наприкінці XIX ст., що було пов'язане із швидким економічним і технічним розвитком країн світу. Зокрема, у Німеччині відбулось законодавче закріплення основних принципів та механізмів соціаль-

ного страхування, ініціатором чого виступив канцлер Отто фон Бісмарк. Його система соціального страхування передбачала нейтралізацію кількох соціальних ризиків – тимчасової втрати працездатності, нещасних випадків на виробництві, інвалідність та настання старості. З метою ресурсного забезпечення системи соціального страхування передбачалось відразу кілька джерел фінансування – внески робітників, роботодавців та субвенції й дотації держави.

Канцлером була розроблена низка принципів, закладених в основу системи соціального страхування:

- страхування лише працюючих осіб, тобто тих, хто здійснює страхові внески;
- страхування малозабезпечених працівників, заробітна плата яких була меншою за мінімально встановлену суму;
- паритетне співвідношення між внесками роботодавців і найманих працівників, а також взаємозв'язок між виплатами та внесками;
- паритетність в управлінні соціальним страхуванням – працедавцями та працівниками;
- обов'язковість соціального страхування [1].

Ці ж тенденції простежувались у розвитку соціального страхування й інших європейських країн. На початку ХХ ст. реформування системи соціального страхування відбувалось у Швеції, Австрії, Бельгії, Швейцарії, Норвегії, Португалії, що передбачало законодавче закріплення соціального страхування, регламентацію його здійснення та розширення переліку професій для забезпечення страхових виплат за страховими випадками.

В цей же час у Великій Британії відбулись реформи лорда Вільяма Беверіджа, які містили низку кардинально нових підходів до політики соціального забезпечення, основою якої стало забезпечення повної зайнятості. В основу цієї реформи були покладені принципи:

- універсальності – забезпечення усіх верств населення від усіх соціальних ризиків на мінімально гарантованому рівні за рахунок солідарного фонду;
- єдності – адекватний розмір виплат матеріального забезпечення відповідно до потреб людини у певній ситуації, а не у взаємозв'язку із розмірами оплати праці, з якої сплачувались внески;
- інтеграції – взаємодоповнюваність різних форм соціального забезпечення (соціальних допомог, соціального страхування та ощадних кас) [1].

Фактично система соціального страхування Беверіджа на відміну від системи Бісмарка стала носити характер соціального забезпечення, оскільки матеріальне забезпечення отримували не лише працюючі особи.

Суттєвий вплив на розвиток соціального страхування в Україні чинила геополітична розділеність території нашої держави протягом багатьох сторіч. Територія сучасної України була розділена між сусідніми державами, що і спричинило відмінності у системах соціального страхування, притаманних різним частинам нашої держави у дореволюційний період.

На теренах України, що перебувала у складі Австро-Угорської імперії, особливого поширення набуло пенсійне страхування за галузевим та територіальним принципом. Джерелом інформації про пенсійне страхування на цих землях виступає статут електричної компанії у Львові, затверджений 15 травня 1924 р. Ці фонди забезпечували пенсійними виплатами застрахованих осіб, а також їхні родини у разі втрати годувальника. Очевидною була перевага пенсійних фондів, створених за галузеву ознаку.

На території України, яка входила до складу Російської імперії, інтегровано існували колективна та індивідуальна форми страхування від таких соціальних ризиків, як тимчасова втрата працездатності, нещасні випадки (запроваджено у 1903 р.) та настання старості. Проте у деяких губерніях, зокрема, в Херсонській, в приватних страхових товариствах були передбачені й інші страхові випадки – смерть застрахованої особи, інвалідність, непрацездатність тощо. Таке ж страхування набуло поширення і в Одесі та Миколаєві. Історичні джерела засвідчують, що в Одесі починаючи з 1899 р. діяло Товариство взаємного страхування фабрикантів і ремісників від нещасних випадків, яке вже у 1902 р. застрахувало близько 7 000 осіб.

У 1905 р. аналогічне страхування було започатковане Чорноморським товариством взаємного страхування судовласників від нещасних випадків із їхніми робітниками і службовцями, що здійснювали свою діяльність у всіх портах Азовського, Чорного морів, а також річкових портах.

У 1917 р. через Громадянську війну та зміну державного устрою було зруйновано колишню систему соціального страхування. Відповідно, виникла потреба у створенні органу, що координував би дії у сфері соціальної політики, яким став Народний комісаріат праці, котрий виконував функції забезпечення охорони праці, соціального забезпечення, а згодом страхування на випадок безробіття й хвороби.

Наступні кроки радянської влади у період «воєнного комунізму» були спрямовані на монополізацію соціального забезпечення, його державному підпорядкуванню й регулюванню та фактичне перетворення соціального страхування на соціальні допомоги з бюджету із скасуванням страхових принципів.

Подальше проголошення «нової економічної політики» дозволило дещо відновити соціальне страхування із таких страхових випадків, як тимчасова та повна втрата працездатності, безробіття, смерть, джерелом фінансування яких виступали внески роботодавців. Через страхові каси здійснювалось забезпечення медичної допомоги населенню.

Починаючи з 1924 р. функції органів соціального страхування розширились за рахунок переходу в їхню компетенцію організації заходів санаторно-курортного лікування від органів охорони здоров'я та профспілок. У цьому ж році настання старості було включено до переліку страхових випадків, та розпочалось пенсійне забезпечення певних категорій населення, зокрема, працівників транспорту, деяких видів промисловості, сфери освіти. А вже починаючи з 1932 р. пенсійне страхування охопило працівників усіх галузей виробництва. Від цього моменту і до липня 2011 р. на основі досвіду системи соціального страхування Бісмарка пенсійний вік залишався незмінним – 55 років для жінок та 60 років – для чоловіків.

Соціальне страхування на випадок безробіття було призупинене у 1930 р. а вже наступного року було реформовано роботу страхових кас, проведено їх укрупнення, та прикріплено за кожним підприємством виплатні пункти. Прогресивним кроком стало узалежнення розміру соціальної допомоги від трудового стажу та умов праці, проте все ще не було пов'язано із розмірами внесків. Саме тому в 1933 р. запроваджено галузеву диференціацію тарифів внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, щоб хоча б частково усунути нерівність, та покладено галузевий принцип у діяльність профспілок, у компетенцію яких стала входити організація

соціального страхування, яке все більше набувало ознак соціального забезпечення.

У 1936 р. відбулось конституційне закріплення прав на соціальне забезпечення для робітників і службовців, а саме таких його різновидів, як пенсійне, тимчасової та постійної втрати працездатності, а інші страхові виплати регулювалися постановами.

Починаючи з 1937 р. джерелом виплати пенсій стали кошти місцевих бюджетів, проте вже наступного року знову виплати стали здійснюватись за рахунок коштів соціального страхування, було підвищено мінімальний розмір пенсії, пенсії по інвалідності та у зв'язку із втратою годувальника.

Наприкінці 1938 р. розмір допомоги з тимчасової втрати працездатності став залежним від тривалості безперервної роботи на підприємстві. Низку змін передбачено і в забезпеченні материнства, зокрема, скорочено відпустку по вагітності та пологах.

Під час Другої світової війни відбулося збільшення пенсій працюючим пенсіонерам без врахування заробітку, також у цей період збільшено тривалість відпустки по вагітності і пологах, яка знову зростала у 1956 р., тоді ж скасовано її прив'язку до трудового стажу.

У 1948 р. частина обов'язків органів соціального страхування була перекладена на керівництво підприємств, зокрема, визначення трудового стажу для обчислення допомоги, а також перевірка правильності призначення, нарахування та виплати матеріального забезпечення.

Починаючи з 1953 р. було розширено коло застрахованих в органах соціального страхування осіб за рахунок тимчасових, сезонних та постійних працівників машинно-технічних станцій, а у 1956 р. із прийняттям Закону про державні пенсії розширено коло осіб, що мали право на пенсію, та підвищено її рівень. У цей час джерелом виплати матеріального забезпечення із соціального страхування виступали внески роботодавців (всіх підприємств, організацій та установ), а пенсії фінансувалися з державного бюджету. Загальний рівень пенсій знову зростав аж через 20 років, у 1973 р.

Прийняття Закону про пенсії та допомогу членам колгоспів у 1964 р. дозволило здійснити виплати допомоги по вагітності та пологах жінкам-колгоспницям та пенсійне забезпечення за віком, інвалідністю та у зв'язку із втратою годувальника колгоспників. Проте пенсійний вік для цієї категорії населення був на п'ять років вищий за загальний. І лише через чотири роки, у 1968 р., колгоспників зрівняли у праві виходу на пенсію на загальних підставах, проте рівень їхніх пенсій залишався значно нижчим за загальний. А вже у 1970 р. розширено страхові випадки для членів колгоспу, оскільки включено тимчасову втрату працездатності та ін.

У 1974 р. у системі соціального страхування СРСР запропонована новація щодо введення соціальної допомоги на дітей із малозабезпечених сімей. Заходи щодо посилення допомоги з дітьми також здійснювалися у 1981 р., коли запровадили одноразову допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею одnorічного віку.

У 1977 р. в Конституції закріпили усі відомі нам види соціальної допомоги. Протягом наступних трьох років відбувалося підвищення соціального забезпечення колгоспників, учасників Великої Вітчизняної війни, інвалідів війни першої та другої груп, інвалідів з дитинства.

І, нарешті, прийняття закону «Про пенсійне забезпечення в СРСР» у 1990 р. зрівняло у правах

усіх учасників державної системи пенсійного страхування та встановило рівні умови для пенсійного забезпечення громадян.

Проголошення незалежності України та активне впровадження ринкових способів господарювання породило необхідність створення нової системи соціального страхування, яка б ґрунтувалась на вже накопиченому вітчизняному та зарубіжному досвіді.

Низка науковців, зокрема, Н.М. Внукова, Н.В. Кузьминчук, виокремлюють чотири етапи розвитку соціального страхування в незалежній Україні.

До першого етапу (1990–1998 рр.) належать такі заходи у сфері реформування системи соціального страхування України, як законодавче закладення основ соціального страхування («Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [2]), створення Пенсійного фонду України, що передбачало обов'язкову реєстрацію платників в органах Пенсійного фонду, а також зниження тарифів пенсійного страхування. Прогресивним кроком стало залучення до виплати пенсій установ банків.

На другому етапі (1999–2000 рр.) закладено основи для переходу на персоналізований облік в пенсійній системі. На основі Європейського кодексу соціального забезпечення (1964 р.) [3] та рекомендацій Міжнародної організації праці (1944 р.) [4] затверджено наступні нормативно-правові документи:

- Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [5];

- Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [6];

- Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та втратами, зумовленими народженням та похованням» [7].

Третій етап (2001 р.) характеризується запровадженням інших видів соціального страхування, таких як загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності, соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням.

Законодавчою основою для цього етапу реформування системи соціального страхування виступили: Послання Президента України до Верховної Ради і Кабінету Міністрів України «Про основи напрямки реформування системи пенсійного забезпечення населення України» [8]; Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [9]; Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [10].

Для четвертого етапу (2002–2009 рр.) характерним став перехід на призначення оформлення пенсій в пенсійному фонді, законодавче закріплення недержавного пенсійного забезпечення та розробка законопроектів про медичне соціальне страхування.

Висновки з даного дослідження. Сьогодні, на нашу думку, доцільно виокремити й п'ятий етап реформування (2010 р. – до сьогодні), адже відбувся перехід до застосування єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з подальшим його перерозподілом за встановленими нормативами до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування, а також здійснено крок у

напрямі застосування накопичуваної системи пенсійного страхування та законодавчо закріплено підвищення пенсійного віку, що залишався незмінним протягом 80-ти років.

Роль соціального страхування у нейтралізації соціальних ризиків та у збереженні добробуту населення важко переоцінити. Система соціального страхування, пройшовши тривалий шлях еволюції, модифікувалась відповідно до потреб часу, проте й нині відбуваються зміни та адаптація окремих її елементів та механізмів відповідно до потреб сьогодення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. – № 2. – С. 20–24.
2. Україна. Закон. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : від 14.01.1998 р. №16/98-ВР.
3. Європейський кодекс соціального забезпечення : від 06.11.1990 р. № 994-329.
4. Генеральна конференція Міжнародної організації праці. Рекомендація щодо мінімальних норм соціальної політики на залежних територіях № 70 від 1944 р. / Міжнародна організація праці.
5. Україна. Закон. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : від 23.09.1999 р. № 1105-XIV.
6. Україна. Закон. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : від 02.03.2000 р. № 1533-III.
7. Україна. Закон. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та втратами, зумовленими народженням та похованням : від 18.01.2001 р. № 2240-III.
8. Президент України. Послання. Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України : від 10.10.2001 р. № 1-14/1349 http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n1_14100-01.
9. Україна. Закон. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : від 09.07.2003 р. № 1058-IV.
10. Україна. Закон. Про недержавне пенсійне забезпечення : від 09.07.2003 р. № 1057-IV.

СЕКЦІЯ 2

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.3

Багорова І.В.
професор кафедри маркетингу
Національного гірничого університету

Черевко О.Л.
асистент кафедри економіки підприємств
Дніпропетровської державної фінансової академії

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена аналізу можливостей імплементації моделі сталого розвитку в рамках національної економіки. Досягнення цієї мети є можливим лише за умов переходу господарства країни до інноваційного типу розвитку. При цьому інноваційний розвиток підприємства являє собою перехід системи до якісно нового рівня функціонування, визначається групами чинників і є можливим при наявності певного рівня інноваційної спроможності.

Ключові слова: сталий розвиток, модель сталого розвитку, модель інноваційного розвитку, інноваційний потенціал, чинники інноваційного розвитку, інноваційна спроможність.

Багорова І.В., Черевко О.Л. ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ КАК ОСНОВА РЕАЛИЗАЦИИ МОДЕЛИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена анализу возможностей имплементации модели устойчивого развития в рамках национальной экономики. Достижение этой цели возможно лишь при условии перехода хозяйства страны к инновационному типу развития. При этом инновационное развитие предприятия представляет собой переход системы на качественно новый уровень функционирования, определяется группами факторов и возможно при наличии определенного уровня инновационной способности.

Ключевые слова: устойчивое развитие, модель устойчивого развития, модель инновационного развития, инновационный потенциал, факторы инновационного развития, инновационная способность.

Bagrova I.V., Cherevko O.L. INNOVATIVE DEVELOPMENT AS THE BASIS FOR THE IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT MODEL OF THE NATIONAL ECONOMY

This article analyzes the possibilities of implementing a model of sustainable development of the national economy. To achieve the objective the national economy should move to an innovative type of development. The innovative development of the enterprise is the transition of the system to a new level of performance, defined groups of factors and possibly in the presence of a certain level of innovation capacity.

Keywords: model of sustainable development, model of innovative development, innovative development, innovation potential.

Постановка проблеми. Сталий розвиток – модель розвитку економічних систем, запропонована ще у 70-ті роки ХХ століття. В основі моделі лежить принцип перерозподілу ресурсного потенціалу світового господарства для забезпечення потреб як теперішніх, так і майбутніх поколінь. Економічний розвиток має бути контрольованим й максимізація задоволення сучасних потреб суспільства не повинна ставити під загрозу існування майбутніх поколінь. Досягнення такої рівноваги можливо за умов запровадження інновацій у всі сфери виробництва. Інновація стає життєво необхідною як для сучасних поколінь, так і для поколінь майбутнього. Таким чином, неможливим є досягнення гуманних цілей сталого розвитку без запровадження інноваційної моделі, в основі якої лежить процес постійного інноваційного розвитку підприємств, як складових загальної макроекономічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливості імплементації моделі сталого розвитку національної економіки присвячені праці багатьох українських вчених, зокрема А.І. Брижань, С. Ілляшенко, І. Федулової, О.В. Князя, Ю.Г. Левченко, А.І. Козлової та інших. У своїх наукових доробках вони розкривають характеристики сталого розвитку, надають визначення категорії інноваційного розвитку як

базису реалізації моделі сталого розвитку національної економіки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте реалії сьогодення – загострення кризових явищ в економіці України та необхідність переходу до моделі сталого розвитку – вимагають від вітчизняних економістів ґрунтовних досліджень у цій галузі. Досі не існує єдиною думки щодо поняття інноваційного розвитку, системи чинників та параметрів оцінки його ефективності. Саме тому актуальною є проблема аналізу інноваційного розвитку та системи імперативів його запровадження на теренах національної економічної системи.

Формулювання цілей статті. Головними завданнями статті є: визначення сутності сталого розвитку в рамках загальної моделі, виявлення зв'язку моделей сталого розвитку та інноваційного розвитку, визначення поняття інноваційного розвитку та системи чинників, що утворюють потенцію (спроможність) системи до інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Новий курс реформ, що Україна взяла в 2014 році зумовлений впливом факторів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Виокремлення примату геополітичного фактору не є вірним. Провідним чинником змін є перехід світового господарства і його провід-

них економічних систем до моделі сталого розвитку, заснованої на інноваціях.

Сьогодні перед людством стоять надзвичайно гостро проблеми забезпечення потреб сучасних поколінь без шкоди майбутнім поколінням. Цю суперечність теперішнього етапу розвитку суспільства і майбутнього можливо вирішити тільки інноваційним шляхом.

За Й. Шумпетером, для створення інновації (інноваційного продукту) необхідним є перекомбінування ресурсів. В умовах сьогодення перекомбінування здійснюється в часі: на рівні перерозподілу ресурсів світового господарства між сучасними і майбутніми поколіннями. Тож, інновація для нашого суспільства – це джерело самозбереження, основа для забезпечення сталого розвитку.

Вихідними умовами сталого розвитку можна визнати забезпечення: економічного розвитку, що підтримується на основі радикально-модифікованої ринкової системи; природно-екологічної стійкості на базі теорії біотичної регуляції навколишнього середовища; тісної міжнародної співпраці та кооперації для досягнення цілей стійкого розвитку; стійкого соціального розвитку на основі принципу справедливості; екологізації суспільної свідомості, що ґрунтується на використанні системи освіти та засобів масової інформації [2, с. 9].

Хотілось би зазначити, що курс на сталий розвиток не є новим для України, що підтверджується низкою програм, прийнятих до 2014 року. Сьогодні Україна крокує до сталого розвитку в рамках нової стратегії «Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» [1], провідною метою якої є досягнення європейських стандартів життя шляхом реалізації моделі сталого розвитку. Задля реалізації мети стратегії пропонується запровадження таких векторів (напрямів):

- вектор розвитку – забезпечення сталого розвитку держави, шляхом проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. (Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями);
- вектор гордості – забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт;
- вектор відповідальності – забезпечення гарантій, що кожен громадянин матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах;
- вектор безпеки – забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності.

Стратегія передбачає в рамках названих чотирьох векторів руху реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави (в тому числі реформи та прийняття нової нормативно-правової бази в галузі освіти та інноваційної діяльності) [1].

Перехід до сталого розвитку можливий лише за умов запровадження інноваційної моделі розвитку національної економіки на всіх рівнях її функціонування: від рівня підприємств, регіонального рівня і до рівня держави.

Сьогодні інноваційна модель розвитку виступає інструментом забезпечення структурних зрушень в економічному процесі країни та підвищення її технологічного рівня. Її реалізація передбачає науково-дослідницьке забезпечення довгострокових програм розвитку, створення механізму фінансування нововведень, реалізацію концепцій маркетингу в підрозділах інноваційної організації, здійснення інноваційних програм, створення прогресивної системи

інформаційного забезпечення, вирішення стратегічних і соціальних суспільних проблем [7].

Протягом усього періоду незалежності Україна прагнула до переходу на інноваційну модель розвитку. Нині сформовано відповідний нормативно-правовий базис інноваційної моделі розвитку національної економіки (таблиця 1).

Таблиця 1
Нормативно-правова база реалізації інноваційної моделі розвитку [3]

Нормативно-правова база інноваційної моделі розвитку економіки України
«Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»
Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період до 2020 року
Концепція «Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року»
ЗУ «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків»
ЗУ «Про інвестиційну діяльність»
ЗУ «Про інноваційну діяльність»
ЗУ «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»
Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України. Постанова, програма від 11.12.2014 № 26-viii
ЗУ «Про наукову і науково-технічну діяльність»
ЗУ «Про вищу освіту Верховна Рада України» (від 01.07.2014 № 1556-VII)

Запровадження інноваційної моделі розвитку як базису забезпечення сталого розвитку національної економіки вимагає перехід підприємств на інноваційний тип розвитку та інтенсифікації інноваційних процесів й підвищення їх ефективності.

Сьогодні вітчизняні підприємства функціонують в умовах негативного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників. Ці явища значно впливають на сприйнятливість підприємств до вимог ринку, пов'язаних з інноваційним розвитком суб'єктів господарювання, а, отже, вплив відбувається і на стійке положення, конкурентоспроможність [13].

Хотілося б відзначити, що кількість інноваційно активних підприємств у період 2005–2012 рр. мала тенденцію до збільшення. Показовою при цьому є динаміка кількості освоєних у виробництво нових продуктів (рис. 1). Проте така інноваційна активність вітчизняних підприємств не є достатньою та ситуативно обґрунтованою. На сучасному етапі розвитку ринкових відносин виникає необхідність використовувати нові підходи до формування стійкого інноваційного розвитку підприємств.

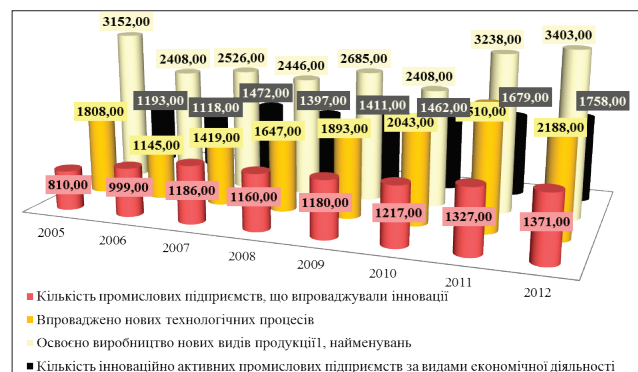

Рис. 1. Аналіз впровадження інновацій на підприємствах України 2005–2012 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі [4]

Сьогодні підприємства України можуть обирати серед трьох варіантів розвитку. Екстенсивний розвиток – пов'язаний із збільшенням обсягів виробництва та збуту продукції, здійснюється в умовах ненасиченого ринку, коли відсутня гостра конкуренція, відносно стабільна середу господарювання. Цей шлях передбачає зростання витрат ресурсів [13]. Такий тип розвитку є неприйнятним в рамках моделі сталого розвитку національної економіки, призводить до нераціонального використання її ресурсного потенціалу.

Інтенсивний розвиток – передбачає оптимізацію процесу виробництва за рахунок використання досягнень науки і техніки, що надає можливість зниження собівартості виробництва, підвищення якості, отже, підвищення конкурентоспроможності продукції. Такий тип розвитку веде до раціонального використання ресурсного потенціалу, проте не здатен оптимально задовольнити запити суспільства й забезпечити його розвиток.

Інноваційний розвиток – пов'язаний з безперервним оновленням асортименту продукції і технологій її виробництва, удосконаленням системи управління виробництвом і збутом. Інноваційний тип розвитку базується на розвитку підприємницької ініціативи у сфері ринкової, науково-технічної та організаційно-економічної діяльності. Його передумовами є сучасний етап науково-технічної революції і глобалізація економіки, різко загострилася конкуренція між фірмами різної національної приналежності. Тому сьогодні провідні фірми стали зосереджувати свою діяльність не на збуті того, що освоєно виробництвом, а на пропозиції продукції, яка відповідає перевагам споживачів, а також на створенні нових продуктів

і активному формуванні потреби в них. За своїм змістом інноваційний тип розвитку є модифікацією інтенсивного розвитку, оскільки обидва вони спираються на якісне вдосконалення факторів виробництва. Однак, на відміну від останнього, інноваційний тип чітко зорієнтований на мінливі запити споживачів та їх активне формування шляхом постійного вдосконалення наявних і створення нових продуктів на основі досягнень НТП [12]. Головною метою інноваційного розвитку є забезпечення реалізації моделі сталого розвитку, в рамках якої можливим є досягнення гармонійного розвитку сучасних і майбутніх суспільних систем з відповідним рівнем задоволення потреб без надмірного перевантаження екосистем з потенціалами до їх відновлення в майбутньому.

На рівні господарюючої системи інноваційний розвиток являє собою економічний процес, що призводить до створення кращих за своїми властивостями товарів (продукції, послуг) і технологій шляхом практичного використання результатів інтелектуальної діяльності (нововведень). Інноваційний розвиток характеризується безупинним поновленням асортименту продукції, впровадженням нових технологій, постійним удосконаленням системи виробництва і збуту відповідно до змін зовнішніх умов господарювання [8].

Перехід підприємства до інноваційного типу розвитку детермінований впливом низки чинників. Авторами розроблено перелік чинників, які визначають рівень інноваційного розвитку підприємства. Проведено групування чинників за 4 групами: Група 1 «ТЕНДЕНЦІЇ», Група 2 «ІНСТИТУЦІЇ», Група 3 «ІННОВАЦІЇ», Група 4 «СОЦІУМ-ПРИРОДА» (таблиця 2).

Таблиця 2

Чинники інноваційного розвитку підприємства

Групування чинників за трьома провідними групами	Чинник інноваційного розвитку	Характер впливу чиннику	Роль чинника в інноваційному розвитку
Група 1 «ТЕНДЕНЦІЇ»	Інтеграційні (глобалізаційні)	- здійснюють вплив через прискорення процесів вертикальної та горизонтальної інтеграції, глобалізації.	Виступають драйверами інноваційного розвитку
	Ринкові (конкурентні)	- здійснюють вплив через загострення конкуренції на старих ринках, продукують необхідність створення нових ринків у відповідності до запитів суспільства.	
	Науково-технологічні	- створюють підґрунтя для нових шляхів задоволення потреб суспільства	
Група 2 «ІНСТИТУЦІЇ»	Законодавчі (політико-правові)	- формують правову основу інноваційного розвитку підприємств в Україні на основі системи законних та підзаконних актів;	Створюють організаційно-економічні та правові умови інноваційного розвитку
	Організаційно-управлінські	- здійснюють вплив через інституційно-управлінські та інституційно-організаційні зміни в інноваційній сфері;	
	Фінансово-економічні (економічні)	- визначають особливості здійснення інноваційної діяльності підприємств з позицій грошово-кредитних, бюджетно-податкових, амортизаційних важелів інноваційного розвитку;	
Група 3 «ІННОВАЦІЇ»	Інтелектуально-гуманітарні (культурні)	- впливають на інноваційний розвиток через ступінь освіченості населення, рівень знань і науки в країні;	Створюють інтелектуальний базис, інформаційний трансфер та інноваційний продукт (техніку, технологію) як основу інноваційного розвитку
	Інформаційні (ІКТ-розвиток)	- визначають особливості інноваційного розвитку підприємств на основі використання інформаційних ресурсів;	
	Техніко-технологічні (технологічні)	- здійснюють вплив на технічні та технологічні боки інноваційної діяльності промислових підприємств;	
Група 4 «СОЦІУМ-ПРИРОДА»	Соціальні (соціально-психологічні)	- відділяють вплив соціальних наслідків інноваційного розвитку від впливу багатьох інших факторів;	Сприяють, вмотивовують, слугують драйвером інноваційного розвитку
	Екологічні	- визначають вплив нових технологій, нових матеріалів, нових видів енергії на довкілля в процесі інноваційної діяльності підприємств	

Складено автором з використанням [14]

Група 1 – «ТЕНДЕНЦІЇ» – представлена такими чинниками, як: розвиток процесу глобалізації світового господарства; інтенсифікація процесів вертикальної та горизонтальної інтеграції в рамках світового господарства зростання конкуренції на зовнішніх та внутрішніх ринках; формування сіткових структур; розвиток кооперації в інноваційній сфері; етап науково-технічної революції; домінування технологічного укладу у світовому господарстві тощо.

Група 2 – «ІНСТИТУЦІЇ» – представлена такими чинниками, як: модель національної інноваційної системи; розвиток інфраструктури; законодавство в галузі інновацій; фінансово-економічне забезпечення інноваційної діяльності; організаційна структура управління інноваційною діяльністю на макро- та мікрорівнях; рівень розвитку підприємницького середовища; запровадження управлінських інновацій тощо.

Група 3 – «ІННОВАЦІЇ» – представлена такими чинниками, як: розвиток науки і техніки в країні, домінування певного технологічного укладу; рівень організації системи освіти в країні; рівень організації системи генерування знань (R&D/НДДКР); скорочення життєвого циклу продукції; наявність та динаміка наукових кадрів; розвиток інформаційно-комунікаційних технологій.

Група 3 – «СОЦІУМ-ПРИРОДА» – представлена такими чинниками, як: зростання вимог споживачів до продуктів; зростання попиту на інноваційну продукцію; загострення екологічних проблем; необхідність забезпечення соціального розвитку; вплив інноваційної діяльності підприємства на екологію.

Залежно від ступеня впливу груп чинників та на основі способу організації інноваційного процесу на підприємстві можна виділити такі три моделі інноваційного розвитку:

1. Інноваційний розвиток на основі внутрішньої організації, коли інновація створюється і освоюється всередині підприємства його спеціалізованими підрозділами на базі планування та моніторингу їх взаємодії з інноваційного проекту.

2. Інноваційний розвиток на основі зовнішньої організації за допомогою контрактів, коли замовлення на створення і (або) освоєння інновації розміщується між сторонніми організаціями.

3. Інноваційний розвиток на основі зовнішньої організації за допомогою венчурів, коли підприємство для реалізації інноваційного проекту засновує дочірні венчурні фірми, які залучають додаткові сторонні кошти [5].

Залежно від того, яку модель інноваційного розвитку обирає підприємство, можливість її реалізації залежить від його інноваційної спроможності – потенції. Задля досягнення стійкого інноваційного розвитку підприємствам необхідно передбачити наявність потенціалу для можливого зростання та подальшого розвитку. Наявність відповідного потенціалу розвитку визначає інноваційну спроможність підприємства. Таким чином, «інноваційна спроможність підприємства – це здатність підприємства розробляти та впроваджувати інновації відповідно до змін внутрішнього та зовнішнього середовища» [11, с. 216]. Інноваційна спроможність підприємства являє собою стан наявної ресурсної бази, що обумовлює можливість її ефективного (по відношенню до окремого інноваційного проекту) використання на підставі сталих гнучких зв'язків між усіма її складовими, що сформовані в системі менеджменту та спрямовані на управління всіма ресурсними підсистемами та їхніми елементами щодо ведення інноваційної діяльності з ураху-

ванням обмежень щодо підвищення (або збереження) припустимого для підприємства рівня економічної безпеки [9].

У деяких вітчизняних дослідженнях простежується ототожнення поняття інноваційної спроможності підприємства та її складових і поняття інноваційного потенціалу. На думку авторів, необхідним є виокремлення дефініцій як інноваційної спроможності, так і інноваційного потенціалу в рамках теорії інноваційного розвитку.

Інноваційний потенціал є сукупністю необхідних ресурсів для інноваційної діяльності і, власне, створює спроможність до інноваційного розвитку підприємства. У структурі інноваційного потенціалу підприємства виокремлюють такі елементи, що формують його структуру: управлінський блок; ресурсний блок; організаційний блок; функціональний блок (оператор перетворення ресурсів і управління в продукти та послуги в процесі трудової діяльності працівників підприємства). У структурі інноваційного потенціалу виділяють можливості, які має підприємство для здійснення інноваційної діяльності та систему зовнішніх чинників інноваційного потенціалу (умови, які підприємці, як правило, не в змозі змінити, але повинні їх прогнозувати та враховувати) [10].

Таким чином, інноваційний розвиток підприємства являє собою перехід системи до якісно нового рівня функціонування і є можливим при наявності певного рівня інноваційної спроможності. Інноваційний розвиток підприємства має як кількісні та і якісні параметри оцінки. Ефективність та рівень інноваційного розвитку на рівні підприємства визначаються у кількості виробленої інноваційної продукції (послуг) за окремий період та сумарному ефекті від її реалізації. Інтегральна методика визначення ефективності інноваційного розвитку підприємства представлена в дослідженнях О.В. Князя і включає п'ять етапів [6]:

- перший етап: дослідження кількості інновацій, реалізованих підприємством у статичній і динамічній із врахуванням їх характеру;

- другий етап: аналіз рівня економічної ефективності реалізації підприємством інновацій;

- третій етап: розрахунок узагальнюючого показника кількості та рівня економічної ефективності реалізації підприємством інновацій;

- четвертий етап: аналіз інноваційного потенціалу підприємства;

- п'ятий етап передбачає аналіз готовності працівників підприємства до інноваційних змін.

Ефективність інноваційного розвитку на рівні суспільства визначається в спроможності підприємств задовольнити його потреби в інноваційних продуктах та послугах; поліпшенні життя суспільства шляхом більш ефективного використання ресурсів. Інноваційний розвиток підприємств як процес та його результативність є запорукою реалізації інноваційної моделі розвитку в рамках моделі загальної моделі сталого розвитку національної економічної системи.

Висновки. Курс на перехід до моделі сталого розвитку національної економіки обумовлений загальносвітовими тенденціями. Модель сталого розвитку національної економіки передбачає економічне зростання і, як наслідок досягнення вищих стандартів життя сучасних поколінь українців без шкоди майбутнім поколінням.

Досягнення мети сталого розвитку можливо лише на основі запровадження моделі інноваційного роз-

витку як базисного інструменту реалізації. При цьому інноваційна модель розвитку національної економіки передбачає перехід підприємств до інноваційного типу розвитку.

У свою чергу інноваційний розвиток підприємства являє собою перехід системи до якісно нового рівня функціонування, визначається групами чинників і є можливим при наявності певного рівня інноваційної спроможності, а також визначається рівнем розвитку інноваційного потенціалу підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Указ Президента України № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>.
2. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.Є. Патона. – К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.
3. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.
4. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Касс М.Е. Формирование стратегии инновационного развития предприятия на основе управления нематериальными активами : монография / М.Е. Касс. – Н. Новгород : ННГАСУ, 2011. – 159 с.
6. Князь О.В. Оцінювання та регулювання інноваційного розвитку машинобудівних підприємств : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2008 р.
7. Козлова А.І. Інноваційна модель розвитку економіки України: міжнародні пріоритети / А.І. Козлова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/15046/1/19_125-129_Vis_725_Ekonomika.pdf.
8. Конспект лекцій з дисципліни «Управління інноваційним розвитком» / Укладачі: С.М. Ілляшенко, О.А. Біловодська. – Суми : Вид-во СумДУ, 2006. – 129 с.
9. Лабунська С.В. Проблеми оцінки інноваційної спроможності в системі економічної безпеки підприємства / Лабунська С.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16281/1/128_Labunska_232_233_Modern_Problems.pdf.
10. Левченко Ю.Г. Сутність та складові інноваційного потенціалу підприємства / Левченко Ю.Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4048/1/levchen_sutnist.pdf.
11. Смолінська Н.В. Методичні підходи до оцінювання рівня інноваційної спроможності підприємства / Смолінська Н.В. // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4. – Т. I. – С. 215-221.
12. Типы и факторы экономического роста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://futureaccess.ru/Medaicenter/biznes-statii/constinnovgrow/>.
13. Устойчивое инновационное развитие [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://modern-econ.ru/makro/rost-razvitie/tipy.html>.
14. Чинники інноваційного розвитку підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lektcii.net/2-62728.html>.

УДК 338.2424.2

Вікулова А.О.

*аспірант кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ИНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню концептуальних основ комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ) як одного з головних системоутворюючих чинників економіки знань, що здатен перетворити результати інтелектуальної діяльності на прибуток та створити базис як для подальшого безперервного руху капіталу, так і розвитку науки і техніки загалом. У статті виявлено особливості об'єктів права інтелектуальної власності, запропоновано визначення «комерціалізації інтелектуальної власності», та виокремлено суб'єктів і об'єктів процесу комерціалізації. Розглянуто підходи до класифікації ОПІВ. Автором запропоновано шляхи пошуку джерел для комерціалізації ОПІВ, сформовано схему взаємодії суб'єктів ІВ в процесі комерціалізації, і визначено їх інтереси та ризики.

Ключові слова: інтелектуальна власність, об'єкти права інтелектуальної власності, комерціалізація.

Вікулова А.О. ИНТЕЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ КАК ОБЪЕКТ КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ

Статья посвящена исследованию концептуальных основ коммерциализации объектов права интеллектуальной собственности (ОПИС) как одного из главных системообразующих факторов экономики знаний, который способен преобразовать результаты интеллектуальной деятельности на прибыль и создать базис как для дальнейшего непрерывного движения капитала, так и развития науки и техники в целом. В статье выявлены особенности объектов права интеллектуальной собственности, предложено определение «коммерциализации интеллектуальной собственности», и выделены субъекты и объекты процесса коммерциализации. Рассмотрены подходы к классификации ОПИС. Автором предложены пути поиска источников для коммерциализации ОПИС, сформирована схема взаимодействия субъектов ИС в процессе коммерциализации, и определены их интересы и риски.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, объекты права интеллектуальной собственности, коммерциализация.

Vikulova A.O. INTELLECTUAL PROPERTY AS AN OBJECT OF COMMERCIALIZATION

The paper deals with the conceptual bases commercialization of intellectual property rights (IPR) as one of the main factors backbone of the knowledge based economy that is able to convert the results of intellectual activity income and create a basis for further continuous movement of capital and the development of science and technology in general. The paper revealed features of intellectual property rights, proposed definition of «commercialization of intellectual property» and singled out the subjects and objects of commercialization process. The author presents classification approaches to the IPR and offers sourcing for commercialization of IPR. A. Vikulova formed a scheme of interaction of IP commercialization process and defines their interests and risks.

Keywords: intellectual property, intellectual property right, commercialization.

Постановка проблеми. В сучасних умовах основною рушійною силою економічного зростання постають наукові знання, інтелектуальні продукти, інформація та науковий потенціал суспільства, що зумовило посилення ролі інтелектуальної власності в світі. Всеосяжна інтелектуалізація інноваційних процесів спричинена зростанням домінанти людського фактора в управлінні, формуванням суспільства знань і розвитком нових соціогуманістичних управлінських парадигм. Найважливішими завданнями інноваційних підприємств є формування нових конкурентних переваг на засадах ефективного нагромадження інтелектуального потенціалу, розвиток інтелектуальної активності персоналу та удосконалення управлінського циклу. Підприємства існують у постійно змінному середовищі, а тому змушені також змінюватися, щоб функціонувати в суспільстві ринкових відносин, бути конкурентоспроможними, мати можливість максимізувати свій прибуток і забезпечувати постійне зростання національної економіки. Зважаючи на розгляд цих питань, стає зрозумілим, що лише якісні прогресивні зміни, що визначають цілеспрямоване формування інноваційного потенціалу і його раціональне використання, можуть бути основою зростання як кожного окремого підприємства, так і економіки взагалі. Саме здатність розвиватися інноваційно заснована на нових знаннях інформаційного суспільства, забезпечує постійне зростання інтелектуального капіталу. Нині інноваційна діяльність стає визначальним чинником економічного зростання як окремих підприємств, так і національних економік у цілому. Крім того, з прискоренням всіх процесів у суспільстві інформатизації та інтелектуалізації інновації можуть стати і засобом передбачення майбутніх людських потреб, що підтверджують слова відомого дослідника і автора методики творчого вирішення проблем Р. Акоффа: «Часто стимулом для руху одних є голод інших» [1]. Проте створення інноваційних розробок можливо лише при умові комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ), за допомогою якої результати ДіР своєчасно трансформуються в продукти та послуги на ринку. Відтак, саме комерціалізація ІВ є головним важелем, що перетворює винаходи в повноцінну, життєздатну інновацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні тенденції формування ефективної інноваційної моделі економічного розвитку в контексті інтернаціоналізації та міжнародної економічної інтеграції відображені в дослідженнях вітчизняних науковців: Д.М. Черваньова, В.Д. Базилевича, О.І. Жилінської, Ю.М. Бажала, В.М. Геця, М.І. Крупки В.П. Семиноженка, та ін. Серед авторів, що займаються питаннями інноваційного менеджменту та управління об'єктами інтелектуальної власності, необхідно виділити В.Д. Базилевича, П.М. Цибульова, В.П. Чеботарьова, В.Г. Зінова, В.Л. Осецького, М.В. Вачевського, В.О. Вале. Вагомий внесок у створенні теоретико-практичної наукової бази економічного програмування та прогнозування внесли О. Алімов, В.Бесєдін, С. Бондаренко, О. Бутнік-Сіверський, М. Гуревич, В. Дроб'язко, В. Жаров, А. Чухно та ін. Також питання комерціалізації інтелектуальної власності опрацювали іноземні вчені: Т. Стюарт, Дж. Гелбрейт, Г. Бромберг, В. Гойл, Г. Десмонд, А. Козирев, Ю. Конов, Б. Леонтьєв, А. Санніков, Н. Сенніков та ін. Серед наукових розробок, присвячених теоретичним основам інноваційної моделі розвитку економіки, впливу інновацій на економічне зростання, продуктивність праці,

стратегій та механізмів формування інноваційних конкурентних переваг, слід відмітити праці таких зарубіжних вчених: Й. Шумпетера, М. Абрамовіца, В. Баумоля, М. Бунчука, С. Глазьева, Е. Денісона, А. Дагаєва, Ч. Едквіста, Ч. Джонсона, Н. Іванової, Л. Канторовича, Б. Лундвала, Г. Менша, Р. Нельсона, Й. Парка, Н. Розенберга, П. Ромера, Б. Санто, Д. Сахала, Р. Солоу, С. Стерна, В. Твісса, С. Уштера, Р. Фостера, К. Фршена, Дж. Фкрмана, Й. Шмуклера, Й. Шумпетера, Ф.Р. Янсена та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць та розробок, присвячених інтелектуальній власності та інноваційному менеджменту, слід зазначити, що багато питань залишаються невирішеними. На нашу думку, недостатня увага приділяється найголовнішому процесу, що є основним важелем економіки знань, який здатен перетворити результати інтелектуальної діяльності на прибуток та створити базис як для подальшого безперервного руху капіталу, так і розвитку науки і техніки загалом.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Виявлення особливостей об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ), розгляд підкодів до класифікації ОІВ, визначення комерціалізації ІВ та виокремлення суб'єктів та об'єктів комерціалізації ІВ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «Інтелектуальна власність» (ІВ) вперше було впроваджено у 1967 р. Конвенцією, що затверджувала Всесвітню організацію інтелектуальної власності (ВОІВ). Відповідно до Конвенції [2], ІВ є правами, що відносяться до результатів конкретної творчої діяльності людини у науково-технічній, виробничій і гуманітарній галузях. ІВ включає права, що відносяться до: літературних, художніх та наукових творів; виконавської діяльності артистів, звукозапису і передачі; винаходів у всіх областях людської діяльності; наукових відкриттів; промислових зразків; товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень; захисту від недобросовісної конкуренції та всі інші права, що впливають з інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній областях.

ІВ є особливою формою власності, адже продукти розуму належать до зовсім іншої категорії, ніж матеріальні об'єкти, про що було наголошено ще в середині XVIII ст. [3, с. 22]. Форма ІВ, процес створення, використання, передача, впровадження та отримання прибутку від такого виду власності докорінно відрізняються від матеріального типу власності. Відносини власності, інтелектуальної в тому числі, припускають, що її власники володіють одночасно всією повнотою правомочностей: правом володіння, правом користування та правом розпорядження. В процесі впровадження у економічний обіг результатів ІВ особливою значення набуває власність на знання. В юридичній літературі головною особливістю прав на ІВ (включаючи авторські, винахідницькі і суміжні права) є відсутність екстериторіальної дії цих прав. Відсутність екстериторіальної дії (або територіального характеру) прав на ІВ полягає в тому, що особа, яка опублікувала твір (або запатентувала винахід) на території однієї держави, матиме захист на території тільки цієї держави. Для визнання своїх прав в інших державах автор чи винахідник повинен повторно «заявляти» про свої права: або шляхом видання книги (для захисту авторського права), або шляхом отримання нового патенту (для захисту права на винахід) на території відповідної іноземної

держави. В сучасних умовах велика кількість міжнародних конвенцій дозволяють долати «бар'єр» територіальності. Водночас права на інтелектуальну власність мають й ряд інших особливостей. До них відносяться [4]:

- обмежений термін захисту;
- специфічний зміст;
- особливий порядок передачі;
- невідчужуваність виключних прав.

ОІВ, які є охоронними результатами інтелектуальної діяльності, мають й свої особливості, серед яких:

1. Всі ОІВ – результати (або прояви) діяльності розуму – це прямі або опосередковані прояви людського таланту у галузі науки, техніки, літератури та мистецтва.

2. На відміну від об'єктів речових прав інтелектуальні продукти мають нематеріальний, безтілесний характер.

3. Незважаючи на нематеріальний характер, результати ІВ мають вартісні оцінки, як і інші продукти людської праці.

4. ОПІВ мають змогу використовувати необмежене коло осіб.

4. Продукти інтелектуальної діяльності виступають носіями визначеної інформації.

5. Між ОПІВ існує системний зв'язок, адже нові розробки створюються на основі вже набутих розробок, що є матеріальним вираженням науково-технічних здібностей та набутого досвіду попередніх вчених.

6. ОПІВ мають подвійну природу – економічну та юридичну.

7. ОПІВ набувають сенсу лише у випадку їх комерціалізації.

Статті 420, 421 Цивільного кодексу України [5] визначають суб'єкти та об'єкти інтелектуальної власності. Так, до ОПІВ, зокрема, належать: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці. Суб'єктами права ІВ є: творець (творці) ОПІВ (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права ІВ.

Слід відзначити, що зазначаючи ОІВ, чинне законодавство не містить чітких критерії класифікації ОІВ, проте існує дуже багато різноманітних підходів до їх класифікації, які, на нашу думку, можливо умовно розділити на дві групи:

1. Класифікація ОІВ за характером, що ґрунтується на врахуванні найбільш суттєвих ознак ОІВ, специфіки їх захисту, особливостей реалізації майнових та немайнових прав на ОІВ;

2. Класифікація ОІВ за різноманітними другорядними ознаками, які не розкривають сутність та характер ОІВ, але водночас дають змогу розділити ОІВ на групи відповідно до конкретних завдань дослідження.

Розглянемо підходи, які належать до другої групи. В залежності від сфери інтелектуальної діяльності, яка зумовила створення ОІВ та їх функціонального призначення, вони можуть бути поділені на: результати технічної, мистецької, наукової діяльності або засоби індивідуалізації.

Залежно від необхідності реєстрації для набуття прав ІВ можна виділити об'єкти, для яких не передбачено можливість реєстрації, об'єкти, для яких реєстрація має факультативний характер, об'єкти, для яких реєстрація носить обов'язковий характер. Залежно від ступеня правової захищеності об'єкти інтелектуальної власності можна розділити на захищені і незахищені.

В залежності від використання у господарському обороті слід виокремити продуктивні або активні об'єкти, які комерціалізуються та приносять дохід, а також непродуктивні або пасивні об'єкти, які з тих чи інших причин не комерціалізуються та не приносять дохід.

Відповідно підходів, що належать до першої групи, думки науковців розходяться. П.П. Крайнев [6, с. 25] підрозділяє об'єкти інтелектуальної власності на: об'єкти промислової власності, об'єкти авторського і суміжних прав, комерційні таємниці, захист від недобросовісної конкуренції.

Водночас О.С. Анікін [7, с. 337] серед об'єктів інтелектуальної власності виокремлює: абсолютні блага, які безпосередньо задовольняють споживчі або виробничі потреби і приносять прямий дохід від комерціалізації; відносні блага, які опосередковано задовольняють споживчі або виробничі потреби і приносять непрямий дохід від комерціалізації (наприклад, засоби індивідуалізації).

Я.С. Кисельова [8, с. 25] поділяє ОІВ на об'єкти промислової власності (до яких відносить і засоби індивідуалізації), об'єкти авторського права, об'єкти суміжних прав, тоді як А.П. Сергеев [9, с. 34] виділяє об'єкти авторського права, об'єкти патентного права, інші об'єкти інтелектуальної власності. В.В. Семеніхін поділяє об'єкти інтелектуальної власності на: результати творчої діяльності, що охороняються патентним правом, засоби індивідуалізації та результати творчої діяльності, що охороняються. В.Д. Базилович [10, с. 158] серед об'єктів інтелектуальної власності виокремлює: об'єкти авторського та суміжного права, об'єкти промислової власності, права на засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів, послуг, права на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності.

На нашу думку, найбільш вдалою та більш повною є класифікація В.Д. Базиловича, адже засоби індивідуалізації, об'єкти промислової власності, об'єкти авторського та суміжних прав та права на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності володіють важливими родовими ознаками.

Таким чином, маємо чотири інститути ОПІВ: 1) авторське право і суміжні права (літературні, наукові, художні твори; виконання фонограми, відеограми; передачі (програми) організацій теле-, радіомовлення; комп'ютерні програми; бази даних); 2) право промислової власності (винаходи; промислові зразки; корисні моделі; раціоналізаторські пропозиції); 3) права на засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів (фірмові найменування; товарні знаки; знаки обслуговування; географічні зазначення); 4) права на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності (селекційні досягнення (сорти рослин, породи тварин); компонування інтегральних мікросхем; комерційні таємниці, ноу-хау; захист від недобросовісної конкуренції). Ці чотири інститути складають цілісну систему їх правової охорони та охоплює практично всі результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, продукції, робіт, послуг. В.І. Мухопад [11, с. 72] важливо підкреслює,

що в основі цієї системи має бути закладено *єдиний системоутворюючий принцип*, а саме право охорони різноманітних груп об'єктів інтелектуальної власності з урахуванням особливостей, що входять в ці групи об'єктів охорони.

Необхідно зауважити, що в основі процесі розвитку права ІВ прослідковується тенденція до збільшення кількості ОПІВ, так, вже нині обговорюються питання про можливість віднесення до об'єктів інтелектуальної власності ще й доменних імен та результатів генетичної інженерії. В умовах стрімкого розвитку освоєння нових технологій, збільшення кількості охоронних ОПІВ актуалізуються питання, пов'язані із створенням, управлінням та використанням ОПІВ, адже результати інтелектуальної діяльності здатні принести своєму власнику високий дохід, але розміри цього доходу залежать не лише від потенціалу ОПІВ, але й від готовності розробника ефективно його використати. Проте нині значна частина розробок, що є результатами наукової та творчої діяльності, залишаються невикористаними.

Головним здобутком ІВ є саме результати наукової та творчої діяльності, що набувають сенсу лише в процесі комерціалізації, коли ОІВ впроваджуються в економічний обіг та починають приносити не лише прибуток, а й користь суспільству.

Законодавство України у сфері інтелектуальної власності не дає тлумачення терміну «комерціалізація», хоча ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» 40-IV [12] згадує термін «комерціалізація», проте у контексті іншого визначення: «Інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг». Проблематика впровадження результатів науково-технічної діяльності є актуальною в роботах багатьох науковців. Під комерціалізацією ІВ Г. Ступнікер [13] розуміє процес активної реалізації технологічного капіталу підприємства як складової його інтелектуального капіталу з метою підвищення прибутку і забезпечення зростання ринкової капіталізації підприємства. В. І. Мухопад [14, с. 52] визначає комерціалізацію ІВ як підприємницьку діяльність, пов'язану з перетворенням результатів інтелектуальної діяльності та засобів індивідуалізації в прибуток з використанням різноманітних форм та засобів торгівлі. Заслугує на увагу думка П.Н. Завліної [15, с. 27], яка наголошує, що комерціалізацією є остання фаза інноваційного циклу, коли результати ДІР виводяться на ринок як готова до реалізації продукція. В.Д. Базилевич [10, с. 262] під комерціалізацією ІВ розуміє процес залучення результатів інтелектуальної діяльності в господарський обіг шляхом продажу виключних майнових прав інтелектуальної власності на договірній основі. Дискусійною є точка зору О. Прохорова [16], що вважає, що комерціалізація ІВ – це процес виділення коштів на створення об'єктів ІВ та поетапного контролю за їх витрачанням, включаючи оцінку і передачу завершених і освоєних у промислових умовах результатів інтелектуальної діяльності. На нашу думку, наведені трактування комерціалізації ІВ дещо відрізняються, а для нашого дослідження необхідним є однозначне тлумачення терміну, відтак, під комерціалізацією ІВ пропонуємо розуміти процес впровадження результатів наукової, інтелектуальної та творчої діяльності у господарський обіг з метою отримання прибутку та/або забезпечення соціальної користі. Варто зазначити, що комерці-

алізувати можна не лише охоронні ОПІВ, а й неоохоронні (наприклад, ноу-хау). Проте головною ж метою комерціалізації залишається забезпечення фінансового ефекту – отримання прибутку, хоча в сучасних умовах актуалізується й забезпечення соціального ефекту. Як зазначає В.Г. Павленко, у своїй праці [17], не для всіх інноваційних компаній трансфер технологій та комерціалізація ІВ є головними напрямками діяльності. Деякі інноваційні центри вже свідомо не ставлять для себе комерційних цілей, фокусуючись лише на соціально важливих проектах, інші, навпаки, роблять акцент виключно на комерційній стороні. Найбільш перспективним представляється поєднання соціально важливих та комерційних цілей – свого роду диверсифікація. Дослідження на конкретних прикладах, що були проведені Едвіном Мансфілдом [18, с. 385] та іншими вченими, довели, що соціальний ефект від винаходу (цінність цього винаходу для всіх споживачів і виробників) приблизно в декілька разів вище обертаємого прибутку цього винаходу.

З метою забезпечення безперервного руху капіталу, що є можливим завдяки процесу комерціалізації, необхідним постає виокремлення суб'єктів та об'єктів комерціалізації ІВ для формування подальшого дослідження.

Так Р. Арчібальд [19, с. 168] вважає, що суб'єктами процесу комерціалізації ІВ є індивіди, що створюють та реалізують технології. Одразу зазначимо, що суб'єктом комерціалізації ІВ може бути не лише індивід, а й юридичні особи (центри комерціалізації технологій, технопарки, інноваційні брокери, бізнес-інкубатори тощо) та держава.

М.В. Шингур [20] суб'єктом комерціалізації визначає юридичну чи фізичну особу, яка приймає рішення та бере на себе обов'язки щодо виконання комплексу організаційно-економічних заходів, спрямованих на отримання прибутку від ринкової реалізації наявного знання у певній сфері науки чи техніки. Водночас зазначає, що потенційним суб'єктом комерціалізації може вважатись кожний учасник інноваційного циклу, а також сторонні суб'єкти господарювання, які через наявність підприємницького хисту, інформаційної обізнаності та фінансових ресурсів прагнуть отримати надприбуток за рахунок нових науково-технічних розробок.

В.Д. Базилевич [10, с. 264] вважає, що основними суб'єктами комерціалізації ІВ в сучасній ринковій економіці є: автори, творці інтелектуальних продуктів; трудові колективи, організації, діяльність яких пов'язана зі створенням та використанням ОІВ; органи державного управління національною інноваційною системою; інвестори, що фінансують створення та використання ОІВ; виробники та споживачі інтелектуальної продукції.

Зважаючи на те, що «суб'єкт» з лат. *subjectum* – те, що знаходиться в основі, суб'єктом комерціалізації ІВ, пропонуємо вважати учасника цивільних відносин, що безпосередньо займається впровадженням результатів наукової, інтелектуальної та творчої діяльності або закріпленими у вигляді прав на ОПІВ у господарський обіг з метою отримання прибутку та/або забезпечення соціальної користі.

Щодо визначення об'єктів комерціалізації думки науковців різняться. Так, Р.С. Косчик у своїй праці [21] зазначає, що об'єктом комерціалізації є інноваційна продукція (винахід, корисна модель, промисловий зразок тощо). На нашу думку, в такому визначенні об'єкту комерціалізації науковець припустив одразу дві неточності, адже:

1. Інновація є наслідком взаємодії світу техніки та світу бізнесу, що ілюструє відома шумпетерівська триада. Якщо нове відбувається лише у світі техніки внаслідок інтелектуальної діяльності винахідника, воно залишається винаходом, коли винахід втілює у виробництво і виводить на ринок підприємець-новатор (світ техніки вступає у взаємодію зі світом бізнесу), суспільство отримує інновацію [22, с. 327]. Відтак, інноваційна продукція як втілення інновації – це вже комерціалізовані результати наукової діяльності, тому вона не може бути об'єктом комерціалізації.

2. Винаходи, корисні моделі та промислові зразки стануть інноваційною продукцією лише при умові їх комерціалізації, коли новація вийде на ринок.

На думку М.В. Шингура [21], об'єктом комерціалізації є результати завершеної однієї чи декількох

стадій інноваційного циклу. В залежності від готовності до промислового впровадження об'єкти комерціалізації мають форму відкриття, теоретичної розробки, винаходу, ноу-хау, новинки, нововведення.

На нашу думку, об'єктом комерціалізації можна визначити патентоспроможну ідею або вже готовий ОІВ, відтак, можна виділити два головних джерела об'єктів комерціалізації ІВ.

I. Виявлення об'єкту комерціалізації серед існуючих ОІВ

II. Створення об'єкту комерціалізації

Якщо в першому випадку об'єкт комерціалізації ІВ не було знайдено або не були задоволені деякі умови (наприклад не було отримано згоди автора), то об'єкт комерціалізації ІВ можна створити шляхом проведення послідовного або паралельного проходження етапів інноваційного процесу (фундаментальні дослідження; прикладні дослідження; експериментальні розробки). При вдалому проведенні всіх цих етапів будемо мати об'єкт комерціалізації ІВ. В процесі комерціалізації відбуваються взаємовідносини між суб'єктами комерціалізації ІВ. Сформуємо схему взаємовідносин суб'єктів в процесі комерціалізації ІВ.

Як видно зі схеми, процес комерціалізації ІВ здатен задовольнити інтереси одразу всіх суб'єктів комерціалізації: автора (творця); розробника; промислові та торгівельні підприємства; інвестора; споживача. Автор винаходу (його творець), окрім доходу від ІВ (залежить від форми комерціалізації), отримує ще й моральне задоволення від свого виробу, а споживачі, в свою чергу, отримують інновацію, що спрямована на покращення життя. Дослідження на конкретних прикладах, що були проведені Е. Мансфілдом [18, с. 385] та іншими вченими, довели, що соціальний ефект від винаходу (цінність цього винаходу для всіх споживачів і виробників) приблизно в декілька разів вище обертаємого прибутку цього винаходу.

Як видно з таблиці, в процесі комерціалізації важливо забезпечити баланс інтересів: з одного боку, необхідно надати тимчасові виключні права раціоналізаторам, щоб у них була змога окупити свої капіталовкладення, а з іншої сторони необхідно надати нові знання в розпорядження майбутніх раціоналізаторів. Водночас актуалізується й охорона на ІВ, адже недостатня охорона ІВ в процесі комерціалізації не лише створює

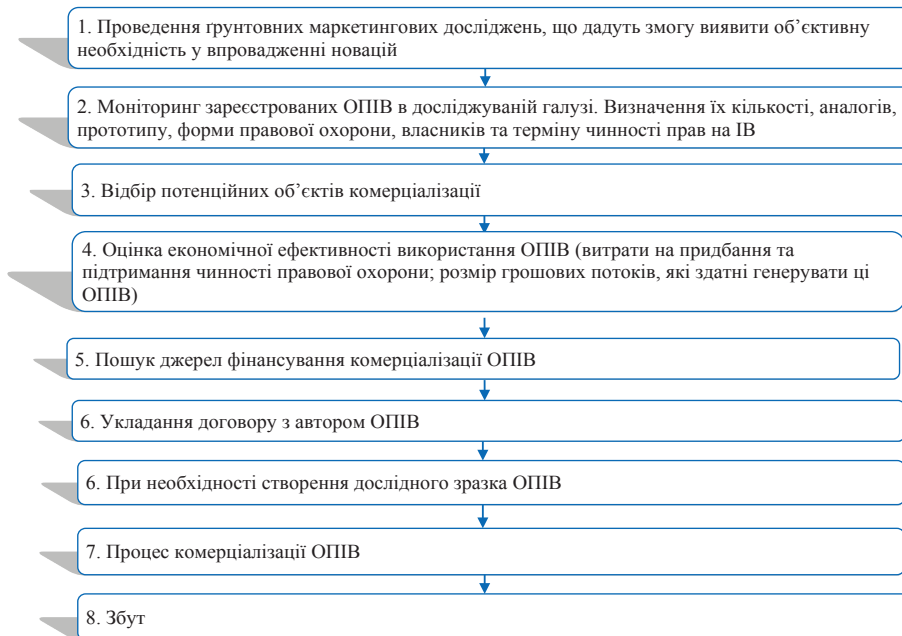
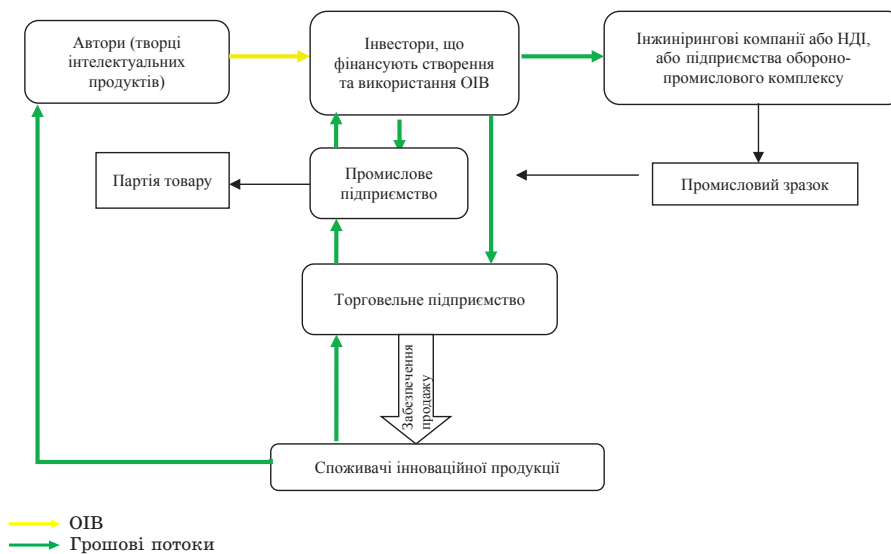

Рис. 1. Схема виявлення об'єктів комерціалізації ІВ серед наявних в державі ОІВ

Розроблено автором

→ ОІВ
→ Грошові потоки

Рис. 2. Схема взаємодії суб'єктів ІВ в процесі комерціалізації

Розроблено автором

Таблиця 1

Інтереси та ризики суб'єктів комерціалізації

Суб'єкт комерціалізації ІВ	Діяльність	Ризик	Мінімізація ризику	Інтерес
Автор (творець)	Створення ОПВ	Втрата часу та недоотримання доходу	Нерозголошення ідеї стороннім особам до отримання охоронного документу	Отримання доходу з ІВ
Інвестор	Надання фінансових ресурсів на інноваційний проект	Втрата фінансових ресурсів	Страховання та грамотний прорахунок ризиків	Отримання дивідендів
Інжинірингові компанії або НДІ, або підприємства оборонно-промислового комплексу	Розробка промислового зразка	-	-	Можливість заробити та отримати новий досвід
Промислове підприємство	Виробництво необхідної партії товару	-	-	Отримання доходу
Торговельне підприємство	Продаж нового інноваційного товару кінцевим споживачам	Невизначеність щодо успіху товару на ринку	1. Проведення маркетингових досліджень конкретного інноваційного товару 2. Правильно сплановані фінансові потоки 3. Продумана система просування інноваційного товару	Отримання доходу
Споживач	Купівля інноваційного товару	Ризик за ті ж самі фінансові ресурси знизити існуючу користь споживання		Отримання задоволення від споживання інновації

Розроблено автором

невпевненість та невизначеність у правових та економічних взаємовідносинах, тим самим стримуючи інвестиції та інноваційну активність, а й є головним захистом інноватора у жорсткому конкурентному середовищі. Після створення інноваційної розробки та/або її виходу на ринок конкуренти намагаються створити імітацію успішної інновації, що йде на користь споживачам, адже розробник має знижувати ціну щоб конкурувати, проте це не дає можливості раціоналізатору отримати прибуток, достатній для того, щоб окупити не лише першочергові капіталовкладення в ДіР, необхідні для розробки успішних продуктів чи послуг, а й витрати на численні невдалі проекти ДіР, які також довелося здійснити перш ніж вдалося досягнути перспективної інновації. Так, якщо раціоналізатори будуть щоразу виявляти, що вони не в змозі окупити витрати на інноваційний процес через подальшу конкуренцію зі сторони імітаторів, це позбавить їх стимулів для продовження раціоналізаторської роботи та навіть не будуть намагатися займатися інноваціями [23]. Таким чином, необхідним постає захист продуктів новаторства. Захист прав інтелектуальної власності передбачає отримання відповідних охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності та певні дії відносно правопорушників.

Необхідність охорони та захисту прав інтелектуальної власності зумовлена рядом потреб, серед яких: забезпечення інтересів творців шляхом надання їм обмежених у часі прав щодо контролю над використанням власних творів, стимулювання творчої інтелектуальної праці, заохочення творчої активності та впровадження її результатів у інтересах соціально-економічного прогресу суспільства; активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, впровадження досягнень науково-технічного прогресу та нововведень у всі сфери суспільного життя; створення цивілізованого ринкового середовища, надійного захисту

суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з неправомірним використанням об'єктів інтелектуальної власності; захисту економічної безпеки держав за умов глобалізації світогосподарського розвитку, створення сприятливих умов для трансферу нових технологій; поширення інформації, уникнення втрат внаслідок дублювання зусиль, спрямованих на пошук шляхів вирішення нагальних науково-технологічних і соціально-економічних проблем; захисту інтересів суспільства щодо вільного доступу до світової інтелектуальної скарбниці [24]. В процесі захисту ІВ необхідним постає стратегія охорони прав ІВ, яку можна розглядати:

- як один із засобів досягнення цілей організації, пов'язаний із набуттям і комерціалізацією прав на ОПВ для зміцнення життєздатності і конкурентоспроможності суб'єктів комерціалізації;
- як детальний комплексний план забезпечення конкурентних переваг на основі формування оптимального портфелю прав на ОПВ та його ефективного використання.

Висновки з даного дослідження. В сучасних умовах економіки знань необхідним постає якісно новий підхід до розуміння сутності інтелектуальної власності як такої та результатів інтелектуальної діяльності, що потребують особливої уваги й створення умов для їх комерціалізації задля забезпечення безперервного руху капіталу, розвитку науки і техніки й постають визначальним чинником економічного зростання. У результаті проведеного аналізу з'ясовано, що визначення сутності поняття комерціалізації та виокремлення суб'єктів і об'єктів комерціалізації ІВ є першим кроком для успішного виходу результату інтелектуальної діяльності на ринок. Це дало змогу виявити основні інтереси та ризики суб'єктів комерціалізації, що, в свою чергу, є базисним підґрунтям для розробки подальшої стратегії комерціалізації ІВ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Апшай Н.І. Інтелектуалізація навчального процесу у ВНЗ в умовах розвитку інформатизації / Н.І. Апшай // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 9. – С. 3–5.
- Convention Establishing the World Intellectual Property Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wipo.int/treaties/en/text.jsp?file_id=283854#P50_1504.
- Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі і просторі / В. Валле. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2010. – 216 с.
- Понятие интеллектуальной собственности и особенности прав на интеллектуальную собственность. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mchpravо.ru/poonyatie-intellektualnoj-sobstvennosti-i-osobennosti-prav-na-intellektualjnyuy-sobstvennostj.html>.
- Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page8>.
- Крайнев П.П. Інтелектуальна економіка: управління промисловою власністю : [монографія] / П.П. Крайнев. – К. : Концерн «Видавничий дім ІнСре», 2004. – 448 с.
- Орищенко В.Г. Шляхи формування інтелектуального потенціалу нації у системі національної освіти / В.Г. Орищенко // Матер. міжнародної наук. конф. – Львів, 1996. – С. 337–338.
- Киселева Я.С. Классификация субститутів інтелектуальної власності / Я.С. Киселева // Вопросы современного права : сб. мат. межд. нач.-практ. конференции. – Новосибирск, 2012. – С. 22–30.
- Кулис Л.А. Основы управления интеллектуальной собственностью : [учебно-методическое пособие] / [Л.А. Кулис, Л.Г. Шишканова, Е.В. Максименко]. – Минск : БГТУ, 2010. – 95 с.
- Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність : [підручник] / В.Д. Базилевич ; 3-тє вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2014. – 671 с.
- Мухопад В.И. Коммерциализация интеллектуальной собственности / В.И. Мухопад. – М. : Магистр : ИНФРА-М, 2012. – 512 с.
- Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
- Ступнікер Г.Л. Комерціалізація інтелектуальної власності як інструмент управління інтелектуальним капіталом / Г.Л. Ступнікер // Економічний простір. – 2008. – № 15. – С. 163–170.
- Мухопад В.И. Маркетинг интеллектуальной собственности / В.И. Мухопад, А.Н.Устинова, И.В. Суслина. – М. : ИНИЦ Роспатента, 2001. – 158 с.
- Быстров В.В. Основы организации и управления инновационными процессами в условиях рыночной экономики / В.В. Быстров. – Владивосток : ДВГАЭУ, 2000. – 205 с.
- Прохоров А.Н. Зарубежный опыт построения процесса коммерциализации интеллектуальной собственности / А.Н. Прохоров // Вестник Тюменского гос. ун-та. – 2011. – № 11. – С. 66–70.
- Павленко В.Г. Зарубежный опыт коммерциализации интеллектуальной собственности / В.Г. Павленко // Человек. Сообщество. Управление. – 2004. – № 1. – С. 134–141.
- Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон, Э. Нордхаус ; 18-е издание ; под ред. А.А. Старостиной. – М. : ООО И.Д. «Вильямс», 2007. – 1360 с.
- Archibald R. Managing High-Technology Programs and Projects. New York. N. Y.: Wiley; 1976.
- Шингур М.В. Організаційно-економічний механізм комерціалізації науково-технічних розробок: дис. ... к. е. н.: спец. 08.02.02 / М.В. Шингур ; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 329 с.
- Косцик Р.С. Комерціалізація інноваційної продукції: сутність, значення та принципи здійснення / Р.С. Косцик // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : зб. наук. праць ; відп. ред. О.Є. Кузьмін. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 320–328.
- Міждисциплінарний словник з менеджменту : [навч. посіб.] ; за ред. Д.М. Черваньова, О.І. Жилінської. – К. : Нічлава, – 2011. – 624 с.
- Intellectual Property Commercialization. Policy Options and Practical Instruments. New York; Geneva: United Nations. – 2011. – 124 p.
- Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: креатини метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. – К. : Знання, 2008. – 687 с.

УДК 330.33.012:330.117

Герасименко А.Г.

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету

ВЕЛИКИЙ БІЗНЕС І ДЕРЖАВА: ПОШУК ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ

Стаття присвячена аналізу альтернативних підходів до організації взаємодії великого, наділеного ринковою владою бізнесу і держави, що використовуються в різних національних економіках. На їх основі автором розроблено власну мікроекономічну модель такої взаємодії, обґрунтовано її переваги над іншими в умовах лібералізації сучасних економічних систем. Запропоновано використання окремих інструментів її реалізації в сучасній економіці України.

Ключові слова: держава, великий бізнес, ринкова влада, економічна рента, інвестиції.

Герасименко А.Г. БОЛЬШОЙ БИЗНЕС И ГОСУДАРСТВО: ПОИСК ЭФФЕКТИВНОЙ МОДЕЛИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Статья посвящена анализу альтернативных подходов к организации взаимодействия большого, наделенного рыночной властью бизнеса и государства, которые используются в разных национальных экономиках. На их основе автором разработана собственная микроэкономическая модель такого взаимодействия, обоснованы ее преимущества по сравнению с другими в условиях либерализации современных экономических систем. Предложено использование отдельных инструментов ее реализации в современной экономике Украины.

Ключевые слова: государство, большой бизнес, рыночная власть, экономическая рента, инвестиции.

Gerasyimenko A.G. LARGE BUSINESS AND STATE: LOOKING FOR THE EFFECTIVE MODEL OF INTERACTION

The article analyses alternative approaches to the organizing of interaction of the large business with market power and the government, which are used in different national economies. On this basis the author has developed its own microeconomic model of such an interaction and has proved its advantages over the others in the terms of liberalization of the current economic systems. The certain instruments for its implementation in the modern Ukrainian economy are proposed.

Keywords: state, large business, market power, economic rent, investments.

Постановка проблеми. З тих пір як ринок перестав бути єдиним базовим інститутом економічної системи (а частково й до того), економічні процеси набули певної міри керованості: з боку держави чи приватних господарських структур. А це означає, що трансформація економічної системи має якщо не чітко окреслену траєкторію, то принаймні деякий свідомий коридор, варіативність та темп руху економіки, в межах якого залежать від того, наскільки погодженими є дії існуючих регуляторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємодії приватного бізнесу і держави є актуальним предметом дослідження різних наукових шкіл. Серед них: неокласики (А. Маршалл [1], А. Пігу [2], Ж. Тіроль [3]), які розглядали подібну взаємодію в контексті підтримання саморегульованості економічної системи, наділеної ринковими провалами; неінституціоналісти (Р. Коуз [4], О. Уільямсон [5], В. Демет'єв [6]), завданням яких є пояснення інститутотворчих функцій і держави, і великого, наділеного ринковою владою бізнесу; представники теорії суспільного вибору (Дж. Б'юкенен [7], В. Нісканен [8], М. Олсон [9]), чия увага концентрується на дослідженні механізмів взаємодії держави і приватних господарських структур, та ін. Розроблені цими вченими моделі та теорії активно використовуються й удосконалюються українськими вченими-економістами у процесі аналізу вітчизняних особливостей взаємодії бізнесу й держави. Тут слід назвати розробки О. Беляєва [10], В. Геєця [11], В. Кредисова [12] та ін., присвячені дослідженню взаємодії економіки і суспільства на етапі трансформації національної економіки, в яких значна увага приділяється аналізу засобів інтеграції регулюючих функцій держави і ринку. Щоправда, ці роботи, визнаючи потужну владу ринку, зазвичай абстрагуються від ринкової влади його домінуючих учасників. А отже, невіршеним залишається питання поєднання регуляторного потенціалу останньої із владою держави в національній економіці, їх спільний вплив на економічне зростання та засоби його оптимізації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Оцінка ефективності різних підходів до організації взаємодії держави і великого, наділеного ринковою владою бізнесу, розробка на їх основі власної моделі такої взаємодії в контексті сучасних тенденцій глобалізації, лібералізації та посилення впливу ринкової влади на трансформацію економічних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. З історії економіки відомо, що передумовою й каталізатором успішного розвитку окремих національних економічних систем був союз держави з національними торговельними чи промисловими монополіями. Так, підтримане державою злиття незалежних голландських торговців в єдину Ост-Індійську компанію, яке, за словами А. Богданова, вважалося на той момент «заповіддю патріотизму» [13, с. 37], забезпечило Голландії майже столітнє панування в Атлантиці й контроль над колишніми іспанськими та португальськими колоніями на Сході, ставши періодом найбільшого розквіту цієї країни. Запровадження Навігаційних актів Кромвеля як засіб обмеження іноземних, насамперед Ганзейської та Голландської, торговельних монополій на противагу підтримці Британської торговельної монополії, заклало основи англійського домінування в міжнародній торгівлі, сформувало передумови промислового розвитку і збагачення країни в цілому на наступні понад 200 років [13, с. 39–40]. Крилатий вираз «що вигідно

для General Motors, те вигідно для Америки» досі являє собою девіз економічної політики США – запоруку її могутності на світовій економічній арені.

Натомість конфлікти держави з власним великим бізнесом зазвичай мали негативні наслідки для національної економіки. Погляньмо, наприклад, на економіку Росії, в якій починаючи з 2003 р., коли було порушено справу проти одного з найбільших нафтогазодобувних холдингів країни – ВАТ «НК «ЮКОС», розгортається масштабний конфлікт інтересів великого бізнесу і держави. За політичним характером цієї справи не завжди видніється радикальна зміна підходів до державної економічної політики, що мала місце в російській економіці початку 2000-х років. Але саме вона лежить в основі цього конфлікту. Якщо в 1990-х роках російська держава послідовно позбавлялася контролю над виробничими активами, насамперед шляхом їх приватизації, то на межі століть вона переключилася на завдання консолідації контролю над окремими приватними компаніями, включившись в ринкові відносини на рівні з незалежними економічними суб'єктами. Це не могло не призвести до появи серйозних протиріч як в структурі мотивації дій держави – між завданнями економічного регулювання та отримання вигоди від бізнес-проектів [14, с. 56], – так і в системі відносин між окремими учасниками господарського обороту. Зрозуміло, що заявлений справою «ЮКОСа» перехід до курсу «державного капіталізму» сподобався далеко не всім учасникам російського ринку, а націоналізація «Гута-Банку» з усіма належними йому виробничими активами у машинобудівній та кондитерській галузях, примусове відчуження ліцензії на розробку Ковктинського родовища газу у ВАТ «РУСІА-Петролеум» на користь ВАТ «Газпром» [14, с. 76–77] та інші не менш яскраві приклади грубого перерозподілу сил в російській економіці тільки додали гостроти наростаючому конфлікту.

Цей конфлікт мав суттєві негативні наслідки не тільки для тих колишніх приватних монополій, які безпосередньо потрапили в коло нового перерозподілу власності і повноважень, але й для всієї економіки Росії. Й без того невисокий рівень інвестиційної привабливості російської економіки почав скорочуватися, майже монотонним стало падіння Росії у рейтингу легкості ведення бізнесу [15], що потягнуло за собою скорочення притоку прямих іноземних інвестицій у розвиток російської економіки [16] при значних обсягах як легального, так і нелегального відтоку капіталу з країни. Останній за період з 2002 р. склав близько 900 млрд. дол. США, вивівши Росію на друге місце у відповідному рейтингу [17].

Усвідомлюючи описаний характер залежності економічного розвитку держави від згоди між державою й великим, наділеним ринковою владою бізнесом, слід розуміти, що така згода може як досягатися, так і проявлятися по-різному, може мати кардинально різні цілі. Вона може бути направлена на реалізацію стратегії довгострокового розвитку економіки, а може – на короткострокове збагачення окремих суспільних груп чи навіть окремих осіб.

Перший тип співпраці можна було спостерігати, наприклад, в Японії та Південній Кореї другої половини минулого століття. На ранній стадії становлення великих корпорацій (чеболей і кейрецу) держава тут проводила свідомий відбір найбільших та найдієвіших структур, яким в подальшому надавала підтримку і фінансування через систему державних банків [14, с. 37]. Їх завданням було забезпечити імпортозаміщення, знижуючи залежність країн

від зовнішніх ринків, та посилити власні позиції на цих ринках як запоруку подальшого економічного зростання у світі, що інтернаціоналізувався. При цьому функції між державою і цими корпораціями розподілялися наступним чином: держава здійснювала стратегічне планування, координацію, інфраструктурне забезпечення, корпорації – оперативну реалізацію цих стратегічних планів. Як результат, уже в 1960-х роках темпи росту ВВП у цих країнах склали 13–15% на рік, а сьогодні вони входять в ТОП-20 країн за Рейтингом ефективності економіки (табл. 1).

Інший тип співпраці держави і бізнесу, орієнтований на збагачення задіяних економічних суб'єктів на противагу системному розвитку економіки, зустрічаємо, наприклад, у країнах Латинської Америки. В історії економіки він відомий під назвою «корупційний капіталізм» і полягає у фактичному підпорядкуванні державної економічної політики інтересам домінуючих еліт. При цьому арсенал такого підпорядкування є надзвичайно широким, коливаючись від звичайних хабарів до складних систем регуляторного захоплення.

Таблиця 1

Рейтинг країн за рівнем економічної ефективності, 2013 р. [18]

Рейтингова позиція	Назва країни	Індекс економічної ефективності
1	Сінгапур	0,954
2	Гонконг	0,954
3	Швейцарія	0,875
4	Нова Зеландія	0,864
5	Данія	0,854
6	Австралія	0,847
7	Фінляндія	0,842
8	США	0,840
9	Швеція	0,837
10	Канада	0,836
11	Норвегія	0,819
12	Сполучене королівство Великої Британії та Північної Ірландії	0,818
13	Німеччина	0,789
14	Тайвань	0,785
15	Нідерланди	0,778
16	Японія	0,773
17	Австрія	0,756
18	Південна Корея	0,754
19	Ірландія	0,749
20	Чилі	0,747
45	Перу	0,595
50	Мексика	0,557
53	Колумбія	0,541
74	Бразилія	0,456
79	Росія	0,437
104	Україна	0,313
105	Аргентина	0,311
126	Венесуела	0,113

Як показує досвід, в умовах корупційного капіталізму найбільшого розвитку набувають ті сфери і види діяльності, які дозволяють отримувати максимальну економічну ренту (як правило, це добувні галузі, де монопольна рента, зливаючись із природною, забезпечує найбільший зиск для владного

суб'єкта господарювання). Адже в їх розвитку виявляються зацікавленими обидві сторони владного діалогу: наділені ринковою владою фірми, які є безпосередніми суб'єктами вилучення економічної ренти в таких галузях, та бюрократичний апарат органів державної влади – отримувач політичної ренти як плати за підтримання штучної монополії. Зрештою економіка країни корупційного капіталізму потрапляє до інституційної пастки, яка чимдалі більше деформує основні економічні пропорції, обмежуючи не тільки поточну економічну ефективність, але й перспективи її ймовірного зростання. Як наслідок, позиції відповідних країн в рейтингу ефективності економіки є дуже слабкими (табл. 1).

Викладене вище свідчить про те, що запорукою успішного розвитку економіки, її трансформації від менш ефективних до більш ефективних моделей організації є не стільки підтримка великого, наділеного ринковою владою бізнесу чи протидія такому, скільки зміна пріоритетів його розвитку, їх узгодження зі стратегічними орієнтирами розвитку всієї економіки. Цілі й пріоритети розвитку як держави, так і суб'єктів ринкової влади, можуть бути різними, являючи собою функцію широкого набору факторів: від системотворчих до кон'юнктурних. Різними можуть бути позиції цих двох базових інститутів у тій чи іншій економічній системі. Втім у будь-якому разі між ними існує певний канал зв'язку, вздовж якого різнонаправленими потоками йде обмін імпульсами до залежного (від волі, цілей та пріоритетів відповідного суб'єкта обміну) розвитку економічної системи. Ці імпульси проявляються на мотиваційному рівні, а отже саме на такому рівні й можливе їх узгодження чи навіть коригування. При цьому сам механізм такого узгодження / коригування повинен носити характер Парето-покращання: він має забезпечувати макроекономічний прогрес, водночас зберігаючи існуючі, замінюючи на рівноцінні, а то й навіть примножуючи вигоди монополіста.

З мікроекономічної теорії ми знаємо, що ринкова влада, породжуючи економічну ренту ($P_m E_m A P_c$), по суті, обмінює її на деяку величину надлишку виробника ($A E B$), що обумовлює появу втрат суспільного добробуту ($E_m E_c B$) (рис. 1 а). Традиційною відповіддю держави на це є регулювання рівнів цін чи норми прибутку фірми-монополіста з метою відновити статус кво, назад обмінявши економічну ренту ($P_m E_m A P_c$) на додаткову величину надлишку виробника ($A E B$). В результаті скорочуються втрати суспільного добробуту й зростає надлишок споживача, який може перетікати платоспроможним попитом на інші ринки товарів та послуг, перетворюватися на заощадження тощо. Втім навіть в теоретичній моделі темпи такого перетоку, зважаючи на рівноважність вихідної моделі, будуть незначними. А на практиці ж вони викличуть активну протидію фірми – носія ринкової влади відповідним намаганням держави, повертаючи вектори дії кожного з базових інститутів економічної системи один проти одного. В кращому випадку це призведе до поглинання взаємних зусиль держави й суб'єкта ринкової влади, яке на макроекономічному рівні відобразиться економічною стагнацією.

Протилежний результат можна отримати, якщо не обмежувати процес формування економічної ренти фірмою – носієм ринкової влади (або обмежувати несуттєво), але стимулювати її реінвестування в розвиток інших, в тому числі потенційно конкурентних видів економічної діяльності. В такому випадку обумовлений наявністю економічної ренти на вихідному ринку приріст інвестицій $K_1 \rightarrow K_2$ призведе

до зростання випуску $Q'_1 \rightarrow Q'_2$ на похідному ринку (рис. 1 б, в), забезпечуючи тут зростання суспільного добробуту на величину LGM (рис. 1 в). В сухому залишку запропонованої зміни підходів до регулювання монополістичної практики тільки на мікрорівні дослідження отримуємо чистий позитивний ефект у розмірі $[LGM - E_m E_c A]$.

Якщо при цьому, відштовхуючись від українського досвіду, уявити, що вихідна монополія діє у ресурсному секторі чи секторі низького ступеня переробки продукту (наприклад, в металургії), а держава в особі її регуляторних органів зможе стимулювати перетік отримуваної тут економічної ренти у продуктивнішу галузь, скажімо, у виробництво деякої інноваційної, високотехнологічної продукції, то отриманий позитивний ефект обіцяє мультиплікуватися. По-перше, це означатиме вищий приріст випуску продукції Q'_3 (бо одиниця капіталу в високотехнологічній галузі приносить більше продукту, ніж в низько технологічній), а отже, й більший приріст суспільного добробуту на похідному ринку ($LGM \rightarrow LFN$ (рис. 1 в) та його чистої величини $[LFN - E_m E_c A]$). По-друге, приріст капітальних інвестицій в капіталодефіцитній економіці з низькою вартістю робочої сили, якою сьогодні є Україна, є джерелом конкурентоспроможності виробленої таким чином інноваційної продукції, як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. По-третє, будь-яке забезпечене капіталом розширення випуску є джерелом нових робочих місць, а мультиплікативний характер зростання зайнятості для національної економіки детально пояснив ще Дж.М. Кейнс.

Таким чином, маємо власну модель ініціації розвитку економіки, що, окрім іншого, як і японська та корейська моделі середини минулого століття, здатна забезпечити імпортозаміщення та позитивну динаміку у експортоорієнтованих галузях. От тільки використовувати для її запуску методи адміністративного втручання й жорсткого державного планування, якими свого часу добилися успіху ці азіатські країни, в сучасному лібералізованому світі не можна. Як регламенти СОТ, так і умови Угоди про асоціацію з ЄС, обмежують нас у цьому. А отже, основним завданням держави в цьому контексті стає пошук того інструментарію інвестиційного стимулювання, який дозволить перетворити ринкову владу потужних національних монополій чи олігополій в інвестиційний ресурс для розвитку вітчизняної економіки.

Зважаючи на це весь інструментарій інвестиційного стимулювання поділимо на три групи в залежності від їх відповідності вимогам СОТ та ЄС. А саме: заборонені, дозволені та ті, які можуть підпадати під заборону в залежності від застосовуваної специфікації. До заборонених відносяться: мита, прями субсидії та податкові пільги виробникам експортоорієнтованої продукції тощо. Пильнішому моніторингу на предмет допустимості підлягають державні кредити

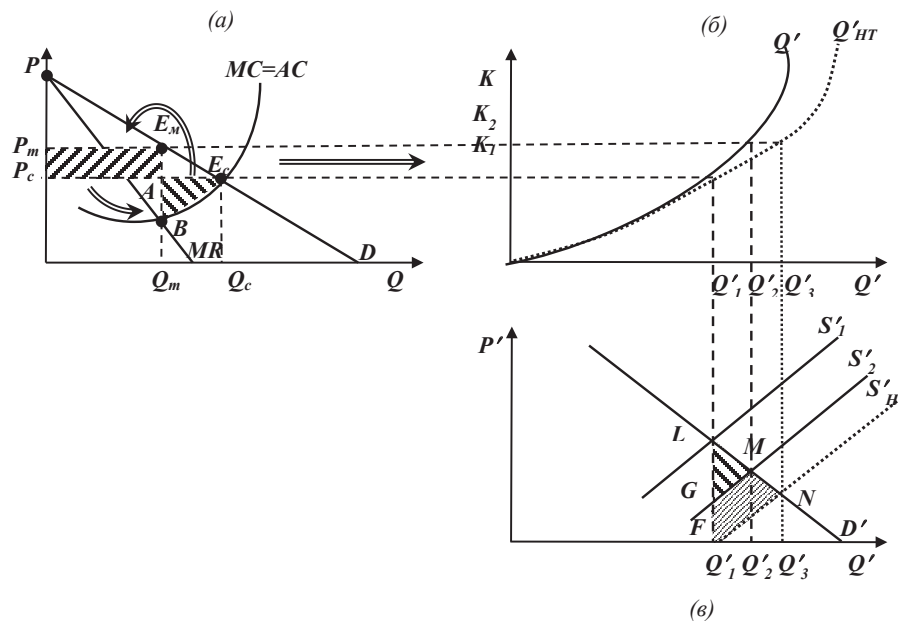

Рис. 1. Зміна суспільного добробуту внаслідок трансформації економічної ренти в інвестиції

і державні гарантії, горизонтальна державна допомога та допомога депресивним регіонам, пільгове оподаткування екологічних виробництв та ін. Серед інструментів стимулювання трансформації економічної ренти у інвестиції, які є априорі дозволеними, які не породжуватимуть непорозумінь й не викликать ефектів регуляторного тертя, можна назвати такі: інфраструктурне забезпечення економічного розвитку пріоритетних галузей чи депресивних регіонів, що, крім іншого, передбачає розвиток інфраструктури, здатної мінімізувати витрати і ризики господарювання в таких галузях; підтримку кластерної організації бізнесу за визнаними пріоритетними напрямками господарювання; долучення державних науково-дослідних установ до реалізації інноваційних бізнес-проектів на пільгових засадах; застосування стандарту суспільного інтересу в реалізації дозвільних процедур, у тому числі при погодженні концентраційних угод та узгоджених дій суб'єктів господарювання і т. ін.

Висновки з даного дослідження. Розумне поєднання влади держави і великого бізнесу, на протипагу їх протистоянню, є передумовою ефективного розвитку національної економіки, потужним стимулом економічного зростання, який навіть в умовах зумовленої глобалізацією активної лібералізації сучасних економічних систем залишається доступним інструментом підвищення їх ефективності. Ним слід скористатися й Україні, кланово-олігархічна структура економіки якої обмежує чи навіть робить неможливим застосування більш традиційного інструментарію стимулювання економічного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл : в 3 т. – М. : Прогресс, 1993. – Т. 2. – 310 с.
2. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу : в 2 т. – М. : Прогресс, 1985. – Т. 1. – 512 с.
3. Тироль Ж. Рынки и рыночная власть: Теория организации промышленности / Ж. Тироль. – СПб. : Экономическая школа, 1996. – 745 с.
4. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз – М. : Дело ЛТД, 1993. – 192 с.

5. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация / О.И. Уильямсон – СПб. : Лениздат, 1996. – 703 с.
6. Дементьев В.В. Институты, поведение, власть / В.В. Дементьев. – Донецк : ДонНТУ, 2012. – 310 с.
7. Бьюкенен Дж. Политика без романтики: краткое изложение позитивной теории общественного выбора и ее нормативных условий / Дж. Бьюкенен // Вехи экономической мысли : в 6 т. ; ред. А. Заостровцев. – СПб. : Экономическая школа. – 2004. – Т. 4. – С. 417–434.
8. Нисканен В.А. Особая экономика бюрократии / В.А. Нисканен // Вехи экономической мысли : в 6 т. ; ред. А. Заостровцев. – СПб. : Экономическая школа. 2004. – Т. 4. – С. 476–492.
9. Олсон М. Логіка колективної дії / М. Олсон. – К. : Лібра. – 2004. – 272 с.
10. Беляев О.О. Держава і перехідна економіка: механізм взаємодії / [О.О. Беляев, А.С. Бебело, О.М. Комяков]. – К. : Київ. нац. екон. ун-т, 2003. – 190 с.
11. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку : [монографія] / В.М. Геєць. – К. : НАН України, Ін-т економіки та прогнозування, 2009. – 863 с.
12. Кредисов В. Держава і ринок: необхідність взаємодії у перехідній економіці / В. Кредисов // Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 50–57.
13. Богданов А. Курс политической экономии : в 2 т. / А. Богданов, И. Степанов. – М., 1923. – Вып. 1. – Т. 2. – 191 с.
14. Осадчий Н.М. Формирование отношений государства и крупного бизнеса в зарубежных странах и в России : дис. к. э. н. : спец. 08.00.14 / Н.М. Осадчий. – М., 2009. – 164 с.
15. Doing business. Measuring business regulation / World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/>.
16. Офіційний веб-сайт Федеральної служби статистики Росії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/.
17. Беларусь – лидер по объемам нелегального оттока капитала [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://newsland.com/news/detail/id/1293470/> – Назва з екрану.
18. Cottam T. EconomyPolitics 4-th Annual Index of Economic Efficiency of the World / T. Cottam. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy-politics.com/p/economic-efficiency-index.html>.

УДК 330.341.1

Готра В.В.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства
Ужгородського національного університету*

МОДЕЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ

В статті проаналізовано сутнісне підґрунтя інноваційного розвитку економіки в сучасних умовах господарювання, робиться наголос на прямому зв'язку між результативністю інноваційної діяльності та використанням сучасних ефективних методів управління, до яких віднесено моделювання.

Ключові слова: інноваційний процес, інноваційний розвиток, механізм управління, моделювання, валовий внутрішній продукт.

Готра В.В. МОДЕЛИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ

В статье проанализировано сущностное основание инновационного развития экономики в современных условиях хозяйствования, делается упор на прямую связь между результативностью инновационной деятельности и использованием современных эффективных методов управления, к которым отнесено моделирование.

Ключевые слова: инновационный процесс, инновационное развитие, механизм управления, моделирование, валовой внутренний продукт.

Hotra V.V. MODELING THE INNOVATION PROCESS AS A NECESSARY CONDITION FOR THE FORMATION OF THE EFFECTIVE MECHANISM OF MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

The article analyzes the essential basis of innovative development of economy in modern conditions of managing, with emphasis on the direct relationship between the effectiveness of innovation activities and the use of modern management practices, such as modeling.

Keywords: innovation, innovative development, management mechanism, modeling, gross domestic product.

Постановка проблеми. На чинному етапі розвитку економіки України складність проблем інноваційної політики обумовлена широким спектром питань, пов'язаних із формуванням і розвитком актуального законодавства для підтримки науково-технічних досліджень, що регулює організаційні та фінансові відносини, утворювані у процесі управління інноваційним розвитком держави. У цьому процесі важливе місце посідає вимірювання впливу витрат й ефективності інноваційної діяльності підприємств на обсяги ВВП країни та регіональних ВРП, що здійснюється із застосуванням методів економіко-математичного моделювання. Розв'язання цього завдання сприятиме зростанню ефективності

регулювання соціально-економічних процесів у національній і регіональних економічних системах.

Слід враховувати, що застосування певного підходу залежить від доступності поточних й архівних економічних даних, а також інформації про інші чинники, які впливають на обсяг ВВП. Тому вирішення завдання прогнозування і моделювання ВВП залежно від стану та динаміки інноваційної складової національної економіки передбачає розв'язання таких завдань: аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду моделювання прогнозування обсягів валового внутрішнього продукту в інноваційній економіці з метою відбору найбільш адекватної моделі; відбір пов'язаних із інноваційною діяльністю чинників й

аналіз наявної статистичної бази економіки України та її регіонів з метою відбору таких показників, що суттєво впливають на ВВП і значення яких можливо репрезентативно відстежити.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми математичного моделювання економічних процесів досліджували у фундаментальних працях такі вітчизняні зарубіжні вчені, як: С.Ю. Гвоздю [3], О.І. Захаревич [5], Б.П. Клімчук [6], В.Л. Макаров [9], М.Є. Рогоза [10], Н.Т. Рудь [11], А.І. Яблонський [14], Б. Янч [15], А.А. Шиян [13], В. Brown, S. Cochran, N. Dalkey [17], E. Duguet [20], J.P. Martino [29], E. Vieira [31].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте нестабільність зовнішнього середовища, особливості, притаманні економіці кожної окремо взятої країни, викликають необхідність подальших досліджень математичних методів і моделей для удосконалення управління інноваційним розвитком вітчизняної економіки. Окрім того, незважаючи на вказані дослідження, питання формування комплексного механізму управління інноваційним розвитком економіки на засадах моделювання залишається недостатньо опрацьованим і потребує подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначення науково-практичних засад формування механізму управління інноваційним розвитком економіки на основі методів економіко-математичного моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зважати на те, що особливості та закономірності впливу науково-технічної й іншої інноваційної діяльності на функціонування економіки має досить складний і системний характер. Його вичерпне вивчення мусить враховувати не лише макро-, а і мезо- і макрорівні функціонування економіки, а також їх взаємозв'язок, що потребує окремого дослідження та використання спеціальних методів і моделей. Проте світова наука та практика використовує і більш прості моделі прогнозів соціально-економічного розвитку, адекватність яких є загальноприйнятною. Для урахування впливу інноваційної діяльності на функціонування економіки наявний добре розроблений економіко-математичний апарат.

Сучасній економічній науці відомі численні науково-методичні підходи до прогнозування обсягів ВВП чи ВРП. Їх можна об'єднати у кілька груп:

- методики експертних оцінок і аналізу;
- детерміністські моделі прогнозування;
- економетричне моделювання.

Проте складність інноваційної соціально-економічної системи призводить до того, що функціональний зв'язок між її компонентами доволі важко описати детермінованими функціями. Тому дослідники для моделювання цього процесу застосовують переважно стохастичні залежності.

Використовувані моделі інноваційних процесів також можна класифікувати з точки зору деталізації предмета моделювання як:

- моделі окремих елементів інноваційних процесів;
- загальні моделі економічного зростання із включенням компонент, що відображають інноваційну діяльність [4].

До моделей окремих елементів інноваційних процесів прийнято відносити моделі наукового та технічного потенціалів, науково-технічної діяльності, впровадження інновацій. З урахуванням цих моделей обираються стратегії науково-технічної політики,

вдосконалюється управління науково-технічною діяльністю підприємств, здійснюється технологічне прогнозування і вибір проєктів. Для їх опису застосовуються, зокрема, нижченаведені методи [9; 14; 16; 17; 26].

Метод експертних оцінок. Як інформаційну базу використовує експертні опитування; вважається, що відповідним чином оброблені експертні оцінки можуть слугувати підґрунтям для формулювання тверджень щодо тенденцій розвитку економічної системи.

Метод Делфі (Delphi approach). Є вдосконаленням методу експертних оцінок. Збір думок ретельно відібраних експертів відбувається на регулярній систематичній основі, вони піддаються математико-статистичній обробці. Передбачається зворотний зв'язок для можливості коригування експертами своїх оцінок на кожному кроці циклу обробки. Метод Делфі зазвичай застосовується в умовах суттєвої невизначеності для отримання відносно надійних оцінок.

Форсайт (foresight – передбачення). Форсайт – методика довготривалого прогнозування науково-технологічного та соціального розвитку, що також ґрунтується на опитуваннях великої кількості експертів. Форсайт є системою методів експертної оцінки стратегічних напрямів соціально-економічного й інноваційного розвитку, виявлення технологічних проривів, спроможних здійснювати вплив на економіку та суспільство в середньо- та довготривалій перспективі.

Методика Форсайт є комплексною і використовує комбінацію численних як традиційних, так і порівняно нових експертних методів: експертних панелей, метод Делфі (найчастіше – двоетапний), аналіз взаємовпливу елементів, аналіз сценаріїв розвитку і SWOT-аналіз, дерева релевантності тощо.

Прогнозування за аналогією. Метод ґрунтується на порівнянні з уже наявною подібною ситуацією. Це може бути прогноз застосування певної технології, яка вже впроваджувалася на інших підприємствах; на макрорівні – перенесення наслідків інноваційної політики інших економічних систем, функціонуючих у схожих інституційних умовах; на мезорівні – аналіз й адаптація результатів науково-технічної діяльності в регіонах, подібних до досліджуваного.

Моделі з функцією зростання. Серед наукових праць, в яких розглядається моделювання інноваційних процесів, значну частку присвячено явищу дифузії інновацій.

Першими спробами математично виміряти інноваційний розвиток та виокремити фактори, які на нього впливають, були зроблені американським економістом Цві Грліхем у 1960 р. [22]. Його робота була на перетині із соціологією за методами отримання та обробки даних. На прикладі поширення гібридної кукурудзи в окремих штатах США він довів, що інновації в ринковій економіці розповсюджуються за логістичною кривою. На підставі встановленої Грліхемом й іншими дослідниками подібності біологічних еволюційних процесів і зростання функціональних характеристик технічного устаткування було висловлено припущення щодо можливості використання S-подібних кривих (логістичної, Гомперца, модифікованої експоненти тощо) та рівнянь типу Лоттки-Вольтерра, застосовуваних для опису еволюції біологічних систем, а також для моделювання процесів технологічного розвитку. Найбільш поширеними S-подібними кривими зростання є:

крива Перла (логістична крива):
$$F(t) = \frac{F_{\text{sup}}}{1 + ae^{-bt}} \quad (1)$$

крива Гомперца: $F(t) = F_{\text{sup}} e^{-ae^{-bt}}$, (2)

де F_{sup} – верхня межа зростання;
 a, b – параметри зростання.

Нормативні методи прогнозування. Серед нормативних методів прогнозування, що окреслюють національну чи регіональну економіку у вигляді системи та вивчають взаємозв'язки між елементами цієї системи, здебільшого використовують методи обробки деревоподібних, морфологічних моделей і моделей у вигляді блок-схем – залежно від найбільш адекватного представлення структури економічної системи в тому чи іншому випадку.

Також певне поширення мають такі методики, як дослідницьке прогнозування, екстраполяція часових рядів, модель грантової системи тощо.

Загальні моделі економічного зростання із включенням компонент, що відображають інноваційну діяльність. До найрозробленіших моделей економічного зростання загального типу, що як компоненту містять інноваційну складову, відносяться так звані виробничі функції [2, с. 66]. Зазвичай використання виробничих функцій пов'язують із моделями на кшталт «витрати – випуск», але насправді сфера їх застосування є ширшою. Зокрема, виробничі функції цілком пристосовані для аналізу ефективності впливу науково-технологічного прогресу на динаміку обсягів виробництва.

Як уже зазначалося вище, першість у побудові виробничої функції спеціального вигляду належить Д. Коббу та П. Дугласу, які запропонували використовувати рівняння регресії вигляду:

$$Y(K, L) = aK^\alpha L^{1-\alpha}, \quad (3)$$

де Y – обсяг випуску продукції;
 K – розмір капітальних фондів виробництва;
 L – витрати праці;
 a – коефіцієнт параметризації;
 α – показник еластичності за капіталом (відповідно, еластичність за працею дорівнює $1-\alpha$).

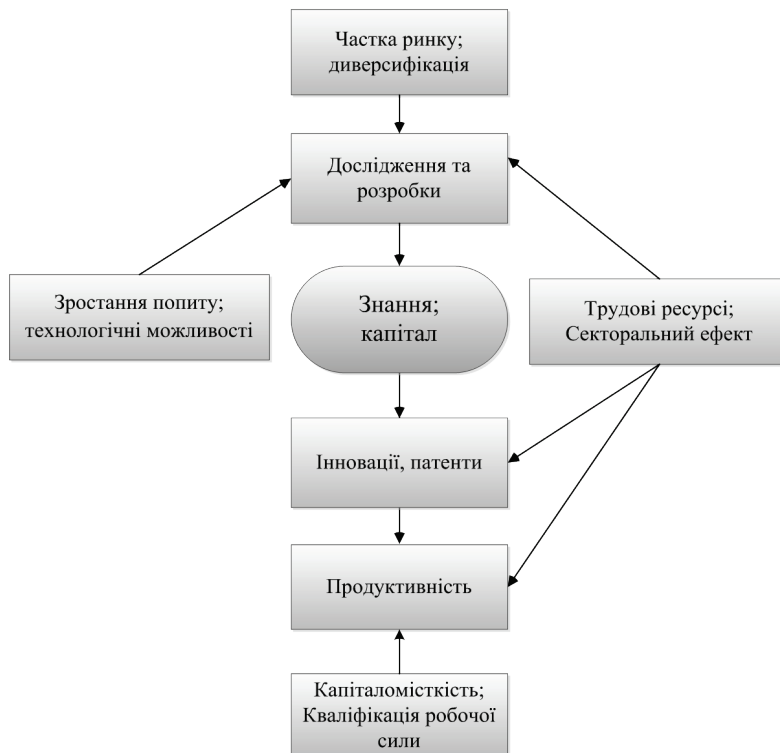

Рис. 1. Загальна схема моделі CDM

Джерело: [18]

Узагальнення виробничої функції Кобба-Дугласа, що враховує інноваційну складову, деталізує параметр a , виокремлюючи з нього в явному вигляді множник e^{vt} :

$$Y(K, L) = ae^{vt} K^\alpha L^\beta, \quad (4)$$

де t – час;

v – константа, коефіцієнт швидкості інноваційного розвитку.

Зазначимо, що, на відміну від класичного вигляду, в «інноваційній» модифікації функції Кобба-Дугласа сума еластичностей за капіталом і працею (значення ступенів при відповідних змінних) не обов'язково тотожна 1.

Також використовуються інші модифікації функції Кобба-Дугласа. Найбільш відомими серед них є: виробничі функції з постійною еластичністю заміщення (функція CES):

$$Y(x_1, x_2) = a \left(\delta x_1^{-\beta} + (1-\delta)x_2^{-\beta} \right)^{-\frac{\gamma}{\beta}}, \quad (5)$$

де x_1, x_2 – ресурси, що впливають на обсяг випуску продукції;

δ – коефіцієнт розподілу;

β – коефіцієнт заміщення;

λ – коефіцієнт однорідності,

і її розширення для врахування інноваційної компоненти:

$$Y(x_1, x_2) = ae^{vt} \left(\delta x_1^{-\beta} + (1-\delta)x_2^{-\beta} \right)^{-\frac{\gamma}{\beta}}; \quad (6)$$

виробничі функції «витрати – випуск» (функція Леонтьєва) для n ресурсів:

$$Y(X) = \min_{i=\{1,2,\dots,n\}} (a_i x_i); \quad (7)$$

узагальнення функції Леонтьєва – виробничі функції з фіксованими пропорціями:

$$Y(X) = \min_{i=\{1,2,\dots,n\}} (a_i x_i^{\lambda}); \quad (8)$$

лінійна виробничі функції (функція зі взаємозаміщенням ресурсів):

$$Y(X) = \sum_{i=1}^n a_i x_i, \quad (9)$$

де a_i – граничний фізичний продукт витрат (норма витрат) i -го ресурсу для виробництва одиниці продукції.

Втім для випадку залежності обсягів валового внутрішнього продукту від ефективності інноваційної діяльності не можна напевно стверджувати, що ця залежність є лінійною, що еластичність заміщення ресурсів є константою тощо. Тому обґрунтованим видається використання найбільш загальної з розглянутих виробничої функції – функції Кобба-Дугласа з інноваційною складовою.

Наразі в західній економічній науці більшість моделей, спрямованих на дослідження інноваційного розвитку, є економетричними і заснованими на так званій моделі CDM (за першими літерами прізвищ вчених, що її створили – Сґйрон, Duguet, Mairesse) [18] у 1998 р., загальну схему якої наведено на рис. 1.

Автори розглядали економетричні рівняння, які відображали зв'язок між продуктивністю та розвитком інновацій, розвитком інновацій та рівнем

досліджень та зв'язок між рівнем досліджень та факторами, які на нього впливають. Вони дійшли висновку про позитивний зв'язок між зростанням інновацій та розміром компанії, її частки на ринку та рівнем диверсифікації продукції. Також було віднайдено зв'язок (який виявився додатним) між продуктивністю компанії та зростанням обсягів інновацій. Водночас інтенсивність використання наукового капіталу (потенціалу) не залежить від розміру компанії.

Зазначена модель отримала подальший розвиток у працях, що використовували різні чинники впливу на рівень інновацій і НДДКР, а також вивчали взаємозв'язок між ними (табл.1) [21– 24; 28].

Таблиця 1

Основні чинники впливу на обсяг інновацій

Автори моделі	Незалежні змінні
Ж. Бенавенте [16]	Розмір компанії, частка ринку, рівень диверсифікації продукції
Х. Луф, А. Хесматі [27]	Розмір компанії, капіталоемність, людський капітал
А. Лейпонен [26]	Розмір компанії, продуктивність праці, рівень інвестицій тощо
Г. Джеферсон та ін. [25]	Розмір компанії, тип власності, рівень концентрації капіталу

Проте більша частина цих моделей використовує мікроекономічні дані, надалі агрегуючи їх у масиви та роблячи висновки на макроекономічному рівні. Дуже незначна частка досліджень оперує макроекономічними показниками для побудови економічних моделей з тієї причини, що на цьому рівні в основному використовують якісні показники (їх у розвинених країнах важко поррахувати, в Україні – тим більше) [19; 20; 31].

Більшість вітчизняних досліджень пов'язані з моделюванням інноваційного розвитку на мікроекономічному рівні. Так М.С. Рогоза та К.Ю. Вергал розробили модель стратегічного інноваційного розвитку підприємства, сутність якої полягає у послідовній оптимізації процесів відбору інноваційних цілей, формуванні структури інноваційної стратегії, структуруванні запланованих інновацій за їх пріоритетністю та забезпечення розподілу ресурсів в умовах ризику та невизначеності [10]. І.В. Кравцем побудовано прогнозу модель інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств, яка через інтерпретацію часових рядів відображає послідовність еволюційних змін у майбутньому [8]. Збільшення обсягу прибутку від реалізації підприємством креативно-інноваційних проектів за допомоги застосування процесно-збалансованого методу розвитку евристичних функцій підприємств досліджено С.В. Князем [7]. Теоретико-ігрову модель для дослідження умов, за яких вітчизняні власники бізнесу будуть вмотивовані до інвестування в інноваційний розвиток своїх підприємств, запропоновано А.А. Шияном, Д.Г. Ванжулою та В.В. Стадником [13].

На регіональному рівні спроба моделювання інноваційного розвитку регіону була здійснена Б.П. Клімчуком, який запропонував для цього застосувати модель у вигляді експертної системи, яка працює на засадах нечіткої логіки з використанням біокібернетичної моделі чутливості Ф. Фестера. Проте запропоновану модель не формалізовано, а подано лише як сукупність теоретично описаних етапів [6]. Така ж вада притаманна і нелінійній моделі регіональної інноваційної системи, розробленої Н.Т. Рудь [11].

С.Н. Гвоздю було досліджено взаємозв'язки між обсягом інноваційної продукції, витратами на інноваційну продукцію та кількістю інноваційно активних підприємств у Львівській області за допомоги використання двох факторної лінійної регресійної моделі. Дослідження встановило, що більший вплив на обсяг інноваційної продукції має кількість інноваційно-активних підприємств, а вже потім – витрати на інноваційну діяльність [3]. Однак досить простий характер моделі (лінійна регресія та наявність лише двох незалежних змінних) не дозволяє вважати висновки автора цілком обґрунтованими.

На макроекономічному рівні С.В. Афанасьєвим і О.Г. Рябекою було запропоновано використання моделі міжгалузевого балансу для визначення пріоритетних галузей із високою інноваційною спрямованістю та можливістю коригування напрямів розвитку інших галузей народного господарства України [1]. Моделювання інноваційного розвитку економіко-виробничих систем було запропоновано О. Захаревичем [5], проте в цьому випадку, як і в попередньому, далі побудови схеми моделі бізнес-інжинірингу економіко-виробничої системи справа не пішла.

І.В. Тараненко за допомогою методів кореляційно-регресійного аналізу був виявлений сильний кореляційний зв'язок між показниками інноваційного розвитку та значеннями індексу сталого розвитку для країн світу [12], але підхід автора не дозволяє перенести її модель на національний чи регіональний рівень.

Огляд усіх модифікацій виробничої функції свідчить, що використання чинників капіталу та праці хоча і є пріоритетним, але не обов'язковим. Тут доречно звернути увагу на дослідження Ромера [30], який запропонував інноваційну модель для двох секторів економіки, один із яких виробляє товари та послуги, а другий – нове знання. Зокрема, модель оперує з показниками: ресурс праці, що виробляє нове знання; приріст технологій і знань; продуктивність праці у виробленні нового знання. Аналіз моделі Ромера свідчить, що приріст нового знання залежить від приросту кількості дослідників і приросту обсягу знань.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, запропоновані напрямки організації моделювання інноваційних процесів дадуть можливість визначити пріоритетні напрямки інноваційного розвитку економіки. А подальші дослідження дозволять побудувати ефективний механізм управління інноваційним розвитком України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Афанасьєв Є.В. Моделювання макроекономічних інноваційних процесів у системі державного регулювання розвитку економіки України / Є.В. Афанасьєв, О.Г. Рябека // Ефективна економіка (Електронне наукове фахове видання). – 2013. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2141>.
- Варшавский А.Е. НТП в моделях экономического развития: методы анализа и оценки / А.Е. Варшавский. – М.: Финансы и статистика, 1984. – 208 с.
- Гвоздю С.Ю. Використання економетричного моделювання для оцінки інноваційної діяльності / С.Ю. Гвоздю // Інноваційна економіка. – 2011. – № 4. – С. 186–189.
- Дружинин П.В. Инновационный менеджмент: [учеб. пособ.] / П.В. Дружинин. – Петрозаводск: Издательство ПетрГУ, 2005. – 227 с.
- Захаревич О.І. Моделювання інноваційного розвитку економіко-виробничих систем / О.І. Захаревич // Матеріали V Міжнар. наук.-метод. конф. «Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід» (Тернопіль, 24–26 жовтня 2013 р.). – Тернопіль, 2013. – С. 31–33.

6. Клімчук Б.П. Моделирование инновационного развития региона та його можливості / Б.П. Клімчук // Економіка промисловості. – 2007. – № 2. – С. 128–139.
7. Князь С.В. Процесно-збалансований метод розвитку евристичних функцій підприємства / [С.В. Князь, Н.Г. Георгіаді, О.Л. Коломієць] // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 299–307.
8. Кравець І.В. Моделирование инновационного развития сельско-господарських підприємств / І.В. Кравець // Продуктивність агропромислового виробництва (економічні науки). – 2012. – № 22. – С. 18–24.
9. Макаров В.Л. Обзор математических моделей экономики с инновациями / В.Л. Макаров // Экономика и математические методы, 2009. – № 1. – Т. 45. – С. 3–14.
10. Рогоза М.Є. Стратегічний інноваційний розвиток підприємств: моделі та механізми : [монографія] / М.Є. Рогоза, К.Ю. Вергал. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. – 136 с.
11. Рудь Н.Т. Моделирование инновационных процессов региона / Н.Т. Рудь // Вісник Луцького національного технічного університету. – 2010. – № 10. – С. 52–59.
12. Тараненко І.В. Інноваційний імператив сталого розвитку глобалізованого суспільства / І.В. Тараненко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 3(35). – С. 51–56.
13. Шиян А.А. Теоретико-ігрова модель для дослідження умов мотивації інноваційного розвитку вітчизняних підприємств / [А.А. Шиян, Д.Г. Ванжула, В.В. Стадник] // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4. – Т. 2. – С. 145–148.
14. Яблонский А.И. Математические модели в исследовании науки / А.И. Яблонский. – М. : Мысль, 1986. – 352 с.
15. Янч Э. Прогнозирование научно-технического прогресса / Э. Янч. – М. : Прогресс, 1974. – 592 с.
16. Benavente J. M. The Role of Research and Innovation in Promoting Productivity in Chile // University of Chile. – Department of Economics. – 2002. – WP № 200. – 29 p.
17. Brown B., Cochran S., Dalkey N. The Delphi Method, II. Structure of Experiments, Rand Memorandum RM – 5957 – PR, Rand Corporation, Santa Monica, Calif., June, 1969. – 131 p.
18. Crépon B. Research and Development, Innovation and Productivity: Econometric Analysis at the Firm Level / B. Crépon, E. Duguet, J. Mairesse // Economics of Innovation and New Technology. – 1998. – № 7(2). – P. 115–158.
19. Doloreux D. Knowledge-intensive Business Services: Geography and Innovation / D. Doloreux, M. F. Freel, R. Shearmur // Ashgate Publishing, Ltd. – 2010. – 246 p.
20. Duguet E. Econometrics of Innovation: specifics and methodology / E. Duguet // ERUDITE. Université Paris Est-Créteil. MICRO-DYN Cambridge. – Sept. 2010. – 45 p.
21. Griffith R. Innovation and Productivity across Four European Countries / R. Griffith, E. Huergo, J. Mairesse, B. Peters // Oxford Review of Economic Policy. – 2006. – № 22(4) – P. 483–498.
22. Griliches Z. Hybrid Corn and the Economics of Innovation / Z. Griliches // Science. New Series. – 1960. – Vol. 132. – № 3422. – P. 275–280.
23. Hall B. H. Empirical Studies of Innovation in the Knowledge Driven Economy Introduction to a special issue on: "Empirical studies of innovation in the knowledge driven economy" / B. H. Hall, J. Mairesse // Economics of Innovation and New Technology. – 2006. – № 15. – P. 289–299.
24. Herrerias M. J. Ownership Reform, Innovation, and Energy Intensity: Further Research across Chinese Regions / M. J. Herrerias, A. Cuadros, D. Luo // The University of Nottingham. – Working Paper Series. – Feb., 2013. – WP № 9. – 36 p.
25. Jefferson G. R&D Performance in Chinese Industry / G. Jefferson, B. Huamao, G. Xiaojing, Y. Xiaoyun // Economics of Innovation and New Technology. – 2006. – Vol. 15. – P. 345–366.
26. Leiponen A. Organization of knowledge exchange: an empirical study of knowledge-intensive business service relationships / A. Leiponen // Economics of Innovation and New Technology. – 2006. – Vol. 15. – P. 443–464.
27. Löf H. Knowledge Capital and Performance Heterogeneity: A Firm-Level Innovation Study / H. Löf, A. Heshmati // International Journal of Production Economics. – 2002. – № 76(1). – P. 61–85.
28. Mairesse J. The Importance of R&D for Innovation: A Reassessment Using French Survey Data / J. Mairesse, P. Mohnen // The Journal of Technology Transfer, special issue in memory of Edwin Mansfield. – 2005. – № 30(1-2). – P. 183–197.
29. Martino J.P. Correlation of technological trends / J.P. Martino // Technological Forecasting. – 1970. – Vol. 1. – P. 347–354.
30. Romer P. M. Endogenous Technological Change / P. M. Romer // Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98, № 5. – P. 71–102.
31. Vieira E. The innovation factor: an econometric model of productivity in European regions / E. Vieira, E. Vazquez-Rozes, I. Neira // Regional and Sector Economic Studies. – 2008. – Vol. 8-1. – P. 59–70.

УДК 332.37

Грабовецький Б.Є.*кандидат економічних наук, доцент
Вінницького національного технічного університету***Чаплигіна О.В.***кандидат економічних наук, доцент
Вінницького національного технічного університету***Білоконь Т.М.***кандидат економічних наук, доцент
Вінницького національного технічного університету*

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН ПЛОЩІ ЗЕМЛІ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ ПІД БАГАТОРІЧНІ НАСАДЖЕННЯ

Наведено зміст і призначення багаторічних насаджень. Проведено групування первинних даних площі землі населення регіону під багаторічні насадження; сформовано динамічний ряд. Проаналізовано тенденції зміни досліджуваного показника на основі побудованих рівнянь тренда.

Ключові слова: багаторічні насадження, тенденція, статистичне групування, ряди динаміки, часовий тренд, види рівнянь тренда.

Грабовецкий Б.Е., Чаплыгина О.В., Белоконь Т.М. ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕНДЕНЦИИ ИЗМЕНЕНИЙ ПЛОЩАДИ ЗЕМЛИ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА ПОД МНОГОЛЕТНИМИ НАСАЖДЕНИЯМИ

Приведены содержание и назначение многолетних насаждений. Проведена группировка первичных данных площади земли населения региона под многолетними насаждениями; сформирован динамический ряд. Проанализированы тенденции изменения исследуемого показателя на основе построенных уравнений тренда.

Ключевые слова: многолетние насаждения, тенденция, статистическая группировка, ряды динамики, временной тренд, виды уравнений тренда.

Grabovetskiy B.E., Chaplygina O.V., Bilokon T.V. THE RESEARCH OF TRENDS IN POPULATION AREA UNDER PERENNIAL PLANTATIONS IN REGION

The meaning and purpose of perennial plants are presented. The grouping of primary data of population land area under perennial plantings is done. The dynamic range is formed. The trends of the studied parameters based on constructed trend equations are analyzed.

Keywords: perennial plantings, tendency, statistical grouping, dynamic ranges, time trend, types of trend equations.

Постановка проблеми. Ринкова трансформація аграрного сектора України, орієнтована на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, обумовлює якісно новий підхід до управління на всіх ієрархічних рівнях.

Ефективне управління підприємством неможливо без використання новітнього інструментарію дослідження – сучасних методів економіко-математичного моделювання, економічного та статистичного аналізу. Названі вище методи дозволяють не тільки оцінити стан досліджуваного об'єкта у «передісторії» (минулому), але й оцінити його поведінку у майбутньому, що можливо лише за умови побудови прогнозу. Серед методів прогнозування слід виокремити екстраполяцію тенденції, першим етапом якого є дослідження тенденції, якому і присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти розвитку сільського господарства, встановлення оптимальної структури земельних угідь під різні культури висвітлені у наукових працях відомих вітчизняних вчених-аграріїв, зокрема: В. Андрійчука, П. Гайдуцького, І. Лукинова, О. Онищенко, П. Саблука, В. Юрчишина та ін.

Водночас варто підкреслити, що в працях наведених вище авторів головна увага надається переважно розвитку сільського господарства на загальнонаціональному рівні, на рівні галузей і підгалузей. З урахуванням зростаючої потреби вважається доцільним активізувати дослідження на основі даних адміністративно-територіальних одиниць (областей, районів), об'єднань, окремих підприємств та ін. за одночасного розширення й вдосконалення методичного апарату дослідження.

Виклад основного матеріалу. Україна – це країна з потужним агропромисловим потенціалом та з величезними перспективами розвитку сільськогосподарського виробництва. Подальший розвиток галузі, що є однією із найбільш важливих в економіці України, потребує якісних перетворень, спроможних забезпечити підвищення ефективності і конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та продовольчу безпеку України [1].

Земля – це основний незмінний ресурс сільськогосподарського виробництва. Земля, поряд з трудовими ресурсами, основним і оборотним капіталом становлять ресурсний потенціал аграрного формування.

У наших дослідженнях переважно розглядаються склад і структура земельних угідь, яка, з одного боку, визначає ступінь освоєння і використання землі в сільськогосподарському обігу, а, з іншого, – вказує на спеціалізацію господарства. Основна увага статті приділена оцінці тенденції зміни площі під багаторічні насадження за даними Житомирського обласного статистичного управління за 2007–2013 рр., що відображає трансформацію ріллі та інших сільськогосподарських угідь під сади, виноградники та інші багаторічні насадження.

Для дослідження тенденції зміни певного явища (процесу, об'єкта) використовується низка методів (приймів), зокрема укрупнення періодів, плинна середня, групування, динамічні ряди. Перші два методи доцільні для довгих рядів динаміки, де кількість рівнів 15 і більше. У подальших дослідженнях для вивчення тенденцій застосовуються групування, динамічні ряди, рівняння тренда.

Багаторічне сільськогосподарське «насадження» – сільськогосподарське угіддя, що використовується під штучно створені деревні, кущові або трав'янисті багаторічні насадження, призначені для отримання врожаю плодово-ягідної, технічної та лікарської продукції, а також для декоративного оформлення території. До багаторічних сільськогосподарських насаджень відносяться: сад, виноградники, ягідник, плодовий розплідник, плантації тощо. Багаторічні насадження – це не окрема група дерев, кущів чи рослин, а земельні угіддя та або окрема земельна ділянка, з розміщеними деревами, кущами та іншими рослинами як один цілий об'єкт [2]. Таким чином, продукція, отримана від багаторічних насаджень, використовується як продукт харчування; у фармацевтичній промисловості; у легкій промисловості, для екологічного та естетичного покращення навколишнього середовища.

Для узагальнення і систематизації статистичних даних та виявлення тенденцій і закономірностей розв'язку проведемо групування площі землі під багаторічні насадження. Значна рівномірність площі землі під багаторічні насадження обумовила необхідність використання інтегрального групування.

Для побудови групування насамперед визначається величина інтервалу (i) та кількість груп або рядків таблиці (K):

$$i = \frac{X_{max} - X_{min}}{K} = \frac{R}{K}; \quad (1)$$

$$K = 1 + 3,322 \lg n, \quad (2)$$

де R – розмах варіації; $R = X_{max} - X_{min}$;
 X_{max} , X_{min} – відповідно максимальне і мінімальне значення показників у сукупності даних;
 n – кількість одиниць сукупності (кількість районів).

Таблиця 1

Групування загальної площі населення регіону під багаторічні насадження за статистичними даними 2007–2013 рр.

Інтервали площі землі, тис. га	2007 р.				2008 р.			
	Кількість районів	Площа землі, тис. га	в % до підсумку		Кількість районів	Площа землі, тис. га	в % до підсумку	
			кількість районів	площа землі			кількість районів	площа землі
До 0,4	1	0,1	4,3	0,7	1	-	4,4	-
0,4-0,8	14	6,9	60,9	45,1	14	7,5	60,9	46,6
0,8-1,2	6	5,5	26,1	35,9	6	5,6	26,1	34,8
1,2-1,6	2	2,8	8,7	18,3	1	1,3	4,3	8,1
1,6 і більше	-	-	-	-	1	1,7	4,3	10,5
Разом	23	15,3	100,0	100,0	23	16,1	100,0	100,0

Продовження таблиці 1

Інтервали площі землі, тис. га	2009 р.				2010 р.			
	Кількість районів	Площа землі, тис. га	в % до підсумку		Кількість районів	Площа землі, тис. га	в % до підсумку	
			Кількість районів	Площа землі			Кількість районів	Площа землі
До 0,4	1	-	4,3	-	2	0,3	8,7	1,8
0,4-0,8	13	7,2	56,3	43,1	12	6,5	52,2	39,6
0,8-1,2	6	5,2	26,1	31,1	6	5,3	26,1	32,3
1,2-1,6	2	2,6	8,7	15,6	2	2,5	8,7	15,2
1,6 і більше	1	1,7	4,4	10,2	1	1,8	4,3	11,0
Разом	23	16,7	100,0	100,0	23	16,4	100,0	100,0

Продовження таблиці 1

Інтервали площі землі, тис. га	2011 р.				2012 р.			
	Кількість районів	Площа землі, тис. га	в % до підсумку		Кількість районів	Площа землі, тис. га	в % до підсумку	
			Кількість районів	Площа землі			Кількість районів	Площа землі
До 0,4	2	0,4	8,7	2,3	2	0,4	8,7	2,3
0,4-0,8	11	5,7	47,8	32,7	12	6,9	52,2	39,2
0,8-1,2	7	6,4	30,4	36,8	5	4,5	21,7	25,6
1,2-1,6	2	2,8	8,7	16,1	3	3,9	13,0	22,1
1,6 і більше	1	2,1	4,4	12,1	1	1,9	4,4	10,8
Разом	23	17,4	100,0	100,0	23	17,6	100,0	100,0

Продовження таблиці 1

Інтервали площі землі, тис. га	2013 р.			
	Кількість районів	Площа землі, тис. га	в % до підсумку	
			Кількість районів	Площа землі
До 0,4	1	0,1	4,3	0,6
0,4-0,8	12	6,5	52,2	36,5
0,8-1,2	7	6,3	30,4	35,4
1,2-1,6	2	2,8	8,7	15,7
1,6 і більше	1	2,1	4,4	11,8
Разом	23	17,8	100,0	100,0

За порайонними даними Житомирської області за 2007–2013 рр. $X_{max}=2,1$ тис. га; $X_{min}=0$ тис. га; $n=23$.

$$i = \frac{2,1 - 0}{1 + 3,322 \lg 23} = \frac{2,1}{5,524} = 0,4.$$

У таблиці 1 наведені результати групування площі землі під багаторічні насадження.

Аналіз даних таблиці 1 свідчить про поступове збільшення площі землі під багаторічні насадження. Спостерігається поступове переміщення районів з низькими значеннями інтервалів площі землі до вищих. З метою оцінки співвідношення величини

площі землі під багаторічні насадження сільськогосподарських угідь, а також питомої ваги площі землі під багаторічні населення у загальній площі угідь, у таблиці 2 наведені відповідні показники.

Аналіз даних таблиці 2 дозволяє зробити висновок, що питома вага площі землі під багаторічні насадження у площі сільськогосподарських угідь всіх категорій господарств становить лише 1,4-1,5% (ряд 4.1).

Варто підкреслити ту обставину, що лівова частка земель під багаторічні насадження належить населенню (ряд 5.2), причому спостерігається неперервне зростання частки з 2007 р. по 2013 р. Тоді як частка земель під багаторічні насадження, що належить сільгоспідприємствам, постійно скорочується (з 22,7% у 2007 р. до 10,1% у 2014 р.). По суті, головний тягар забезпечення населення фруктами, ягодами тощо покладено у досліджуваній області на населення.

У процесі історичного розвитку змінюються обсяг, рівень, склад і структура явищ, що досліджуються. Виявлення та вимірювання цих змін – одне із най-

важливіших завдань економічних досліджень. Для розв'язання цих завдань формуються динамічні (хронологічні) ряди. Швидкість та інтенсивність розвитку окремих суспільних явищ оцінюються низкою статистичних характеристик динамічного ряду, назва і методика розрахунку яких наведені у таблиці 3.

Аналіз даних таблиці 4 свідчить, що за досліджуваній період, за винятком 2009 р., спостерігається хоча і незначне, однак постійне зростання площі землі населення під багаторічні насадження, що підтверджується відсутністю від'ємних знаків при абсолютних приростах і темпах приростів.

У таблиці 5 наведено порівняльну оцінку динаміки змін площі землі під багаторічні насадження всіх категорій землі, у тому числі сільгоспідприємств і населення.

Дослідження на основі групувань і динамічних рядів проведені з метою визначення тенденцій і закономірностей зміни в часі площі землі населення під багаторічні насадження. Однак розраховані статистичні характеристики динамічного ряду, як і статистичні групування, дозволяють оцінити тенден-

Таблиця 2

Питома вага земельної площі під багаторічні насадження у загальній площі сільськогосподарських угідь

Площа землі, тис. га	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1. По всіх категоріях:							
1.1. Сільськогосподарські угіддя	1343,1	1326,8	1320,5	1303,3	1298,9	1286,6	1290,1
1.2. Багаторічні насадження, у тому числі:	19,8	19,2	19,0	19,0	19,8	19,6	19,8
2. Сільгоспідприємства:							
2.1. Сільськогосподарські угіддя	626,7	556,8	563,0	567,1	512,5	497,5	490,0
2.2. Багаторічні насадження	4,5	3,1	2,9	2,6	2,4	2,0	2,0
3. Населення:							
3.1. Сільськогосподарські угіддя	716,4	770,0	757,5	736,2	786,4	789,1	800,1
3.2. Багаторічні насадження	15,3	16,1	16,1	16,4	17,4	17,6	17,8
4. Питома вага земельної площі під багаторічні насадження у загальній площі відповідних сільськогосподарських угідь:							
4.1. По всіх категоріях господарств (Р.1.2: Р.1.4.).100=	1,5	1,4	1,4	1,5	1,5	1,5	1,5
4.1 По сільгоспідприємствам (Р.2.2.: Р.2.1.).100	0,7	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
4.3. По населенню (Р.3.2: Р.3.1.) .100	2,1	2,1	2,1	2,2	2,2	2,2	2,2
5. Частка земельної площі під багаторічні насадження по відношенню до всіх категорій господарств:							
5.1. Сільгоспідприємства (Р.2.2: Р.1.2.).100	22,7	16,1	15,3	13,7	12,1	10,2	10,1
5.2. Населення (Р.3.2: Р.1.2.).100	77,3	83,9	84,7	86,3	87,9	89,8	89,9

Таблиця 3

Статистичні характеристики динамічного ряду

Назва статистичних характеристик	Види		
	Базисні	Ланцюгові	Середні
1. Абсолютний приріст	$\Delta y = y_i - y_0$	$\Delta y = y_i - y_{i-1}$	$\bar{y} = \frac{y_n - y_0}{n - 1}$
2. Коефіцієнт зростання	$K_p = (y_i : y_0)$	$K_p = (y_i : y_{i-1})$	$\bar{K}_p = \sqrt[n-1]{\frac{y_n}{y_0}}$
3. Темп зростання	$T_p = K_p \cdot 100$	$T_p = K_p \cdot 100$	$\bar{T}_p = \bar{K}_p \cdot 100$
4. Темп приросту	$T_{np} = T_p - 100$	$T_{np} = T_p - 100$	$\bar{T}_{np} = \bar{T}_p - 100$

Таблиця 4

Результати розрахунків статистичних характеристик динамічного ряду площі населення регіону під багаторічні насадження

Роки	Площа земель тис. га	Статистичні характеристики динамічного ряду							
		Абсолютний приріст		Коефіцієнт зростання		Темп зростання		Темп приросту	
		Ланцюг.	Базис.	Ланцюг.	Базис.	Ланцюг.	Базис.	Ланцюг.	Базис.
2007	15,3	-	-	1,000	1,000	1,000	1,000	-	-
2008	16,1	0,8	0,8	1,052	1,052	105,2	105,2	5,2	5,2
2009	16,1	0,0	0,8	1,00	1,052	100,0	105,2	0,0	5,2
2010	16,4	0,3	1,1	1,019	1,072	101,9	107,2	1,9	7,2
2011	17,4	1,0	2,1	1,061	1,137	106,1	113,7	6,1	13,7
2012	17,6	0,2	2,3	1,011	1,150	101,1	115,0	1,1	15,0
2013	17,8	0,2	2,5	1,011	1,163	101,1	116,3	1,1	16,3
Середнє значення		0,42		1,026		102,6		2,6	

Таблиця 5

Порівняльна оцінка динаміки змін площі землі під багаторічні насадження по всіх категоріях господарств – у цілому, в тому числі: а) сільгоспідприємств; б) населення

Площа землі під багаторічні насадження, тис. га			Абсолютний приріст досліджуваного показника, тис. га						Темп зростання досліджуваного показника, %						
По всіх категоріях господарств	У сільгоспід-приємств	Населення	Всі категорії господарств		Сільгоспід-приємства		Населення		Всі категорії господарств		Сільгоспід-приємства		Населення		
			Ланцюговий	Базисний	Ланцюговий	Базисний	Ланцюговий	Базисний	Ланцюговий	Базисний	Ланцюговий	Базисний	Ланцюговий	Базисний	
			2007	19,8	4,5	15,3	-	-	-	-	-	-	100,0	100,0	100,0
2008	19,2	3,1	16,1	-0,6	-0,6	-1,4	-1,4	0,8	0,8	97,0	97,0	68,9	68,9	105,2	105,2
2009	19,0	2,9	16,1	-0,2	-0,8	-0,2	-0,6	0,0	0,8	96,7	96,0	93,5	65,9	100,0	105,2
2010	19,0	2,6	16,4	-	-0,8	-0,3	-1,9	0,3	1,1	100,0	96,0	89,7	57,8	101,9	107,2
2011	19,8	2,4	17,4	0,8	-	-0,2	-2,1	1,1	2,1	104,2	100,0	92,3	53,3	106,1	113,7
2012	19,6	2,0	17,6	-0,2	-0,2	-0,4	-2,5	0,2	2,3	99,0	99,0	83,3	44,4	101,1	115,0
2013	19,8	2,0	17,8	0,2	-	-	-2,5	0,2	2,5	101,0	100,0	100,0	44,4	101,1	116,3
			0		-0,42			0,42		100,0		87,4		102,6	

цію зміни досліджуваного показника лиш на «око», зазначені вище методи дозволяють по суті лише констатувати наявність тенденцій і закономірностей зміни досліджуваного показника. Для встановлення реальних тенденцій і закономірностей зміни явищ (процесів) потрібен такий апарат дослідження, який дозволив би не тільки виявити наявність певних тенденцій і закономірностей, а формалізувати їх та описати окремими рівняннями (моделями). З цією метою як ефективний апарат дослідження наявності, природи, тенденцій і закономірностей розвитку явищ (процесів, об'єктів) застосовується переважно тренд [3; 4; 5].

Тренд, який звично називається часовим трендом, у загальному вигляді описується таким рівнянням:

$$y = f(t) + \bar{\varepsilon}, \quad (3)$$

де y – досліджуваний показник;

t (f) – детермінована не випадкова складова явища, яка включає трендову (еволюторну) складову, сезонну компоненту, циклічну компоненту;

$\bar{\varepsilon}$ – стохастична складова рівняння тренда. Наявність ($\bar{\varepsilon}$) обумовлено тим, що тренд є частковим випадком ймовірної (стохастичної) зайнятості.

Тренд описує усереднену для «передісторії» (попереднього періоду) тенденцію зміни досліджуваного показника в часі, його зовнішні прояви.

Оскільки у рівнянні тренда відсутній конкретний фактор, результат пов'язується включно з полином

часу, який мовби акумулює дії основних факторів і виражає їх у рівнянні тренда.

Тенденція зміни рівнів динамічного ряду залежно від напрямів дослідження може бути описано широким спектром рівнянь [6, с. 58]. Одним із найважливіших етапів дослідження на основі рівняння тренда є вибір оптимального виду рівняння (або декілька рівнянь), яке (які) найкращим чином описують тенденцію розвитку досліджуваного явища (процесу, об'єкта) [6; 7].

На першому етапі вибору рівняння в результаті аналізу сутності процесу, попередніх досліджень, графічного зображення рівнів динамічного ряду відображається клас рівнянь. На другому етапі шляхом зіставлення графічних зображень і статистичних характеристик відбирається рівняння, рівні якого максимально наближені до рівнів емпіричного (первинного) динамічного ряду.

З огляду на вищезазначені рекомендації, для проведення досліджень тенденції зміни площі землі під багаторічні насадження пропонуються такі рівняння тренда:

$$\text{лінійне } \hat{y} = a_0 + a_1 t \quad (4)$$

$$\text{квадратичне } \hat{y} = a_0 + a_1 t + a_2 t^2 \quad (5)$$

$$\text{показникове } \hat{y} = a_0 a_1^t a_2^t \quad (6)$$

$$\text{степеневе-експоненціальне } \hat{y} = a_0 t^{a_1} e^{a_2 t} \quad (7)$$

Для оцінки адекватності рівняння тренда дослі-

джуваним явищам застосовується низка статистичних характеристик, серед яких варто виділити:

- парний лінійний коефіцієнт кореляції (для рівняння тренда (4)):

$$r = \frac{n\sum yt - \sum y\sum t}{\sqrt{[n\sum t^2 - (\sum t)^2][n\sum y^2 - (\sum y)^2]}}; \quad (8)$$

- парне кореляційне відношення (для рівнянь (5–7)):

$$\eta = \sqrt{1 - \frac{\sum (y - \hat{y})^2}{\sum (y - \bar{y})^2}}; \quad (9)$$

- середня помилка апроксимації (для будь-якого рівняння):

$$\bar{\varepsilon} = \frac{1}{n} \sum \left| \frac{y - \hat{y}}{y} \right| \cdot 100. \quad (10)$$

Побудоване рівняння вважається адекватним досліджуваному процесу, якщо дотримуватися умови: $r(\eta) \geq 0,7$; $\bar{\varepsilon} \leq 10\%$.

Параметри рівняння тренда (a_0 , a_1 , a_2) розраховуються за методом найменших квадратів:

$$\sum (y_i - \hat{y})^2 = \min. \quad (11)$$

Аналіз статистичних характеристик, наведених у таблиці 6, дозволяє зробити такі висновки. Тенденції зміни площі земель населення під багаторічні насадження адекватно описується усіма використаними в дослідженнях рівняннями тренда. Формально найкращим рівнянням є показникове, оскільки воно вирізняється вищою у порівнянні з іншими рівняннями тісністю зв'язку і меншою у порівнянні з двома моделями середньою помилкою апроксимації.

Високе значення тісноти зв'язку (r , η) та незначна величина середньої помилки апроксимації ($\bar{\varepsilon}$) свідчать, що всі побудовані рівняння без будь-яких застережень можуть бути застосовані для подальших досліджень і, насамперед, для побудови прогнозів.

Висновки. Підсумовуючи результати проведених досліджень, можна стверджувати, що використані методичні прийоми дозволяють досить повно виявити й описати тенденції зміни рядів динаміки. Останнє особливо проявляється у процесі побудови й аналізу часового тренда. Відібрані рівняння в силу їх високої адекватності досліджуваному процесам цілком достатньо відповідають вимогам, які необхідні для використання їх у прогнозуванні відповідних показників, що буде проілюстровано у наступній науковій праці.

Таблиця 6

Статистичні характеристики і параметри рівнянь тренда, що характеризують площу землі населення під багаторічні насадження за 2007–2013 рр.

Характеристики і параметри рівнянь	Види рівнянь			
	$\hat{y} = a_0 + a_1 t$	$\hat{y} = a_0 + a_1 t + a_2 t^2$	$\hat{y} = a_0 a_1^t a_2^{t^2}$	$\hat{y} = a_0 t^a e^{a_2 t}$
Характеристики рівнянь:				
$r(\eta)$	0,971	0,971	0,972	0,971
$\bar{\varepsilon}$	1,141	1,105	1,105	1,107
Параметри рівнянь:				
a_0	14,99	14,90	14,92	15,04
a_1	0,42	0,78	1,03	0,02
a_2	-	-0,01	1,00	0,02

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
2. Земли. Термины и определения : ГОСТ 26640–85 : Постановление Государственного комитета СССР по стандартам № 3453 от 28.10.1985 г.
3. Четыркин Е.М. Статистические методы прогнозирования / Е.М. Четыркин. – М. : Статистика, 1975. – 184 с.
4. Мартино Дж. Технологическое прогнозирование ; пер.

5. Френкель А.А. Прогнозирование производительности труда : методы и модели / А.А. Френкель. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : ЗАО «Издательство» «Экономика», 2007. – 221 с.
6. Грабовецкий Б.Е. Теоретико-методологические основы анализа и прогнозирования тенденций изменений технико-экологических показателей в системе АПК : монография / Б.Е. Грабовецкий. – Винница : ВНТУ, 2011. – 184 с.
7. Грабовецкий Б.Е. О выборе вида уравнения / Б.Е. Грабовецкий, Т.А. Спирина // Вестник статистики. – 1976. – № 2. – С. 50-53.

УДК 330.14.01

Грінько І.М.*кандидат економічних наук,
старший викладач**Національного технічного університету України
«Київський політехнічний університет»***Гафтуняк М.І.***студентка факультету менеджменту та маркетингу
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний університет»*

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА ВАЖЛИВІСТЬ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена розгляду питання людського капіталу, його сутності та змісту. Велику увагу приділено впливу людського капіталу на розвиток економіки держави та значимості даного поняття в сучасному світі. Розглянуто сутність економічних категорій «індекс людського розвитку», «інтелектуальна праця» та їх взаємозв'язок із поняттям «людський капітал». Проаналізовано наукові погляди щодо сутності, змісту та особливостей людського капіталу як економічної категорії. На підставі проведеного аналізу трактувань вчених запропоновано авторське визначення економічної категорії «людський капітал», та обґрунтовано важливість даного поняття у розвитку науки та економіки держави в цілому.

Ключові слова: людський капітал, індекс людського розвитку, економічна категорія, інтелектуальна праця, феномен розвитку, соціальний капітал, розвиток економіки держави.

Грінько И.Н., Гафтуняк М.И. ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ: СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ И ВАЖНОСТЬ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ ГОСУДАРСТВА

Статья посвящена рассмотрению вопроса человеческого капитала, его сущности и содержания. Большое внимание уделено влиянию человеческого капитала на развитие экономики государства и значимости данного понятия в современном мире. Рассмотрена сущность экономических категорий «индекс человеческого развития», «интеллектуальный труд» и их взаимосвязь с понятием «человеческий капитал». Проанализированы научные взгляды относительно сущности, содержания и особенностей человеческого капитала как экономической категории. На основании проведенного анализа трактовок ученых предложено авторское определение экономической категории «человеческий капитал». и обоснована важность данного понятия в развитии науки и экономики государства в целом.

Ключевые слова: человеческий капитал, индекс человеческого развития, экономическая категория, интеллектуальный труд, феномен развития, социальный капитал, развитие экономики государства.

Grinko I.N., Haftunyak M.I. HUMAN CAPITAL: THE ESSENCE, SUBSTANCE AND IMPORTANCE IN NATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

The article is devoted to researching the nature of human capital, its essence and substance. The article particular attention is paid to the impact of human capital on economic development of the state and the importance of this concept in the modern world. The article deals with the essence of economic categories of «human development index», «intellectual work» and relationship between them and the concept of human capital. Scientific views on the nature, substance and characteristics of human capital as an economic category are analyzed. Based on the analysis of viewed interpretations the authors define the economic category of «human capital». The importance of this concept in the development of science and the economy as a whole is proved.

Keywords: human capital, human development index, economic category, intellectual work, the phenomenon of development, social capital, economic development of the state.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації якість та потенціал людського капіталу як найважливішого економічного чинника розвитку набувають ключового значення для добробуту і якості життя суспільства, розвитку економіки держави та міжнародного співробітництва в цілому. Розуміння важливості цього феномену і увага до нього з боку вчених та політиків посилюється в другій половині ХХ ст. На сьогоднішній день поняття «людський капітал» включає як вроджені, так і набуті людські якості, а також інвестиції в розвиток людини з боку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У витоках теорії людського капіталу стояли класики економічної думки: Д. Рікардо, К. Маркс, Дж. Міль та ін. Одне з її перших формулювань людського капіталу зустрічається у науковій праці У. Петті «Політична арифметика», а пізніше в роботах А. Сміта «Багатство народів» та А. Маршала «Принципи економічної науки», а також в працях багатьох інших учених. Сучасні наукові дослідження в області людського капіталу пов'язані з такими іменами зарубіжних науковців, як: М. Блауг, Е. Денісон, Дж. Кен-

дрик, Дж.Мінцер, С.О. Дятлов, Р.І. Капелюшніков, Б. Чизвик тощо. Вагомий внесок у розвиток теорії людського капіталу та обґрунтування важливості його для розвитку економіки держави зробили й вітчизняні вчені, а саме: О.М. Бородіна, В.М. Геєць, Н.В. Голікова, О.А. Грішнова, В.І. Куценко, В.О. Мандибур, С.Р. Семів, Є.О. Циренова та багато інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Теоретико-методологічне обґрунтування ролі та впливу людського капіталу на соціально-економічний стан країни та розгляд людського капіталу через якість людських ресурсів як стратегічного чинника економічного розвитку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку розвитку науки під людським капіталом розумілася лише сукупність інвестицій в людину, що підвищує її здатність до праці, – освіту та професійні навички. Поняття людського капіталу з'явилося в публікаціях другої половини ХХ ст. в наукових працях американських вчених економістів Теодора Шульца і Гері Беккера (1992 р.). За ство-

рення основ теорії людського капіталу вченим були присуджені Нобелівські премії з економіки. Істотний внесок у створення теорії людського капіталу в 1971 р. вклав виходець з Росії Семен Кузнець, і він також отримав Нобелівську премію в галузі економіки.

Теорія людського капіталу надає змогу визначити доцільність витрат на навчання або на зміну місця роботи залежно від розміру майбутнього приросту доходів і тривалості їх одержання, що має мотиваційне значення для економістів [1, с. 59]. Відповідно, теорія людського капіталу логічно пояснює та глибоко досліджує вирішення важливих проблем, які зазначені на рис. 1.

Теорія людського капіталу досліджує, як саме доходи працівника, підприємства та держави в цілому залежать від знань, навичок і природних здібностей людей. Доходи людей є закономірним підсумком раніше прийнятих управлінських рішень з позицій теорії людського капіталу, тобто рішення, яке приймає людина, безпосередньо впливає на розмір її майбутніх доходів. Можна значно збільшити майбутні доходи, вкладаючи кошти у свою освіту та професійну підготовку, здоров'я, культуру, збільшуючи тим самим власний людський капітал.

Для того щоб детально дослідити сутність та зміст поняття «людський капітал» його важливість в розвитку економіки держави, доцільно провести науковий аналіз трактувань зазначеного терміну різними вченими.

У своїй науковій праці [2] Н. Голікова зазначає, що людський капітал є складною економічною категорією і виникає в умовах становлення інформаційно-технотронної економіки, в якій головним виробничим ресурсом стають обдарованість, здібності та знання. Науковець обґрунтовує, що необхідними умовами існування людського капіталу є наявність відносин найму та прибутковості праці. Тому, згідно її трактуванням, «людський капітал – це вартість запасу здібностей, досвіду, знань, які залучені до процесу господарювання, капіталізовані на основі найму та приносять додану вартість (прибуток)» [2, с. 3].

Розглянемо деякі визначення економічної категорії «людський капітал» у працях вітчизняних та зарубіжних науковців (табл. 1.1).

Розпочинаючи з ХХІ ст. сутність економічної категорії «людський капітал» істотно розширилося.

Рис. 1. Сутність теорії людського капіталу

Дослідження та розрахунки проведені експертами Світового банку, включають в дане поняття споживчі витрати – витрати сімей на харчування, одяг, житло, освіту, охорону здоров'я, культуру, а також витрати держави на забезпечення цього переліку. Як відомо, сьогодні основна частина людського капіталу зосереджена в розвинених країнах світу. Пояснюється це тим, що в останні десятиліття інвестиції в людський капітал значно випереджають інвестиції у фізичний капітал. Досвід цих країн також свідчить, що формування та розвиток людського капіталу прямо залежить від інвестицій у підвищення рівня духовної культури та якості життя населення. Для цивілізованих країн, що володіють ефективним людським капіталом, характерний високий рівень розвитку фундаментальних і прикладних наук та високий індекс людського розвитку.

Людський капітал залежить від особливостей менталітету, добробуту, якості та безпеки життя населення, ефективності системи освіти та виховання, досягнень науки і високих технологій, правового забезпечення ринкової економіки та вільної конкуренції, інноваційної діяльності, а також від стану інтелектуальної, етичної, політичної, інформаційної, правової, управлінської, економічної, медичної та екологічної культур в цілому. Слід зауважити, що людський капітал пов'язаний з культурою відповідальності та праці (насамперед важливі такі її індикатори, як якість і продуктивність), здоров'ям, з бажанням добре працювати, соціальними та матеріально-технічними умовами життя висококваліфікованих кадрів.

Варто відрізнити поняття людського капіталу від трудових ресурсів, оскільки трудові ресурси – це безпосередньо люди освічені та люди без здобутої вищої освіти, що визначають кваліфіковану і некваліфіковану працю. Людський капітал є переважно

Таблиця 1.1

Аналіз поняття «людський капітал» у наукових працях

Автори	Визначення поняття «людський капітал»	Джерела
Т. Шульц	Людський капітал – це продуктивний фактор, головний двигун і фундамент індустріальної, постіндустріальної економіки та інноваційної інформаційної економіки. Основні результати інвестицій в людину – накопичення здібностей людей до праці, їх ефективну творчу діяльність у суспільстві, підтримання здоров'я. Людський капітал здатний накопичуватися і відтворюватися	[3, с. 39]
Г. Беккер	Людський капітал – це сукупність навичок, знань і умінь людини. В якості інвестицій учений вбачав в основному витрати на освіту та навчання	[4, с. 127]
О. Бородіна	Людський капітал – це сукупність інвестованих суспільно доцільних виробничих і загальнолюдських навичок, знань, здібностей, якими володіє людина, які їй належать, є невіддільним від неї та практично використовуються у повсякденному житті	[5, с. 51]
Г. Менк'ю	Людський капітал – це накопичені інвестиції в освіту і навчання людей у процесі роботи	[6, с. 248]
С. Фішер, Р. Дорнбуш, К. Шмалензі	Людський капітал – це природжені здібності і талант людини, а також її освіта та набута кваліфікація	[7, с. 303]

економічною категорією, що виражає сукупність соціально-економічних відносин з приводу його формування, збереження, розвитку й удосконалення, що до знань, умінь, навичок, здатності людини до праці, а також її фізичного стану, інтелектуальних і творчих здібностей. Об'єктом людського капіталу є процеси відновлення, збереження, розвитку, удосконалення працездатності, фізичного розвитку, мовної і культурної компетенції, трудових та інтелектуальних навичок, знань і освіти, вміння управляти, організовувати, створювати та вести успішний бізнес, які втілюються в людині і невіддільні від неї [8, с. 57].

Розвиток людського капіталу в провідних країнах світу будується на основі правильно підібраних політики і культури управління, що забезпечують створення матеріально-технічних умов та мотивують високу культуру діяльності, високопродуктивну працю громадян.

Розуміння ролі інтелектуальної культури людини і результатів інтелектуальної діяльності в підвищенні темпів соціально-культурного та економічного розвитку послужило основою державної політики США, європейських країн та Японії, орієнтованої на випереджувальний розвиток науки і освіти. Слід зазначити, що одним з головних стимулів підтримки освіти в розвинених країнах є висока оплата інтелектуальної і кваліфікованої праці, відповідно, підвищує імідж такої праці і свідчить про його ключову роль в «економіці знань» епохи глобалізації. На основі теорії людського капіталу мало розвинута в економічній сфері Швеція модернізувала свою економіку і повернула в 2000-х роках лідерські позиції у світовій економіці. Фінляндія за досить короткий період часу зуміла перейти від економіки, яка в основному залежала від сировини, до інноваційної економіки і створити свої власні ефективні конкурентоспроможні технології, не відмовляючись від глибокої переробки свого головного природного багатства – лісів.

Досягнення у формуванні та розвитку людського капіталу в західних країнах обумовлені розумінням законів культурно-економічного розвитку і вдосконаленням технологій управління суспільним прогресом. На сьогодні держави з розвиненим людським капіталом мають незаперечні переваги. Оскільки саме правильне розуміння вченими, політиками та управліннями стратегічної цінності людського капіталу відкрило нові можливості для створення конкурентоспроможних високих технологій в національній економіці, вироблення культурних стратегій сталого та безпечного соціально-політичного розвитку для конструювання надійного майбутнього народів і держав.

Величезні переваги у створенні стабільних умов для зростання якості життя, створення і розвитку економіки знань, інформаційного суспільства, розвитку громадянського суспільства мають країни з накопиченим якісним людським капіталом. Тобто країни з освіченим, здоровим і оптимістичним населенням, конкурентоспроможними професіоналами світового рівня в усіх видах економічної діяльності, освіті, науці, в управлінні та інших сферах. Сутність людського капіталу полягає в тому, що це одночасно є фактором і метою розвитку особистості, сім'ї та суспільства. У сукупності з фінансовим, природним та фізичним капіталом людський капітал складає основу національного багатства кожної країни. При цьому його структура, якість і динаміка розвитку історично зумовлені національними особливостями розвитку духовної культури та цивілізації тих чи інших народів і держав.

Особливості людського капіталу визначаються необхідністю постійних інвестицій у його розвиток і порівняно тривалим очікуванням віддачі вкладених в нього коштів (у порівнянні з іншими видами капіталу). Людський капітал неможливо змінити в короткий проміжок історичного часу. Його розвиток, як і культура в цілому, обумовлений такими об'єктивно-історичними факторами, як природно-географічні умови, генетичний код культури, соціальне середовище, історичні умови і культурний обмін. Серед них визначальне значення має соціальне середовище, оскільки при рівних умовах саме воно є фундаментом формування людського капіталу. Як показує світова практика, інвестиції в високотехнологічну економіку при низькому рівні інтелектуальної культури і несвідомому менталітеті не дають очікуваних результатів.

Зміст інтелектуальної праці формується під впливом двох головних параметрів – ступеня креативності та кваліфікаційної складності інтелектуальної праці. За цими ознаками виділено три види інтелектуальної праці: репродуктивна, алгоритмічна і творча. Доведено, що творча праця є стратегічно значущим видом інтелектуальної і являє собою свідому та доцільну інтелектуальну діяльність, яка є реакцією людини на зовнішнє середовище та служить задоволенню її матеріальних і нематеріальних потреб (у тому числі у самовираженні), результатом якої є новий інтелектуальний продукт [9, с. 73].

До складу людського фактору необхідно включати також інвестиції у створення середовища, що забезпечує його ефективне функціонування. Проблеми розвитку людського капіталу – це проблеми культури державного управління, яка передбачає системний культурологічний аналіз та оцінку наявного в країні творчого потенціалу, вибір ефективних технологій, складових для практичних дій в інтересах національного розвитку. Найважливішими завданнями управління є: визначення стратегічних напрямів і пріоритетів розвитку, якісна професійна підготовка, ефективне та своєчасне використання вчених, фахівців і результатів їхньої праці, створення сучасних матеріально-технічних і соціальних умов для їх продуктивної діяльності [10, с. 265].

Стратегія передбачає правильне формування цілей і пріоритетів розвитку людського капіталу, облік таких чинників розвитку, як ресурси, технології, люди, час, фінанси, культурні та політичні цінності, а також облік досягнень та упущень, пов'язаних з цим процесом. У поле зору культурологів необхідно включати оцінку таких змінних величин, як рівень освіти, доходи населення, тривалість життя, національна безпека, рівень бідності, якість медичного обслуговування, навколишнього середовища та ін. При цьому цілі і пріоритети розвитку, які також є змінними величинами, повинні постійно перевірятися на актуальність, ефективність і відповідність національним інтересам.

Висновки з даного дослідження. Людський капітал суспільства в загальному можна розглядати як сукупну здатність суспільства до освоєння і накопичення знань, створення на цій основі інтелектуальних продуктів та системи прийняття, переробки, використання, відтворення і передавання інформації, визначає місце, яке посідає держава у світових економічних відносинах, її розвиток й конкурентоспроможність. Оскільки людський потенціал є складною соціально-економічною системою, його стан характеризується сукупністю показників, які доповнюють один одного: життєвий потенціал населення, інвестування у формування та нагромадження людського

потенціалу, потенціал зайнятості, освітній потенціал, потенціал здоров'я, культурний потенціал населення тощо.

Подальших наукових досліджень потребує розгляд складових трудового потенціалу в моделі сталого інноваційного розвитку держави для можливості повної реалізації людського капіталу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Павленко Т.Ю. Формування і розвиток людського капіталу та його роль у підвищенні економіки України / Т.Ю. Павленко // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі. – 2014. – № 3. – С. 57–65.
2. Голікова Н.В. Людський капітал як фактор зростання і розвитку економіки: автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.01.01 / Н.В. Голікова. – К. : Нац. акад. наук України, Ін-т екон. прогнозування, 2004. – 23 с.
3. Shultz T. W. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences / T. W. Shultz. – N.Y., 1968. – 384 p.
4. Becker G. Human Capital / G. Becker, S. Gary – N.Y. : Columbia University Press, 1964. – 539 p.
5. Бородіна О.М. Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О.М. Бородіна // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 48–53.
6. Мэнкью Н.Г. Принципы экономики : [учебник] / Н.Г. Мэнкью ; 2-е изд. ; пер. с англ. – СПб. : Питер, 2003. – 642 с.
7. Фишер С. Экономика / [С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи]. – М. : Дело ЛТД, 1995. – 864 с.
8. Ларіна Я.С. Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації : [монографія] / Я.С. Ларіна, О. С. Брацлавська. – К. : Академія, 2012. – 244 с.
9. Фишер С. Управление – это наука и искусство / С. Фишер, Р. Дорнбуш. – М., 2002. – 170 с.
10. Кендюхов О.В. Эффективное управление интеллектуальным : [монографія] / О. В. Кендюхов. – Донецьк : ДонУЕП, 2008. – 359 с.

СЕКЦІЯ 3 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

UDC 338.26«313»:65.016(1-773)

Nona Karkuzashvili
Doctoral Student
Tbilisi State University

COMMUNICATION STRATEGY – ONE OF THE MAJOR BARRIERS FOR SUCCESSFUL STRATEGY EXECUTION IN THE ORGANIZATIONS OF EMERGING COUNTRIES

There are different methods of strategy formation, which has its advantages and disadvantages, though no matter which method will be used for it. The most important for the organization is to execute strategy. According to the experience of various organizations, those who pay an attention to their strategy communication with employees, they manage to realize their vision better. This helps to make it easy to implement it and not only management team is trying to realize it.

Keywords: organizational strategy, Communication strategy, Execution of Strategy.

Нона Каркузашвили. КОММУНИКАЦИЯ СТРАТЕГИИ – ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ ПРЕПЯТСТВИЙ ДЛЯ УСПЕШНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ В ОРГАНИЗАЦИЯХ РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН

Есть разные методы формирования стратегии. Каждый подход имеет свои преимущества, и недостатки, хотя независимо от того, какой метод будет использоваться, наиболее важным для организации является выполнение стратегии. По опыту различных организаций, те кто обращают внимание на коммуникацию стратегии со своими сотрудниками, удаётся реализовать свое видение лучше. Это помогает более легко реализовать стратегию компании, потому что не только менеджмент пытается реализовать его.

Ключевые слова: организационная стратегия, коммуникация стратегии, реализация стратегии.

Problem statement. Strategy is a theoretical model of organization development for which realization in practice appropriate mechanism creation and management is necessary. One of them is communicate the strategy with employees. Employees need to know that the company where they are working has a clear strategy and the management understands where they are going very well. This tells to employees to where their company is going, what priorities are and how their work matches with company's future plan. In addition it's critically important that employees' understand company's strategy. Those employees who understand company's strategy – work better. Everyday they make the decisions, which matches to company's long-term vision.

The real priority in the Company has those objectives and directions on which the employee are actively working and spend more resources – material, time and intellectual; And not those tasks that are only defined according the strategy.

There are two main challenges about communication of the strategy; the first challenge is to make sure that the employees are aware of the strategy. The second challenge – is to ensure that people understand the strategy. Therefore, managers should ensure that all key employees are aware of and understand the “what”, “why”, “how”, “when” and “who” of the strategy. Communicating the strategy is about ensuring that every employee in the organization knows and understands the direction in which the organization is supposed to move, in form of the business strategy.

Also, for Modern organizations it is important that initiatives are coming from lower-level employees. One possible solution is to communicate strategy with the employee. Today, in most parts of organizations the initiatives mainly come from the top to the down and not vice versa.

In such cases, the generation of ideas is taken up by the heads. As a result it is followed with a lot of

negative consequences. The first is, that there is a lack of ideas, which does not give a chance for selection to choose the best among them. In addition, the ideas coming from the heads, as a rule, have no opponents and almost all of them are implemented, and consequently, most of them are unprofitable and inefficient. However no one is saying it openly, before the results are exposed.

Analysis of recent research and publications. Strategy describes how the organization plans to create value for its stakeholders, customers and generally for citizens (Robert S. Kaplan, David P. Norton, 2004) – what is organization's main destination, why it was created, what are its goals and how it is going to satisfy customers' needs and to achieve its goals.

Strategic are those decisions which effect on organization's development in the long-term period and do not include ongoing operational actions. These are decisions which may stipulate completely different structure formation. Sometimes, on this kind of decisions may influence such external factors as: important changes on the market, government regulations and/or radical changes done by competitors. Sometimes this is stipulated by internal factors – management team changing, organization's financial structure weakening, technological changes and etc.

American professor Peter Drucker (1974) has an interesting idea about strategic planning concept: “Strategic planning does not deal with future decisions. It deals with the futurity of present decisions.”

There are different definition of strategy and strategic implementation. Part of researchers has been described strategic implementation as just the execution of a strategic plan (Aaker, 1988), while others have emphasized the control process and personnel delegation of organizational goals (Hrebiniak & Snow, 1984). Charles Noble's (1999) Emphasizes the role of “communication, interpretation, adopted, and enactment

of strategic plans” in strategic implementation proces. In the words of Hrebiniak (2005): “Execution demands ownership at all levels of management. From C-level managers on down, people must commit to and own the processes and actions central to effective execution. Ownership of execution and the change processes vital to execution are necessary for success. Change is impossible without commitment to the decisions and actions that define strategy execution (...) Execution will fail if no one has skin in the game”.

Despite the various interpretations of what strategic implementation means, it is important to recognize the role of human, behavioral dynamics and communications in the execution of organizational objectives.

Unsolved aspects of the problem. Substantial researchers have covered that there is a gap between strategy formulation and strategy execution, moreover, that there is a gap between strategy formulation and strategic communication. According Zook & Allen, 2001 90% of all companies fail to realize their strategic ambitions; Kaplan & Norton (2005) Found that 95% of a company’s employees are unaware of, or do not understand its strategy, Axson has established, that (1999) 73% of employees do not have access to the organization’s strategic plans. Furthermore, only 42% of managers have access to the organization’s strategic plans.

The question – how are people supposed to know what to do, if they don’t even know about the strategy in the first place?

Objectives of the study. Identify and study problems of strategy execution, specifically, strategic communication issues in the modern organizations of emerging countries.

World practice shows that the strategy formulation and implementation approaches are constantly changing and increasingly becoming their perfection, but in the emerging countries this will not have development or being introduced late.

The main material. In order to identify and study problems of strategy execution in the modern organizations of emerging countries, there was conducted a research on the example of Georgian companies. In this research there were participated 59 top-level managers of organizations operating in Georgia and more than 100 employees.

For identification of strategy formation and execution problems in modern Georgian organizations, survey questionnaires were sent directly to organization’s top-level managers or those departments supervisors who have information about organization’s management systems (for example: planning and control department supervisor).

For research there were selected those organizations (local and foreign private organizations) that exist on the market at least 3 years and they have at least 50 employees. Mentioned criteria was chosen to exclude problems caused because the organization is too young and to make sure that management had time to form management systems and establish it. Frequently in small organizations, where number of employees equals to 20, system errors are not as critical as in large organizations.

According to the data of the National Statistics Office of Georgia the 1042 organizations meet these criteria¹. The companies were selected randomly. In addition, in order to raise the level of representativeness of

results, the companies were divided by the number of employees: from 50 to 100, 100 to 500 and companies with more than 500 employees. An equal number of organizations were selected from each group.

At the same time there was also done organizations’ employee survey, and for this was prepared a separate questionnaire. Purpose of employees’ research was to recheck the results of top-level managers’ survey. More than 100 employees participated in the survey. The research was conducted in the same organizations where top-level managers were surveyed.

Research results turned out to be interesting. One of the basic problems identified regarding strategy execution is that one part of organizations has no strategy formed completely and prepared as a document. Also the declaration of strategy and its proper communication with employees takes place pretty rarely. Though, there are three key components necessary to successful Strategy implementation: relevant structure (Chandler’s principle – “Structure follows Strategy” (1962)), resources and, finally, to convince employees (and not forced to accept) to act according to the strategy with the right communication.

Part of organizations has no strategy formed completely and prepared as a document: 80% of organizations, which were surveyed during the research, mentioned that they had formed organization development strategy, though only 27% of them indicated that they had a written strategy. Only 53% of organizations surveyed have strategy prepared as a document.

When strategy is not written this means that organization management takes place on verbal agreements level and decisions taken regarding goals, vision, tasks and their achievement ways stay only in the minds of management team. In addition, when the strategy is not formed in a written way or as a document, achieved agreements and defined goals might be perceived in a different ways by individual manager.

It is also difficult to overview and analyze for a certain period what the organization was planning to achieve and what was achieved, or how was delegated strategic tasks – who was responsible for what. It’s also complicated the issue of the communication strategy.

For these reasons it is important not to have strategy only agreed verbally, but to form it as a document, as a major destination for the organization to achieve.

The opinion of Robert W. Bradford, who is the president of Center for Simplified Strategic Planning in USA – www.cssp.com, is interesting. According to him the management and the team which is involved in the process of strategic planning finds it difficult communicate decisions with the employees. This is also complicated by the fact that sometimes management do not want to give information to employees about some parts of the strategy. In addition, it is not desirable to give information about whole strategy to all employees.

In order to make communication process effective, first of all it is necessary to prepare separate document designed specifically for employees. Document should be as short as possible, the most effective can be only 1 page, which will be guided by 15-30 minute informational introductory meetings.

It is also interesting to overview comments from surveyed people regarding this issue. Part of them mentioned that:

- they only have a vision, to where they want to develop their organization;
- they only have the budget;
- they have defined only several major goals, which they should achieve till the end of the year;

¹ The survey did not cover those organizations who are practicing in the field of education.

• Strategy is a formal document, after its formation it just stays as a document.

Clear description of strategic planning allows us to separate it from business planning, budgeting and marketing strategy. As it is known, strategic planning is the process of choosing specific strategies for defining required resources, attracting and sharing them for organization's mission and goals in order to ensure organization's effective working in the future.

Strategic plan should describe main decisions taken by management about all the important strategic issues.

For example, the mission of "TBC Bank" is to create new opportunities for the success of people and businesses. Management vision about its development is the following: "with the best employees, strong brand and in diverse innovation channels with outstanding quality:

- The biggest bank in middle and high income people and small and medium sized business segments;
- Main service bank for large companies;
- Leader bank in not resident deposits segment;
- Bank of regional importance².

"InvestBank" (capital bank) mission and goals are: to create strong, stable and reliable financial institution with team-work and with the support of clients, business partners and all the interested people.

During founding of the bank and defining its development strategy, its management set as their goal to create flexible and dynamic bank institution which completely satisfies the demand of local and foreign entrepreneurs and sole proprietors, provides civilized and profitable environment for business.

Namely, bank is operating to achieve the following goals:

- to protect interested people and clients business interests;
- to satisfy and focus on clients' demands;
- to keep high quality bank service level together with financial increase;
- to ensure service quality and bank stability;
- to ensure financial reliability and stable development;
- to satisfy demand level in the bank management and internal control mechanisms;
- to provide transparent bank operations according to international standards and experience³.

The mission and goals of "Legi Group" are to have demandable and competitive offer, to be well-known, innovative and constantly focused on novelties; to establish and retain leader position on the market; to gain customers' confidence in order to always have satisfied customers with service.

"Legi Group" exists on the market more than 10 years. It has its own enterprises in Tbilisi and Gori, which are equipped with modern machinery. There are 100 specialists employed. The company produces the following products: goffered cardboard, wooden boxes, supplementary packaging materials, paper and etc.⁴.

The goal of Pharmaceutical Company "GPC" is to involve society in health improvement process. Its values are caring, kindness and optimism. Organizations vision is formed as follow: "active by diverse means, to stimulate healthy lifestyle and to foster. Customer needs maximum satisfaction based on progress, innovation and care⁵."

² <http://www.tbcbank.ge/web/ka/web/guest/mission-vision>

³ <http://www.investbank.ge/ge/about-bank/our-mission-and-goals>

⁴ <http://www.legigroup.ge/indexmain.php>

⁵ <http://www.gpc.ge/>

Declaration of strategy takes place rarely and there is not its proper communication with employees: From research results, communication of strategy with employees is an interesting issue. 90% of surveyed organizations managers mentioned that company development strategy communication takes place with the help of different methods. However results were different from surveying of employees – 63% of them mentioned, that they don't know organization strategy.

Difference between surveys of top-level managers and employees indicates that in the modern organizations which operate in Georgia, proper communication of strategy with the employees takes place very rarely. It is also possible that this is not done with the appropriate method, form and frequency, which reduce employees perception about what information is received, how important is this information for them or it is presented to them only one time and over time they forget about it. Therefore, without effective communications realization, administration, control and amendment of strategy is too difficult.

Robert Kaplan and David Norton (2000) named 4 basic obstacles of strategy execution in their research, out of which one is the issue – communication of strategy. According to research only 5% of employees know and understand organization strategy, which is one of the important obstacles of its implementation.

To create an organization which is focused on strategy it is necessary to consider the following principles (Robert S. Kaplan, David P. Norton, 2004):

- Translate strategy to operational terms;
- Align the organization to the strategy;
- **Make strategy everyone's everyday job;**
- Make strategy a continual process.

Without effective communication realization, administration, control and correction of strategy becomes very complicated. In the western developed and large organizations even special teams (internal communications teams) are created who are responsible for strategy and employees communication.

Different companies use different methods for this.

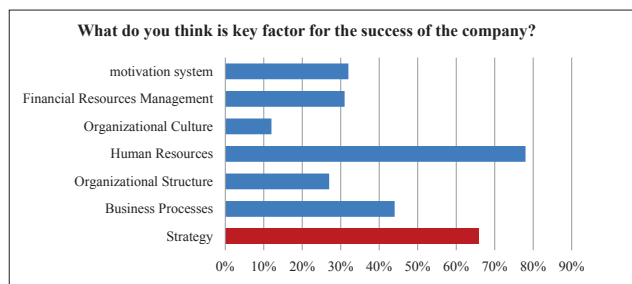
For example: one of international retailing company Tesco especially for this reason created strategy communication format, which is known as Tesco Steering Wheel and consist of 4 components: consumer, operations, finances and people. With the help of this company consistently reminds its employees about company's priorities.

Overall, research results indicate that top-level managers of companies' operating in Georgia give big importance to strategy formation, at least to have

organization development directions. This can be seen not only from the research but from specific questions asked during the research. We asked to managers to indicate 3 the most important factors of company success. According to them – 66% of them named the strategy.

Conclusion. Out of research results we can conclude, that strategy formation culture in the organizations in emerging countries is developing gradually. Managers feel the importance of this and are active in this direction. 82% of surveyed organizations' has quantitative/measurable goals (specific

figures they should achieve in a certain period), though they pay less attention to have all these formalized, complete and declared.

Communication has a great importance for the organization's activities and its success. After the formation of the organization's strategy, the relevant employees must be informed, otherwise, they will not understand what to do and why. The best idea, a proposal, a plan will not be implemented without a communication.

REFERENCES:

1. Peter Drucker, Management: Tasks, Responsibilities, Practices. New York: Harper & Row, 1974.
2. Robert S. Kaplan, David P. Norton, Strategy Maps, Harvard Business School Press, 2004.
3. Robert S. Kaplan, David P. Norton, The Strategy-Focused Organization: How Balanced Scorecard Companies Thrive in the New Business Environment. Boston, MA: Harvard Business School Press, 2000.
4. <http://www.tbcbank.ge/web/ka/web/guest/mission-vision>
5. <http://www.investbank.ge/ge/about-bank/our-mission-and-goals>
6. <http://www.legigroup.ge/indexmain.php>
7. <http://www.gpc.ge/>

УДК 338.432:633.1(477)

Авраменко Т.П.

кандидат економічних наук,

*доцент кафедри економіки підприємства імені професора І.Н. Романенка
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Кушнір О.С.

студент

Національного університету біоресурсів і природокористування України

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА ЯКОСТІ ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано сучасні тенденції розвитку зерновиробництва в Україні та його значення. Проаналізовано головні параметри конкурентоспроможності зерна. Окреслено основні шляхи підвищення конкурентоспроможності зерновиробництва, а також перспективи його розвитку.

Ключові слова: зерновиробництво, конкурентоспроможність, інтеграція, ринок, галузь.

Авраменко Т.П., Кушнір О.С. ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ И КАЧЕСТВА ЗЕРНОПРОИЗВОДСТВА В УКРАИНЕ

В статье проанализированы современные тенденции развития зернопроизводства в Украине и его значение. Проанализированы основные параметры конкурентоспособности зерна. Определены основные пути повышения конкурентоспособности зернопроизводства, а также перспективы его развития.

Ключевые слова: зернопроизводство, конкурентоспособность, интеграция, рынок, отрасль.

Avramenko T.P., Kushnir O.S. WAYS OF INCREASE OF COMPETITIVENESS AND QUALITY OF GRAIN PRODUCTION ARE IN UKRAINE

The article analyzes the current trends in grain production in Ukraine and its significance. Analyzed the main parameters of competitiveness of grain. The basic ways of improving the competitiveness of grain production and the prospects of its development.

Keywords: grain production, competitiveness, integration, market, industry.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення і підвищення конкурентоспроможності зернового господарства є однією із ключових у національній аграрній економіці. Це пояснюється стратегічним значенням зерна як товару на внутрішньому ринку, а також його роллю як провідного експортного товару вітчизняних аграрних підприємств. При цьому його

частка в експортному потенціалі постійно зростає. Саме тому конкурентоспроможність зернової продукції значною мірою визначатиме конкурентоспроможність України на світовому аграрному ринку.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням вивченню шляхів підвищення конкурентоспроможності зерновиробництва в Україні вивчали такі

вітчизняні вчені, як А.В. Антонов, В.В. Горлачук, Я.А. Жаліло, Б.Я. Кузник, О.Б. Кузьменко, Ю.О. Лупенко, М.В. Мозгова, В.Я. Месель-Веселяк, І.М. Семенчук, О.В. Сахаров, О.В. Собкевич, В.І. Русан, А.С. Юрченко та ін.

Питання розробки та обґрунтування механізму ефективного функціонування зернового господарства та конкурентоспроможності зернової продукції висвітлені у працях відомих українських та зарубіжних вчених: В. Бойка, В. Власова, В. Гейця, О. Гудзинського, І. Кобути, М. Лобаса, М. Маліка, П. Макаренка, П. Саблука, В. Сайка, В. Ситника, Л. Худолій, О. Шпичака, М. Щура, М. Портера, К. Сімсона, Ф. Котлера, П. Друкера.

Мета дослідження. В умовах ринкової економіки одним із головних факторів успіху товаровиробника є постійне підвищення рівня конкурентоспроможності продукції. Особливої уваги потребує дослідження особливостей конкурентоспроможності продукції зерновиробництва, яка в умовах ринкової трансформації набула надзвичайної актуальності внаслідок потреби збуту продукції вітчизняними виробниками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільськогосподарське виробництво переживає глибоку економічну кризу, вихід із якої передбачає формування якісно нових продуктивних сил, впровадження інноваційних технологій, раціоналізацію процесу виробництва, створення сприятливих умов для підвищення його економічної ефективності. Важливу роль у підвищенні прибутковості галузі відіграє зернове господарство України. Особливе місце займають зернові культури як джерело постачання сировини та виробництва продуктів харчування. Зерно і

вироблені з нього продукти завжди були ліквідними, оскільки вони становлять основу продовольчої бази і безпеки держави. Збільшення валового виробництва зерна, підвищення екологічності та зниження його собівартості має відбуватися за рахунок впровадження інноваційних технологій. Тому проблеми ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах України постійно перебувають у полі зору економічної і технологічної науки.

Зернове виробництво – це галузь, продукція якої завжди була, є і буде одним із найважливіших джерел багатства будь-якої держави. У світовому землеробстві зернові культури постійно домінували, а зерно і нині залишається найважливішим і стратегічним продуктом сільського господарства [1, с. 81].

Ринок зерна являє собою систему товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами у процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна, на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначенні цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням. Суб'єктами ринку зерна є виробники зерна, підприємства по зберіганню зерна, установи державного регулювання ринку зерна, суб'єкти заставних закупок, акредитовані біржі та інші (табл. 1) [2, с. 62].

У цілому зерновий комплекс є основою для розвитку внутрішнього ринку зерна, хлібобулочної, борошно-круп'яної промисловості, спиртової, кондитерської, комбікормової, виробництво біоетанолу та інших галузей.

Зернове господарство відіграє важливу роль в аграрному секторі України, забезпечуючи ста-

Таблиця 1

Суб'єкти ринку зерна України

Суб'єкти виробництва зерна: Сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, особисті господарства населення	Суб'єкти зберігання зерна: Елеватори, хлібоприймальні, хлібні бази, борошномельні та комбікормові підприємства	Суб'єкти державного регулювання ринку: Аграрний фонд, Аграрна біржа, інші суб'єкти державних заставних закупівель зерна	
СУБ'ЄКТИ РИНКУ ЗЕРНА			
Суб'єкти організації торгівлі: Біржі, оптові ринки, міські та сільські ринки, магазини роздрібною торгівлі, фірмові магазини с.-г. та переробних підприємств, ярмарки, аукціони, виставки	Суб'єкти фінансово-розрахункового обслуговування: Банки, кредитні спілки, розрахунково-клірингові установи, Фонд аграрних страхувальних субсидій України та страхові організації	Суб'єкти транспортно-логістичної системи: Залізничний, автомобільний, водний, повітряний транспорт	Інші суб'єкти господарювання, які діють на ринку зерна, у тому числі: Інформаційно-аналітичні, контролюючі організації та інші

Таблиця 2

Виробництво основних сільськогосподарських культур протягом 2000–2012 рр. (тис. тонн)

Роки	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Зернові культури	24459	38016	53290	46028	39271	56747	46216
Пшениця	10197	18699	25885	20886	16851	22324	15763
Жито	968	1054	1051	954	465	579	677
Ячмінь	6872	8975	12612	11833	8485	9098	6936
Овес	881	791	944	731	459	506	630
Кукурудза на зерно	3848	7167	11447	10486	11953	22838	20961
Просо	426	141	221	139	117	279	157
Гречка	481	275	241	189	134	282	239
Рис	90	93	101	143	148	170	160
Зернобобові	652	758	550	622	592	491	473
Цукрові буряки	13199	15468	13438	10067	13749	18740	18439
Соняшник	3457	4706	6526	6364	6772	8671	8387
Ріпак	132	285	2873	1873	1470	1437	1204
Соя	64	613	813	1044	1680	2264	2410

Щорічний статистичний збірник

більше постачання населення хлібом і хлібобулочними виробами, а також сировиною для промислової переробки. Виробництво продукції зернових культур займає важливе місце у сільськогосподарському виробництві. Зернові займають найвищу питому вагу в структурі посівних площ та валових зборів продукції серед інших сільськогосподарських культур. Це можна пояснити їх винятковим значенням та різнобічним використанням.

Виробництво, переробка й експорт зерна в Україні дають суттєві грошові надходження до бюджету і є важливими сферами працевлаштування населення країни. Зернова галузь країни має суттєвий потенціал розвитку, пов'язаний перш за все з наявністю багатих земельних ресурсів і достатньої кількості кваліфікованої робочої сили. Крім того, зернова продукція має важливе народногосподарське значення, так як від рівня виробництва зерна залежать продовольча безпека держави, економіка і добробут населення. На сьогоднішній день потенціал зернової галузі України оцінюється у 80-100 млн т щорічного виробництва зерна й олійних культур. Цей фундаментальний фактор привертає до себе увагу великої кількості науковців та практиків як всередині країни, так і за кордоном, і потребує подальшого поглибленого вивчення.

Україна є одним із найбільших виробників зерна в Європі, збираючи щорічно 35,0-50,0 млн тонн (табл. 2).

Проаналізувавши валові збори основних сільськогосподарських культур, варто відзначити, що існує певна тенденція часткового зменшення валових зборів деяких зернових культур. Так, у 2012 р. виробництво пшениці зменшилося на 1088 тис. т порівняно з 2010 р. і становить 15763 тис. т, валові збори кукурудзи на зерно за останні три роки збільшилися практично у два рази – з 11953 тис. т до 20961 тис. т.

До складу зерновиробництва належать селекція та насінництво зернових культур, виробництво зерна, заготівля, борошномельна, круп'яна, комбікормова, макаронна та хлібопекарська промисловість, технічна переробка зерна на спирт, крохмаль, солод, а також виробництво спеціалізованої техніки. На основі узагальнення складових елементів зернової галузі розроблена відповідна схема функціонування зерновиробництва в Україні.

В аграрному секторі економіки первинне значення належить підвищенню конкурентоспроможності продукції вітчизняного зернового виробництва, яке є основним джерелом доходів більшості сільськогосподарських підприємств і відіграє істотну роль у формуванні державного бюджету.

Конкурентні переваги такого товару, як зерно, можна охарактеризувати рівнем переваги низки

параметрів: економічні, консументні, нормативні, екологічні, маркетингові (рис. 2).

Рис. 2. Параметри конкурентоспроможності

Для формування конкурентоспроможності зернових підприємств важливий вплив мають внутрішні та зовнішні чинники. З одного боку, ефективна організація виробництва, система управління, фінансове забезпечення, виробничий потенціал, з іншого – державна підтримка товаровиробника, інфляційні процеси.

До основних чинників, які визначають конкурентоспроможність зерна на ринку, відносять його якість та вартість. Український ринок зерна є конкурентним ринком і характеризується великою кількістю учасників ринкових відносин. Тому товаровиробники зерна змушені приділяти велику увагу якості продукції.

Важливим напрямом підвищення конкурентоспроможності і ефективності зернового виробництва є подальша його інтенсифікація на основі інноваційної діяльності. У свою чергу, інноваційна діяльність є засобом досягнення інтенсифікації виробництва, підвищення ефективності виробництва та зростання рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції.

Для підвищення конкурентоспроможності зернового комплексу України на світовому ринку необхідно здійснювати низку заходів, які б сприяли розвитку даного виробництва. Насамперед суттєва державна підтримка виробника зерна; регулювання розвитку виробничої та ринкової інфраструктури; економіко-правове забезпечення зовнішньополітичної діяльності та зовнішньополітичне регулювання позиції зерна на світовому ринку. При цьому стратегія управління передбачає поступове зменшення державного впливу на процеси. Створення необхідних умов для ефективного виробництва, становить фундамент конкурентоспроможності зернових на світовому товарному ринку, забезпечує його ключові параметри: якість і ціну, а також регулює термін реалізації на відповідному ринковому сегменті та можливості просування зазначеного товару на інші сегменти світового ринку [3]. Важливість підвищення ефективності процесу виробництва актуалізується і тим фактором, що він забезпечує наявність значних

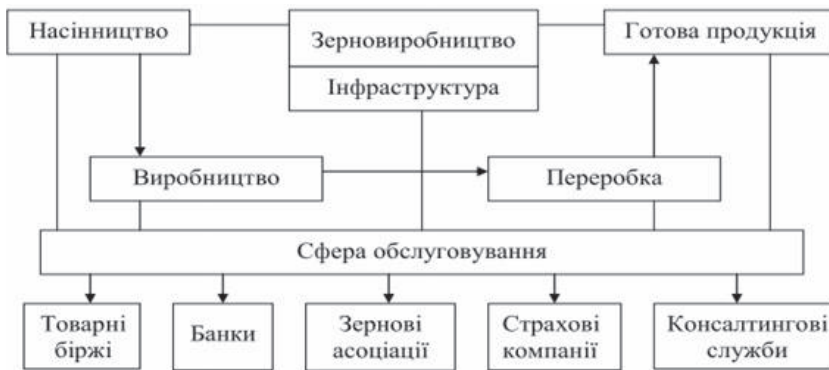

Рис. 1. Схема функціонування зерновиробництва в Україні

партій товару, створює державний резерв, на основі якого реалізуються ринкові компоненти впливу держави на світовий ринок. Таким чином, державне регулювання конкурентоспроможності зернового сектора України на світовому ринку повинно спрямовуватися на створення необхідних умов демократичного розвитку економіко правової, зовнішньополітичної та інфраструктурної бази ринку зернових. Разом з тим необхідно враховувати, що якщо конкуренція недостатньо сильна і мета, яку ставлять перед собою підприємства, не підкріплюється істотними інвестиціями, то вимогливість покупців не призведе до появи поліпшеної продукції.

Не менш важливим є посилення ролі держави щодо створення необхідних умов для ефективного виробництва, які становлять фундамент конкурентоспроможності зернових на ринку; забезпечують його ключові параметри: якість і ціну, а також регулюють термін реалізації на відповідному ринковому сегменті та можливості просування зазначеного товару на інші сегменти ринку [4]. Головною метою державної фінансової підтримки є стимулювання ефективності та підвищення конкурентоздатності сільськогосподарського виробництва, аграрного підприємництва та розвитку соціального стану села [4]. Державна підтримка сільського господарства в Україні охоплює бюджетне фінансування програм і заходів, які спрямовуються на розвиток галузі, пільговий режим оподаткування, часткову компенсацію процентних ставок за користування кредитами комерційних банків, компенсацію лізингових платежів, списання безнадійної заборгованості перед бюджетом тощо. Бюджетні кошти необхідні для підтримки процесу розширеного відтворення в сільському господарстві, а також для стримування інфляційних процесів і захисту інтересів споживачів сільськогосподарської продукції [2].

Отже, для забезпечення підвищення якісних характеристик зерна та його конкурентоспроможності існує багато шляхів – напрямів роботи сільськогосподарських підприємств: удосконалення системи техніко-технологічних та агротехнічних заходів з виробництва зерна та його збуту; впровадження у виробництво нових енергозберігаючих технологій вирощування, транспортування, зберігання, переробки та реалізації зерна; здійснення належного контролю за якістю продукції на всіх етапах її виробництва та збуту; впровадження у виробництво нових високоврожайних сортів і гібридів зернових культур; запровадження нових технологічних проектів, які базуються на сучасних досягненнях аграрної науки; інтенсифікація виробництва за рахунок використання сучасних технологій; відтворення, підвищення та охорона родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення; розвиток інфраструктури аграрного ринку. Реалізація цих напрямів дасть можливість суттєво посилити стійкість і конкурентоспроможність підприємств зернового підкомплексу, експертний потенціал галузі та надійність продовольчої безпеки.

Вдосконалення та подальше підвищення конкурентоспроможності зерновиробництва в Україні визначає низка об'єктивних чинників, які регулюють ринок зерна: нестабільність цін і доходів у зерновиробництві, конкурентне середовище в сільському господарстві, нестабільність розвитку, істотне коливання урожайності, валових зборів і державних ресурсів зерна за роками, а також низька привабливість інвестування аграрного виробництва, ризикованість, різноманітність природно-кліматичних умов, потреби екологізації сільського господарства, проведення нау-

кових досліджень, особливості формування сільської інфраструктури та необхідність державного протекціонізму на зовнішніх та внутрішніх ринках тощо.

Одним із факторів, що впливають на систему економічних відносин і сприяють стабілізації зернового виробництва та його подальшому ефективному й конкурентоспроможному розвитку, є інтеграція сільськогосподарських підприємств з підприємствами переробки і торгівлі зернопродуктами. Інтеграція обумовлена тими ж причинами, що і кооперація, тобто посиленням спеціалізації, розширенням виробництва, необхідністю узгодження дій у всій системі зерновиробництва. Одним із основних напрямів є впровадження заходів, які сприяють підвищенню якості зерна. А саме впровадження налагодження діяльності щодо прийому, зберігання, переробки, реалізації зерна та продуктів його переробки, внесення змін і доповнень до чинних стандартів з метою їх удосконалення та адаптації державних стандартів України на основні сільгоспкультури до стандартів ЄС.

Удосконалення державного регулювання галузі зерновиробництва пов'язане насамперед із залученням у зерновий сектор України національних та іноземних інвестицій, шляхом: створення стабільних і прозорих умов господарювання; удосконалення та приведення у відповідність до вимог Світової організації торгівлі та потреб ринку законодавства України. Зокрема, важливе значення для структури зерновиробництва мають постійна підтримка дієздатного стану ринкового механізму в цій галузі, пом'якшення несприятливих соціально-економічних наслідків його функціонування для виробників зерна в умовах мінливої ринкової кон'юнктури.

Висновки та пропозиції. Враховуючи все вищезазначене, можна виокремити такі заходи підвищення конкурентоспроможності зерновиробництва:

- стимулювання національного виробництва високоякісних культур;
- цінова підтримка зерно виробників;
- спрямування товарних потоків зерна з непрозорих ринків збуту до більш організованих;
- вдосконалення діючих стандартів якості зерна з використанням досвіду зарубіжних країн;
- посилення державного контролю за експортно-імпортними операціями;
- розробка і створення більш екологічно чистої продукції та технологій виробництва [6].

Також невід'ємне використання таких шляхів підвищення конкурентоспроможності зерновиробництва, як: підвищення урожайності зернових культур; вдосконалення землекористування та структури посівів, заходи покращення обробітку ґрунту та внесення до них мінеральних добрив; оснащення господарств технікою та освоєння нових ресурсозберігаючих технологій; впровадження нових сучасних сортів і гібридів тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ганганов В.М. Оцінка конкурентоспроможності продукції зернового підкомплексу України в умовах розвитку глобальної економіки.
2. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації : монографія / за ред. Я.А. Жаліла ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К. : Вид-во «Знання України», 2009. – 388 с.
3. Комплексна галузева програма «Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.kiev.ua/page/?6351>.
4. Малюга Л. Оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств / Л. Малюга // Економіст. – 2011. – № 9. – С. 50-53.
5. Програма «Зерно України – 2015». – К. : ДІА, 2011. – 48 с.

6. Скороход І.С. Напрями підвищення конкурентоспроможності України на світових ринках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vviem/2011_1/25.pdf.
7. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2012. – 218 с.

УДК 338:640.2

Аллахвердян А.В.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри господарського та цивільного права
Донецького юридичного інституту

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРУКТУРИ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянута фінансова структура як основа для побудови організації бюджетного управління на житлово-комунальних підприємствах. Побудова фінансової структури – найважливіший етап постановки бюджетування на підприємстві, тому прорахунки, допущені на цьому етапі, призведуть до того, що ефект від впровадження бюджетної системи буде нижче очікуваного. Значна увага приділяється визначенню типів центрів відповідальності, функціям, які на них покладено, інформаційному забезпеченню фінансової структури.

Ключові слова: фінансова структура, бюджетування, центри витрат, центр доходів, центр прибутку, центр інвестицій, житлово-комунальні підприємства.

Allakhverdyan A.V. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТРУКТУРЫ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрена финансовая структура как основа для построения организации бюджетного управления на жилищно-коммунальных предприятиях. Построение финансовой структуры – важнейший этап постановки бюджетирования на предприятии, поэтому просчеты, допущенные на этом этапе, приведут к тому, что эффект от внедрения бюджетной системы будет ниже ожидаемого. Значительное внимание уделяется определению типов центров ответственности, функциям, которые на них возлагаются, информационному обеспечению финансовой структуры.

Ключевые слова: финансовая структура, бюджетирование, центры затрат, центр доходов, центр прибыли, центр инвестиций, жилищно-коммунальные предприятия.

Allakhverdyan A.V. FEATURES OF FORMATION OF FINANCIAL STRUCTURE UTILITY ENTERPRISES

The article discusses the financial structure as a basis for building the organization of budget management for utility enterprises. Building a financial structure – the most important stage of budgeting, so mistakes made at this stage, will lead to the fact that the effect of the introduction of the budget system will be lower than expected. Consideration is paid to the definition of types of responsibility centers, whose functions entrusted to them, information support of the financial structure.

Keywords: financial structure, budgeting, cost centers, center proceeds, profit center, investment center, utility enterprises.

Постановка проблеми. Сучасний фінансово-економічний стан більшості підприємств житлово-комунального господарства, особливо комунальна теплоенергетика, оцінюється багатьма дослідниками та спеціалістами галузі як критичний. Як відзначено в інформаційно-аналітичних матеріалах галузевого міністерства, діяльність більшості житлово-комунальних підприємств збиткова та характеризується неефективним використанням виробничих та фінансових фондів [1].

Реформа житлово-комунального господарства, яка проводиться на сьогоднішній день, передбачає зміну схеми проходження фінансових потоків від виділення дотацій галузі до самофінансування та самоокупності підприємств житлово-комунального господарства. Для цього потрібно створення комерційно прийнятних та інвестиційно привабливих умов у житлово-комунальному секторі за рахунок чіткої організації всіх процесів управління фінансово-господарською діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі управління витратами та фінансовою структурізацією стало предметом уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Різні аспекти цього напрямку відбито у працях

М.Г. Чумаченка, Г.В. Козаченка, Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, І.А. Бланка, К. Друрі. Аналіз публікацій з галузевої тематики В.П. Полуянова, В.М. Андрієнка, Л.М. Бражнікової, С.В. Богачова, Н.О. Гури, В.В. Дорофієнка, Г.М. Семчука, В.І. Чиж та ін. підтвердив наявність низки невирішених науково-практичних завдань в управлінні фінансовою діяльністю підприємств ЖКГ, які мають специфічні особливості господарювання.

Постановка завдання. Метою статті виступає дослідження етапів побудови фінансової структури житлово-комунальних підприємств з урахуванням особливостей галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критичність фінансового та економічного стану більшості вітчизняних житлово-комунальних підприємств обумовлює необхідність у набутті нових якостей управління фінансовими ресурсами, які збільшуватимуть можливості у розробці та реалізації управлінських рішень, відповідних до складної економічної ситуації в країні.

Діюча до сьогодні система управління фінансовими ресурсами житлово-комунальних підприємств не здатна стримувати зростання збитковості, знижувати матеріальні, трудові та енергетичні витрати,

забезпечувати ефективність виробництва житлово-комунальних послуг, беззбитковість діяльності підприємств галузі, досягання їх стабільного функціонування та розвитку.

До недоліків сучасної системи управління фінансами житлово-комунальних підприємств варто віднести обмеженість застосування на практиці такої технології управлінського обліку, як система бюджетування, яка широко застосовується у країнах з ринковою економікою [2].

Одним із найважливіх та відповідальних моментів постановки бюджетування на підприємстві є побудова фінансової структури. Перешкодою якісного функціонування фінансової структури у загальному вигляді та її зв'язку з важливими фінансовими механізмами виступає перш за все відсутність усталеної думки про сутність фінансової структури житлово-комунального підприємства в сучасних вітчизняних наукових роботах.

Традиційно під фінансовою структурою розуміють структурні підрозділи підприємства, які безпосередньо здійснюють управління фінансовою діяльністю. Фінансову структуру житлово-комунального підприємства, як основу управління, можна розглядати в якості набору сфер фінансової відповідальності (за доходи, витрати, прибуток, інвестиції), розподілених між собою структурними підрозділами. Фінансову структуру утворює сукупність центрів відповідальності, пов'язаних між собою лініями відповідальності.

У галузі житлово-комунального господарства доцільно не обмежуватися лише обліком витрат за місяцями їх виникнення, мотивуючи це однорідністю

робіт та послуг. Для потреб ефективного управління корисною є інформація про витрати кожної стадії технологічного процесу, певної групи оснащення, окремої ділянки, цеху, робочого місця.

Для кожного підприємства житлово-комунальної галузі фінансова структура є індивідуальною, тим не менш процес організації управління за центрами відповідальності та формування фінансової структури може бути формалізовано та представлено у вигляді послідовності низки етапів (рис. 1).

На першому етапі формування фінансової структури відбуваються збір та аналіз первинної інформації відносно моделі бізнесів підприємства, витрат, які супроводжують господарську діяльність, та доходів, отриманих підприємством від надання основних і додаткових послуг.

Відсутність категорій витрат, що дозволяють реалізувати сукупність функцій управління фінансами, спрямованих на досягнення поставленої мети, потребує розробки єдиної класифікації витрат з виділенням нових видів витрат та їх групуванням за технологічними та функціональними ознаками. Виділення функцій управління та їх подальша реалізація не є новим підходом у менеджменті. Однак такий аналітичний підхід, що дозволяє виділяти в процесі управління витратами окремі групи, які забезпечують інформаційну підтримку конкретних процедур, і формувати їх у сукупності за ознакою змістовної однорідності, в практиці управління житлово-комунального підприємства не використовується. Перевагою класифікації витрат за таким критерієм є можливість забезпечення інформаційною підтримкою усієї сукупності функцій управління, спрямованих на реалізацію управлінських впливів у процесі досягнення мети управління фінансами підприємства [3].

Другий етап побудови фінансової структури передбачає синхронізацію організаційної структури та вимог побудови фінансової структури. У роботі [4] автором розкрито низку факторів, які відрізняють фінансову структуру від організаційної. У першу чергу це стосується розподілу функцій. Фінансова структура будується на основі економічних та фінансових відносин між центрами відповідальності. Організаційна структура – на основі функціональної спеціалізації підрозділів організації. Тому, наприклад, на центрі витрат групуються витрати певного виду, а у підрозділі організаційної структури групуються функції, виконання яких потребує визначених професійних знань та навичок. Фінансова структура відображає ієрархію відповідальності за досягнення цільових фінансових показників. Організаційна структура – ієрархію підпорядкованості. При побудові організаційної структури можливі «політичні» компроміси і вплив особистісних факторів. При побудові фінансової структури спираються тільки на реальні бізнесу.

Розробка фінансової структури не потребує істотних змін у організаційній структурі підприємства, проте має відбуватися її удосконалення,

Рис. 1. Етапи розробки фінансової структури житлово-комунального підприємства

оскільки недоліки останньої автоматично будуть перенесені на фінансову, що відобразиться на низькому ефекті функціонування системи в цілому.

Результатом роботи щодо уточнення актуальності організаційної структури є її узгодженість з вимогами реалізації всіх функцій управління фінансовими потоками підприємства. Зміни організаційної структури мають бути зафіксовані у Положенні про організаційну структуру підприємства та посадових інструкціях, які закріплюють функціональні обов'язки за кожним робітником підприємства.

На наступному етапі побудови фінансової структури підприємства вирішується завдання зіставлення напрямів діяльності та функцій структурних підрозділів ЖКП. Реалізацію цього етапу рекомендовано проводити у такій послідовності:

1. Формування переліку видів господарської діяльності та відповідних функцій, які мають виконувати підрозділи.

2. Формування переліку діючих основних та допоміжних підрозділів, оцінка рівня відокремленості їх діяльності.

3. Розподіл та закріплення функцій за діючими підрозділами підприємства:

3.1 Виявлення функцій, розподілених на декілька підрозділів;

3.2 Виявлення підрозділів, що виконують декілька функцій;

3.3 Виявлення необхідності створення нових та об'єднання діючих підрозділів.

4. Виділення рівнів управління та формування адміністративних та функціональних зв'язків між підрозділами.

Розподіл доходів і витрат за структурними підрозділами та розподіл їх рівня регулювання відокремлюються у четвертий етап виходячи з особливостей їх нарахування на житлово-комунальних підприємствах. Специфіка діяльності підприємств у житлово-комунальній галузі обумовлює майже не контрольований характер доходів від надання житлово-комунальних послуг. Нарахування доходів залежить від розміру регульованих місцевими органами влади тарифів, чисельності мешканців у обслуговуваних будинках та розміру площі даних будинків. Контрольованими залишаються лише доходи, які підприємство отримує від надання додаткових послуг підприємствами. Тим не менш відмова від розподілу доходів за центрами відповідальності як нерегульованих статей призводить до втрати бази для оцінки ефективності діяльності підприємства в цілому. З іншого боку, централізація зборів сплати споживачами за житлово-комунальні послуги визначає неконтрольованість надходження грошових коштів на рівні центрів фінансової відповідальності, відповідно, на їх керівників доречно покласти відповідальність за рух грошових коштів у межах затвердженого бюджету.

Якщо зіставити всі доходи і витрати від діяльності всіх підрозділів підприємства, то вийде загальний фінансовий результат. Зв'язавши воедино виконання функціональних обов'язків з рівнем принесених доходів або витрат і визначивши, тим самим, таку двоєдину відповідальність, підрозділ перетворюється на центр відповідальності. Він повинен так виконувати свої функціональні обов'язки, щоб дотримувався встановлений для нього рівень фінансової відповідальності. Тому п'ятим етапом побудови фінансової структури є формування центрів фінансової відповідальності, їх класифікація та розподіл за рівнями управління залежно від підлеглості, мети та

завдань планування та контролю. У таблиці 1 наведено варіант класифікації центрів фінансової відповідальності для підприємства житлово-комунального господарства.

Центром інвестицій виступає підприємство в цілому, а керівник відповідає не тільки за виручку та витрати, але і за вкладення капіталу. Мета центру інвестицій – отримання максимального прибутку, досягнення максимальної рентабельності вкладеного капіталу (інвестицій).

Центр прибутку відповідає за обсяг отриманого прибутку у межах своєї діяльності. Для житлово-комунального підприємства сумарна величина прибутку за даними центрами може співпадати із загальним показником прибутку організації або виступати лише внеском у покриття загальних витрат.

Таблиця 1

Варіант розподілу центрів фінансової відповідальності на житлово-комунальному підприємстві

Структурний підрозділ житлово-комунального підприємства	Центр доходів	Центр витрат	Центр прибутку	Центр інвестицій
Підприємство в цілому				
Виробничі одиниці				
Котельні				
Теплопункти, тепломережі				
Цех допоміжного виробництва				
Відділ матеріально-технічного забезпечення				
Бухгалтерія, планово-економічний відділ, юридичний відділ та ін.				

Центром доходу виступає структурний підрозділ, який відповідає за дохід підприємства, отриманий у результаті діяльності центру (виробничі одиниці, гуртожиток, їдальня, табір тощо). Центри доходів співпадають з місцями виникнення витрат, у якості яких виступають підрозділи основного та допоміжного виробництва, а також відділ матеріально-технічного забезпечення.

Витрати центрів фінансової відповідальності, які є підрозділами додаткового виробництва, підлягають розподілу між центрами, які є споживачами цих послуг. При цьому керівники центрів фінансової відповідальності основного виробництва та центрів адміністративних витрат несуть відповідальність за обсяг отриманих від допоміжних центрів послуг, а керівник допоміжних центрів – відповідальність за виробничі витрати, які виникають при наданні таких послуг.

На шостому етапі побудови фінансової структури формується збалансована система показників фінансово-господарської діяльності центрів відповідальності. Ці показники мають відображати мету та завдання кожного центру фінансової відповідальності. Наприклад, мету центрів відповідальності нормативних витрат відображають такі групи показників:

- виробничі показники (обсяг та якість наданих послуг);
- показники наявності ресурсів (основні засоби, чисельність);
- показники регульованих витрат (з виділенням змінних);

- показників втрат та відходів (наприклад, на підприємствах тепло- та водопостачання плануються втрати в мережах).

Показники, які характеризують мету діяльності центрів управлінських витрат, включають показники якості виконання відповідних функцій та витрат, пов'язаних з їх виконанням. Для центрів прибутку набір показників повинен включати:

- виробничі показники;
- показники наявності ресурсів;
- показники регульованих доходів та витрат, прибутку;
- показники регульованого потоку грошових коштів.

Фінансові показники центрів фінансової відповідальності, які підлягають реєстрації в системі обліку, мають відображатися на рахунках бухгалтерського управлінського обліку. Для нефінансових показників спеціалістами центрів фінансової відповідальності має бути забезпечений оперативний облік.

Результатом виконання сьомого етапу побудови фінансової структури житлово-комунального підприємства має стати розроблена системи внутрішньої звітності за центрами фінансової відповідальності ЖКП. Складовими інформації, яка відтворюється у даних формах звітності, мають бути не лише фінансові, але й найбільш важливі нефінансові показники. При цьому для підвищення аналітичності змісту внутрішньої звітності фактичні дані варто приводити у сукупності з плановими показниками та супроводжувати з відхиленнями.

Порядок складання та надання звітів центрів фінансової відповідальності (укладачі, періодичність формування, користувачі звітів) варто закріпити у Наказі про облікову політику підприємства, Положенні з обліку за центрами фінансової відповідальності або Положенні з управлінського обліку та звітності. Макети форм звітності за центрами відповідальності можуть бути узагальнені в Альбомі уніфікованих форм звітів.

Змістом восьмого етапу постановки фінансової структури є оптимізація схеми документообігу та розробка порядку надання внутрішньої звітності. До порядку оптимізації документообігу входить низка необхідних дій: визначення складу діючих документів підрозділів; оцінка адекватності змісту кожного документа з точки зору максимального задоволення потреб користувачів інформації (при цьому слід встановити відсутні та зайві показники); виявлення надлишкових документів із дублюванням обліково-звітних даних; встановлення можливості скорочення документообігу, а також трудомісткості обробки документації. Основою вивчення руху документації підрозділів є технологічні карти формування документів у підрозділах та технологічні картки обробки інформації.

Дев'ятим етапом формування фінансової структури є розробка Положення про фінансову структуру житлово-комунального підприємства, яке відображає організаційні аспекти постанови фінансової структури, роль, відповідальність та повноваження керівників різних центрів. У положенні слід зафіксувати перелік центрів фінансової відповідальності, розподіл їх за рівнями управління, структурний склад центрів фінансової відповідальності (підрозділи, які входять до їх структури), основні статті доходів та витрат, надходжень та виплат грошових коштів,

показники діяльності ЦФВ із збалансованої системи показників, повноваження та персональну відповідальність керівників центрів за результати. Крім того, може бути розроблено Положення про організації обліку за центрами фінансової відповідальності, яке регулюватиме ведення управлінського обліку по центрам відповідальності на житлово-комунальному підприємстві.

На останньому етапі формування фінансової структури рекомендується внести корективи до Наказу про облікову політику, в якому доречно було б відобразити порядок збору та відображення інформації про показники діяльності центрів фінансової відповідальності, методів розподілу непрямих витрат між центрами відповідальності, правила документообігу, а також порядок формування та надання внутрішньої звітності.

Узгодити центри фінансової та центри адміністративної відповідальності можна у межах облікової політики підприємства, де для кожного центру буде визначено структурний підрозділ з покладеною відповідальністю, посадова особа, виконавці тощо. Таким чином, співставлення центрів фінансової та центрів адміністративної відповідальності у межах формування облікової політики сформує окремий масив нормативно-довідкової інформації, яка буде визначати кореспонденцію цих центрів.

Застосування такого підходу дозволить підприємствам житлово-комунального господарства уникнути необхідності накопичувати дані про витрати за двома дублюючими один одного напрямками (центрів фінансової та центрів адміністративної відповідальності).

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи можна сказати, що ефективно побудована фінансова структура є важливим елементом бюджетного управління, який забезпечує інформаційну базу управління підрозділами, закріплює відповідальність менеджерів за доходи, витрати та результати. Розробка фінансової структури та організація управління за центрами фінансової відповідальності як системи забезпечить відображення, накопичення, аналіз та надання інформації про витрати та результати структурних одиниць, дозволить оцінювати та контролювати діяльність менеджерів, що у свою чергу створює основу покращення фінансових результатів та платоспроможності підприємств житлово-комунального господарства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про підсумки роботи житлово-комунального господарства за I півріччя 2014 року : Рішення колегії Мінжитлокомунгоспу України // Інформаційно-аналітичні матеріали до засідання колегії Мінжитлокомунгоспу України. – К., 2014. – 62 с.
2. Аллахвердян А.В. Учетно-аналитическое обеспечение управления затратами на предприятиях теплоснабжения / Л.Н. Бражникова, А.В. Аллахвердян // Економічний простір. – 2012. – № 67. – С. 213-226.
3. Аллахвердян А.В. Функционально-целевой подход к классификации затрат предприятий ЖКХ для целей управления / Л.М. Бражникова, А.В. Аллахвердян // Теоретичні та практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : збірник наукових праць. – Маріуполь : ДВНЗ «ПДТУ», 2012. – Вип. 1, Т. III. – С. 182-190.
4. Тітаренко Г.Б. Управлінський облік та фінансова структура : спорідненість та відмінність // Г.Б. Тітаренко / «Економічні науки». Серія «Облік і фінанси». – 2010. – Випуск 7(25). Ч. 3. – С. 316-326.

УДК 338.23

Антоненко С.В.*кандидат економічних наук,
завідувач лабораторії проектування
Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку
Національної академії наук України***Кочетыгова Т.В.***старший викладач кафедри фінансів та кредиту
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Стаття присвячена державному регулюванню металургійної галузі України. Визначено, що найуспішнішою формою державного управління в галузі чорної металургії було використання програмного підходу. Наведено основні умови та результати проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України.

Ключові слова: гірничо-металургійний комплекс, державний контроль, управління, економічний експеримент, програмний підхід, модернізація.

Антоненко С.В., Кочетыгова Т.В. ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Статья посвящена государственному регулированию металлургической отрасли Украины. Определено, что наиболее успешной формой государственного управления в области черной металлургии было использование программного подхода. Приведены основные условия и результаты проведения экономического эксперимента на предприятиях горно-металлургического комплекса Украины.

Ключевые слова: горно-металлургический комплекс, государственный контроль, управление, экономический эксперимент, программный подход, модернизация.

Antonenko S.V., Kochetygova T.V. DOMESTIC EXPERIENCE OF REGULATION IN THE DEVELOPMENT OF METALLURGICAL INDUSTRY

The article is devoted to the state regulation of the metallurgical industry in Ukraine. Determined that the most successful form of government in the field of ferrous metallurgy was the use of a programmatic approach. The basic conditions and the results of an economic experiment at the enterprises of mining metallurgic complex of Ukraine.

Keywords: mining and metallurgical complex, state control, management, economic experiment, programmatic approach, modernization.

Постановка проблеми. Гірничо-металургійний комплекс України є стратегічним національним ресурсом і складною науково-технічною та організаційною системою, що представлена численними підгалуззями, починаючи з гірничодобувної промисловості і закінчуючи підприємствами з виробництва металовиробів. Однак в останні три десятиліття технологічна база ГМК практично не змінювалася, що зумовило зменшення потреби галузі в інноваціях і нових науково-технологічних розробках, не сприяло економічному й соціальному розвитку країни та посилило загрози для її національної безпеки [1].

На сучасному етапі розвитку цивілізації прогрес науки і технологій у базових галузях економіки відіграє ключову роль у забезпеченні національної безпеки країни [2]. Для України однією з таких базових галузей є чорна металургія у складі гірничо-металургійного комплексу. Проте нині ГМК не визнано в Україні як пріоритетну галузь, і держава не має реального впливу на техніко-економічні показники його діяльності [1].

Послаблення державного контролю у металургійній галузі на тлі її фактичного розподілу між окремими групами дозволяє металургійним підприємствам на власний розсуд розробляти стратегію діяльності, враховуючи виключно інтереси власників. Наразі в Україні відсутнє спеціальне законодавство, включаючи його організаційно-господарську компоненту, за допомогою якого держава могла б отримати керівну регулятивну роль в управлінні металургійним комплексом, що не відповідає інтересам національної безпеки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим дослідженням щодо державного регулювання на розвиток окремих галузей економіки присвячували свої праці такі закордонні та вітчизняні вчені, як В. Белкін, В. Геєць, В. Голубев, К. Даніелян, Б. Маклярський, Т. Петрова, В. Писарев, І. Потрашний, А. Урсул, Б. Буркинський, А. Бутенко, С. Герасимова, Л. Круглякова, В. Кухар, О. Майданник, В. Ляшенко, В. Осипов та ін. Проте певні аспекти вітчизняного досвіду регулювання розвитку металургійної промисловості потребують додаткових досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проведення аналізу вітчизняного досвіду регулювання розвитку металургійної галузі України задля визначення напрямків його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні 20 років в Україні накопичено певний досвід державного регулювання металургійної галузі. Регулювання експорту металургійної продукції відбувалося в рамках міжнародних угод. Державне регулювання може давати позитивні результати як для металургійних компаній, так і для українського бюджету. Однак, як показує світовий досвід, обмеження експорту можна застосовувати лише як короткочасний захід. У довгостроковому плані такі заходи зумовлюють серйозні негативні наслідки для ринкової економіки [3]. Експорт будь-якої продукції передбачає постійний моніторинг цієї діяльності, метою якого є управління економікою та отримання реальної вигоди для держави.

Найуспішнішою формою державного управління в галузі чорної металургії в 1995–2011 рр., хоча

й не позбавлено певних недоліків, було використано програмного підходу. З метою подолання кризового стану в гірничо-металургійному комплексі законом України від 14.07.1999 р. № 934-XIV [4] було запроваджено проведення з 1 липня 1999 р. до 1 січня 2002 р. економічного експерименту. Перелік підприємств гірничо-металургійного комплексу, які брали участь в економічному експерименті, затверджувався Кабінетом Міністрів України за погодженням з Комітетом Верховної Ради з питань промислової політики. Проведення експерименту передбачало створення умов, необхідних для збільшення обсягу виробництва продукції та надходжень до бюджету, шляхом надання їм податкових пільг (рис. 1).

Крім наведених на рис. 1, підприємствам – учасникам експерименту було надано право відносити до валових витрат до 15% витрат на поліпшення основних фондів та в межах лімітів, але не більше 0,15% валових витрат, збори за викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів та інші види шкідливого впливу, а також передбачено інші пільги, спрямовані на поліпшення їх фінансово-економічного стану. У програмі економічного експерименту взяли участь: у 2000 р. – 66, а у 2001 р. – 63 підприємства ГМК України. Безпосередньо у секторі чорної металургії режим економічного експерименту був поширений на 10 головних підприємств – МК «Криворіжсталь», Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча, МК «Азовсталь», Запорізький металургій-

ний комбінат «Запоріжсталь», електрометалургійний завод «Дніпроспецсталь» імені А.М. Кузьміна, Алчевський металургійний комбінат, Дніпровський металургійний комбінат імені Ф.Е. Держинського, Макіївський металургійний комбінат, Єнакіївський і Донецький металургійні заводи [5].

Економічний експеримент радикально змінив фінансову ситуацію на всіх 10 основних металургійних підприємствах, які брали в ньому участь. Чистий прибуток підприємств за цей період збільшився у 2,2 рази, що набагато перевищував середній показник приросту чистого прибутку в усьому гірничо-металургійному комплексі. Всі підприємства, які брали участь в експерименті, стали прибутковими. Так, у 2001 р. найвищий рівень рентабельності спостерігався на ВАТ «Єнакіївський металургійний завод» – 51,6%, «Криворіжсталь» («АрселорМіттал Кривий Ріг») – 20,1%, ВАТ «Металургійний комбінат» Азовсталь» – 12,3% [5].

Розрахунки впливу експерименту на баланс втрат і надходжень бюджетів усіх рівнів та Пенсійного фонду свідчать, що ГМК дотувався тільки в другому півріччі 1999 р., а в наступні два роки суттєво наростив виплати державі. Сумарно за два з половиною роки галузь виплатила на 2,6 млрд. грн. більше, ніж отримала. Крім того, відбулося десятиразове зниження заборгованості з заробітної плати, поповнення обігових коштів і розширення обсягів капіталовкладень. Обсяг прямих іноземних інвестицій у галузь збільшився з 76,7 млн. дол. на початок 1999 р. до 237,6 млн. дол. на початок 2002 р. [6].

Закон «Про проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України» втратив чинність у зв'язку із закінченням строку його дії 01.01.2002 р. Економічний експеримент у чорній металургії як система державної підтримки, що побудована на «специфічних» субсидіях, всіма спостерігачами й експертами був визнаний таким, що суперечить вимогам СОТ і ЄС. У зв'язку з цим на зовнішніх ринках проти України було порушено антидмпінгові розслідування і встановлено обмежувальні мита і квоти. Зазначимо, що серед товарних груп, проти яких було порушено розслідування, перше місце займає металопродукція – 69% усіх розслідувань проти українських товарів. При цьому розслідування проти української продукції порушували країни ЄС, Центральної та Східної Європи, США, Канада, країни Латинської Америки, Азії, Тихоокеанського регіону та Африки, Російської Федерації, країни СНД та Балтії [7, с. 225].

Слід зазначити, що після закінчення терміну дії економічного експерименту, передбаченого законом, українські металурги здійснили спробу досягти рішення щодо його продовження ще на один рік. Ідею продовження преференцій для металургів було прийнято, однак в обмеженому форматі:

- кількість учасників продовженого експерименту було зменшено до 41;

ОСНОВНІ УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Списання підприємствам-учасникам експерименту пені та штрафів, нарахованих за несвочасну сплату податків, зборів та інших обов'язкових платежів і не внесених до бюджету за станом на 1 липня 1999 р.

Встановлення на період проведення економічного експерименту (1.07.1999 р. – 1.01.2002 р.) порядку нарахування пені за несвочасну сплату зазначених платежів у розмірі 50% передбачених законодавством ставок.

Звільнення від сплати зборів на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг загального користування, а також обмеження ставки збору до Державного інноваційного фонду на рівні 50% визначеної законодавством України.

Надання, у разі потреби, підприємствам гірничо-металургійного комплексу, які беруть участь в економічному експерименті, відстрочки по сплаті податків, зборів та інших обов'язкових платежів на строк до 36 місяців, із застосуванням нульової ставки плати за користування податковим кредитом.

Використання зменшеної ставки оподаткування прибутку підприємств: 9% – у 1999–2000 рр., 15% – у 2001 р. (стандартна ставка 30%), з одночасним спрямуванням різниці у надходженні коштів, що утворилася від зміни ставки, на поповнення обігових коштів підприємств.

Запровадження порядку, згідно з яким 70% коштів від збору за забруднення навколишнього природного середовища залишаються у розпорядженні підприємств із зобов'язанням використовувати їх на здійснення природоохоронних заходів.

Рис. 1. Умови проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України у 1999–2001 рр.

- підприємства сплачували обов'язкові платежі в повному обсязі, й тільки після цього частина коштів мала повертатися.

Продовження експерименту призвело до збільшення кількості звинувачень в прямому державному субсидуванні галузі, наслідком чого стало обмеження доступу українських металовиробників на зовнішні ринки. У липні 2002 р. генеральний директор найбільшого українського меткомбінату «Криворіжсталь» звернувся з листом до Міністерства промислової політики та Міністерства економіки і з європейської інтеграції з проханням виключити його підприємство з переліку тих, на які поширюється режим «економічного експерименту». Причиною було те, що комбінат звинувачували в демпінговій політиці на окремих зовнішніх ринках. За таких умов політика продовження економічного експерименту зазнала поразки й зійшла нанівець. Рівень конкурентоспроможності української металургійної продукції на зовнішньому ринку продовжував формуватися вже без допомоги системи спеціального субсидування.

Оцінюючи з позицій досвіду розвинених країн, режим економічного експерименту у сфері вітчизняної чорної металургії доцільно розглядати як антикризову програму фінансового оздоровлення підприємств ГМК, яка була реалізована тільки в певному періоді. Це відповідало і застосованим інструментам – реструктуризація заборгованостей, зниження або скасування податків і різного роду платежів тільки на період оздоровлення. Її тривалість була чітко визначена законом.

Для реалізації програмного підходу Інститутом чорної металургії ім. З.І. Некрасова НАН України і Міністерство промислової політики України із залученням інших науково-дослідних інститутів розроблено Концепцію розвитку ГМК України (схвалено Постановою Верховної Ради України від 17.10.1995 р. № 385/95-ВР) та Державну програму розвитку та реформування гірничо-металургійного комплексу України на період до 2011 р. (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 28.07.2004 р. № 967).

Реалізація цих документів мала позитивне значення для економіки країни, що дало змогу не лише стабілізувати роботу галузі та наростити обсяги виробництва, а й збільшити обсяги інвестицій у розвиток ГМК [8].

Найвагомішими заходами технічного переозброєння металургійної промисловості України за період дії Державної програми в 2004–2011 рр. можна вважати нижчезазначені [1]:

1. У доменному виробництві: будівництво й технічне переозброєння доменних печей. За період 2005–2013 рр. у ГМК було реконструйовано або побудовано 10 доменних печей, зокрема, на Алчевському меткомбінаті, ДМК імені Дзержинського, МК «Запоріжсталь», на Єнакіївському та Донецькому металургійних заводах. При цьому на чотирьох підприємствах доменні печі було обладнано установками для вдвудання пиловугільного палива (ПВП). Випробування на металургійних підприємствах технологічного процесу доменної плавки із застосуванням ПВП показало можливість зменшення питомих витрат коксу (коефіцієнт заміщення коксу на ПВП становив 0,89) і природного газу; теоретична температура горіння зросла на 28 °С. Результати досліджень Інституту чорної металургії підтвердили, що застосування ПВП не є простим завданням і потребує ретельного вивчення умов роботи доменної печі, воно може бути ефектив-

ним лише в разі узгодження роботи установки ПВП з технологічним режимом печі, використання оптимальної технології завантаження шихтових матеріалів, дотримання оптимального теплового режиму печі. Усі ці питання можна вирішити за науково-технічного супроводу технології використання ПВП у доменних печах. Накопичені вченими Інституту чорної металургії знання і досвід освоєння супроводу роботи доменних печей, оснащених сучасним обладнанням, дають змогу якісно вирішувати проблеми забезпечення ефективної енергоощадної технології виплавки чавуну.

2. У сталеплавильному виробництві: виведення з експлуатації та заміна мартенівських печей на конвертери і електропечі; будівництво та модернізація машин безперервного лиття заготовок (МБЛЗ) і установок позапічного оброблення чавуну і сталі. За цей період було модернізовано або побудовано нові МБЛЗ на Алчевському меткомбінаті, ДМК імені Дзержинського, металургійних комбінатах «Азовсталь» та імені Ілліча, Донецькому металургійному заводі. Модернізація МБЛЗ супроводжувалася, як правило, будівництвом установок позапічного оброблення сталі та засобів газоочищення, що сприяло техніко-економічній ефективності цих заходів (табл. 1).

Заходи з модернізації сталеплавильного виробництва дали змогу істотно збільшити обсяги виробництва сталі, що розливається на машинах безперервного лиття, та значно поліпшити структуру виробництва сталі, наблизивши її до світового рівня.

Таблиця 1
Техніко-економічна ефективність будівництва і модернізації машин безперервного лиття заготовок та установок позапічного оброблення чавуну і сталі [1]

Показник	Одиниці виміру	Значення
Обсяг інвестицій	млн. грн.	1774
Економія природного газу	млн. м ³	17
Економія кисню	млн. м ³	17
Зменшення шкідливих викидів	т. / рік	6500
Економічний ефект	млн. грн.	1460

Використання державного програмного підходу дало можливість навіть в умовах практично повної приватизації металургійних підприємств сформулювати напрями підвищення технічного рівня та забезпечити зменшення енергоємності металургійного виробництва. Реалізація науково-технічних заходів з розвитку галузі довела їх доцільність і ефективність. Однак передбачена Державною програмою розвитку ГМК до 2011 р. модернізація ГМК виконана не в повному обсязі і здійснювалася в основному шляхом закупівлі закордонного обладнання та засобів автоматизації, часто не випробуваних на практиці. При цьому, як правило, вчених не залучали до експертизи проектів реконструкції підприємств.

Висновки з даного дослідження. На сьогодні в Україні не існує цільової програми, яка б чітко регулювала питання розвитку металургійної промисловості. Чинні документи державного програмування не можуть бути покладені в основу правової політики держави у сфері металургійного виробництва. Відсутність чіткої державної промислової позиції та орієнтація на роль ринку, як регулятора економіки, ставлять під загрозу розвиток вітчизняної металургійної промисловості. Тому подальший розвиток

металургійного ринку України зумовлює необхідність розробки ефективних інструментів державного впливу для досягнення бажаних результатів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Большаков В.І. Чорна металургія і національна безпека України / В.І. Большаков, Л.Г. Тубольцев // Вісн. НАН України. – 2014. – № 9. – С. 48–58.
2. Маліцький Б.А. Визначення загроз національній безпеці, що походять від стану науково-технічної сфери. / Б.А. Маліцький // Наука та наукознавство. – 2013. – № 4. – Ч. 1. – С. 31–44.
3. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконел, С.Л. Брю. – М.: Республика, 1992. – 400 с.
4. Закон України «Про проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України» № 934-ХІV від 14.07.1999 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/934-14>.
5. Венгер В.В. Особливості взаємодії держави та бізнесу у сфері гірничо-металургійного комплексу України: від підтримки до партнерства / В.В. Венгер, В.О. Точилін // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 2. – С. 114–128.
6. Головка В.В. Антикризові заходи у гірничо-металургійній галузі України (1999–2002 рр.): історія та наслідки / В.В. Головка // Сторінки історії. – 2013. – Вип. 35 – С. 203–219.
7. Осипов В.М. Управління конкурентоспроможністю продукції металургійної галузі : [монографія] / За наук. ред. акад. Б.В. Букринського ; НАН України ; Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. – Одеса : МПП «Евен», 2005. – 296 с.
8. Большаков В.И. Технический уровень и научное сопровождение металлургической отрасли Украины / [В.И. Большаков, Л.Г. Тубольцев, Гринев А.Ф.] // Металлургическая и горнорудная промышленность. – 2011. – № 2. – С. 1–6.

УДК 330.341.1(477)

Багашова Н.В.
кандидат геологічних наук,
доцент кафедри економіки і стратегії підприємств
Криворізького економічного інституту
Криворізького національного університету

БІЗНЕС-ІНКУБАТОРИ: СВІТОВИЙ Й ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті досліджено зарубіжний й вітчизняний досвід створення і функціонування бізнес-інкубаторів як новітніх структур розвитку економічного ринку. Виявлено причини відставання впровадження у промисловість української моделі бізнес-інкубування від зарубіжних моделей.

Ключові слова: бізнес-інкубатор, малий бізнес, середній бізнес, комерціалізація інновацій, коучинг, трансфер інновацій, інтелектуальна власність, венчурне фінансування.

Багашова Н.В. БИЗНЕС-ИНКУБАТОРЫ: МИРОВОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ СОЗДАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

В статье исследован зарубежный и отечественный опыт создания и функционирования бизнес-инкубаторов как новейших структур развития экономического рынка. Определены причины отставания внедрения в промышленность украинской модели бизнес-инкубации от зарубежных моделей.

Ключевые слова: бизнес-инкубатор, малый бизнес, средний бизнес, коммерциализация инноваций, коучинг, трансфер инноваций, интеллектуальная собственность, венчурное финансирование.

Bahashova N.V. BUSINESS-INCUBATORS: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCES OF CREATION AND FUNCTIONING

The research deals with foreign and domestic experience of creation and functioning of new economic market structures, business-incubators. There revealed some causes of introduction lagging of the Ukrainian business-incubation modal in comparison with some foreign models.

Keywords: business incubator, small business, medium business, commercialization of innovation, coaching, innovation transfer, intellectual property, venture financing.

Постановка проблеми. У розвинених країнах модель бізнес-інкубування працює вже тривалий час і зарекомендувала себе як потужний рушій активізації інноваційної діяльності у промисловості. В Україні юридично створена низка бізнес-інкубаторів, але вони фактично перебувають лише на початковій стадії функціонування. Тому необхідне вивчення питання вітчизняних умов утворення і діяльності бізнес-інкубаторів, оцінки можливостей щодо апробації передового світового досвіду розгортання бізнес-інкубаторного руху. Незважаючи на те що існує велика кількість досліджень в галузі впровадження нових, проблема бізнес-інкубаторів як однієї із сучасних організаційних форм підтримки реалізації інновацій досі недостатньо досліджена. Бізнес-інкубатор

привертає до себе увагу урядів, місцевого керівництва, наукових кіл та економістів, оскільки допомога малим і середнім підприємствам розглядається як інструмент забезпечення економічного росту та боротьби з бідністю шляхом розширення самостійної зайнятості, як засіб зміцнення приватного сектора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням удосконалення механізмів створення бізнес-інкубаторів приділено увагу у працях таких вчених, як О. Бородіна, Л. Дмитриченко, В. Зянько, С. Єрохін, М. Жук, В. Ляшенко, Є. Панченко, О. Титаренко, В. Шарапов та ін. Проте проблема вивчення і узагальнення успішного зарубіжного досвіду створення і функціонування бізнес-інкубаторних структур залишається актуальним завданням.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження міжнародного досвіду у сфері діяльності бізнес-інкубаторів для використання у вітчизняній економічній системі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бізнес-інкубатором є організація або міні-підприємство, що надає комплекс бухгалтерських, юридичних, консалтингових, інформаційних, орендних, адміністративно-технічних послуг підприємницьким суб'єктам, що створюються на сприятливих умовах з метою адаптації їх до умов ринку. Лише протягом 90-х років ХХ ст. завдяки діяльності бізнес-інкубаторів сектором малого бізнесу було створено близько 80% нових робочих місць у Європі та США. Потреба в бізнес-інкубуванні зумовлена також соціально-економічною природою малого підприємництва: протягом трьох років роботи виживає лише 14–30% новостворених малих підприємств, тоді як у бізнес-інкубаторі ця чисельність значно зростає і становить 85–86%.

Для стимулювання підприємництва значення бізнес-інкубаторів полягає у забезпеченні надання послуг за нижчими від ринкового рівня цінами.

Основними функціями бізнес-інкубаторів є каталізування трансферу інновацій і створення венчурних структур.

Підприємницька діяльність є механізмом улаштування соціально-економічного життя суспільства, що впливає на розвиток конкуренції, запровадження великими компаніями нової техніки і технології виробництва, покращення ефективності виробництва та економіки країни в цілому. Політика держави у регулюванні підприємницької діяльності полягає в одночасному збалансуванні інтересів держави та бізнесу, створенні оптимальних умов для підприємницької діяльності. Від розвитку підприємства залежить функціонування економіки країни в цілому, але в Україні не розроблена чітка стратегія регулювання цієї форми господарювання. Для розширення підприємницької діяльності та стійкого розвитку в умовах економічної ситуації країни дуже важливим є аналіз світового досвіду діяльності підприємств та можливість його використання в Україні.

Перші бізнес-інкубатори з'явилися у 50-ті роки ХХ ст. у Великій Британії. Проте найбільше розповсюдження (особливо після 1983 р.) бізнес-інкубатори отримали в США. Перший сучасний бізнес-інкубатор Batavia Industrial Center [8] був створений в США у 1959 р. з метою збільшення зайнятості населення. Протягом останніх десяти років їх кількість виросла з декількох десятків до 575, об'єднаних в Національну асоціацію бізнес-інкубаторів. Основними причинами, які сприяли швидкому створенню і розповсюдженню бізнес-інкубаторів у США, є:

1) Проблема відродження міських центрів і окремих регіонів. Інкубатори створювались і відкривались на вільних площах заводів і фабрик, на місці колишніх складів, шкіл, у відновлених будівлях, загалом в будь-яких приміщеннях, які можна було пристосувати для формування і розвитку малого бізнесу. Ці інкубатори виконували в основному функцію створення нових робочих місць і зв'язані були з нетехнологічним бізнесом.

2) Заохочення інноваційної діяльності і підприємницької активності в університетах. Інкубатори, поява яких була викликана цією причиною, виконували функцію підтримки наукомісткого підприємства.

3) Створення інкубаторів спрямовувалось на формування привабливих умов приватним інвесторам –

«діловим ангелам». Зручність інкубаторної схеми для венчурних капіталістів у тому, що вони таким чином можуть контролювати за рядом параметрів своїх клієнтів, одночасно створюючи їм умови для роботи. Ці інкубатори надають підтримку як фірмам високих технологій, так і нетехнологічному підприємству.

У 60-х роках ХХ ст. кількість бізнес-інкубаторів зростала. На сьогодні у США нараховують їх близько півтори тисячі. У 90-х роках виникли Інтернет-інкубатори. Зростання кількості бізнес-інкубаторів відбувається за рахунок активної державної підтримки та високої дохідності самих інкубаторів.

За даними NBIA (National Business Incubation Association), 87% підприємств, що «вирощені» у бізнес-інкубаторах, продовжують функціонувати на ринку. Без інкубаторів частка працюючих підприємств знижується до 50% [7].

Варто зазначити, що бізнес-інкубатори не створюють підприємницьке середовище, а лише каталізують економічні процеси. Одними з найуспішніших бізнес-інкубаторів у США на сучасному етапі є [6]: бізнес-інкубатор для технічної підтримки високотехнологічних компаній FFVC у Північній Кароліні, бізнес-інкубатор для допомоги підприємцям-початківцям Affinity Lab у Вашингтоні, бізнес-інкубатор для реалізації софтових та Інтернет-проектів Alpha Lab у Пенсільванії. Взагалі для американської моделі характерна схема створення технопарків з офісних центрів підприємств з перспективою перетворення їх у технополіси.

У Фінляндії на одного жителя припадає найбільша кількість бізнес-інкубаторів. Наявність їх значної кількості забезпечила стабільне економічне зростання країни, а самі бізнес-інкубатори стали, з одного боку, ефективним механізмом створення нових промислових підприємств, а з іншого – одним з ключових центрів консолідації зусиль різних суб'єктів (підприємств, університетів тощо) для активізації інноваційної діяльності. Фінські фахівці на власному практичному досвіді переконалися, що бізнес-інкубатори є дуже ефективним інструментом створення нових фірм та робочих місць, а також розширення співпраці між підприємствами й навчальними закладами.

У Швеції нараховується близько 80 бізнес-інкубаторів. Шведський досвід демонструє бізнес-інкубатори як ефективний інструмент розвитку бізнес-середовища промислових підприємств, місце генерування і впровадження інноваційних ідей на базі великих компаній. У Швеції набула активного поширення така форма ділового інкубування, як «внутрішній» інкубатор, який створюється великими підприємствами з метою стимулювання нових ідей, інновацій та розробки і впровадження внутрішніх бізнес-проектів. Це сприяє розвитку духу підприємництва серед працівників підприємства й підвищує рівень внутрішньої інноваційної діяльності та конкурентоспроможності підприємства-сателіта. Окремі проекти можуть реалізовуватися в рамках великого підприємства, проте більшість новостворених фірм відокремлюються від нього, особливо у тих випадках, коли бізнес-проект не пов'язаний з головним напрямом діяльності великого підприємства. Стимулювання державою комерціалізації інноваційних наукових розробок дослідників та науковців зі збереженням за ними права інтелектуальної власності є особливістю фінської та шведської моделей бізнес-інкубування.

В Італії бізнес-інкубатори виконують функції центрів зайнятості, середовища впровадження інноваційних ідей, підтримки малого бізнесу, джерел новіт-

ніх технологічних розробок та центрів прикладання надлишкової робочої сили для великих корпорацій. Малі інноваційні підприємства Італії, що «вирощені» в бізнес-інкубаторах, забезпечують діяльність великих промислових корпорацій в частині інновацій. Найбільшим італійським бізнес-інкубатором вважається ВІС Liguria, основними напрямками функціонування якого є: розвиток регіону Лігурії, підтримка стартапів і розширення бізнес-проектів, управління проектами, підтримка трансферу технологій і підприємництва із залученням науковців Генуезького університету. ВІС Liguria входить до складу європейської мережі підтримки інноваційного підприємництва ЕВН, що нараховує понад 200 центрів у Європі. Бізнес-інкубатор «Лігурія» надає три види послуг: логістичні, консультативні та фінансову допомогу (у частині залучення іноземних інвестицій співпрацює з національною агенцією Invitalia) [5].

Німецька модель створення і функціонування бізнес-інкубаторів має декілька особливостей. По-перше, це висока якість підготовки підприємців-новачків (лише 5% підприємств, «вирощених» у бізнес-інкубаторах, банкрутують). По-друге – переорієнтація бізнес-інкубаторів з інноваційної сфери на сферу підтримки малого і середнього підприємства.

Азійська модель, яка в основному представлена в Китаї, також постійно розвивається. Основними рисами китайських бізнес-інкубаторів є масштабність (бізнес-інкубатори тут є операторами великої кількості підприємницьких суб'єктів) і широке впровадження досягнень американської моделі бізнес-інкубування. Уряд Китаю спільно з місцевими владами організував більш 400 бізнес-інкубаторів. Через те, що урядове агентство із управління бізнес-інкубаторами перебуває у структурі Міністерства науки й технологій, всі ці бізнес-інкубатори надають свої послуги компаніям, які займаються технологіями. У результаті всі бізнес-інкубатори Китаю досить великі. Тільки у Шанхаї є близько 30 інкубаторів, які обслуговують 300 компаній. Чимало з цих компаній було створено так званими «вченими, що повернулися». Це вчені, які отримали освіту у Західній Європі, Північній Америці та повернулися до Китаю, щоб створити нові компанії, які можуть активно розвиватися.

Спочатку створення бізнес-інкубаторів у Росії намітилося дві стратегічних лінії. Перша полягала у перебудові давніх і пустинних будинків (школи, фабрики, складські приміщення) і введення їх в оренду. Друга також передбачала виділення приміщень, але основною функцією було надання різного роду послуг і патронат фірм. (У найрозвиненіших країнах переважну реалізацію отримала друга лінія.) Усього бізнес-інкубаторів у країні близько 80. Пояснюється це тим, що, хоча російському руху бізнес-інкубаторів біля 20 років, різке зростання інтересу до їх створення помічено лише у останні роки.

Основним принципом побудови державної політики України у сфері малого підприємництва є поєднання принципу невтручання у виробничу діяльність підприємця з принципом соціального партнерства. Основним завданням держави є побудова соціально-

ринкової економіки, що реалізовує досягнення як економічних, так і соціальних цілей, принцип державної політики – децентралізація та розширення прав регіонів і місцевого самоврядування у сфері малого підприємництва. Він полягає в направленні всієї практичної допомоги суб'єктам малого підприємства на місцевому рівні, оскільки саме тут влада і підприємці вступають в безпосередні відносини.

Перші бізнес-інкубатори в Україні були створені наприкінці 90-х років минулого століття. Серед них: технологічний бізнес-інкубатор «Харківські технології», бізнес-інкубатор Херсонської промислової палати, бізнес-інкубатор Об'єднаного профкому Чорнобильської АЕС тощо. Метою їхнього функціонування було навчання менеджменту, маркетингу, бізнес-плануванню; маркетингові дослідження конкурентоспроможності продукту і методів його просування та ін. Проте ідея створення бізнес-інкубаторів не знайшла широкого застосування та розвитку. Динаміка створення бізнес-інкубаторів в Україні за період з 2000 п. наведена у таблиці 1.

На теперішній час в Україні, за даними Держпідприємництва, зареєстровано понад 70 бізнес-інкубаторів. За даними ж нещодавно проведеного Українською асоціацією бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів (УАБІЦ) моніторингу діяльності бізнес-інкубаторів, їхня чисельність виявилася значно меншою і складає лише близько 10 бізнес-інкубаторів, які реально працюють [4, с. 11]. Серед них насамперед можна назвати Білоцерківський, Славутицький, Хмельницький, Сімферопольський, Львівський, Полтавський, Івано-Франківський бізнес-інкубатори. Така суттєва розбіжність у даних спричинена насамперед досі законодавчо не визначеним поняттям бізнес-інкубатора. У Господарському кодексі України взагалі не згадується такої організації, як бізнес-інкубатор. Концепція бізнес-інкубатора припускає ротацію фірм-клієнтів, тому в інкубаторі, як правило, не повинно бути довгострокових або передчасних договорів про оренду приміщення. Термін їх «життя» в інкубаторі складає від двох до п'яти років. Якщо підприємство за цей час міцно встає на ноги, то йому варто знайти собі приміщення поза інкубатором і звільнити місце для нової фірми. Проте на практиці, у залежності від наявності в наявності площі і попиту на неї, іноді можуть використовуватися і більш тривалі договори про оренду [3, с. 102]. На практиці бізнес-інкубатор може мати наступний вигляд (рис. 1).

Недоліком вітчизняної організаційно-господарської інноваційної підприємницької діяльності є нерівномірність розподілу її існуючих об'єктів за регіонами України. Так, у Києві та Київській області діють 12 бізнес-інкубаторів, в Одеській області – дев'ять; 18 регіонів країни мають по один-два бізнес-інкубатора. З 255 існуючих інноваційних фондів 175 працюють у Києві. Як відомо, успіх підприємництва залежить від вдалого поєднання особистості підприємця (який повинен бути професійно й морально підготовлений до виживання в умовах ринкової конкуренції), бізнес-ідеї (спроможної забезпечити задоволення попиту визначених споживачів та отримання очікуваного прибутку) та інвестицій (коштів,

Таблиця 1

Динаміка створення бізнес-інкубаторів в Україні за період з 2000 по 2014 р.

Елемент інфраструктури	Роки							
	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Бізнес-інкубатори	46	61	73	70	69	70	72	71

необхідних для реалізації бізнес-ідеї). Тому принцип функціонування бізнес-інкубатора в тому, щоб забезпечувати підтримку молодого бізнесу. Отже, концепція інкубації бізнесу полягає в створенні умов для перетворення новачка у сфері бізнесу з підприємницькою ідеєю на успішного суб'єкта підприємницької діяльності

Реєстрація бізнес-інкубаторів в якості некомерційної структури надає додаткові можливості для здобуття грантів і засобів різних організації підтримки малого бізнесу, інновацій. Форми державної, обласної або установ нижчого підпорядкування забезпечують доступ до бюджетного фінансування, участі у державних і регіональних програмах розвитку малого підприємництва. У свою чергу, організаційно-правова форма інкубатора залежить від того, ким та на чий кошти він створюється. Головна перевага бізнес-інкубатора для починаючих підприємців, що найчастіше випробують фінансових труднощів, укладається в тому, що інкубатори надають їм «дах над головою» на пільгових умовах, за цінами нижчими від ринкових (принаймні, спочатку). Для повноцінної діяльності бізнес-інкубатор повинен мати необхідні приміщення (виходячи з закордонного досвіду – 1000–2000 м²), матеріально-технічну базу (офісна техніка, Інтернет, навчальні класи, конференц-зал, бібліотека), кваліфікований штат, а також консультантів і викладачів, що працюють, як правило, на контрактній основі [2]. В Україні кількість технопарків (організаційних структур, що містять у собі наукові організації, малі промислові і сервісні підприємства), які мають у своєму складі бізнес-інкубатори, є порівняно невеликою. Необхідно створювати і розвивати спеціальні виробничо-технологічні зони на базі підприємств, що діють, або, щоб уникнути труднощів, пов'язаних з реконструкцією площ, не пристосованих під потреби малих підприємств, на нових площах [3, с. 56]. Державну політику в галузі малого підприємництва слід будувати на дотриманні принципу стабільності нормативно-правового режиму. Це визначальний чинник зовнішнього середовища малого підприємництва.

Висновки з даного дослідження. Розглянутий світовий досвід створення й діяльності бізнес-інкубаторів показав, що вони стали неодмінним атрибутом ринкової інфраструктури, ефективним засобом реалізації перспективних інноваційних підприємницьких ідей і, як наслідок, потужним рушієм соціально-економічного розвитку. В Україні, незважаючи на своє започаткування, бізнес-інкубаторний рух не набув значного поширення та ефективності передусім через відсутність дієвої державної політики стимулювання розвитку бізнес-інкубаторів, нерозуміння багатьма ринковими суб'єктами ролі бізнес-інкубаторів як джерел утворення підприємницького середовища. Основними перешкодами на шляху розвитку бізнес-інкубаторів в Україні є:

Рис. 1. Типова модель бізнес-інкубатора

- 1) відсутність законодавчої бази діяльності бізнес-інкубаторів, стимулювання їхнього започаткування;
- 2) дефіцит власних фінансових ресурсів бізнес-інкубаторів;
- 3) відсутність державної політики залучення інвестицій у розвиток бізнес-інкубаторів;
- 4) складна процедура отримання земельних ділянок для розміщення на них бізнес-інкубаторних структур;
- 5) нерозвиненість систем венчурного фінансування в Україні;
- 6) відсутність ефективних механізмів трансферу інновацій в українську промисловість;
- 7) низький рівень інформування про можливості бізнес-інкубаторів у розвитку підприємництва регіонів;
- 8) небажання керівників вищих навчальних закладів займатися проблемами працевлаштування студентів, застосовуючи методики та технології бізнес-інкубації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шевчук Л.Т., Колодійчук А.В. Світовий і вітчизняний досвід створення і функціонування бізнес-інкубаторів / Л.Т. Шевчук, А.В. Колодійчук // Регіональна економіка. – 2013. – № 1(67). – С. 178–184.
2. Гаташ В. Бізнес-інкубатор для маленьких і середніх інноваційних фірм / В. Гаташ // Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zn.kiev.ua>.
3. Гончаров В.М. Формування організаційно-економічного механізму системи інноваційного розвитку підприємств регіону : [монографія] / В.М. Гончаров, Ю.Н. Деречинський. – Донецьк: СПД Купріянов В.С., 2009. – 280 с.
4. Проданова І.І. Аналіз розвитку малого підприємництва та його вплив на регіональну економіку / І.І. Проданова, У.Б. Бережницька // Формування ринкової економіки в Україні : зб. наук. праць Львівського національного університету ім. Івана Франка. – 2011. – № 24. – С. 74–80.
5. Центр «Харьковские технологии» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kh.kharkov.ua>.
6. Три американских бизнес-инкубатора, или три подхода к бизнес-инкубированию, продемонстрированные в ходе тренинговой программы SABIT в феврале 2011 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sibai.ru/media/American_Incubator_SABIT.pdf.
7. Incubators adapt to changing conditions, but remain a solid option for start-ups. – Accessed: <http://www.technologytransfereconomics.com/content/reprints/210-incubators>.
8. The History of Business Incubation. – Accessed : http://www.nbia.org/resource_library/history.

УДК 658.589:330.341

Балджи М.Д.*доктор економічних наук,
професор кафедри економіки та управління національним господарством
Одеського національного економічного університету***Бойко О.С.***аспірант кафедри економіки та управління національним господарством
Одеського національного економічного університету*

СУТНІСТЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

В умовах високого рівня конкуренції все більшу значимість набувають питання модернізації підприємств, сучасне визначення якої до сьогодні не є загальноприйнятим. У статті здійснено дослідження необхідності модернізаційних змін в українській економіці, аналіз позицій науковців щодо визначення сутності поняття, сформульоване власне визначення модернізації підприємства як трансформації діючої моделі виробництва. Розглянуті предмет, об'єкти модернізації та відповідні ним види модернізації.

Ключові слова: конкурентоспроможність, технологічний уклад, модернізація, об'єкти модернізації, види модернізації.

Балджи М.Д., Бойко О.С. СУЩНОСТЬ МОДЕРНИЗАЦИИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

В условиях высокого уровня конкуренции все большую значимость приобретает модернизация предприятий, современное определение которой до сегодняшнего дня не является общепризнанным. В статье проведено исследование необходимости модернизационных изменений в украинской экономике, анализ позиций ученых в отношении определения сущности понятия, сформулировано собственное определение модернизации предприятия как трансформации действующей модели производства. Рассмотрены предмет, объекты модернизации и соответствующие им виды модернизации.

Ключевые слова: конкурентоспособность, технологический уклад, модернизация, объекты модернизации, виды модернизации.

Baldgi M.D., Boiko O.S. THE ESSENCE OF MODERNIZATION IN THE CONTEXT OF THE CURRENT ECONOMIC CATEGORIES

In terms of competition high level the increasing significance is gained by the issue of enterprises modernization, the modern definition of which is not accepted up to present time. The article studied the need of modernization changes in the Ukrainian economy, the analysis of the scientists' positions as to determining the essence of the concept, formulated its own definition of modernization as transformation of the current production model. There were considered the subject, objects of modernization and their relevant modernization types.

Keywords: competitiveness, technological stages, modernization, objects of modernization, types of modernization.

Постановка проблеми. Конкурентне середовище країни стає стимулюючим фактором активізації інноваційної діяльності та забезпечується конкурентоспроможністю кожного підприємства, тому все більшу значущість та актуальність набувають питання модернізації підприємств. Ефективна модернізація підприємства повинна стати необхідною передумовою його інноваційного розвитку. При цьому мова повинна йти не тільки про техніко-технологічне оновлення виробництва, а й про формування та нарощування компетенції окремих підприємств, узгодженість дій учасників конкурентного ринку, забезпечення інтересів інвесторів, а також реалізацію державної політики у конкретній сфері виробництва. Системна ефективна модернізація повинна спиратися на чітко сформовану теоретико-методологічну платформу, розробкою якої сьогодні займаються науковці. Тому визначення сутності модернізації у контексті економічних категорій має важливе значення для обґрунтування вагомості її введення та виявлення реальних переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія модернізації економіки виникла ще в середині ХХ ст., що знайшло відображення в працях М. Вебера, Е. Дюркгейма, Ш. Ейзенштадта, Р. Інглхарда У. Бека, Т. Парсона, А. Турена, Е. Гіденса та ін. Але трактування модернізації у різних авторів набувало неоднозначного змісту. Необхідність модернізації вітчизняної економіки загалом та окремих її суб'єктів зокрема, відображається в роботах таких вітчизняних економістів, як К.О. Бужимська, Н.В. Валінкевич, Л.І. Федулова, С.В. Мочерний, Й.М. Петрович, М.М. Салун, М.Т. Пашута, О.М. Шкільнюк та ін. Вагомий внесок у дослідження питань модернізації зробили також сучасні зарубіжні вчені: Ф. Агійон, С.С. Дьомін,

Є.А. Ковальчук, В.А. Лаврентьев, П. Хоуітт. Аналіз досліджень зазначених науковців свідчить, що існують певні відмінності в розумінні сутності категорії «модернізація», а понятійно-категоріальний апарат з цієї причини остаточно не сформований.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження сутності модернізації у сучасних умовах розвитку ринкової економіки. Відповідно до зазначеної мети, завданнями дослідження визначені:

- обґрунтування необхідності модернізаційних змін в українській економіці;
- аналіз позицій науковців, та формулювання власного визначення сутності модернізації підприємства як трансформації діючої моделі виробництва;
- визначення об'єктів модернізації та відповідних їй видів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвідки, що містяться в науковій та спеціальній літературі, дозволили з'ясувати, що поняття «модернізація» у широкому розумінні пов'язується з модернізацією суспільства, країни, суспільно-політичного ладу та ін., а в узькому – з модернізацією економіки. Модернізація відображає процеси змін і оновлення в технологічному та соціальному розвитку суспільства як у глобальному масштабі, так на рівні кожної країни, галузі й окремого підприємства, та супроводжується структурно-технологічними змінами у виробництві, інвестиційній та інноваційній діяльності, інституціональному устрої держави, у змісті економічної політики, яка проводиться стосовно нових сучасних вимог. При цьому модернізація виступає як інтегральний процес, який включає в себе сукупність часткових процесів перетворення і є основою досягнення стійкого, збалансованого та

інноваційного руху і розвитку соціально-економічних систем різних рівней.

В умовах ринкової економіки модернізація стала розглядатися як конкретні зміни та удосконалення: економічні (зміни у оподаткуванні, кредитуванні), інституціональні (зміни в нормативно-правовій базі, технічних інструкціях) та інфраструктурні. З часом були сформовані теоретико-методологічні положення економічної модернізації, яка стала розглядатися як розвиток індустріальної системи, що заснований на технологіях високого рівня та зростаючій спеціалізації економічних ролей діяльності (виробництво, споживання, розподіл), а також пов'язана зі зростанням масштабів та складності основних ринків (товарів, ресурсів, фінансів).

У сучасній економічній науці модернізація розуміється не тільки як розвиток сучасних виробничих потужностей, а і як подолання технологічної залежності, неухильний рух уперед. При цьому основною її ціллю виступає забезпечення стійкого зростання економіки з пріоритетом досягнення соціальних цілей.

Ф. Агіон та П. Хоуітт [1, с. 94] запропонували теорію «шумпетерівського економічного зростання», аргументуючи переваги модернізації, розглядаючи її як копіювання сучасних технологій. Зазначені автори визначають відмінні риси між інновацією та модернізацією, доводячи переваги застосування останньої у випадку відсталих в техніко-технологічному сенсі структур та невеликих підприємств, а інновації – для великих компаній з високим рівнем конкурентного середовища.

Сучасні автори говорять про еволюцію поняття «модернізація» з точки зору переходу від розуміння модернізації як локального, часткового поліпшення конструкцій обладнання чи заміни його частини, удосконалення технологій («техніко-технологічна модернізація») до розуміння модернізації як комплексного процесу осучаснення підприємства. Комплексність забезпечується перетвореннями не лише в техніці та технологіях виробництва, а й організації праці та управління, тобто в усій системі соціальних та економічних зв'язків. Тому об'єктами модернізації стають продукція, техніка, технології, економічні, організаційні, соціальні та управлінські процеси на підприємствах. Таким чином, техніко-технологічна модернізація являє собою лише елемент модернізації підприємства.

Коллектив авторів під керівництвом С.В. Мочерного трактує модернізацію як «часткове вдосконалення конструкції та заміну застарілого устаткування (машин, обладнання), технології виробництва, технічне й технологічне переоснащення підприємств». Вчені зазначають, що модернізація забезпечує вищий ефект за менших витрат порівняно з новим будівництвом аналогічних підприємств, а кошти, що спрямовуються на модернізацію підприємств, окуповуються в середньому втричі швидше, ніж у разі будівництва аналогічно нових. Вона дає змогу уникнути фізичного й морального зношування обладнання або загальмувати цей процес, підвищити продуктивність праці тощо. Тому розвинені країни відмовилися від капітального ремонту устаткування як економічно невигідного [2, с. 543].

В Економічному словнику Азріліяна модернізація розглядається як введення удосконалень, які відповідають сучасним вимогам [3, с. 436].

Л.І. Федулова [4, с. 128] вказує, що модернізація – це технологічне оновлення наявного промислового потенціалу та прискорений розвиток високотехнологічних видів діяльності, що покликана переворотити технологічні та організаційні нововведення на головний чинник розвитку економіки.

Авторка підкреслює, що модернізація може здійснюватися лише на основі динамічного освоєння національних і запозичених технологічних інновацій.

М.Т. Пашута та О.М. Шкільнюк [5, с. 46] дають таке визначення модернізації – це «процес часткового оновлення, зміни застарілого устаткування (машин, механізмів, обладнання, приладів та ін.), технології виробництва, технічне й технологічне переоснащення промислових і сільськогосподарських підприємств». Автори підкреслюють значення модернізації як одного з найважливіших напрямків підвищення техніко-економічних показників, посилення інтенсивного розвитку та зростання ефективності виробництва.

М.М. Салун зазначає, що модернізація, удосконалення, зміна відповідно до сучасних вимог ресурсного потенціалу українських промислових підприємств є однією з найважливіших складових переходу до ефективної ринкової структури, орієнтованої на задоволення потреб споживача. Модернізація повинна охопити усі елементи системи: продукти, що виробляються, і роботи, що виконуються, техніку і технологію виробництва, систему управління трудовими, матеріально-технічними, фінансовими та інформаційними ресурсами [6, с. 49].

На думку Й.М. Петровича [7, с. 201], це такий стан сталого ефективного розвитку, який ґрунтується на впровадженні у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, спрямованих на оновлення матеріально-технічної бази усіх секторів національного господарства та їх підприємств з метою домогтися виготовлення продукції з інноваційним наповненням та конкурентоспроможною на зовнішньому та внутрішньому ринках.

В.А. Лаврентьев у [8, с. 96] визначає модернізацію підприємства як розробку високотехнологічних продуктів, впровадження новітніх технологій та перехід на більш високий технологічний уклад, удосконалення системи управління якістю інноваційної продукції, модернізацію системи підготовки кадрів в форматі нового підходу до модернізаційного навчання.

Ковальчук Е.А. [9, с. 11] розглядає модернізацію як комплексний проект по удосконаленню діяльності не лише у виробничому та техніко-технологічному аспекті, а й включає удосконалення інфраструктури та урахує зміни у зовнішньому середовищі підприємства. Модернізацію промислового підприємства автор трактує як процес приведення ресурсного потенціалу промислового підприємства у відповідність до поточних чи майбутніх очікувань в умовах інноваційної економіки, які виявлені у результаті взаємодії об'єктивних та суб'єктивних факторів, що не суперечать інституціональному середовищу і спрямовані на зниження трансформаційних витрат по забезпеченню тимчасової монополії поточного чи майбутнього періоду.

В залежності від предмету модернізації мають місце наступні її види (або процеси): економічний, організаційний, політичний, соціальний, екологічний, культурний та технологічний.

В. Нікітаєв [10] обґрунтовує відмінність між інновацією та модернізацією, про що доволі часто сперечаються науковці. Він підкреслює, що інновації сприяють модернізації, а остання, в свою чергу, виступає умовою створення ефективної економіки, що й забезпечує прогрес. В. Нікітаєв стверджує про доречність використання модернізації тільки у виробництві, виділяючи два підходи – техніко-економічний та суспільно значущий. Перший полягає в оновленні основних фондів, заміні застарілого обладнання на сучасне з метою проведення суттєвих змін – соціальних, економічних, екологічних та ін. на підприємстві. Другий – онов-

лення засобів та способів загальносуспільного призначення, в якому провідну роль грають інституціональні зміни. Таку ж точку зору має С.С. Дьомин [11, с. 55], розглядаючи модернізацію як локальний процес удосконалення будь-чого, так і широкий процес впровадження нових підходів чи покращення існуючих. Ці міркування, на нашу думку, досить загальні, адже базуються на однобічних трактуваннях модернізації, залишаючи поза увагою існуючі світові напрацювання. На сучасному етапі розвитку суспільства доречно казати про поєднану мету модернізації соціально-економічного спрямування.

К.О. Бужимська [12], розглядаючи модернізацію як процес розвитку підприємства, виокремлює окремі її властивості. На основі визначених нами пропонуються наступні: системність (має чітко визначені: об'єкт, предмет, суб'єкти тощо в рамках підприємства) і цілеспрямованість; зростання (удосконалення, покращення, оновлення); мінливість (зміна глобальної мети діяльності підприємства та ін.); інноваційність (створення нових структур і переведення підприємства на новий рівень функціонування тощо); спорідненість (зв'язок з наукою).

Теорія модернізації постійно поповнюється новими трактуваннями. Так, в науковій літературі все ширше впроваджується словосполучення «інноваційна модернізація». Цим визначенням науковці намагаються поєднати економічну та управлінську сутність соціально-економічних рухів. Адже модернізація за своїм змістом визначає перетворення, зміни, які мають носити і управлінську (організаційну), і економічну, і соціальну спрямованість.

Останнім часом все більшу увагу при проведенні модернізації приділяють запобіганню та зниженню техногенних ризиків та екологічних катастроф. Тому актуальним постає поєднання впровадження нових технологій з забезпеченням екологічної безпеки.

Наведений аналіз позицій провідних вчених довів відсутність однозначного розуміння визначення модернізації. Методологічно встановлено, що термінологічне поле модернізації має суттєву невизначеність, що обумовлено наступними факторами:

- множинність понять з однаковою сутністю, але з різними трактуваннями;
- низька кореляція базових понять з виробничими формулюваннями;
- слабкий вплив сукупності базових та виробничих понять на підсистеми, в яких циркулюють зазначені поняття.

Загальновідомо, що термінологічне поле є неповним, коли в ньому відсутні взаємозв'язки між окремими поняттями в системі. Це цілком відноситься до модернізації. Тоді важливим виступає розгляд функцій понятійного апарату модернізації, в якому незалежними перемінними виступають базові визначення понять, а залежними – їх похідні. З приводу цього доречно є думка В.Г. Бурлаки, що «основою підвищення технологічної конкурентоспроможності вітчизняної промисловості має стати комплексна модернізація виробництва з впровадженням сучасних досягнень вітчизняної і світової науки й техніки» [13, с. 72]. Таким чином, автор відзначає необхідність застосування нових технологій, які підвищують ефективність виробництва, поліпшують якість товарів і послуг, створюючи, тим самим, конкурентні переваги вітчизняного виробництва на світовому та внутрішньому ринках, забезпечуючи кількісне та якісне зростання потенціалу промисловості на основі сучасних впроваджень науково-технічного прогресу.

Таким чином, аналіз різних підходів та визначень поняття «модернізація» дозволив виділити окремі її трактування:

- це процес оновлення з певною низкою характеристик, що притаманні діяльності сучасних підприємств;
- це синонім прогресу та безупинного руху вперед;
- це зусилля підприємств, що спрямовані надогнати провідні, високо розвинуті компанії, які співіснують з ними в одному часі.

Досконале дослідження існуючих підходів до визначення модернізації дозволило дати власне трактування цього поняття, а саме: під модернізацією слід розуміти процес комплексної трансформації діючої моделі виробництва шляхом технічного та технологічного їх удосконалення з одночасним удосконаленням організаційної системи підприємства з ціллю підвищення ефективності виробництва, технологічного укладу підприємства та його конкурентоспроможності. У такому визначенні модернізація передбачає її загальність для різних видів діяльності, відображає принциповий перехід від техніко-технологічного розуміння до формування єдиної системи організаційно-економічного спрямування, забезпечує конкурентні переваги вітчизняних підприємств.

Висновки з даного дослідження. Модернізація виступає як інтегральний процес, який включає в себе сукупність часткових процесів перетворення і є основою досягнення стійкого, збалансованого та інноваційного руху і розвитку соціально-економічних систем різних рівнів.

У сучасній економічній науці модернізація розуміється не тільки як розвиток сучасних виробничих потужностей, а і як подолання технологічної відсталості, неухильний рух уперед.

Об'єктами модернізації стають продукція, техніка, технології, економічні, організаційні, соціальні та управлінські процеси на підприємствах.

Аналіз позицій провідних вчених довів відсутність однозначного розуміння визначення модернізації. Методологічно встановлено, що термінологічне поле модернізації має суттєву невизначеність, що обумовлено відповідними факторами.

Теорія модернізації постійно поповнюється новими трактуваннями. Так, в науковій літературі все ширше впроваджується словосполучення «інноваційна модернізація». Цим науковці намагаються поєднати економічну та управлінську сутності соціально-економічних рухів. Адже модернізація за своїм змістом визначає перетворення, зміни, які мають носити і управлінську (організаційну), і економічну, і соціальну спрямованість.

Дослідження існуючих підходів до модернізації дозволили сформулювати власне визначення цього поняття, згідно з яким під модернізацією розуміється процес комплексної трансформації діючої моделі виробництва шляхом технічного та технологічного їх удосконалення з одночасним удосконаленням організаційної системи підприємства з ціллю підвищення ефективності виробництва, технологічного укладу підприємства та його конкурентоспроможності. Таким чином, модернізація передбачає її загальність для різних видів діяльності, відображає принциповий перехід від техніко-технологічного розуміння до формування єдиної системи організаційно-економічного спрямування і забезпечує конкурентні переваги вітчизняних підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Aghion Ph. The economics of Growth / Ph. Aghion, P. Growth. – England : The MIT Press Cambridge, 2009 – 475 p.
2. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник / С.В. Мочерний. – Львів : Світ, 2005. – 616 с.
3. Азрилиян А.Н. Большой экономический словарь / [А.Н. Азрилиян, О.М. Азриелян, Е.В. Калашникова, О.К. Квардакова]. – М. : Институт новой экономики, 2007. – 1152 с.
4. Федулова Л.І. Технологічна модернізація промисловості України / Л.І. Федулова. – К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2008 – 472 с.
5. Пашута М.Т. Інновації: понятійно-термінологічний апарат, економічна сутність та шляхи стимулювання: навч. посіб. / М.Т. Пашута, О.М. Шкільнюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 118 с.
6. Салун М.М. Фактори модернізації ресурсного потенціалу промислового підприємства / М.М. Салун. // Інноваційна економіка, Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – № 4(30). – С. 49–51.
7. Петрович Й.М. Сутнісна характеристика поняття модернізації підприємства в системі економічних категорій / Й.М. Петрович, Н.С. Луцук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 748. – С. 199–206.
8. Лаврентьев В.А. Управление технологической модернизацией на основе многоуровневой оптимизации производства : монография. / В.А. Лаврентьев. – Н. Новгород : ВГИПУ, 2010. – 327 с.
9. Ковальчук Ю.А. Методология и инструментарий стратегического управления модернизацией промышленных предприятий в условиях инновационной экономики : автореф. дис. ... д.э.н. : спец. 08.00.05 «Экономика и управление национальным хозяйством» / Е.А. Ковальчук – СПб., 2011. – 40 с.
10. Никитаев В. Модернизация vs. Инновация / В. Никитаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.russ.ru/pole/Modernizaciya_vs_Innovaciya
11. Демин С.С. Управление развитием отечественной наукоёмкой промышленности в условиях инновационной модернизации производства. / С.С. Демин // Вестник МГОУ. Серия «Экономика». – 2011. – № 3. – С. 54–56.
12. Бужимська К.О. Модернізація підприємства та його розвиток: порівняльний аспект / К.О. Бужимська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/33_NIO_2009/Economics/56162.doc.htm
13. Бурлака В.Г. Структурні складові технологічної конкурентоспроможності промисловості України в умовах світової фінансової кризи / В.Г. Бурлака // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 7(121). – С. 68–74.

УДК 658.5:330.34.01:005.336.1

Батракова Т.І.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Запорізького національного університету***МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ
УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ**

Успішність економіки країни в умовах нестабільності та глибокої кризи багато в чому залежить від ефективності управління діяльністю підприємств, від методів управління. Розв'язання питань щодо підвищення та підтримки ефективності управління діяльністю підприємства неможливо без комплексного оцінювання її рівня. Результати такого оцінювання дозволяють встановити масштаб і зміну спрямованості в управлінні діяльністю підприємства, прогнозувати їх вплив на ключові функціональні підсистеми підприємства, ухвалювати відповідні управлінські рішення щодо підвищення та підтримки рівня ефективності управління діяльністю, вибирати методи, способи, інструменти управління діяльністю підприємства.

Ключові слова: економічна ефективність, діяльність, оцінювання, ефект, рішення, сукупність витрат, доцільність, результативність, якість, корисність.

Батракова Т.И. МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Успешность экономики страны в условиях нестабильности и глубокой кризиса во многом зависит от эффективности управления деятельностью предприятия, от методов управления. Решение вопросов повышения и поддержки эффективности управления деятельностью предприятия невозможно без комплексной оценки ее уровня. Результаты такой оценки позволяют установить масштаб и смену направления в управлении деятельностью предприятия, спрогнозировать их влияние на ключевые функциональные подсистемы предприятия, принимать соответствующие управленческие решения, касающиеся повышения и поддержания уровня эффективности управления деятельностью, выбирать методы, способы, инструменты управления деятельностью предприятия.

Ключевые слова: экономическая эффективность, оценка, эффект, решение, совокупность затрат, целесообразность, результативность, качество, полезность.

Batrakova T.I. METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING EFFICIENCY ENTERPRISE MANAGEMENT

The success of the country's economy, the instability and deep crisis, largely depends on the efficiency of the management of the company, from management. Addressing enhance and support the effectiveness of enterprise management is not possible without a comprehensive assessment of its level. The results of this evaluation allow you to set the scale and change of direction in the management of the enterprise, to predict their impact on key functional subsystems of the enterprise, to take appropriate management decisions concerning the development and maintenance of the effectiveness of management activities to choose Stuff, methods, tools, business management.

Keywords: economic efficiency, assessment, effect, solution, set of cost, appropriateness, effectiveness, quality, usefulness.

Постановка проблеми. В умовах нестабільної економіки важливим для будь-якого підприємства є формування ефективних принципів і ефективної системи управління діяльністю підприємств.

Проблема ефективності діяльності підприємства завжди посідала важливе місце серед актуальних проблем економічної науки. Сучасний етап розвитку ринкових відносин в Україні вимагає від під-

приємств активних дій з підвищення ефективності їх діяльності. Ефективність діяльності підприємства є дуже важливою, тому що виявляє такі характеристики, як доцільність, результативність, якість та корисність, а також це співвідношення ефекту від усіх видів його діяльності і сукупність витрат на досягнення цього ефекту. Тому у сучасних умовах набуває особливої актуальності питання підвищення ефективності діяльності підприємств.

У нашій країні наукою і практикою була сформована система економічних, фінансових і статистичних показників, розроблені методи їх розрахунку і обліку, але вони були розраховані на централізовано-планову систему господарювання. З переходом до ринкових стосунків ця система показників як в частині їх розрахунку і обліку, так і ролі в обґрунтуванні рішень, зазнала і зазнає певних змін. Так, розв'язання питань підвищення та підтримки ефективності управління діяльністю підприємства неможливо без комплексного оцінювання її рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним проблемам оцінки ефективності управління діяльністю підприємств та розробці системи показників, які пов'язані між собою і оцінюють або показують різні сторони діяльності підприємства, присвятили свої роботи такі вчені-економісти, як: Р. Каплан, Д. Нортон, О. Вороніна, Г. Рубах, М. Колісник, А. Калмикова, А. Жадан, Л. Мельничук, П. Тархов, О. Шапуров та ін. У той же час питання щодо сучасних методичних підходів до оцінки ефективності управління діяльністю підприємств потребують удосконалення та подальших досліджень і обґрунтувань.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Аналіз сучасних методичних підходів до оцінки ефективності управління діяльністю підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінку діяльності підприємства і його економічної ефективності неможливо зробити одним яким-небудь показником. Різноманіття властивостей і ознак різних видів виробничо-господарської і комерційної діяль-

ності підприємства обумовлює і різноманіття показників. При цьому проблема їх використання полягає в тому, що жоден з них не виконує роль універсального показника, по якому однозначно можна було б судити про успіхи або невдачу у бізнесі. Тому на практиці завжди використовують систему показників, які пов'язані між собою і оцінюють або показують різні сторони діяльності підприємства (табл. 1) [5, с. 288].

Показник – це ознака, що характеризує яку-небудь одну сторону явища, дії, їх кількісну або якісну характеристику (сторону) або міру виконання певного завдання. Так, якщо в умовах планової системи господарювання в оцінці діяльності підприємства важливу роль відігравали такі показники, як виконання плану, об'єм товарної продукції, об'єм валової продукції, то в умовах ринку на перше місце висуваються показники: об'єм продажів, прибуток, рентабельність і цілий ряд оптимізаційних показників. Орієнтування виробництва на задоволення попиту різко посилює значення оцінки різних варіантів задоволення попиту.

Усі показники, виходячи з вимог ринку, можна поділити на:

– оцінні, які характеризують досягнутий або можливий рівень розвитку або результати тієї або іншої діяльності;

– витратні, відбиваючі рівень витрат по здійсненню різних видів діяльності [11, с. 265].

Такий поділ дуже умовний. Воно залежить від мети аналізу, що проводиться. Приміром, показник «витрачання виробництва» в одному випадку може розглядатися як оцінний, який характеризує досягнутий рівень витрат праці, а в іншому випадку (при плануванні) визначатися як витратний, що дозволяє встановити кількість витрат при наданні послуг. Те ж можна сказати про значущість показників. Це багато в чому залежить від характеру (виду) діяльності. Наприклад, показник прибутку, незважаючи на усю його важливість, далеко не всіх цікавить однаковою мірою: орендодавця (землі, будівель, устаткування та ін.) більше цікавить рух ліквідності в компанії, а акціонерів ціка-

Таблиця 1

Показники, що характеризують ефективність діяльності підприємств

Група показників	Показники	Формула розрахунку
1. Ефективність використання основних фондів	Фондовіддача (грн.)	Чистий дохід / Середньорічна вартість основних фондів
	Фондомісткість (грн.)	Середньорічна вартість основних фондів / Чистий дохід
	Фондорентабельність (грн.)	Прибуток / Середньорічна вартість основних фондів
	Фондоозброєність (грн.)	Середньорічна вартість основних фондів / Середньоспискова чисельність працівників
2. Ефективність використання обігових коштів	Оборотність обігових коштів (дні)	Середньорічна сума обігових коштів / Одноденний товарообіг за покупними цінами
3. Ефективність використання трудових ресурсів	Продуктивність праці (тис. грн.)	Чистий дохід / Середньоспискова чисельність працівників
	Товарообіг на 1 грн. витрат на оплату праці (грн.)	Чистий дохід / Витрати на оплату праці
	Прибуток на одного працівника (грн.)	Прибуток / Середньоспискова чисельність працівників
	Прибуток на 1 грн. витрат на оплату праці (грн.)	Прибуток / Витрати на оплату праці
	Коефіцієнт трудомісткості	Середньоспискова чисельність працівників / Чистий дохід
4. Ефективність поточних витрат	Рівень поточних витрат (%)	Сума постійних витрат / прибуток Ч 100%
	Витратовіддача (товарообіг на 1 грн. поточних витрат) грн.	Чистий дохід / Сума поточних витрат
	Рентабельність поточних витрат (%)	Прибуток / Сума поточних витрат Ч 100%
	Коефіцієнт ефективності капітальних вкладень	Прибуток / Об'єм капітальних вкладень
	Термін окупності капітальних вкладень (років)	Об'єм капітальних вкладень / Прибуток

вить не лише розмір дивідендів, але і курс акцій, який залежить від темпів росту об'єму їх продажів.

Залежно від мети аналізу показники можуть виражатися у формі абсолютних, відносних і середніх величин. Виділяють також структурні і приростні показники [10].

Абсолютні показники бувають вартісними і натуральними. В умовах ринкових відносин первинне значення надається вартісним, що обумовлено суттю товарно-грошових відносин. Абсолютні показники відбивають рівень розвитку підприємства, досягнутий за певний період часу. Ними є: оборот (об'єм продажів), валова і часткова виручки, валовий і частковий прибутки, величина дивідендів, рівень витрат виробництва і реалізації продукції, основні і оборотні виробничі фонди, статутний фонд, заборгованість та ін. [2, с. 19].

Відносні показники виділяються як стосунки абсолютних показників, що характеризують долю одного показника в іншому, або як стосунки різномірних показників. Процедура їх оцінки полягає в порівнянні звітних значень з базисними плановими, середніми за попередній період, звітними за попередні періоди, середньогалузевими, показниками конкурентів і т. д. До них відносяться: прибуток на одиницю вартості основних засобів, витрат або статутного фонду; продуктивність; фондоозброєність праці та ін.

Структурні показники – по витратах, капіталу, прибутках – характеризують частку окремих елементів в підсумковій сумі [7, с. 25].

Зростаючи, показники відбивають свою зміну за певний період. Вони можуть бути дані у відносному або абсолютному вираженні. Такими є, наприклад, зміни статутного фонду за рік, прибутки за рік і т. д.

Отже, ми маємо справу з різноманітними і різномірними показниками, причому в одному і тому ж випадку одні з них можуть покращуватися, а інші погіршуватися. Наприклад, збільшення прибутку при продажах на кредит (у разі затримки з виплатами) веде одночасно і до зменшення готівки. В умовах ринку до числа контрольованих показників входять: виручка від реалізації, об'єм продажів, розмір капіталу, сума чистого прибутку, величина активів, число акціонерів, величина виплачуваних дивідендів, частка експорту в обороті та ін.

Для визначення ефективності господарської діяльності підприємства застосовується система показників: показники продуктивності праці (вироблення, трудомісткість); показники використання основних фондів (фондовіддача, фондомісткість, фондоозброєність праці, коефіцієнт інтенсивності використання устаткування); показники використання обігових коштів (коефіцієнт оборотності оборотних засобів, коефіцієнт закріплення оборотних засобів, тривалість одного обороту, матеріаломісткість продукції, матеріаловіддача); показники рентабельності (рентабельність продукції, рентабельність виробництва, рентабельність продажів, рентабельність майна підприємства, рентабельність власного капіталу).

В умовах ринку важливе значення мають показники якості продукції або послуг, що робляться, оскільки якість продукції сильно впливає як на підвищення конкурентоспроможності товарів, так і на підвищення продажної ціни. Останнє збільшує об'єм продажів, а отже, і ріст прибутку.

Показники якості різні для видів продукції різного споживчого призначення. Для оцінки товарів тривалого користування застосовуються показники економічності, надійності, довговічності, міри обліку вимог технічної естетики [8, с. 11].

У даному випадку під економічністю розуміються такі властивості продукції, які дають економію коштів як у виробництві виробу, так і в процесі його експлуатації. Так, останнє покоління телевізорів відрізняється меншими габаритами, вагою, меншим споживанням електроенергії тощо.

Систематичний і усебічний аналіз ефективності діяльності підприємства дозволить:

- швидко, якісно і професійно оцінювати результативність господарської діяльності як підприємства в цілому, так і його структурних підрозділів;

- точно і своєчасно знаходити і враховувати чинники, що впливають на отримуваний прибуток по конкретних видах вироблюваних товарів і послуг, що надаються;

- визначати витрати на виробництво (витрати виробництва) і тенденції їх зміни, що необхідно для розробки цінової політики підприємства;

- знаходити оптимальні шляхи рішення проблем підприємства і отримання прибутку в найближчій і віддаленій перспективах [12, с. 29].

При розгляді показників важливо відмітити, що ринкові стосунки припускають, що в кожній сфері бізнесу мають бути свої показники (часто ніде не вживані). Так, у багатьох галузях харчової промисловості (консервна, цукрова та ін.) велике значення в цілях зниження витрат виробництва є ступінь глибини переробки сировини, використання вторинної сировини та ін.

Наукові дослідження показали, що немає і не може бути такого показника господарської діяльності, який годився б на усі випадки життя. Для того щоб розвиватися в умовах гострої конкуренції, керівник (підприємець) повинен бачити, відчувати результати усіх видів діяльності, а це означає, що потрібне формування системи взаємозв'язаних показників, що відбивають міру досягнення цілей, період і тип організації на основі глибокого аналізу діяльності підприємства.

Основними завданнями аналізу ефективності діяльності підприємства є:

- 1) визначення впливу як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників на ефективність діяльності підприємства;

- 2) дослідження складу і структури прибутку в динаміці;

- 3) оцінка абсолютних і відносних показників формування прибутку від різних видів діяльності;

- 4) виявлення чинників, що здійснюють вплив на ефективність діяльності і кількісний вимір їх впливу на результативний показник;

- 5) оцінка ефективності розподілу чистого прибутку підприємства;

- 6) виявлення резервів збільшення суми прибутку, рентабельності, підвищення ефективності діяльності підприємств;

- 7) оцінка роботи підприємства по використанню можливостей збільшення прибутку, рентабельності, підвищення ефективності діяльності підприємств;

- 8) розробка заходів по використанню виявлених резервів.

Об'єктом аналізу ефективності діяльності підприємства в першу чергу виступають процеси формування і розподілу прибутку від різних видів діяльності, а також заходи по виявленню резервів підвищення прибутковості і ефективності діяльності підприємства. Предмет аналізу – сукупність процесів, спрямованих на управління операційною, інвестиційною і фінансовою діяльністю підприємства, які характеризують отримання і максимізацію прибутку підприємства [6, с. 90].

Для визначення ефективності діяльності підприємства застосовується система показників, представлена в таблиці 2.

Таблиця 2

Система показників визначення ефективності діяльності підприємства

Показник	Характеристика
Продуктивність праці	
Виробка	Відбиває кількість продукції, зробленої в одиницю робочого часу
Трудомісткість	Величина, зворотна виробленню, характеризує витрати праці на виробництво одиниці продукції
Показники використання основних фондів	
Фондовіддача	Відбиває кількість зробленої продукції з розрахунку на 1 грн. основних виробничих фондів
Фондомісткість	Відбиває вартість основних фондів виробничих фондів з розрахунку на 1 грн. реалізованої продукції
Фондоозброєність	Характеризує оснащення працівників підприємства основними виробничими фондами
Коефіцієнт інтенсивності використання устаткування	Характеризує ефективність використання устаткування
Показники використання обігових коштів	
Коефіцієнт оборотності обігових коштів	Показує, скільки оборотів вчинили обігові кошти за аналізований період
Коефіцієнт закріплення обігових коштів	Характеризує суму обігових коштів, що доводяться на 1 грн. виручки від реалізації
Тривалість одного обороту	Показує, за який термін підприємство повертаються його обігові кошти у вигляді виручки від реалізації продукції
Матеріаломісткість продукції	Характеризує сумарну витрату усіх матеріальних ресурсів на виробництво одиниці продукції
Показники рентабельності	
Рентабельність послуг	Ефективність витрат, зроблених підприємством на виробництво і реалізацію послуг
Рентабельність продажів	Характеризує прибутковість виробничої діяльності підприємства за певний період часу
Рентабельність майна підприємства	Показує, який прибуток отримує підприємство з кожної грн., вкладеної в активи

Систематичний і усебічний аналіз ефективності діяльності підприємства дозволяє:

- швидко, якісно і професійно оцінювати результативність господарської діяльності як підприємства в цілому, так і його структурних підрозділів;

- точно і своєчасно знаходити і враховувати чинники, що впливають на отримуваний прибуток по конкретних видах вироблюваних товарів і послуг, що надаються;

- знаходити шляхи рішення проблем підприємства і отримання прибутку в найближчій і віддаленій перспективі [3, с. 98].

При розгляді показників можна зробити висновок, що ринкові стосунки припускають, що в кожній сфері бізнесу мають бути свої показники.

З усього вищесказаного видно, що для розвитку підприємства в умовах гострої конкуренції необхідно, щоб керівник бачив результати усіх видів діяльності для формування системи взаємозв'язаних

показників, що відбивають міру досягнення цілей підприємства.

При проведенні аналізу ефективності діяльності підприємства необхідно враховувати інтереси користувачів аналітичної інформації, яких умовно можна розділити на чотири групи.

Перша група – інвестори і кредитори, фізичні і юридичні особи, що позичають кошти комерційній організації на довгостроковій основі і одержують свою частку у вигляді відсотків по позиках. Основний абсолютний показник, що характеризує результативність роботи комерційної організації з позиції цієї групи осіб, – прибуток до вирахування відсотків і податків. У більшості економічно розвинених країн сплачені відсотки списуються на витрати і зменшують прибуток оподаткування, саме тому це джерело відносно вигідне, оскільки його вартість менше вартості власного капіталу.

Друга група – державні органи, що контролюють і забезпечують нормальне функціонування підприємства. Кожна така організація вносить свій внесок в рішення комплексу соціальних і економічних завдань, що представляють життєво важливий інтерес для держави. Що стосується соціальних завдань, то можна згадати про додаткові робочі місця, про морально-психологічну стабільність працівників, які мають постійну роботу. З економічної позиції зацікавленість держави не менш очевидна. Надаючи кожній конкретній організації можливість функціонувати, регулюючи цей процес за допомогою відповідних нормативно-розпорядчих документів і в певному значенні сприяючи йому за допомогою різних пільг, протекції, фінансування, держава розраховує, у свою чергу, на отримання певного доходу за допомогою системи оподаткування.

Третя група – власники підприємства. З позиції теперішнього моменту для них важливий кінцевий результат, т. е. показник прибутку до розподілу, а з позиції довгострокової перспективи представляє інтерес сума реінвестованого прибутку [1, с. 31].

Четверта група включає працівників підприємства та його контрагентів (постачальників і кредиторів). Представники цієї групи задовольняють свої інтереси різними способами, у тому числі і шляхом отримання відповідної частки із загальних прибутків комерційної організації (заробітна плата, відсотки по поточних кредитах і позиках, можливість збуту продукції цій організації та ін.) [4, с. 44].

У практичній діяльності в процесі аналізу ефективності використовується набір стандартних методів.

Висновки з даного дослідження. Розв'язання питань підвищення та підтримки ефективності управління діяльністю підприємства неможливо без комплексного оцінювання її рівня. Результати такого оцінювання дозволяють встановити масштаб і зміну спрямованості в управлінні діяльністю підприємства, прогнозувати їх вплив на ключові функціональні підсистеми підприємства, ухвалювати відповідні управлінські рішення щодо підвищення та підтримки рівня ефективності управління діяльністю, вибрати методи, способи, інструменти управління діяльністю підприємства. При здійсненні комплексного управління ефективністю діяльності підприємств доцільне використання системи показників, а саме – методики оцінки ділової активності підприємства [9, с. 24]. В умовах ринку важливе значення мають показники якості послуг, що робляться, оскільки якість сильно впливає як на підвищення конкурентоспроможності послуг, так і на підвищення ціни. Останнє збільшує об'єм продажів, а отже, і ріст прибутку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Богданович О.Г. Аналіз ефективності діяльності підприємства на засадах узгодження інтересів груп економічного впливу / О.Г. Богданович // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 1. – С. 25–33.
2. Бойко Т.Ю. Методичні підходи щодо оцінки ефективності організаційно-економічного механізму регулювання управлінської діяльності підприємницького кластеру / Т.Ю. Бойко // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1(9). – С. 15–21.
3. Брун М. Управление качеством: затраты и выгоды / М. Брун, Д. Георги // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 1. – С. 95–100.
4. Вдовенко З.В. Методологические подходы к оценке эффективности деятельности субъекта хозяйствования / З.В. Вдовенко // Вестник Томского государственного университета. – 2004. – № 284. – С. 42–45.
5. Горлачук В.В. Економіка підприємства: [навч. посіб.] / В.В. Горлачук, І.Г. Яненкова. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 344 с.
6. Густинський М.О. Методичні засади оцінки ефективності інноваційної діяльності у галузях національного господарства / М.О. Густинський // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія «Економічні науки». – 2011. – Вип. 2. – Т. 1. – С. 88–92.
7. Багрова І.В. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств : [підручник] / І.В. Багрова, Н.І. Редіна та ін. – К. : ЦНЛ, 2004 – 580 с.
8. Миролюбова Т.В. Совершенствование внешнеэкономической деятельности предприятий в условиях рыночной экономики : автореферат дис. ... к.э.н. : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Т.В. Миролюбова. – Екатеринбург, 1992. – 20 с.
9. Мочалов Н.А. Оценка эффективности и совершенствования системы качества предприятия / Н.А. Мочалов, Д.М. Темкин, Т.М. Полховская // Методы менеджмента качества. – 2001. – № 10. – С. 17–24.
10. Полінський О.М. Оцінка ефективності управлінських рішень / О.М. Полінський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008/Economics/34398.doc.htm.
11. Україна в цифрах у 2010 році : стат. зб. ; за ред. О.Г. Осауленка ; відп. за вип. Н.П. Павленко. – К. : Держкомстат України, 2011. – 252 с.
12. Яковенко О.Г. Моделювання прибуткової діяльності підприємства в умовах циклічних змін / О.Г. Яковенко, Т.Ю. Сидора // Економічна кібернетика. – 2009. – № № 1–2(55-56). – С. 24–30.

УДК 330.46

Белкина И.А.*кандидат экономических наук,**доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий
Национального горного университета***ОБОСНОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ЛОГИКИ НЕЧЕТКИХ МНОЖЕСТВ К ОЦЕНКЕ СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК СЛОЖНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ**

В статье предлагается использовать теорию нечетких множеств и нечеткие оценки при диагностике состояния предприятия как сложной экономической системы. Обоснованы преимущества применения теории нечетких множеств при оценке состояния сложной экономической системы. Произведено сравнение диагностики финансовой устойчивости предприятия на основе нечеткой оценки с методом известным ранее.

Ключевые слова: сложная экономическая система, состояние системы, нечеткая оценка, энтропия экономической системы, финансовая устойчивость.

Белкіна І.А. ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЛОГІКИ НЕЧІТКИХ МНОЖИН ДО ОЦІНКИ СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА ЯК СКЛАДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

У статті пропонується використовувати теорію нечітких множин та нечіткі оцінки при діагностиці стану підприємства як складної економічної системи. Обґрунтовано переваги застосування теорії нечітких множин при оцінці стану складної економічної системи. Здійснено порівняння діагностики фінансової стійкості підприємства на основі нечіткої оцінки з методом відомим раніше.

Ключові слова: складна економічна система, стан системи, нечітка оцінка, ентропія економічної системи, фінансова стійкість.

Bielkina I.A. VINDICATION OF FUZZY SETS LOGIC APPLICATION FOR STATUS ASSESSMENT OF ENTERPRISE AS A COMPLEX ECONOMIC SYSTEM

The paper proposes to use fuzzy sets theory and fuzzy rating in the diagnosis of status of the enterprise as a complex economic system. Advantages of applying fuzzy sets theory in the assessment of complex economic system status according are presented. Comparison is given of financial stability diagnostic based on fuzzy sets theory method with method known before.

Keywords: complex economic system, system status, fuzzy rating, economic system entropy, financial stability.

Постановка проблеми. Оценка состояния экономической системы, будь то предприятие или экономика государства в целом, приобретает особую значимость на современном этапе развития финансовых институтов. Хотя методика, применяемая тем или иным субъектом оценки, может принципиально отличаться, общим остается подход выработки единой, комплексной и однозначно характеризующей состояние системы оценки. Однако если рассматривать предприятие как сложную экономическую

систему, состоящую из неоднородных элементов, однозначная оценка не всегда может в полной мере отобразить ее состояние.

Анализ последних исследований и публикаций. Работ, посвященных оценке общего состояния предприятия как сложной системы, относительно немного. Существующие исследования сосредоточены на оценке состояния предприятий определенных отраслей, и поэтому позволяют учесть специфику производственных и экономических условий.

Однако работ, предлагающих универсальную систему оценки общего состояния предприятия как сложной системы, недостаточно. С другой стороны, оценка финансового состояния получила всестороннее освещение в научной и научно-практической литературе, например в работах А.А. Азаровой [1] и И.В. Олександренко [2]. Наличие большого количества методик оценки финансового состояния предприятия объясняется практической ценностью такого анализа для менеджеров, инвесторов и кредиторов. Более обширным понятием, чем финансовое состояние, является экономическое состояние предприятия, оценке которого посвящены работы А.М. Турило [3]. Однако с усложнением корпоративных взаимосвязей между функциональными системами предприятия СЭС может обладать признаками, сигнализирующими о пребывании в разных состояниях. Хотя такое противоречие между признаками может быть «сглажено» интегральной оценкой, но она принципиально не сможет его отобразить. Математическим аппаратом, позволяющим полноценно учесть и отобразить признаки нескольких состояниях, является теория случайных множеств.

Теория нечетких множеств с момента ее появления уже активно применяется в технических науках, а в последнее время и в т.н. «стыковых» областях знаний. Например, профессор Золотухин применяет теорию нечетких множеств для качественного и количественного анализа рисков единственных в своем роде процессов [4]. А в работе [5] было предложено применить теорию нечетких множеств для комплексной оценки уровня транспортной безопасности регионов. Очевидно, что данные концепции уже могут быть пересмотрены и применены в экономике, для оценки состояния сложных экономических систем (СЭС) и их элементов. Во-первых, потому, что крупные предприятия, будучи сложными экономическими системами, функционируют в условиях неопределенности. Во-вторых, потому, что вследствие взаимодействия каждого из элементов системы с внешней средой, а также друг с другом часто чрезвычайно сложно свести множество процессов и состояний элементов системы к однозначной, пусть и комплексной оценке состояния СЭС.

Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. Хотя теория нечетких множеств уже применяется для оценки технического состояния объекта, потенциал данного математического аппарата для оценки состояния экономических систем еще не раскрыт.

Цель работы: обосновать подход к оценке состояния сложной экономической системы на основе аппарата теории нечетких множеств и сравнить его с существующими подходами.

Изложение основного материала. Сложная система состоит из множества взаимодействующих подсистем. При этом состояние системы определяется состояниями ее элементов. Переход системы из одного состояния в другое может происходить неявно, непрерывно и скачкообразно. Если речь идет об экономических системах, то скачкообразный переход, как правило, происходит только в результате непредвиденных социально-экономических потрясений или внезапных изменений во внутренних процессах или внешнем окружении системы. Для поведения СЭС более характерным является неявный и непрерывный переход из одного состояния в другое, которое можно записать в виде преобразования $x_i \rightarrow x_j, (i \neq j, i, j = 1, \dots, n)$, где x_i, x_j – начальное и новое состояние системы, n – кол-во состояний системы.

В зависимости от целей анализа выделяется множество Π признаков (параметров) оценки состояния СЭС. Для каждого параметра задается множество E уровней состояния системы. Если представить, что E – конечное множество всех возможных состояний x_i СЭС по некоторому признаку (параметру), а A – подмножество состояний СЭС, в которых система находится в данный момент ($A \subseteq E$), то с позиций однозначной (четкой) оценки характеристическую функцию состояния системы $\mu_A(x)$ можно представить:

$$\mu_A(x_i) = \begin{cases} 1, & \text{если } x_i \in A, \\ 0, & \text{если } x_i \notin A. \end{cases} \quad (1)$$

Предполагается, что E – упорядоченное подмножество состояний, в котором из двух различных состояний одно предшествующее. В качестве правила, по которому из двух элементов E один оказывается предшествующим, а другой – последующим, естественно принять закономерность развития системы по тому признаку, по которому осуществляется анализ состояния системы. Если оценка финансового состояния предприятия или организации осуществляется по признаку финансовой устойчивости, то, используя перечень уровней финансовой устойчивости, предложенный в работе [2], множество состояний СЭС по признаку финансовой устойчивости можно представить: $E = \{\text{абсолютная финансовая устойчивость, нормальная финансовая устойчивость, умеренная финансовая устойчивость, финансовая нестабильность, кризисная финансовая ситуация}\}$. Подмножество A в таком случае будет состоять из одного элемента, который и будет являться оценкой финансовой устойчивости.

Исходя из формулы (1), СЭС находится в состоянии x_i , если $\mu_A(x_i) = 1$, а если $\mu_A(x_i) = 0$, система находится в каком-либо другом, нежели x_i состоянии. При этом можно говорить о «четком» состоянии. Однако, применяя теорию нечетких множеств, согласно которой функция $\mu_A(x_i)$ может принимать любое значение в интервале $[0;1]$, можно учесть неопределенность, вызванную недостатком имеющейся информации об объекте при помощи нечеткой оценки $\mu_A(x)$. Тогда нечеткое подмножество состояний СЭС, в которых система находится в данный момент, определяется выражением, $A = \{(x|\mu_A(x))\}, \forall x \in E$, или:

$$A = \{(x_1|\mu_A(x_1)), (x_2|\mu_A(x_2)), \dots, (x_n|\mu_A(x_n))\}, \quad (2)$$

где A – нечеткое множество состояний системы, $A \subseteq E$;

$\mu_A(x_i)$ – характеристическая функция принадлежности к состоянию x_i .

При диагностике (оценке) состояний системы нечеткие оценки позволяют отобразить плавность и непрерывность перехода системы из состояния в состояние и преодолеть противоречие, когда у системы есть признаки сразу нескольких состояний, к примеру, когда состояние системы диагностируется на основе уровней нескольких показателей. Применение теории нечетких множеств позволяет в полной мере отобразить мнение всех экспертов при использовании метода экспертных оценок, в сравнении с генерацией оценки на основе «мнения большинства».

В то же время применение теории нечетких множеств не исключает возможности «четкой» оценки состояния СЭС. В таком случае необходимо найти множество A , которое будет представлять собой обычное подмножество, ближайшее к нечеткому (обозначим его $\underline{A}$) [6, с. 38]:

$$\mu_{\underline{A}}(x_i) = \begin{cases} 0, & \text{если } \mu_{\underline{A}}(x_i) < 0,5, \\ 1, & \text{если } \mu_{\underline{A}}(x_i) > 0,5, \\ 0 \text{ или } 1, & \text{если } \mu_{\underline{A}}(x_i) = 0,5. \end{cases} \quad (3)$$

Значение характеристической функции принадлежности $\mu_{\underline{A}}(x_i)$, может быть равным единице сразу для нескольких x . Это может свидетельствовать о том, что система в момент оценки переходит из одного состояния в другое. Чаще всего для моделирования переходов объектов из одного состояния в другое применяется либо формализация, предложенная Уильямом Эшби в виде матрицы переходных вероятностей, либо цепи Маркова, если речь идет о стохастических преобразованиях [7, с. 232, с. 235]. Данные подходы не ориентированы на определение момента перехода объекта из состояния в состояние, так как переход воспринимается скачкообразно и одновременно. Поскольку для СЭС единовременный, скачкообразный переход между состояниями не характерен, выделение классов или уровней состояний, с той или иной степенью детализации представляет отдельную научно-практическую задачу, которая решается отдельно для каждого из возможных параметров (признаков) состояния организации. Кроме того, элементы СЭС – это системы, которые, развиваясь, взаимодействуя и меняя собственную структуру, определяют состояние СЭС как по отдельно взятым, так и по целой совокупности признаков. В свою очередь, состояние каждой подсистемы также может быть описано аппаратом четких или нечетких множеств, но при рассмотрении состояния простейших элементов системы для упрощения можно использовать матрицу переходных вероятностей. Для расчета функции принадлежности самой системы целесообразно использовать методы экономико-математического моделирования.

Динамика поведения СЭС часто описывается системами дифференциальных уравнений. Производная функции принадлежности $\mu'_{\underline{A}}(x_i)$ для i -го состояния отображала бы скорость, $\dot{c}$ которой система увеличивает (или уменьшает если, знак производной – минус) принадлежность i -му состоянию. Однако функция принадлежности не дифференцируема. Поэтому для описания динамики нечеткого состояния системы необходимо составить систему разностных уравнений:

$$\begin{cases} \mu_{\underline{A},t}(x_1) - \mu_{\underline{A},t-1}(x_1) = f_1(v_{1t}, \dots, v_{mt}, \omega_{1t}, \dots, \omega_{kt}, g_{1t}, \dots, g_{zt}), \\ \mu_{\underline{A},t}(x_2) - \mu_{\underline{A},t-1}(x_2) = f_2(v_{1t}, \dots, v_{mt}, \omega_{1t}, \dots, \omega_{kt}, g_{1t}, \dots, g_{zt}), \\ \vdots \\ \mu_{\underline{A},t}(x_n) - \mu_{\underline{A},t-1}(x_n) = f_n(v_{1t}, \dots, v_{mt}, \omega_{1t}, \dots, \omega_{kt}, g_{1t}, \dots, g_{zt}). \end{cases} \quad (4)$$

где $v_{1t}, \dots, v_{mt}$ – m входных воздействий на систему в момент времени t ,

$\omega_{1t}, \dots, \omega_{kt}$ – k возмущающих воздействий на систему в момент времени t ,

$g_{1t}, \dots, g_{zt}$ – z управляющих воздействий на систему в момент времени t ,

f_i – функция отображающая изменение функции принадлежности $\mu_{\underline{A},t}(x_i)$, $i=1, \dots, n$, в момент времени t .

Вид и параметры функций f_i , $i=1, \dots, n$, системы (4) призваны отображать структуру СЭС. Входные, возмущающие и управляющие воздействия едины для всей системы, и поэтому влияют на изменение принадлежности системы i -му состоянию. Оценка нечеткого состояния СЭС может быть сложной и трудоемкой процедурой. Поэтому моделировать новое нечеткое состояние при изменении входных, возмущающих и управляющих воздействий целесообразно

с использованием системы разностных уравнений (4). Модель (4) при правильном подборе функций принадлежности и их изменений может оценить динамику системы и нечеткого множества $\underline{A}$ при тех или иных входящих, возмущающих и управляющих воздействиях при заданной структуре СЭС, что дает возможность оценить эффективность управления СЭС с точки зрения достижения необходимого состояния. Если речь идет о нечетких состояниях СЭС, то управляющее воздействие должно быть направлено на увеличение характеристической функции принадлежности состояния, выбранного при управлении в качестве целевого.

Еще одним преимуществом представления состояния системы в качестве нечеткой переменной является возможность рассчитать энтропию системы по нечеткости. Энтропия системы измеряет степень беспорядка компонентов системы относительно вероятностей ее состояний, или неопределенность системы. Общая формула расчета энтропии [6, с. 41]:

$$H(A) = - \sum_{i=1}^n p_i \log(p_i), \quad (5)$$

где p_i – вероятность нахождения системы X в состоянии x_i .

Если мы воспользуемся формулой:

$$H(p_1, p_2, \dots, p_N) = - \frac{1}{\ln N} \sum_{i=1}^N p_i \ln p_i, \quad (6)$$

то энтропия будет величиной, изменяющейся между 0 и 1:

$$H(\pi_{\underline{A}}(x_1), \pi_{\underline{A}}(x_2), \dots, \pi_{\underline{A}}(x_N)) = - \frac{1}{\ln N} \sum_{i=1}^N \pi_{\underline{A}}(x_i) \ln \pi_{\underline{A}}(x_i), \quad (7)$$

где

$$\pi_{\underline{A}}(x_i) = \frac{\mu_{\underline{A}}(x_i)}{\sum_{j=1}^N \mu_{\underline{A}}(x_j)}. \quad (8)$$

Неопределенность тем меньше, чем ближе нечеткое состояние к четкому, это следует из того, что чем ближе функция принадлежности $\mu_{\underline{A}}(x_i)$ i -го состояния к единице, тем меньше энтропий. Если говорить об энтропии СЭС, ее возможно рассчитать на основе энтропий ее подсистем. Однако состояния подсистем СЭС взаимосвязаны, поэтому энтропия СЭС уже не может быть рассмотрена как просто сумма энтропий подсистем, ее необходимо рассчитывать на основе условных энтропий с использованием методов экономико-математического моделирования. С другой стороны, формула (5) может быть применена для расчета энтропии элемента системы, в том числе на основе матрицы переходных состояний системы. То есть: упорядоченность и определенность СЭС может быть установлена, с одной стороны, через нечеткое состояние, а с другой – через энтропию подсистем и их элементов. Это важное свойство может быть использовано при разработке методов и моделей оценки нечетких состояний СЭС или определении степени её упорядоченности.

На примере подхода к оценке уровней финансовой устойчивости, предложенного в работе [2], можно сравнить применение «четкого» и «нечеткого» оценивания состояния элемента и подсчитать его уровень энтропии. Автор работы [2] выделяет пять уровней финансовой устойчивости и три критерия отнесения предприятия к одному из них:

1) положительное либо отрицательное значение собственного оборотного капитала (СОК);

2) превышение либо не превышение уровня СОК над уровнем запасов;

3) превышение либо не превышение уровня собственного капитала (IП) над суммой 2-4 разделов пассива баланса (2П, 3П, 4П).

Например, критерий отнесения предприятия к умеренному уровню финансовой устойчивости [2]:

$$\text{СОК} \leq 0; \text{СОК} < \text{Запасы}; 1\text{П} \geq 2\text{П} + 3\text{ЗП} + 4\text{П}.$$

Если выполняются условия: $\text{СОК} = 0$, $\text{СОК} < \text{Запасы}$, $1\text{П} = 2\text{П} + 3\text{ЗП} + 4\text{П}$, то предприятие умеренно финансово устойчиво [2]. Однако изменение размера собственного капитала хотя бы на одну денежную единицу моментально приведет к изменению значений критериев, а значит, в соответствии с методом [2], – к изменению оценки уровня финансовой устойчивости. При изменении собственного капитала (СК) размер собственных оборотных средств также изменится, так как:

$$\text{СОК} = \text{СК} - \text{НА}, \quad (9)$$

где НА – необоротные активы (1А – итог по первому разделу актива баланса).

Такое пограничное значение собственного капитала не может быть полноценно отражено четкой оценкой состояния финансовой устойчивости предприятия. Для расчета нечеткой оценки построим схему переходов состояний СЭС по признаку финансовой устойчивости в случае изменения только собственного капитала (1П) (рис. 1)

В схеме на рисунке 1 учтены условные вероятности, событий, указывающих, за счет каких активов произошло увеличение собственного капитала предприятия. Результаты расчета вероятностей состояний системы и характеристических функций состояний системы представлены в таблице 1, в столбцах 1-4.

Вероятность $P(x_i)$ в столбце 3 рассчитывается по правилам сложения вероятностей и теореме умножения вероятностей зависимых событий. Значение характеристической функции, $\mu_{\Delta}(x_i)$ принимается равным вероятности состояния, поскольку есть единственное состояние, для которого $P(x_i) \geq 0,5$, что при применении формулы (3) соответствует единственной «четкой» оценке СЭС.

Нечеткое множество состояний системы можно представить: $\Delta = \{(\text{абсолютная финансовая устойчивость} \mid 1/12), (\text{нормальная финансовая устойчивость} \mid 1/12), (\text{умеренная финансовая устойчивость} \mid 1/2), (\text{кризисная финансовая ситуация} \mid 1/3)\}$. Энтропия, рассчитанная по формулам (6) и (7), составляет $H \approx 0,81$, что говорит о высоком уровне неопределенности и неупорядоченности системы с точки зрения обеспечения финансовой устойчивости.

В случае, если максимальное значение вероятности состояния меньше 0,5 ($\max\{P(x_i)\} < 0,5$), необходимо рассчитать характеристическую функцию, по принципу пропорции, присвоив состоянию с максимальной вероятностью характеристическую функцию на уровне 0,5 ($\mu_{\Delta}(x_{(\max\{P_i\})}) = 0,5$). Это делается из соображения равенства вероятности состояния системы и удельного веса нечеткого состояния ($P(x_i) = \pi_{\Delta}(x_i)$). Данный случай представлен в таблице 1 в столбцах 5-7, он характеризует ситуацию, когда вероятность перехода в состояние умеренной финансовой устойчивости уменьшено на 1/12

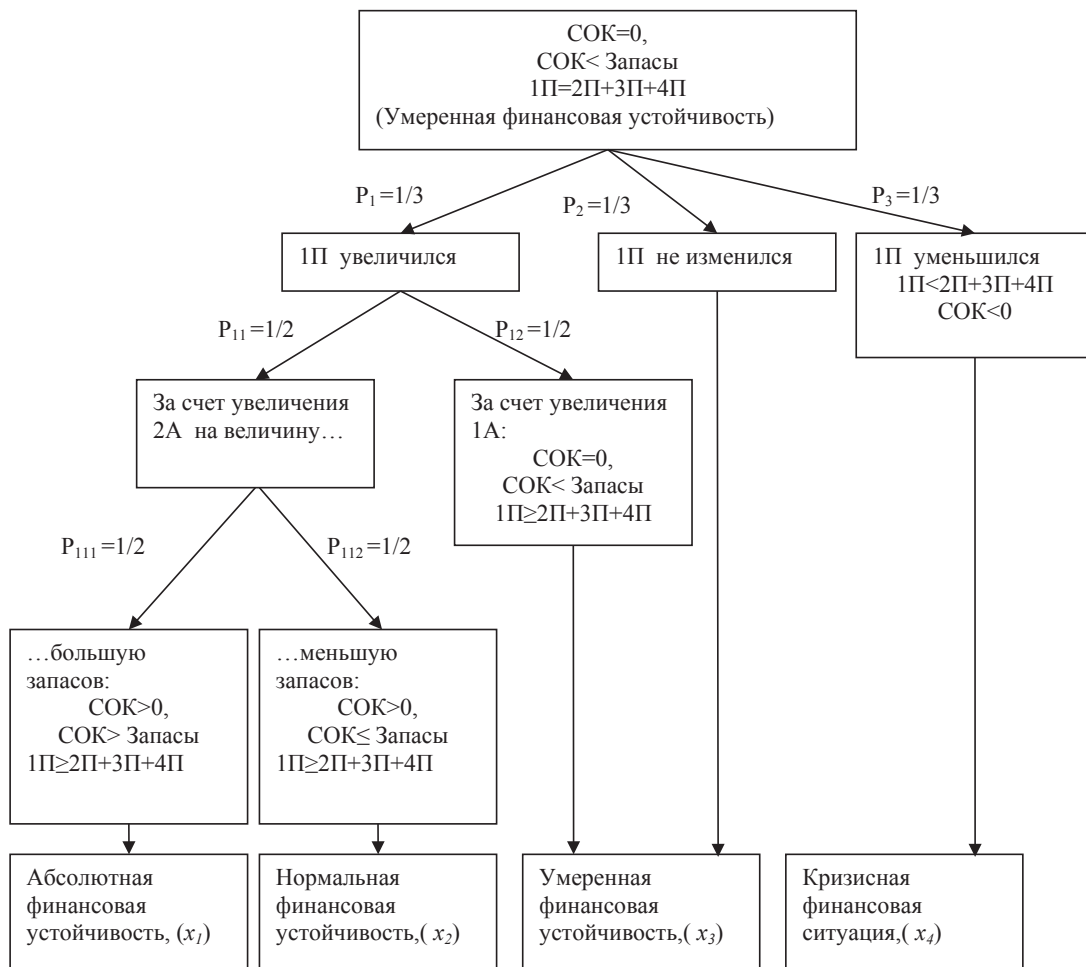

Рис. 1. Расширенная схема переходов СЭС из состояния умеренной финансовой устойчивости (при $\text{СОК} = 0, \text{СОК} < \text{Запасы}, 1\text{П} = 2\text{П} + 3\text{П} + 4\text{П}$; P – условные вероятности перехода)

Таблица 1

Расчет нечеткой оценки финансовой устойчивости предприятия

Уровень финансовой устойчивости	Случай $\max\{P(x_i)\} \geq 0,5$ (рис. 1)			Случай $\max\{P(x_i)\} < 0,5$		
	Условное обозначение, x_i	Вероятность $P(x_i)$, (Удельный вес состояния x_i , $\varpi_{\Delta}(x_i)$)	Характеристическая функция, $\mu_{\Delta}(x_i)$	$P(x_i)$	$\mu_{\Delta}(x_i)$	Удельный вес состояния x_i , $\varpi_{\Delta}(x_i)$
Абсолютная финансовая устойчивость	x1	1/12	1/12	1/6	1/5	1/6
Нормальная финансовая устойчивость	x2	1/12	1/12	1/12	1/10	1/12
Умеренная финансовая устойчивость	x3	1/2	1/2	5/12	1/2	5/12
Кризисная финансовая ситуация	x4	1/3	1/3	1/3	2/5	1/3

в пользу вероятности состояния абсолютной финансовой устойчивости по сравнению со случаем, описанным ранее. В таком случае нечеткое множество состояний системы можно представить: $A' = \{(абсолютная\ финансовая\ устойчивость\ | 1/5), (нормальная\ финансовая\ устойчивость\ | 1/10), (умеренная\ финансовая\ устойчивость\ | 1/2), (кризисная\ финансовая\ ситуация\ | 2/5)\}$. Энтропия, рассчитанная по формулам (6) и (7), для данных вероятностей переходов состояний составляет $H' \approx 0,89$, что говорит об еще большем уровне неопределенности и неупорядоченности системы с точки зрения обеспечения финансовой устойчивости.

Таким образом, если для финансового состояния, описанного выше, оценка финансовой устойчивости по подходу, известному ранее, свидетельствует об «умеренной финансовой устойчивости», то применение теории нечетких множеств позволяет полнее оценить не только состояние системы, но и уровень ее неопределенности.

Но данный пример рассчитан в предположении, что из всех статей пассива баланса изменится только собственный капитал предприятия, и изменение это произойдет с заданными вероятностями. Перспективой с точки зрения развития данного подхода является подбор научно обоснованных функциональных зависимостей между функциями принадлежности и характеристиками экономических систем и их элементов.

Выводы. Показано, что упорядоченность компонентов сложной экономической системы может быть связана с ее нечетким состоянием через энтропию. На примере оценки финансовой устойчивости пред-

приятия было произведено сравнение существующего метода диагностики с подходом, основанном на методологии теории нечетких множеств. Применение теории нечетких множеств к анализу финансовой устойчивости предприятия позволяет полнее оценить не только пограничное состояние системы, но и уровень ее неопределенности.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Азарова А.О. Комплексне оцінювання фінансового стану підприємства / А.О. Азарова, Л.Л. Леонтьєва // Вісник ВПІ. – 2005. – № 3. – С. 17-124.
2. Олександренко І.В. Теоретичні аспекти проведення управлінського аналізу фінансової стійкості підприємства / І.В. Олександренко // Актуальні питання обліку, аналізу і аудиту: теорія та практика : [колективна монографія у 2 т. / за ред. П.Й. Атамас]. – Дніпропетровськ : ФОП Дробязко С.І., 2014. – Т. 1. – С. 143-155.
3. Турило А.М. Теоретико-методологічні засади визначення сутності і оцінки категорії «економічний стан підприємства» / А.М. Турило, А.В. Агапова // Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал. – 2010. – № 2. – С. 156-160.
4. Zolotukhin A.B. Application of Fuzzy Sets Theory in Quantitative and Qualitative Risk Assessment / A.B. Zolotukhin, O.T. Gudmestad // International Journal of Offshore and Polar Engineers (IJOPE). – 2002. – vol. 12, N 4. – P. 288-296.
5. Дурнев Р.А. Комплексная оценка уровня транспортной безопасности: предпосылки и допущения / Р.А. Дурнев, С.В. Колеганов // Безопасность труда в промышленности. – 2014. – № 6. – С. 56-61.
6. Кофман А. Введение в теорию нечетких множеств / Кофман А.; [пер. с франц.]. – М.: Радио и связь, 1982. – 432 с.
7. Эшби У.Р. Введение в кибернетику / Эшби У.Р.; [пер. с англ.]. – М., 1959. – 433 с.

УДК 664:330.35

Бескупська О.В.

аспірант кафедри міжнародної економіки
Вінницького національного аграрного університету

СЕРТИФІКАЦІЯ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

В статті описана необхідність впровадження міжнародних стандартів та сертифікатів на підприємствах харчової промисловості України. Вказані основні перспективні напрямки впровадження стандартів HACCP та GMP+. Проаналізовані потенційні конкурентні переваги після впровадження даних стандартів.

Ключові слова: стандартизація, сертифікація, харчова промисловість, безпека виробництва, екологізація, HACCP, GMP+.

Бескупская Е.В. СЕРТИФИКАЦИЯ И СТАНДАРТИЗАЦИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЕЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

В статье описана необходимость внедрения международных стандартов и сертификатов на предприятиях пищевой промышленности Украины. Указаны основные перспективные направления внедрения стандартов HACCP и GMP+. Проанализированы потенциальные конкурентные преимущества после внедрения данных сертификатов.

Ключевые слова: стандартизация, сертификация, пищевая промышленность, безопасность производства, экологизация, HACCP, GMP+.

Besкупska O.V. CERTIFICATION AND STANDARDIZATION OF ENTERPRISES OF FOOD INDUSTRY AS ITS' COMPETITIVENESS IMPROVEMENT FACTOR

The article refers to the need of implementation of international certification and standardization on Ukrainian food industry enterprises. Main perspective areas of HACCP and GMP+ are specified. Competitive advantages after their implementation are analyzed.

Keywords: standardization, certification, food industry, food safety, ecologization, HACCP, GMP+.

Постановка проблеми. Особливе місце в забезпеченні високої якості продукції належить стандартизації та сертифікації. Комплексна стандартизація сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, логістики та готової продукції – це неповний список необхідних для покращення якості продукції складових. Особливо це актуально для підприємств харчової промисловості України, які потерпають на сьогоднішній день від численних проблем, пов'язаних із недостатнім рівнем інноваційних впроваджень, складної ситуації всередині країни, застарілого обладнання та недосконалої законодавчої бази.

Саме тому виникає потреба поглибленого аналізу необхідності впровадження міжнародних систем сертифікації та стандартизації, можливість їх впровадження на підприємствах харчової промисловості України та дослідження можливих наслідків й потенційних переваг їх запровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань підвищення конкурентоспроможності харчової промисловості України займалися багато вчених. Так, О.В. Тарасова присвятила свої дослідження вивченню проблем інноваційної стагнації на підприємствах харчової промисловості [5]. Л.В. Дейнеко та П.М. Купчак розглядали просторовий розвиток харчової промисловості та тенденцію розвитку промисловості за регіонами України [1]. Т.Б. Харченко присвятила свою роботу дослідженню екологічної стандартизації [7], Г.М. Тарасюк вивчала нормативно-правове забезпечення контролю якості продукції підприємств харчової промисловості [6]. О.М. Коваленко розглядав основні аспекти, що допоможуть підвищити конкурентоспроможність харчового підприємства [2]. Однак питання, пов'язані зі стандартизацією та сертифікацією підприємств, особливо на міжнародному рівні, потребують більш глибокого вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження стандартизації та сертифікації як найважливіших факторів підвищення конкурентоспроможності харчової продукції України,

аналіз їх потенційної ефективності та надання рекомендацій щодо можливих наслідків їх впровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Харчова промисловість України – одна з найперспективніших галузей української економіки, яка відповідає більш ніж за 20% виробленої промислової продукції. Останнім часом спостерігається досить повільний розвиток харчової промисловості, що в першу чергу пов'язане із низьким рівнем інноваційних впроваджень на підприємствах. Якщо 10 років тому питома вага підприємств, що впроваджували інновації, становила 37,1%, то у 2014 р. лише 20,7% підприємств займалися інноваційною діяльністю [8]. Досить негативно на розвиток промисловості впливають також недостатня забезпеченість сировиною та проблеми в становленні регіональних продовольчих ринків [1, с. 13].

Особливу роль в забезпеченні високої якості виготовленої продукції у контексті Європейської інтеграції та розширенні ринків збуту необхідно надати міжнародній стандартизації. Отримання сертифікатів міжнародного зразка допоможе українським підприємствам покращити свій імідж на світовій арені, збільшити об'єми експортованої продукції та залучити більшу кількість інвестицій.

Важливим стимулом до активного розвитку харчової промисловості має стати запровадження нульового мита, застосованого Європейським Союзом для більшості товарних груп. Після створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС за умови належного інвестиційного клімату можна очікувати збільшення капіталовкладень у вітчизняну харчову промисловість країнами ЄС [10, с. 5]. Але скасування мит зовсім не означає, що тепер всі бажані підприємства будуть без проблем вивозити свою продукцію на європейські ринки. Для того щоб потрапити на ринок ЄС, продукція повинна бути не тільки якісною, але й відповідати усім нормам безпеки та стандартам. При цьому, маючи сертифікати відповідності європейським стандартам, продукцію автоматично можна буде продавати третім країнам.

В розвинутих країнах світу стандартизація – це найважливіший засіб управління народним господарством, що впливає на підвищення якості виробленої продукції і ефективності суспільного виробництва. Стандартизація в загальнодержавному масштабі забезпечує оптимальне впорядкування номенклатури, підвищення технічного рівня і покращення якості продукції, а також підвищення якості роботи.

На сьогоднішній день Україна переживає своє нове становлення. Зміни відбуваються у всіх галузях, включаючи і харчову промисловість. Поступово посилюються вимоги та відповідність стандартам всієї системи харчового ланцюга. І важливо саме зараз розуміти, що майбутнє не лише за інноваціями у технологічному плані, але й у розумінні важливості екологічності та безпеки виробництва. Основною метою стандартизації являється захист прав споживачів і держави в питаннях номенклатури і якості продукції, процесів і послуг [4, с. 28].

Споживачі по праву сподіваються, що їжа, яку вони споживають, являється безпечною та якісною. В розвинутих країнах кожне підприємство-виробник розробляє власну систему управління якістю, в котрій враховуються всі технологічні особливості роботи підприємства. Розроблена система може підлягати змінам, перероблятися з метою відповідності яким-небудь змінам в процесах технології виробництва. Серед найбільш поширених стандартів якості продуктів споживання у світі є: НААСР, ISO 9001, ISO 22000, GMP, SQF та інші. Безпосередньо з ними «співпрацюють» і інші сертифікати, які неодмінно впливають на якість продукції. Це, наприклад, такі стандарти і сертифікати, як ISO 14000, ISO 50001, GMP+, ISCC Plus.

Так, ISO 14000 являється стандартом з екологічного менеджменту та встановлює правила для компанії, що шукають шляхи покращення екологічних зобов'язань. Цей стандарт неодмінно має відношення і до харчової промисловості, оскільки чим менше компанія шкоди завдає навколишньому середовищу та піклується про чистоту та сталість своєї діяльності, тим якісніший продукт вона може пропонувати своїм споживачам.

Найбільш визнані сертифікати з харчової безпеки та якості, що визнаються більшістю провідних країн світу – це системи ХАССП та GMP+. ХАССП (англ. НАССР – Hazard Analysis and Critical Control Points) являє собою систему контролю якості. Вона дає можливість визначити загрози та застосовувати міри контролю над ними у рамках всього виробничого ланцюга. Концепція НАССР відповідає вимогам комісії Codex Alimentarius, заснованої Всесвітньою організацією з охорони здоров'я та Продовольчим та сільськогосподарським органом ООН з метою об'єднати міжнародні харчові стандарти, правила і кодекси для забезпечення чесних умов торгівлі.

Існує сім принципів, що лягли в основу системи ХАССП та застосовуються в обов'язковому порядку при створенні системи для певного підприємства – виробника харчової продукції [13, с. 4]. Перший принцип – проведення ретельного аналізу ризиків. Це здійснюється шляхом процесу оцінки значущості потенційно небезпечних факторів на всіх етапах життєвого циклу харчової продукції, підконтрольних підприємству-виробнику. Також оцінюється ймовірність будь-яких ризиків, і виробляються профілактичні заходи загального характеру для запобігання, усунення та зведення до мінімуму виявлених небезпечних факторів.

Другий принцип – визначення критичних точок контролю, а також технологічних етапів і процедур, у рамках яких жорсткий контроль дає можливість запобігти, не допустити потенційну небезпеку або за допомогою певних заходів звести до нуля можливість виникнення ризиків. Третій принцип – встановлення критичних меж для кожної контрольної точки. Тут визначаються критерії, які показують, що процес знаходиться під контролем. Розробниками системи формуються допуски і ліміти, які вкрай необхідно дотримуватися, щоб в критичних контрольних точках ситуація не виходила з-під контролю.

Четвертий принцип являє собою встановлення процедур моніторингу критичних точок контролю (як? хто? коли?). Для цього встановлюються системи спостереження в критичних точках, і створюються різні інспекції шляхом регулярного аналізу, випробувань та інших видів виробничого нагляду. П'ятий принцип стосується розробки коригувальних дій, які необхідно зробити в тих випадках, коли інспекція та спостереження свідчать про те, що ситуація може вийти, виходить або вже вийшла з-під контролю. Шостий принцип – встановлення процедур обліку і ведення документації, в якій фіксуються необхідні параметри. Документація буде яскравим свідченням того, що виробничі процеси в критичних точках знаходяться під контролем, всі вниклі відхилення виправляються, а розроблена система ХАССП для даної компанії в цілому функціонує ефективно. Останній, сьомий, принцип – встановлення процедур перевірки набору документації, яка повинна постійно підтримуватися в робочому стані, відображати всі заходи з впровадження, виконання і дотримання всіх принципів ХАССП. Іншими словами, даний набір документів буде відображати факт життєздатності розробленої системи ХАССП для даного підприємства – виробника харчової продукції.

Головна ідея ХАССП – сконцентрувати увагу на критичних точках. Система являє собою попереджувальний метод та використовується в харчовій промисловості як гарантія безпеки продуктів. Першочерговою перевагою даного стандарту є гарантія якості виготовленої продукції, оцінка всіх слабких місць ведення бізнесу, можливість їх нівелювання, а відтак, і збільшення прибутку. Серед інших переваг можна назвати наступні:

1. Оптимізація контролю виробничих процесів;
2. Зниження псування та збільшення термінів зберігання;
3. Збільшення стабільності продукту;
4. Зменшення затрат завдяки зниженню об'ємів бракованої продукції;
5. Закріплення позицій на ринку.

Розвиток ринкової економіки України та вихід на світові ринки має визначити нові пріоритети розвитку виробництва. Це, по-перше, підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції. І тут мова не йде про конкретну систему, ХАССП являється одним із способів досягти даної мети, і якщо слідувати всім принципам системи, про які мова йшла вище, то шанси на покращення іміджу досить високі. По-друге, важливим етапом є перехід від видобувної до переробної промисловості. По-третє, не менш важливо ланкою підвищення конкурентоспроможності має стати створення системи забезпечення безпеки споживаної продукції.

Саме на цих етапах виникає необхідність використовувати новий підхід до вирішення задач. На даний момент, на жаль, далеко не всі підприємства харчової промисловості схильні до впровадження сис-

теми ХАССП (як і інших міжнародних стандартів). Однак варто зазначити, що дані заходи неодмінно призведуть до збільшення конкурентоспроможності продукції, що випускається, та зниження витрат на утилізацію або ж переробку браку виробництва, що призводить до більшої рентабельності підприємства. Також не потрібно забувати, що реформування технічного регулювання в нашій країні веде нас до відповідності європейським стандартам, і, як наслідок, в найближчому майбутньому функціонування підприємств харчової промисловості, що не пройшли сертифікацію за стандартами ХАССП, стане неможливим.

Система GMP+, що була започаткована в 1992 р., є ще одним досить серйозним міжнародним механізмом, основна мета якого – розробка управлінської системи, що гарантує безпеку та якість кормових продуктів та харчових послуг. GMP – це абревіатура від *good manufacturing practice* – «належна виробнича практика», що являє собою систему норм, правил і вказівок, необхідних для виробництва безпечної продукції. Плюс (+) вказує на присутність у даному стандарті принципів ХАССП. Правила GMP+ досить схожі на правила ХАССП та ISO 9001, але вони більш розширені в сторону постачальників сировини.

Даний стандарт вже об'єднав 12000 компаній 67 країн всього світу та є лідируючим світовим гравцем на ринку забезпечення харчової безпеки. Сертифікат забезпечує кожного підприємця, який має справу з харчовою промисловістю, додатковим забезпеченням якості. Маркування GMP+ на товарі говорить про те, що усі компанії, які брали участь у виробництві даної продукції, гарантують надійність, якість, сталість та безпеку своєї продукції. В Україні сертифіковані 38 компаній, і найближчим часом очікується збільшення кількості підприємств, які мають бажання працювати за новими принципами.

Система GMP відображає загальний підхід, що охоплює весь процес виробництва, оцінює і регулює усі параметри виробництва. Даний міжнародний стандарт включає у себе досить великий ряд показників, яким повинні відповідати підприємства, що виробляють ту чи іншу продукцію. Сюди входять абсолютно всі етапи виробництва – від матеріалів, з яких виготовлена підлога цеху, транспорт, який перевозить продукцію, до умов праці робітників та кінцевої упаковки товару.

Основні правила роботи даної системи включають у себе роботу за наступними секціями: управління якістю, персонал, приміщення та устаткування, документація, виробництво, контроль якості. Найважливіший основоположний принцип GMP+ – управління якістю свідчить, що виробники мають створити та впровадити ефективну систему забезпечення якості, включаючи активну участь дирекції та всього персоналу. Система якості має бути сукупністю організаційної структури та методик, необхідних для здійснення управління якістю. Стандарт GMP+ призначений для побудови системи якості на підприємствах.

Даний стандарт є досить унікальним, оскільки включає в себе загальні правила, застосовані також у ISO та HACCP, що адаптовані до конкретних процесів, властивих сфері виробництва кормів. Більше того, в даний стандарт інтегровано ряд контролюючих і коригуючих інструментів, такі як система аналізу, контролю, простежуваність, стандарти по товарам та ін. Отже, можна із впевненістю стверджувати, що, впроваджуючи даний стандарт, компанії неодмінно отримують низку вагомих переваг.

Українські компанії, що зрозуміли необхідність впровадження даної міжнародної сертифікації, матимуть внутрішні та зовнішні переваги. До внутрішніх можна віднести наступні: регламентація та оптимізація бізнес-процесів, впровадження функцій планування, контролю та зростання продуктивності праці. Дані переваги призведуть до збільшення операційної ефективності підприємства. Також до внутрішніх переваг для підприємства варто віднести той факт, що, впроваджуючи систему GMP+, вони відповідатимуть міжнародним стандартам. Обмеженість строку дії сертифікату та можливість його вилучення означає збільшення довіри зацікавлених сторін до компанії.

До зовнішніх переваг впровадження даного сертифікату відносяться наступні: відповідність продукції потребам споживача, можливість зниження ціни на продукцію, збільшення долі ринку, вихід на нові ринки. Усі дані переваги разом допоможуть компанії збільшити кількість споживачів та значно розширити ринки збуту [12].

Описані переваги, як внутрішні, так і зовнішні, сприятимуть покращенню іміджу українських компаній на світовому ринку, особливо в контексті Європейської інтеграції. В Україні вироблення кормів для тварин не контролюється законодавством, тому ще прийняття закону «Про корми» лише заплановане на 2015 р. Даний закон буде регулювати весь процес вироблення кормів, а отже, і процес потрапляння більш якісної продукції до споживачів. Усі шляхи досягнення цієї мети уже описані в правилах та умовах GMP+. Важливими аспектами прийняття даного законопроєкту буде захист виробників та споживачів діючим законодавством від небезпечної сировини, а також продукції. А сам сертифікат буде лише додатковим «бонусом» для компанії при бажанні виходити на міжнародні ринки для збуту своєї продукції.

За даними Держкомстату, в 2014 р. приплив прямих іноземних інвестицій з країн Європейського Союзу знизився майже на 20%. Станом на 1 січня 2014 р. в Україну було направлено 57,1 млрд. дол., а вже на кінець 2014 р. інвестиції зменшилися до 45,9 млрд. дол. Аналогічна динаміка спостерігається і з експортними операціями. Так, обсяги експорту у 2014 р. становили близько 540 млрд. дол., а у 2013 – 633 млрд. дол., тобто у 2014 р. знизився майже на 15% [9; 11].

Причин для цього є чимало: складна економічна і політична ситуація всередині країни, девальвація гривні, підірвана довіра інвесторів та багато інших. І хоча Україна вже не перший рік працює в умовах макроекономічного дисбалансу, основними факторами, що будуть впливати на розвиток харчової промисловості, будуть дії самих компаній щодо покращення свого іміджу. Це допоможе покращити інвестиційну привабливість та розпочати роботу в новому руслі. Так, все більшого оберт у всьому світі набирають програми з екологізації виробництва. Серед найважливіших напрямків розвитку даних програм є в першу чергу екологізація правової бази та податкової системи, а лише потім – екологізація інвестицій та виробництва. Тобто потрібно розуміти, що першим кроком до впровадження міжнародних стандартів має стати державна підтримка підприємств харчової промисловості (і не тільки), які прагнуть до покращення якості виготовленої продукції. Кожен з цих кроків допоможе покращити конкурентоспроможність українських підприємств на світовому ринку та стане важливим аргументом під час проведення сертифікації.

Висновки з даного дослідження. В сучасних умовах управління підприємствам харчової промисловості необхідно значно посилити стратегічні орієнтації усіх своїх внутрішніх систем виробництва. Для того щоб посилити конкурентні позиції на світовій арені, сертифікація та стандартизація мають стати основоположними механізмами роботи компаній. Запровадження всесвітньо визнаних сертифікатів надасть українським компаніям чималу кількість переваг:

- підвищення конкурентоспроможності продукції, порівняно із аналогічною продукцією інших виробників, що не мають даних сертифікатів;
- зниження фінансових ризиків, претензій та збитків, підвищення загальних показників економічної ефективності підприємств;
- покращення корпоративного іміджу та доказ надійності компанії;
- вдосконалення внутрішніх процесів;
- закріплення позицій на ринку та покращення фінансових показників.

Таким чином, враховуючи той факт, що іноземні замовники все частіше вимагають, щоб безпека харчових продуктів і кормів була гарантована і підтверджена документально, підприємствам харчової промисловості України варто більше уваги приділяти стандартизації та сертифікації на міжнародному рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дейнеко Л.В. Просторовий розвиток харчової промисловості України / Л.В. Дейнеко, П.М. Купчак // Економіка. Управління. Інновації : зб. наук. праць. – Житомир : Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2009. – Вип. 1(2). – С. 13–25.
2. Коваленко О.М. Проблеми та передумови забезпечення конкурентоспроможності сучасного харчового підприємства / О.М. Коваленко // Праці Одеського політехнічного університету. – 2011. – № 1. – С. 267–272.
3. Никитченко В.Е., Васильєв Д.А., Никитченко Д.В. Стандартизація в пищевой промышленности как фактор повышения качества продуктов / [В.Е. Никитченко, Д.А. Васильєв, Д.В. Никитченко]. – Москва : РУДН, 2008. – 270 с.
4. Риженков М., Галько С. Вплив поглибленої та всеохоплюючої ЗВТ між ЄС та Україною на торгівлю сільськогосподарськими товарами. Консультативна робота APD/PP/01/2013 / М. Риженков, С. Галько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/News/2013/PolPar_01-2013_DCFTA_ukr.pdf.
5. Тарасова О.В. Основні проблеми і напрями інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості України / О.В. Тарасова, А.В. Пастир // Економіка харчової промисловості. – 2014. – № 2. – С. 69–74.
6. Тарасюк Г.М. Нормативне забезпечення планування та контролю якості продукції як основа конкурентоспроможності підприємств харчової промисловості / Г.М. Тарасюк // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2010_2_45.pdf.
7. Харченко Т.Б. Впровадження екологічної стандартизації як чинник підвищення конкурентоспроможності українських підприємств. / Т.Б. Харченко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2011. – № 26. – С. 208–213.
8. Впровадження інновацій на промислових підприємствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/r.php3?c=1168&lang=1>.
9. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України : наукова доповідь / [за ред. акад. НАН України В.М. Гесця, чл.-кор. НААН України, д.е.н. Т.О. Осташко, чл.-кор. НАН України, д.е.н. Шинкарук Л.В.]; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2014. – 102 с.
11. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) з країн ЄС в економіці України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. GMP+ certificate: discover the benefits [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gmpplus.org/pagina/902/cert_feed_safety_assurance.aspx.
13. Guidance document on the implementation of procedures based on the HACCP principles, and on the facilitation of the implementation of the HACCP principles in certain food businesses [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/food/food/biosafety/hygienelegislation/guidance_doc_haccp_en.pdf

УДК 338.48.009.12(477.46)

Беляєва С.С.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Черкаського державного технологічного університету***Тихоненко Ю.М.***кандидат історичних наук,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Черкаського державного технологічного університету*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Стаття присвячена питанням визначення соціально-економічних факторів привабливості конкурентоспроможного туристичного продукту. На цей час однозначного висновку щодо виміру конкурентоспроможності товару або послуги, зокрема й щодо туристичної діяльності, не зроблено. У результаті питання пошуку найбільш сприйнятливої пропозиції для споживача залишається актуальним та таким, що потребує подальшого дослідження.

Ключові слова: туризм, туристична діяльність, туристичний продукт, конкурентне середовище, конкуренція, ринок туристичних послуг, якість послуг.

Беляева С.С., Тихоненко Ю.М. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ КОНКУРЕНТНОГО ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРОДУКТА (на примере Черкасской области)

Статья посвящена вопросам определения социально-экономических факторов привлекательности конкурентного туристического продукта. Сегодня отсутствует однозначный вывод относительно определения конкурентного товара или услуги, в том числе и в сфере туристической деятельности. В результате, вопрос поиска наиболее привлекательного предложения для потребителя остается актуальным и требует дальнейшего исследования.

Ключевые слова: туризм, туристическая деятельность, туристический продукт, конкурентная среда, конкуренция, рынок туристических услуг, качество услуг.

Belyaeva S.S., Tikhonenko Y.M. SOCIO-ECONOMIC FACTORS COMPETITIVE TOURISM PRODUCT (for example, Cherkasy region)

The article is devoted to the definition of socio-economic factors of the attractiveness of competitive tourist product. Today there isn't a clear conclusion on the definition of competitive goods or services, including in the sphere of tourist activity. As a result, the issue of finding the most attractive deals for consumers relevant and behind this, which requires further research.

Keywords: tourism, tourism activities, tourism product, the competitive environment, competition, the market of tourist services, kachestvo services.

Постановка проблеми. В умовах конкурентного середовища з усе більшою виразністю виходять на перший план ринкових відносин питання створення найбільш привабливого конкурентоспроможного продукту, пропозиції певних видів послуг та інших споживчих пропозицій. Не винятком є туристична галузь. Важливу роль при цьому відіграє фактор урахування соціально-економічних чинників привабливості туристичного продукту та його основні кількісні та якісні й індивідуалістські складові, як-то: ціна, споживна цінність, повторюваність споживання, фактор задоволення тощо. У зв'язку з цим вагомі зусилля вчених з різних країн світу були зосереджені та продовжують спрямовуватися на дослідження специфіки створення привабливої пропозиції для споживача та вивчення загальних і специфічних рис конкурентоспроможного товару або послуги. Здебільшого наукові дослідження, наприклад класична теорія граничної корисності, стосувалися кількісних показників виміру такої економічної категорії, як конкурентоспроможність. Та, як свідчить практика, однозначного висновку щодо виміру конкурентоспроможності товару або послуги, зокрема й щодо туристичної діяльності, на цей час не зроблено. У результаті питання пошуку найбільш сприйнятливої пропозиції для споживача залишається актуальним і потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових шкіл, які здійснюють дослідження у сфері визначення конкурентоспроможності товару або

послуги, доцільно зазначити наукові школи Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, Чернівецького торгово-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету; Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського тощо [1-5].

Над науковими питаннями конкурентоспроможності та привабливості туристичного продукту працюють сучасні науковці О.В. Бурдяк, Л.М. Скімова (щодо факторів низької конкурентоспроможності України) [1], Н.П. Горбунов (запропоновано ознаки конкурентоспроможності туристичної фірми та методику оцінки конкурентоспроможності туристичної фірми на ринку туристичних послуг) [3], Т.В. Гринько (про напрямки підвищення конкурентоспроможності підприємств галузі міжнародного туризму в Україні) [4], Т.Л. Дашкова (стосовно маркетингу в туристичному бізнесі) [2], Ю.О. Коваленко (про конкурентоспроможність України як об'єкта міжнародного туризму) [1]; С.В. Куніцин (про систему показників оцінки конкурентоспроможності туристичного продукту) [5]. Так, зокрема, на основі проведених досліджень згідно із застосуванням системи індикаторів С.В. Куніцин здійснив оцінку конкурентоспроможності туристичного продукту та запропонував методику визначення його складу та структурної побудови, що ґрунтуються на комплексному охопленні предметної сфери формування та

споживання туристичного продукту. Застосування запропонованої методики дослідження, на думку розробника методики, має сприяти удосконаленню визначення складу та рівнів виявлення елементів туристичного продукту.

Серед сучасних методик вирішення проблемних питань щодо конкурентоспроможності товару та послуги доцільно виокремити роботи американського економіста М. Портера [5], яким уведено поняття «цінності товару для споживача», як нової основополагаючої категорії.

Постановка завдання. Якщо на основі методики М. Портера можливо зробити висновки, що фірма-споживач, яка діє з метою отримання прибутку, є комерційною, відповідно цінність будь-якого придбаного товару має прямо пропорційно залежати від величини прибутку, який має забезпечити використання конкретного товару або послуги. Доцільно зазначити, що в такому випадку величина прибутку має визначатися конкретно кількісним показником, а тому відповідає результату певного підрахунку. Але специфіка пропозицій у сфері туризму полягає, перш за все, в тому, що на рівні з урахуванням дотримання стандартних вимог до якості послуги в цілому та конкретного туристичного продукту зокрема, найчастіше в основу вибору туристичного маршруту та намірів отримання певної туристичної послуги покладено мотиви, що мають виключно індивідуальний характер для кожного туриста й важко узагальнювані.

На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в тому, щоб здійснити аналіз основних параметрів оцінки мотивів потенційного споживача туристичних послуг та визначити методологічні підходи до врахування соціально-економічних чинників привабливості туристичного продукту в сучасних умовах господарювання (предмет дослідження). В якості об'єкта дослідження визначено Черкаську область та її туристичний потенціал.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із науковими дослідженнями потенційної привабливості туристичного продукту, зокрема на міжнародному та вітчизняному ринках, визначають низку факторів, які мають відповідний вплив на ефективне використання конкурентних переваг, серед яких такі, як: наявні конкурентні переваги; ринкова конкуренція; туристичний попит; витрати на створення туристичного продукту; цінова стратегія; використання інноваційних впроваджень у створення та просування туристичного продукту на міжнародний туристичний ринок [4]. Конкурентна перевага туристичного продукту – це те, що відрізняє його продуктів-аналогів і забезпечує стаке положення на міжнародному ринку. Конкурентні переваги пов'язані або з якісними характерними туристичними послугами або з більш доступними цінами на пропонувані послуги, що узгоджується з прийнятою ринковою стратегією. У міжнародній теорії та практиці будь-якого бізнесу (в тому числі й туристичного) розрізняють три види ринкових стратегій забезпечення конкурентних переваг: для того, щоб успішно функціонувати в умовах ринкової конкуренції, туристичні підприємства

Таблиця 2
Пропонований розподіл бальної (кількісної) оцінки якості туристичних послуг

Таблиця 2
 Пропонований розподіл бальної (кількісної) оцінки якості туристичних послуг

Пор. №	Параметр оцінювання	Цільова група та предмети оцінювання
1	ступінь досягнення мети	щодо конкретно визначеної подорожі та іншої туристичної пропозиції
	якість	щодо конкретно запропонованої екскурсійної програми тощо
	реакція (відношення, вияв почуттів)	місцевого населення, іноземних туристів, представників влади, фахівців в галузі туризму тощо
2	культура обслуговування	в готелях, інших засобах розміщення
		в ресторанах, інших закладах харчування
3	якість харчування (дотримання вимог стандартів якості, а також відповідності пропонованих страв конкретному споживачеві, зокрема споживна/енергетична цінність тощо)	в ресторанах, інших закладах харчування
4	психологічна атмосфера, взаємовідносини	з обслуговуючим персоналом
		між учасниками туру
5	зручність та швидкість транспортного обслуговування	служб логістики
		транспортних засобів
6	безпека	в готелях та інших закладах розміщення
		в ресторанах та інших закладах харчування
		під час подорожі, екскурсій
7	інші якісні параметри туру	в межах територій та об'єктів відвідування
		залежно від специфіки туристичного продукту та послуг

Таблиця 1
 Головні показники якості туру

Пор. №	Назва якісного показника	Характеристика якісного показника (характерні ознаки)
1	Технічна якість туру	патентно-правові (наявність ліцензії та інших документів)
		безпеку туру (окремих послуг)
		відповідність умов обслуговування санітарним вимогам
		відповідність класності засобів розміщення рівню комфортності обслуговування
2	Функціональна якість	ступінь досягнення мети подорожі, культура обслуговування в засобах розміщення
		психологічна атмосфера туру, взаємовідносини з обслуговуючим персоналом та між учасниками туру
		якість харчування та культура ресторанного обслуговування
		якість екскурсійної програми, ставлення місцевого населення
3	Етична якість	зручність та швидкість транспортного обслуговування на маршруті
		громадська думка конкретних реальних споживачів послуг про можливість досягнення мети подорожі та якість туристичного обслуговування
3	Етична якість	громадська думка конкретних потенційних споживачів послуг про можливість досягнення мети подорожі та якість туристичного обслуговування
		громадська думка конкретних потенційних споживачів послуг про можливість досягнення мети подорожі та якість туристичного обслуговування

емства повинні пропонувати послуги за певними критеріями. Це можуть бути пропозиції за нижчими цінами, ніж у конкурентів (тобто за конкурентоспроможними цінами), або за такими якісними характеристиками, які ставлять їх поза конкуренцією (в результаті диференціації туристичного продукту), а також приваляють особливі властивості турпродукту, які задовольняють потреби вузького кола споживачів (внаслідок глибокої спеціалізації). Вирізняють три головних показники якості туру (табл. 1).

Найбільш уживаною на практиці методикою визначення кількісних характеристик для аналізу якісних параметрів більшості послуг, зокрема й у сфері туризму, є експертна оцінка, згідно з якою на основі вибіркового опитування споживачів застосовується бальне оцінювання якості послуг (табл. 2).

Завдяки застосуванню диференційованого підходу до використання критеріїв і параметрів оцінки якості туристичних послуг [5] створюються підстави для відповіді на низку актуальних питань дослідження, зокрема щодо досягнення запланованого рівня конкурентоспроможності туристичного продукту в цілому; виявлення конкретних параметрів, які не було досягнуто в процесі надання туристичних послуг; виокремлення тих параметрів, які мають найбільшу відмінність від якісного зразка пропонованої або наданої туристичної послуги. Подібний підхід до визначення ступеню наближення до якісного стандартного показника має стати еталонним зразком для подальшого застосування відповідних критеріїв оцінки якості послуг або окремого продукту під

час визначення відповідної ціни, тобто стати основним елементом сегменту ціноутворення та конкурентоспроможності на ринку якісних туристичних послуг, а в подальшому – іміджевої складової турпродукту. Для цього застосовують відповідну спеціальну матрицю значень. В міжнародній теорії та практиці бізнесу концепцію іміджу підприємства ототожнюють з мотивацією системи цінностей 4-х суспільних груп: власників підприємства, споживачів продукції, постачальників і персоналу підприємства (табл. 3).

Таблиця 3

Рівні зацікавленості суб'єктів туристичного ринку послуг

Пор. №	Назва суб'єкта	Характеристика рівня зацікавленості
1	Власники підприємства	зацікавлені в постійному зростанні доходів та примноженні своєї власності
2	Персонал	зацікавлені у стабільності показників діяльності підприємства, в підтриманні з ним довгострокових відносин, у збереженні сприятливої робочої атмосфери
3	Постачальники	зацікавлені у стабільності показників діяльності підприємства, в підтриманні з ним довгострокових відносин, у збереженні сприятливої робочої атмосфери
4	Споживачі	найвищу цінність для них становлять послуги, що задовольняють їх за якістю й ціною

Таблиця 4

Інформація про статистичні публікації Головного управління статистики у Черкаській області (витяги)

Пор. №	Назва статистичного документа	Коротка характеристика змісту документа
I. Комплексні статистичні публікації		
1	Статистичний щорічник Черкаської області за 2014 рік	Збірник є основним щорічним статистичним виданням Головного управління статистики і містить широкий спектр статистичних показників соціально-економічного стану області порівняно з попередніми роками. Статистичні показники розподілені за видами економічної діяльності, відповідно до Класифікації видів економічної діяльності ДК 009:2010, видами продукції, а також організаційно-правовими формами господарювання. Переважна більшість показників наводиться в розрізі районів та міст обласного підпорядкування. В окремий розділ виділено міжрегіональні зіставлення по окремих показниках соціально-економічного становища областей України.
2	Черкащина у цифрах – 2014	Містить інформацію щодо основних показників соціально-економічного становища області за 2014 рік у порівнянні з попередніми роками. Інформацію в основному розподілено за основними видами економічної або промислової діяльності (відповідно до Класифікації видів економічної діяльності ДК 009:2010), видами продукції, а також організаційно-правовими формами господарювання.
3	Соціально-економічний паспорт району (міста)	Містить загальні відомості про район (місто), основні показники соціально-економічного становища у динаміці за 2000–2014 роки. Наведено інформацію щодо території та навколишнього середовища, кількість об'єднань громадян, статистичні показники щодо населення та його доходів, ринку праці, житла і комунальної інфраструктури, підприємницької діяльності, місцевих бюджетів, матеріальних та енергетичних ресурсів, інвестицій, роботи промисловості та сільського господарства, будівельної діяльності, торгівлі, послуг, інноваційної діяльності, транспорту та зв'язку, освіти, культури та відпочинку, соціального захисту, правопорушень.
4	Економічне та соціальне становище Черкаської області	Щомісячне видання, яке містить дані оперативної звітності про основні показники економічного та соціального розвитку області. Показники наведено як по області в цілому, так і по районах та містах обласного значення, за видами економічної діяльності та у порівнянні з попередніми періодами
II. Доповіді та статистичні збірники		
5	Про соціально-економічне становище Черкаської області	Відображає комплексний економіко-статистичний аналіз широкого кола оперативних показників розвитку області. Містить текстовий, табличний і графічний матеріали, сформований за наступними розділами: промисловість, сільське господарство, капітальні інвестиції, будівництво, транспорт і зв'язок, послуги, зовнішньоекономічна діяльність, наукова та науково-технічна діяльність, внутрішня торгівля, ціни і тарифи, фінанси підприємств, доходи населення, ринок праці, демографічна та криминогенна ситуації.
6	Про соціально-економічне становище м. Черкаси	Висвітлює оперативні показники соціально-економічного розвитку міста. Містить текстовий, табличний і графічний матеріали, сформований за наступними розділами: промисловість, капітальні інвестиції, будівництво, транспорт і зв'язок, послуги, зовнішньоекономічна діяльність, наукова та науково-технічна діяльність, внутрішня торгівля, фінанси підприємств, доходи населення, ринок праці, демографічна та криминогенна ситуації.

Для обрання оптимальних шляхів підвищення показників конкурентоспроможності можуть бути використані результати оцінки конкурентоспроможності вітчизняних туристичних послуг. Здебільшого це стосується міжнародного туристичного ринку. Для усіх напрямів створення та просування конкурентоспроможного туристичного продукту необхідно також враховувати ефективність реклами, торговельно-політичні відносини між країнами та ряд інших факторів, що впливають на збут туристичних послуг. Існує думка, що динаміка обсягу реалізації послуг на туристичному ринку може бути пропорційною до витрат на маркетинг. Ефективне використання інформаційних статистичних даних про соціально-економічний, демографічний, екологічний стан окремих територій та країн світу, розвитку громадянського суспільства, галузей діяльності, історії та культури створює реальні умови для визначення стратегії їх розвитку. Нижче наведено приклад розробки та застосування для аналізу туристичної діяльності ряду статистичних інформативних документів у Черкаській області, зокрема соціально-економічного спрямування (табл. 4).

Серед інформативних документів, де розміщені статистичні дані стосовно соціально-економічного розвитку Черкащини та які доцільно аналізувати для визначення стратегічних планів господарюючих суб'єктів, можна зазначити також статистичні бюлетені, буклети, експрес-випуски. Так, наприклад, «Статистичний бюлетень «Витрати і ресурси домо-

господарств Черкаської області» містить щоквартальні підсумки вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, наводить інформацію щодо життєвого рівня населення області, його характеристики за структурою доходів, ресурсів та витрат, а також дані щодо споживання продовольчих, непродовольчих товарів і послуг. Наведена інформація про оплату праці, соціальний захист населення, індекси споживчих цін (тарифів) на товари народного споживання та послуги для населення дає можливість здійснювати аналіз потенційної можливості домогосподарств витратити кошти на потреби соціального, культурно-оздоровчого характеру, бути потенційними споживачами туристичних послуг. У той же час туристичні фірми мають можливість оцінювати трудові ресурси в області, перспективи розвитку сфери послуг тощо. «Статистичний бюлетень «Самооцінка домогосподарствами Черкаської області рівня своїх доходів» (за матеріалами вибіркового обстеження)» містить підсумки опитування домогосподарств щодо суб'єктивного визначення рівня достатності їх доходів для задоволення основних потреб, інформацію щодо соціальної самоідентифікації домогосподарств (заможні, представники середнього класу, небідні, але ще не представники середнього класу, бідні), щодо обмежень споживчих можливостей домогосподарств через нестачу коштів, щодо найбільш значущих для домогосподарств суспільних та особистих цінностей, оцінки домогосподарствами зміни їхнього матеріального стану у 2014 році, очікування сто-

Закінчення таблиці 4

III. Регіональна статистика, статистичні збірники.		
7	Регіональний розвиток Черкаської області	У збірнику публікуються дані про соціально-економічний стан районів і міст обласного підпорядкування області у 2014 р. порівняно з попередніми роками. Наведені дані щодо території, кількості суб'єктів ЄДРПОУ, основних показників, що характеризують діяльність економіки районів та стан демографічної ситуації, охорони здоров'я, освіти, культури та іншу тематичну інформацію. Показники розвитку економіки районів і міст наведені за основними видами економічної діяльності відповідно до Класифікації видів економічної діяльності ДК 009:2010. До розділів надані методологічні пояснення.
8	Валовий регіональний продукт Черкаської області за 2013 рік	В збірнику наведено дані щодо обсягів створеного в області валового регіонального продукту за 2004–2013 роки та валової доданої вартості за видами економічної діяльності за 2013 рік. Вміщено інформацію щодо структури та динаміки випуску товарів і послуг та валової доданої вартості області та внесок області в загальні обсяги по регіонах України. Наведено методологічні пояснення. В розділі «Міжобласні порівняння» використані дані статистичного збірника Держстату «Валовий регіональний продукт за 2013 рік».
IV. Експрес-випуски		
9	Експрес-випуск	Валовий регіональний продукт Черкаської області за 2013 рік
10	Експрес-випуск	Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту та валової доданої вартості за видами економічної діяльності Черкаської області за 2014 рік
11.	Експрес-випуск	Доходи та витрати населення Черкаської області за 2013 рік
12.	Експрес-випуск	Доходи та витрати населення Черкаської області за 2014 рік
V. Демографічна та соціальна статистика. Доходи та умови життя. Статистичні збірники.		
13.	Витрати і ресурси домогосподарств Черкаської області	Містить інформацію за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств щодо життєвого рівня населення області, його характеристики за структурою доходів та витрат, дані щодо споживання продовольчих, непродовольчих товарів та послуг залежно від рівня матеріальної забезпеченості домогосподарств; показники диференціації населення за рівнем матеріального добробуту. Надано методологічні пояснення, визначення основних понять і термінів. Більшість показників наведено за 2008–2013 рр. Наведена інформація про стан ринку праці, соціальний захист населення, індекси споживчих цін (тарифів) на товари народного споживання та послуги для населення, роздрібний товарообіг.
14.	Соціально-демографічні характеристики домогосподарств Черкаської області	Містить інформацію щодо складу та типів домогосподарств (за місцем проживання, за наявністю та кількістю дітей, дорослих осіб у складі домогосподарств, за наявністю та кількістю працюючих осіб тощо), їх житлових умов, наявності та використання земельних ділянок, худоби, птиці та бджіл, а також щодо рівня освіти та статусу зайнятості членів домогосподарств та їхні антропометричні дані. Збірник також містить підсумки опитування щодо ступеня задоволення домогосподарств своїми житловими умовами. Надано методологічні пояснення, визначення основних понять і термінів. Більшість показників наведено за 2010–2015 рр. Інформація отримана за даними матеріалів вибіркового обстеження.

совно перспектив зміни свого економічного стану та економіки країни в цілому у 2015 році. Для визначення потенційного споживчого попиту на певний туристичний продукт актуальним є застосування маркетингового дослідження туристичного ринку (табл. 5-6). З цією метою залучають до здійснення цих досліджень економістів, менеджерів, соціологів, маркетологів та інших спеціалістів у галузі туризму. На прикладі Черкаської області можна дослідити динаміку туристичних потоків (табл. 7-8).

Таблиця 5

Основні фактори туристичного попиту

Туристичний попит	
Сімейні фактори	Суспільні фактори
1. дохід	1. економічні
2. структура сім'ї	2. екологічні
3. вік	3. соціальні
4. професія	

Таблиця 6

Цілі ціноутворення та фактори встановлення цін туристичними фірмами

Пор. №	Цілі ціноутворення	Пор. №	Фактори встановлення цін
1	виживання	1	співвідношення попиту й пропозиції
2	максимізація поточного прибутку	2	ціни конкурентів
3	лідер на ринку	3	платоспроможність споживачів
		4	інтереси, уподобання споживачів
		5	політична ситуація в країні

Кількість підприємств готельного господарства по Черкаській області станом на 01.01.2014 р. становить 75 одиниць, з них готелей – 53; гуртожитків для приїжджих – 22 [6]. Кількість громадян, які були обслужені в готелях та інших місцях для короткотермінового проживання (дані по громадянам України та іноземцями) в період з 2008 по 2013 роки, у порівнянні з 2008 р. дещо зменшилась (у 2008 р. – 105,7 тис. осіб; у 2013 р. – 96,7 тис. осіб). Протягом досліджуваного періоду найменша кількість обслужених громадян мала місце у 2010 р. (62,7 тис. осіб).

Досліджуючи фактори сприяння створенню привабливого конкурентоспроможного туристичного продукту, доцільно враховувати соціальне оточення потенційного туриста, що діє на індивіда не лише без-

посередньо, прикладами, поведінкою, міркуваннями окремих людей, груп, а й через книги, засоби масової комунікації, встановлені в суспільстві закони, правила, норми, моральні цінності. Водночас соціальне середовище – це також і предмети праці, культури, науки, які протягом життя супроводжують людину та є її неодмінними атрибутами. Різні складові соціуму нерівноцінні й мають неоднаковий вплив на індивіда в різні періоди його становлення. З одного боку, тут велике значення відіграють особливі вікові періоди в житті людини, а з іншого – різні економічні, політичні, релігійні, побутові, соціокультурні, соціально-психологічні умови та катаклізми суспільства, дія стабілізаційних і деструктивних чинників у ньому.

Висновки з проведеного дослідження. На основі викладеного можливо зробити висновки, що оцінка конкурентоспроможності туристичного продукту та окремих видів туристичних послуг може ґрунтуватися на порівнянні характеристик споживчої цінності та вартості послуг з конкретною потребою в них. Для об'єктивної оцінки варто використовувати критерії, якими оперує споживач, тобто, насамперед, варто визначити номенклатуру параметрів, що підлягають аналізу та є істотними з точки зору споживача. При цьому доцільно застосовувати методи експрес-опитування, анкетування, дослідження еластичності попиту під впливом різних факторів. Крім того, мають аналізуватися витрати споживачів на задоволення потреб, тобто ціни на послуги. Оцінка конкурентоспроможності туристичного продукту та окремих видів цих послуг може ґрунтуватися на порівнянні питомого ефекту від їх надання з питомим корисним ефектом від реалізації саме того продукту чи послуги, що відповідає всім параметрам споживчої цінності та суспільно-необхідної вартості, тобто є зразком-аналогом стандартизованого продукту.

Отже, створення системи цінностей можна вважати визначальною функцією туристичного підприємства з точки зору його конкурентоспроможності як на вітчизняному, так і на міжнародному туристичному ринку. На підставі оцінювальних показників «параметричного» методу диференційованих і комплексних оцінок доречно зробити висновок про можливість суттєвої відмінності щодо застосування критеріїв оцінювання якості послуг і факторів створення певного турпродукту. Серед головних параметрів оцінки якості та споживчої цінності туристичних послуг – показники, що визначають технічну функціональну та етичну якість окремих видів послуг і комплексного турпродукту й показники їхньої суспільно-необхідної вартості. Виходячи з цього, конку-

Таблиця 7

Загальна кількість туристів на Черкащині з 2008 по 2013 рр.

Кількість туристів	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
	43049	31702	36289	11375	12260	15984

Таблиця 8

Кількість внутрішніх туристів, громадян України, які виїжджали за кордон та іноземних туристів на Черкащині в період з 2008 по 2013 роки

Кількість внутрішніх туристів	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
	31477	24319	27317	4296	3670	5522
Туристи – громадяни України, які виїжджали за кордон	10619	6942	8260	7066	8556	10451
Іноземні туристи	953	441	712	13	34	11

рентоспроможність туристичного підприємства може оцінюватись шляхом порівняння найважливіших критеріїв, що узагальнюють результати роботи підприємства з точки зору створення системи цінностей, урахування основних факторів впливу на створення привабливого турпродукту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Фактори низької туристичної конкурентоспроможності України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : pauka.kushnir.mk.ua/?p=58439.
2. Дашкова Т.Л. Маркетинг в туристическом бизнесе : учебное пособие / Т.Л. Дашкова. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010. – 72 с.
3. Конкурентоспособность туристических услуг. Проблемы и способы оценки / Горбунов Н.П., Яценко О.Н., Небога И.А. // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2013. – № 53(1026). – С. 35-43.
4. Гринько Т.В. (про напрямки підвищення конкурентоспроможності підприємств галузі міжнародного туризму в Україні) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201264/grinko.html>.
5. Каталог статистичних публікацій у 2015 році / Головне управління статистики у Черкаській області, Державна служба статистики України : 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2015/katal_15.pdf.
6. Черкаська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck-oda.gov.ua/?article=185>.

УДК 658.8:684

Блажей І.О.

*аспірант кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу
Тернопільського національного економічного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕБЛЕВОГО БРЕНДУ НА УКРАЇНСЬКОМУ РИНКУ

Стаття присвячена проблемам формування бренду на українському меблевому ринку. Розглянуто особливості створення та управління меблевим брендом згідно з українськими реаліями. Розроблено пропозиції щодо створення та подальшого просування меблевого бренду. Запропоновані показники бренду, що характеризують його ефективність.

Ключові слова: бренд, маркетингові заходи, асортимент, свідомість, позиціонування, конкурентні переваги.

Блажей И.О. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕБЕЛЬНОГО БРЕНДА НА УКРАИНСКОМ РЫНКЕ

Статья посвящена проблемам формирования бренда на украинском мебельном рынке. Рассмотрены особенности создания и управления мебельным брендом согласно с украинскими реалиями. Разработаны предложения по поводу создания и дальнейшего продвижения мебельного бренда. Предложены характеристики бренда, которые характеризуют его эффективность.

Ключевые слова: бренд, маркетинговые мероприятия, ассортимент, сознание, позиционирование, конкурентные преимущества.

Blazhey I.O. FEATURES OF FURNITURE BRANDS FORMATION IN UKRAINIAN MARKET

The article investigates problems of a brand formation in the Ukrainian furniture market. Features of the creation and management of a furniture brand according to Ukrainian realities have been considered in detail. Proposals for the creation and further promotion of furniture brand have been suggested. Brand indicators characterizing its effectiveness have been proposed.

Keywords: brand, marketing activities, assortment, consciousness, positioning, competitive advantage.

Постановка проблеми. Наразі економічна ситуація в Україні характеризується загостренням ринкової конкуренції. Меблева промисловість не стала виключенням. На ринку з'являється все більше зарубіжних компаній, які витісняють національного виробника, пропонуючи товари належної якості за доступною ціною. Тому українським підприємствам необхідно шукати нові можливості утримання власних позицій.

Привабливим інструментом залучення нових споживачів виглядає брендинг. І справді, компанія з успішним брендом міцно тримається на обраному цільовому сегменті, має значну кількість лояльних клієнтів та власний, неповторний імідж. Проте керівники підприємств часто сприймають бренд розрізнено, як хороший неймінг або ж створення вражаючого логотипу, тоді як брендинг має розглядатися як комплексна стратегія виведення компанії на новий рівень виробництва, збуту, обслуговування.

Чітка позиція щодо обраного позиціонування послужить чудовим стартом для успішного бренду. У свідомості споживача має скластися цілісний образ обраного продукту, який може вдосконалюватися, але не змінюватися зовсім у протилежний бік.

Нині в Україні практично немає чітко виражених меблевих брендів серед національних виробників. Побудова бренду – складний процес, що потребує значних витрат часу та коштів. А так як робота проводиться в основному зі свідомістю споживача, важко наперед визначити результат.

Окрім того, існує низка особливостей, характерних саме для українського меблевого ринку, які обов'язково необхідно враховувати. Більшість стратегій позиціонування бренду, які успішно працюють в європейських країнах, в Україні можуть не принести результату або ж навіть зашкодити. Керівники підприємств мають усвідомлювати, що шлях до ефективного бренду може бути довготривалим, а розпочинати його необхідно перш за все із вдосконалень усередині компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню поняття «бренд» присвячено чимало наукових робіт, а саме робіт відомих зарубіжних вчених Ф. Котлера, Д. Аакера, С. Девіса, С. Сомерсбі, А. Байєла. Серед вітчизняних дослідників доцільно виділити О. Зозульова, Л. Балабанову, С. Гаркавенко, М. Купчинського. У своїх працях вони роз-

глянули сутність та методи формування бренду, основні принципи управління брендом, у тому числі на українському та міжнародному ринках. Результати зарубіжних досліджень українські науковці намагаються проаналізувати та адаптувати до вітчизняного ринку.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у визначенні основних особливостей українського меблевого ринку, які будуть мати суттєвий вплив на формування бренду компанії чи товару.

Метою статті є створення рекомендацій щодо формування та подальшого управління брендом згідно з реаліями українського меблевого ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних ринкових умовах, коли коло конкурентів, що пропонують аналогічні товари, постійно розширюється, традиційна концепція виробництва стає не актуальною. Вдосконалене виробництво чи висока якість відступають на задній план, якщо продукту не властиві індивідуальність та креативність. Меблева промисловість не стала виключенням – усе частіше споживачі віддають перевагу не масовому виробництву за нижчою ціною, а оригінальним товарам, що здатні підкреслити особистість покупця. Тому на перший план виходить створення та ефективне управління брендом підприємства.

Розглянемо детальніше поняття «бренд». Американська асоціація маркетингу визначає бренд як ім'я, термін, знак, символ, дизайн або комбінацію усього цього, призначених для ідентифікації товарів або послуг одного продавця або групи продавців, а також для відмінності товарів чи послуг від товарів або послуг конкурентів [1, с. 74]. Саме це визначення традиційно використовується у більшості країн для передачі сутності бренду як засобу ідентифікації та диференціації. Згідно з Дж. Грегорі, «бренд – це не річ, продукт, компанія або організація ... – це ментальні конструкції» [2], тобто Грегорі розглядає бренд у першу чергу як засіб впливу на свідомість споживача, що базується на досвіді та сприйнятті. Компанія Interbrand розглядає бренд як «суму всіх явних та неявних характеристик, що роблять пропозицію унікальною» [3].

Енциклопедія сучасної України [4] визначає бренд як усвідомлені асоціації та емоції, що виникають у людини при сприйнятті певного слова чи образу, формують її звички та спосіб життя. У конкретному розумінні бренд – сукупність іміджевих, експлуатаційних, технічних та інших характеристик товару, що виражається в торговій марці; свідомо та посилено нав'язується для просування його на ринку. За твердженням О. Зозульова та Ю. Несторової [5, с. 4], бренд розглядається як центр синергетичного посилення конкурентних позицій компанії на ринку в сучасних умовах.

Всього існують десятки визначень бренду, проте більшість із них сходяться на тому, що справжній бренд, окрім своїх функціональних якостей, тісно пов'язаний з особистістю цільового споживача, з його соціальними особливостями. Бренд – це не лише логотип та фірмовий стиль, а певна емоція, пов'язана з продуктом, в цьому і полягає основна відмінність бренду від звичайної торгової марки. Таку емоцію досить складно описати, тому що в кожному конкретному випадку вона відрізняється.

Бренд постає саме тим засобом ідентифікації, що дозволяє підприємству виокремитися у свідомості споживачів поміж конкурентів. Грамотне управління брендом призводить до закріплення обраної концеп-

ції в свідомості споживача, а значить у подальшому впливає і на прийняття рішення споживачами при купівлі товару.

На українському меблевому ринку практично відсутні справді унікальні бренди – в своїй більшості це торгові марки лише з деякими елементами бренду. В основному така ситуація пов'язана з невибагливістю споживачів «середнього» та «економ» сегментів. Розробки виникають від можливостей та технологій підприємства, а не від побажань клієнтів, тоді, відповідно, на ринку пропонують просто певний товар, а не дизайнерське рішення для житлового простору.

Розглянемо на прикладі відношення до споживачів всесвітньовідомого європейського мебельного бренду ІКЕА у порівнянні з українськими підприємствами. Приходячи в фірмовий салон ІКЕА з бажанням придбати певний товар, споживач отримує детальну консультацію, де йому запропонують індивідуальне рішення для житлового простору, підберуть не просто меблевий гарнітур, а дизайнерське оформлення, включаючи супутні товари (наприклад, елементи декору).

В той же час у меблевих салонах українських виробників ми спостерігаємо діаметрально протилежну ситуацію – продавцеві важливо продати якомога більшу кількість одиниць власного товару, не залежно від того, наскільки він підходить споживачу. На перше місце виходить не задоволення потреб, а отримання прибутку. Така стратегія була достатньо дієвою у 90-х рр. минулого століття, тому виробникам, пік обігу яких припав саме на той час, сьогодні важко перебудувати власну систему виробництва та продаж, а ще важче – переосмислити необхідність такої перебудови. А необхідність є просто колосальною – зарубіжні виробники витісняють місцевих по всіх показниках: ціна, якість, дизайн, обслуговування.

Тому формування українського меблевого бренду необхідно розпочинати не з виділення коштів на просування та рекламу, а зі зміни мети та цінностей в свідомості виробника чи ритейлера. Відношення до клієнта як «я хочу продати вам ці меблі» повинне змінитися на «я хочу найкращим чином облаштувати ваш житловий простір».

Меблі купуються порівняно не часто, процес вибору може бути довготривалим. Компаніям, які хочуть просувати власний меблевий бренд, особливо увагу необхідно приділити обслуговуванню. Якщо на ринках товарів масового споживання основні рекламні зусилля сконцентровані на приверненні уваги до товару, то на меблевому ринку потрібно дотримуватися іншого принципу – концентрації на моменті вибору. Вибір меблів має асоціюватися у клієнта з позитивним, приємним проведенням часу, про що він надалі обов'язково захоче розповісти рідним та друзям. Чим приємніші емоції споживач відчуватиме під час купівлі, тим більша імовірність, що надалі він їх асоціюватиме з відповідним брендом та при потребі забажає отримати їх знову. Не варто також забувати про незначні, на перший погляд, моменти: витримані у певному стилі каталоги, веселі акції, невеликі подарунки після купівлі – позитивні емоції мають властивість довго зберігатися в пам'яті.

Створення бренду – складний процес, що складається з багатьох етапів, які особливо важливо узгодити між собою, а не зосереджуватися на одному, забуваючи про першочергову поставлену ціль. Поряд з грамотним використанням бюджету на рекламу та маркетингові заходи завжди повинна знаходитися турбота про клієнта, дослухання до його ідей, побажань та зауважень [6, с. 43].

Меблева галузь доволі специфічна – вона відноситься і до виробництва, і до сфери послуг. На думку ринкових експертів, одною з основних помилок вітчизняних компаній є розфокусування асортименту, цільових груп. Виробники хочуть досягнути якомога ширший сегмент і, як наслідок, не можуть закріпитися у жодному. З точки зору брендингу, це цілком неправильно.

Багато українських меблевих компаній стверджують, що володіють абсолютно успішним брендом. Проте, заглиблюючись у суть такого «бренду», за основу беруться всім відомі характеристики: хороша якість та доступна ціна. Без сумніву, в посиленому конкурентному середовищі вони перестають бути явними перевагами, та зовсім очевидно, що цього недостатньо для формування стійкого бренду. Саме у такому разі доцільно використовувати емоційний зв'язок між продуктом/компанією та споживачем.

В ідеалі покупка брендового товару має бути доведена до автоматизму. На меблевому ринку, звичайно, цього досягнути важко, тому що сам процес вибору тривалий. Але меблевий бренд може суттєво звузити вибір. У свідомості споживача присутній список брендів товарів, про які він чув або користувався ними. Основне завдання спеціаліста з брендингу – зробити так, щоб потрібна компанія потрапила у цей список за допомогою образу, асоціацій тощо, що, у свою чергу, не можливо без чіткого асортименту.

Підприємству варто починати роботу над брендом тільки у тому разі, коли усунені недоліки всередині підприємства, у бізнес-середовищі та в середовищі кінцевого споживача. Відповідно, така робота потребує постійного, планомірного аналізу, визначення конкретних цілей, завдань та проблемних питань.

Бренд має виступати як кінцевий результат злагоженої роботи усього механізму підприємства. Рішення створити бренд як «порятунок» при падінні показників збуту лише погіршить ситуацію, якщо першочергові заходи задіяні не будуть.

Меблевий бізнес необхідно сприймати не просто як виробництво меблів, а як забезпечення меблями споживачів для створення максимального комфорту. Споживачі, у свою чергу, лояльно ставитимуться до того бренду, який викликає у них приємні асоціації, пов'язані з минулим досвідом купівлі, обслуговуванням, доречною та креативною рекламою, відзивами про продукт.

Ефективний бренд характеризується такими показниками [7]:

1) рівень знання бренду – відсоток цільової аудиторії, яка може згадати бренд. Цей показник широко використовується для вимірювання ефективності маркетингових комунікацій. Рівень знання бренду буває двох типів: вимірювана без підказок – коли респондент сам згадує бренд, так і підказана – коли бренд упізнається серед інших зі списку [8, с. 148];

2) рівень лояльності – прихильність покупців до торгової марки, мотивована міцно вкоріненою звичкою купляти один і той самий продукт, несприйнятливості до ціни товару, відхилення альтернатив [9, с. 242];

3) набір іміджевих характеристик, покликаних виділити організацію чи людину серед загальної маси своїх конкурентів у спільному інформаційно-комунікативному просторі. Виділивши іміджеві характеристики, необхідно здійснити їх пріоритизацію, тобто виділити найбільш важливі та суттєві, орієнтовані на відповідні цільові групи суспільства [10].

Саме ці показники відрізняють торгову марку від бренду. Справжній бренд буде мати високий рівень знання та лояльності, завдяки унікальним іміджевим характеристикам. Від результатів аналізу даних показників залежатиме подальша робота з управління та вдосконалення вже існуючого бренду або ж такого, що розвивається.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна зробити висновки, що українським меблевим виробникам необхідно переглянути власні стратегії утримання конкурентних позицій, з огляду на те, що традиційна конкуренція за показниками «ціна-якість» стає все менш ефективною.

Компаніям, які хочуть створити впізнаваний меблевий бренд, потрібно перш за все удосконалити всю систему управління виробництвом, розпочинаючи з технології виготовлення та розробки асортименту і завершуючи маркетинговими комунікаціями та обслуговуванням. Без комплексної роботи над усіма підрозділами для створення цілісного образу, підприємство не може позиціонувати себе як бренд. У свідомості споживачів існуюватимуть розрізнені асоціації, а значить не буде дотримана першочергова ціль брендингу.

Навіть успішна торгова марка ще не є брендом. Використовуючи вищенаведені показники, а саме рівень знання бренду, рівень лояльності до нього та іміджеві характеристики можна оцінити ефективність реалізованої стратегії брендингу та, при потребі, провести її корекцію.

Бренд має бути невід'ємним атрибутом компанії, тим символом, що найкраще та найповніше її характеризує. Клієнт, що здійснює купівлю брендового товару, обирає не стільки функціональні характеристики чи прийнятну ціну, скільки відповідні емоції, почуття задоволення від співпраці з конкретною компанією, залучення до неповторного та оригінального світу бренду.

Українські меблеві компанії, що бажають розвинути власний бренд, мають брати до уваги зарубіжний досвід, коригуючи його до умов саме українського ринку. Таким чином, можна створити справді особливий продукт, з унікальними властивостями та оригінальною ідеєю, що стане орієнтиром для споживача в великій кількості однотипних товарів. Звичайно, необхідно розуміти, що така мета вимагає відповідних витрат, проте вони будуть цілком виправдані, якщо робота з брендом проводитиметься планомірно, систематично та відповідатиме поставленим цілям.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є поглиблене вивчення особливостей формування та управління брендом на українському меблевому ринку та подальше формування практичних рекомендацій для національних виробників, що бажають закріпити власні позиції у складному конкурентному середовищі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Маркетинг и управление брендом [Дайджест Маккинси]. – М. : Альпина Бизнес Бук, 2007. – 174 с.
2. Голубков Е.П. О некоторых понятиях и терминологии маркетинга / Е. Голубков // Маркетинг в России и за рубежом. – 2003. – № 5.
3. Голубков Е.П. Еще раз о понятии «Бренд» / Е. Голубков // Маркетинг в России и за рубежом. – 2006. – № 2.
4. Енциклопедія Сучасної України. – Т. 3. – К. : Національна Академія наук України, 2004. – 442 с.
5. Зозульов О., Несторова Ю. Бренд як нематеріальний актив у постіндустріальному суспільстві / О. Зозульов // Економіка України. – 2008. – 3. – С. 4-11.

6. Купчинська М., Орлов В. Що бренд прийдешній нам готує? / М. Купчинська, В. Орлов // Маркетинг в Україні. – 2004. – № 5. – С. 41-43.
7. Надеин А. Продажа готовых имен: заниматься этим или нет? / А. Надеин // Рекламные идеи. – 2003. – № 3.
8. Багиев Г.Л., Козейчук Д.А. Оценка стоимости бренда в контексте лояльности потребителей // Бренд-менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 146-154.
9. Приудзе А.Г. Подходы к оценке лояльности в рамках маркетинга взаимодействия // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 2(30). – С. 239-243.
10. Окольнішнікова Ю. К вопросу о методике оценки эффективности брендинга и расчета уровня вовлеченности покупателей в бренд // Интернет-журнал «Экономические исследования». – № 1. – 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.erce.ru/internet-magazine/magazine/19/312/>.

УДК 331.108.26

Бодарецька О.М.

*аспірант кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності
Національного університету «Львівська політехніка»*

СТРАТЕГІЧНИЙ ВИМІР ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ HR-ПІДРОЗДІЛУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ У МОТИВУВАННІ

У статті удосконалено модель формування ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу, яка на відміну від існуючих розробок враховує стратегічні карти цілей машинобудівного підприємства і передбачає реалізацію низки послідовних етапів. Доведено, що ключові показники HR-підрозділу у сфері формування і впровадження технологій мотивування персоналу повинні мати стратегічний вираз, тобто орієнтуватись на стратегічну перспективу. Обґрунтовано важливість стратегічного мислення HR-підрозділу підприємств машинобудування. Охарактеризовано основні етапи моделі формування ключових показників такого підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу. Висвітлено необхідні основні передумови впровадження ефективної моделі формування ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу.

Ключові слова: ключові показники ефективності, машинобудування, мотивування, HR-підрозділ, стратегія.

Бодарецкая О.Н. СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ КЛЮЧЕВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ HR-ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В МОТИВАЦИИ

В статье усовершенствована модель формирования ключевых показателей HR-подразделения в сфере внедрения технологий мотивации персонала, которая в отличие от существующих разработок учитывает стратегические карты целей машиностроительного предприятия и предусматривает реализацию ряда последовательных этапов. Доказано, что ключевые показатели HR-подразделения в сфере формирования и внедрения технологий мотивации персонала должны иметь стратегическое выражение, то есть ориентироваться на стратегическую перспективу. Обоснована важность стратегического мышления HR-подразделения предприятий машиностроения. Охарактеризованы основные этапы модели формирования ключевых показателей такого подразделения в сфере внедрения технологий мотивации персонала. Освещены необходимые основные предпосылки внедрения эффективной модели формирования ключевых показателей HR-подразделения в сфере внедрения технологий мотивации персонала.

Ключевые слова: ключевые показатели эффективности, машиностроение, мотивация, HR-подразделение, стратегия.

Bodaretska O.M. STRATEGIC DIMENSION OF FORMATION OF KEY MOTIVATION EFFECTIVENESS INDICATORS IN MACHINE BUILDING ENTERPRISES' HR SUBDIVISION

The article improves model of formation of key HR subdivision effectiveness indicators in motivational sphere, which, unlike the existing researches, takes into account the strategic goal maps of a machine building enterprise and involves implementation of the some stages. The article proves that the key HR subdivision indicators in the formation and implementation of staff motivation techniques should have a strategic expression, that is, be strategic perspective-oriented. It puts the idea of importance of strategic thinking in machine building enterprises' HR subdivisions; characterizes the basic stages of model formation of key indicators of such subdivision in the implementation of staff motivation techniques; elucidates basic necessary conditions for implementing the effective model of key HR subdivision indicators in the implementation of staff motivation techniques.

Keywords: key performance indicators, engineering, motivation, HR subdivision, strategy.

Постановка проблеми. Практикою управління персоналом на успішних машинобудівних підприємствах доведено, що не тільки компанія повинна мати стратегічне бачення розвитку, але й HR-підрозділ повинен мислити стратегічно. Зокрема, як визначено у роботі [9, с. 56], стратегічне мислення – це ключова компетенція HR-директора. Відтак, ця теза є важливою і під час формування та впровадження інноваційних технологій мотивування персоналу: щоб забезпечити ефективність цих процесів, слід діяти, як стратег, і бути для ТОП-менеджменту машинобудівного підприємства стратегічним партнером, а не лише виконавцем, що відповідає за тактичні результати.

Відтак, перед HR-підрозділом постає важливе завдання: мислити і діяти стратегічно, у т. ч. і під час формування і впровадження інноваційних технологій мотивування персоналу. Впровадити такі технології мотивування, які допоможуть досягти стратегії машинобудівного підприємства, – це одне із основних завдань HR-фахівців.

Завдяки стратегічному мисленню HR-підрозділ не тільки матиме змогу здійснювати планування інноваційних технологій мотивування персоналу на машинобудівних підприємствах, але й планувати свої дії у цій сфері, а також формувати відповідні КРІ й оцінювати успішність їхнього досягнення. Від-

так, важливе завдання сьогодення – побудова ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу, які враховуватимуть стратегічні карти цілей машинобудівного підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд й узагальнення літературних джерел дає змогу стверджувати, що взаємозв'язок стратегічного управління із технологіями мотивування уже розглядався у літературних джерелах, про що свідчать праці А. Воронова та Н. Молочникова [1], В. Данюк та О. Чернушкіна [2], Г. Завіновської [4], В. Кабанова [5], С. Лучаїнова [7], Ж. Трачума [10], І. Швець та С. Позднякова [11] та багатьох інших. Попри те, цей взаємозв'язок розглядається здебільшого в площині добору відповідних методів мотивування залежно від параметрів тієї чи іншої управлінської технології, на підставі якої формуються стратегії функціонування і розвитку. Разом з тим не менш важливе завдання – формування ключових показників (КРІ) HR-підрозділу у сфері формування і впровадження технологій мотивування персоналу з урахуванням стратегічного бачення розвитку машинобудівного підприємства. Слід зауважити, що навіть якщо в межах зазначених управлінських технологій і розглядалися різноманітні КРІ, то здебільшого з позиції формування критеріїв та оцінювання результативності діяльності персоналу. Побудова ж зазначеної моделі формування ключових показників HR-підрозділу у сфері технологій мотивування персоналу дає змогу фактично здійснити стратегічне планування заходів, які повинен зробити такий підрозділ з урахуванням стратегічних карт цілей машинобудівного підприємства у розрізі системи збалансованих показників (фінансів, клієнтів і продуктів, процесів та персоналу і ресурсів).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Удосконалити модель формування ключових показників HR-підрозділу у сфері формування і впровадження технологій мотивування персоналу, яка на відміну від існуючих розробок враховуватиме стратегічні карти цілей машинобудівного підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першочерговим кроком на шляху дієвого формування ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу зі стратегічної позиції має бути наявність стратегії діяльності машинобудівного підприємства та чітке розуміння її змісту. Тільки після цього можна переходити до наступних етапів.

Важливе завдання у межах моделі формування ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу – створення робочої групи у формі тимчасового комітету. Таким чином, має бути сформована команда, яка реалізовуватиме усі подальші етапи. У її склад, як свідчить досвід успішних підприємств, повинні входити не тільки представники ТОП-менеджменту машинобудівних підприємств (які здебільшого відповідають за стратегічний розвиток компанії), але й фахівці управлінського та навіть і технічного рівнів управління. Очевидно, що робоча команда повинна обов'язково включати також директора з персоналу чи іншого керівника відповідного підрозділу. Взагалі, слід наголосити на важливості колективності під час формування ключових показників HR-підрозділу у сфері формування і впровадження технологій мотивування персоналу на підприємствах машинобудування. Разом тим, на цьому етапі слід також визначитись і сформувати план роботи, вста-

новити терміни, а також визначити відповідальних виконавців окремих робіт.

Наступний етап пропонованої моделі формування ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу – це формування усього необхідного інформаційного масиву для реалізації подальших етапів. Важливо, щоб у розпорядженні робочої групи була якісна, повна та достовірна формалізована інформація. Від цього багато в чому буде залежати обґрунтованість й актуальність сформованих висновків за результатами реалізації проекту та прийняття відповідних управлінських рішень.

Специфіка реалізації цього етапу пов'язана також із тим, що ключові показники HR-підрозділу у сфері формування і впровадження технологій мотивування персоналу повинні мати стратегічний вираз, тобто орієнтуватись на стратегічну перспективу. Відтак, необхідне в тому числі й інформаційне забезпечення не тільки про сьогодення чи найближче майбутнє, але й інформація про майбутні в часовому інтервалі умови функціонування машинобудівного підприємства. Як свідчить досвід успішних компаній, а також огляд й узагальнення літературних джерел, понад 70% успіху реалізації будь-яких проектів залежить в першу чергу від оперативної та достовірної інформації.

Інший етап пропонованої моделі формування ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу – це вивчення й структуризація візії, стратегії, місії та цілей. Робочій групі слід з'ясувати не просто факт наявності стратегічного бачення розвитку машинобудівного підприємства, але і його актуальність, зрозумілість усім працівникам на кожному рівні управління та відповідність вимогам часу. Стратегія підприємства машинобудування має бути успішною та ефективною, реалістичною, а також гнучкою. Стратегічні цілі повинні каскадуватись до рівня конкретних виконавців у межах керованої підсистеми. Тільки тоді, коли стратегічне бачення розвитку машинобудівного підприємства наявне й відповідає згаданим вище критеріям, можна говорити про можливість формування дієвих ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу. За інших умов продовжувати формувати зазначені КРІ просто недоцільно.

Як свідчить огляд й узагальнення літературних джерел, необхідними основними передумовами впровадження ефективної моделі формування ключових показників HR-підрозділу у сфері формування і впровадження технологій мотивування персоналу є наявність на підприємстві машинобудування дієвої системи бухгалтерсько-управлінського обліку, контролінгу, науково-методичного, кадрового, інформаційного, фінансового, матеріально-технічного та організаційного забезпечення, необхідних компетенцій членів робочої групи, а також ефективної системи їхнього мотивування.

На цьому етапі також, якщо цього немає, слід розглянути стратегічні цілі машинобудівного підприємства у розрізі проекцій збалансованої системи показників, тобто фінансів, ринку, бізнес-процесів та потенціалу, а також сформувати карту стратегії. Це допоможе на наступних етапах впровадження моделі формування ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу.

Наявність стратегічного бачення розвитку машинобудівного підприємства разом із структуризацією цілей у розрізі фінансів, ринку, бізнес-процесів та потенціалу дає змогу на наступному етапі сфор-

мувати стратегічні цілі цього суб'єкта господарювання у сфері мотивування персоналу. Як свідчить огляд й узагальнення літературних джерел, а також вивчення практики функціонування вітчизняних та іноземних компаній, найбільш доцільно на цьому етапі використовувати метод мозкового штурму для членів робочої групи, який дасть змогу генерувати зазначені стратегічні цілі. Як зазначає В.В. Нагайчук [8, с. 458], «мозковий штурм» – це «оперативний метод вирішення проблем на основі стимулювання творчої активності». Він дає змогу генерувати кожним членом команди ідеї різної цінності і важливості, які потім спільно обговорюються та виявляються пріоритетні. Сильним боком зазначеного підходу є те, що кожен учасник робочої групи (який фактично є експертом у своїй сфері), у т. ч. й HR-директор чи інші фахівці цього підрозділу, має змогу зі своєї позиції генерувати стратегічні цілі машинобудівного підприємства у сфері мотивування персоналу. Як слушно зауважує А.Ф. Кочнев [6], кількість «продукованих» цілей – це один індикатор актуальності обраної стратегії підприємством машинобудування та єдиного бачення у компанії стратегічних перетворень. Цю думку автор підтверджує тим, що у випадку належного обговорення стратегії машинобудівного підприємства ті ж самі посадові особи (або їхня частина) не будуть мати значних розбіжностей думок щодо стратегічних цілей у сфері мотивування персоналу, відтак, не витратять час і зусилля на постійні та виснажливі дебати за цією проблематикою. Як наслідок, за результатами «мозкового штурму» буде сформований широкий набір стратегічних цілей машинобудівного підприємства у сфері мотивування персоналу залежно від проекцій системи збалансованих показників. У подальшому шляхом обговорення та критичного аналізу з-поміж усіх виокремлених стратегічних цілей робоча група повинна обрати визначальні та відсіяти ті, що не відповідають визначеним вимогам. Причому важливо, щоб фахівці розглянули кожну, виокремлену на попередніх етапах, ціль. Приклади таких цілей: підвищення прибутковості HR-підрозділу, впровадження KPI, ранжування посад за допомогою грейдів, визнання HR-підрозділу бізнес-партнером інших підрозділів, впровадження збалансованого соціального пакету, підвищення рівня лояльності на підприємстві, мінімізація компресії заробітної плати тощо.

Як слушно зауважує А. Дудін [3, с. 8], якщо горизонт планування машинобудівного підприємства містить орієнтири на декілька років вперед, то накопичення й використання ресурсів здійснюється з урахуванням стратегічних цілей компанії. Якщо ж цього немає – ресурси підприємства витрачаються хаотично й варіативно, нерідко в інтересах окремих суб'єктів. Ідентифікування зазначених цілей дає змогу чітко ідентифікувати результати, яких прагне досягти підприємство машинобудування. Разом з тим доцільно звернути увагу на те, що цілі у сфері мотивування персоналу машинобудівних підприємств не повинні бути такими, що вже досягнуті, а також такими, на досягнення яких ніхто не працюватиме.

Обговорення генерованих робочою групою цілей повинно дати змогу, з урахуванням думки А. Кочнева [6], виокремити чотири їхні групи: а) цілі, які є стратегічно орієнтованими; б) цілі, що не містять вірних ініціатив; в) цілі, що належать до категорії завдань; г) цілі, що забезпечують досягнення стратегічних цілей. Очевидно, що для формування ключо-

вих показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу слід брати до уваги першу, третю і четверту групи цілей, акцентуючи все ж увагу на стратегічному блоці.

За результатами ідентифікування стратегічних цілей у сфері мотивування персоналу машинобудівних підприємств слід на наступному етапі сформулювати карту таких стратегічних цілей. Вона дасть змогу наочно представити реалізацію стратегії компанії, адже ілюструє зв'язок між стратегічними мотиваційними цілями, відтак, виконує в першу чергу комунікаційну функцію.

Як свідчить досвід успішних підприємств, розробляти карту стратегічних цілей у сфері мотивування персоналу підприємств машинобудування слід усією робочою групою та разом будувати зв'язки між цілями. Тільки тоді вона буде дійсно дієвим управлінським інструментом, зрозумілим працівникам, акціонерам, власникам, ТОП-менеджменту та партнерам машинобудівного підприємства. Разом з тим, виконання цього етапу дає змогу перейти до двох наступних, які тісно між собою пов'язані, – установлення ключових показників HR-підрозділу у сфері формування і впровадження технологій мотивування персоналу та визначення їхніх цільових значень.

Завершальними етапами запропонованої моделі мають бути робочі зустрічі із працівниками HR-підрозділу щодо обговорення їхніх KPI, затвердження таких KPI керівництвом із урахуванням внесених коригувань, а також розроблення і затвердження відповідних стратегічних заходів та їхнє впровадження.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, удосконалена модель формування ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу на відміну від існуючих розробок враховує стратегічні карти цілей машинобудівного підприємства і передбачає реалізацію таких етапів: створення робочої групи у формі тимчасового комітету; формування інформаційного масиву; вивчення й структуризація візії, стратегії, місії та цілей; формування стратегічних цілей у сфері мотивування персоналу; формування карти стратегічних мотиваційних цілей; установлення ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу; визначення цільових значень ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу; робочі зустрічі із працівниками HR-підрозділу щодо обговорення їхніх KPI; затвердження таких KPI керівництвом із урахуванням внесених коригувань; розроблення і затвердження стратегічних заходів та їхнє впровадження.

Перспективи подальших розвідок за проблемою повинні полягати у конкретизації змістового наповнення кожного етапу запропонованої моделі формування ключових показників HR-підрозділу у сфері впровадження технологій мотивування персоналу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Воронов А.А. Современные подходы к премированию менеджмента персонала промышленных организаций / А.А. Воронов, Н.Р. Молочников // Экономический вестник Ростовского государственного ун-та. – 2006. – № 4. – С. 64–67.
2. Данюк В. Формування мотиваційної політики на підприємствах машинобудування / В. Данюк, О. Чернушкіна // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 3. – С. 36–40.
3. Дудін А. Постановка целей и система планирования в компании / А. Дудин // Профессия Директор. – 2013. – № 3. – С. 6–11.
4. Завіновська Г.Т. Сучасні системи винагороди за працю /

- Г.Т. Завіновська // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – Спец. вип.: у 3 т. – Т. 2. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 185–191.
5. Кабанов В. Внедрение сбалансированной системы показателей в систему мотивации персонала промышленной организации / В. Кабанов // Управление персоналом. – 2008. – № 3(181). – С. 49–51.
  6. Кочнев А.Ф. Разработка сбалансированной системы показателей: шаг за шагом (Часть 1) / А.Ф. Кочнев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_27/article_3958/.
  7. Лучанинов С. Матричный метод измерения результативности как инструмент мотивации персонала / С. Лучанинов // Менеджер по персоналу. – 2008. – № 5. – С. 38–45.
  8. Нагайчук В.В. Застосування інтерактивних технологій навчання для викладання у вищих медичних навчальних закладах / В.В. Нагайчук // Вісник Вінницького національного медичного університету. – 2013. – № 2. – Т. 17. – С. 456–459.
  9. Проценко С. Опыт внедрения системы сбалансированных показателей / С. Проценко, К. Зажигина // Менеджер по персоналу. – 2010. – №1(2). – С. 52–61.
  10. Трачук Ж. Разработка системы стимулирования / Ж. Трачук // Менеджер по персоналу. – 2008. – № 3. – С. 18–25.
  11. Швец И.Б. Новые подходы в управлении персоналом / И.Б. Швец, С.В. Позднякова // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Управление человеческими ресурсами: государство, регион, предприятие : сб. науч. трудов. – Донецк : ИЭП НАН України, 2006. – Т. 3. – С. 67–74.

УДК 336.648

Ковальчук Н.О.

*кандидат економічних наук,
асистент кафедри фінансів*

Буковинського державного фінансово-економічного університету

Паскар М.О.

студентка

Буковинського державного фінансово-економічного університету

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИК ОЦІНКИ РІВНЯ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Стаття присвячена дослідженню методик оцінки рівня кредитоспроможності, що використовуються у вітчизняній практиці. Проаналізовано рівень кредитоспроможності на прикладі фінансово-господарської діяльності будівельного підприємства. На основі проведеного аналізу визначено переваги та недоліки існуючих методик оцінки рівня кредитоспроможності підприємств. Висвітлено основні проблеми оцінки рівня кредитоспроможності підприємств у сучасних умовах господарювання. Запропоновано напрями удосконалення визначення кредитоспроможності позичальників – юридичних осіб.

Ключові слова: позикові ресурси, кредитоспроможність, система показників В. Бівера, дискримінантний аналіз, метод коефіцієнтів.

Ковальчук Н.О., Паскар М.О. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ УРОВНЯ КРЕДИТОСПОСОБНОСТИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Статья посвящена исследованию методик оценки уровня кредитоспособности, используемых в отечественной практике. Проанализирован уровень кредитоспособности на примере финансово-хозяйственной деятельности строительного предприятия. На основе проведенного анализа определены преимущества и недостатки существующих методик оценки уровня кредитоспособности предприятий. Освещены основные проблемы оценки уровня кредитоспособности предприятий в современных условиях хозяйствования. Предложены направления совершенствования определения кредитоспособности заемщиков – юридических лиц.

Ключевые слова: заемные ресурсы, кредитоспособность, система показателей В. Бивера, дискриминантный анализ, метод коэффициентов.

Kovalchuk N.O., Paskar M.O. IMPROVED VALUATION TECHNIQUES CREDITWORTHINESS OF DOMESTIC COMPANIES

The article investigates methods of credit scoring used in domestic practice. The level of creditworthiness for example financial and economic activity of construction enterprises. Based on the analysis the advantages and disadvantages of existing methodologies to assess the creditworthiness of companies. The basic problem of assessing creditworthiness of businesses in the current economic conditions. Directions improvements determining the creditworthiness of borrowers – legal persons.

Keywords: loanable resources, creditworthiness, scorecard V. Bivera, discriminant analysis, method coefficients.

Постановка проблеми. Стан розвитку економіки України в сучасних умовах господарювання залежить від здатності банківської системи забезпечувати потреби суб'єктів господарювання у необхідних кредитних ресурсах.

Кризові явища в економіці та банківській системі країни спричинили погіршення платоспроможності суб'єктів господарської діяльності, що негативно вплинуло на погашення ними кредитів та призвело до зростання проблемної заборгованості. Все це зумовлює формування об'єктивного механізму

оцінки фінансового стану підприємств, а саме аналізу рівня їх кредитоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику щодо визначення кредитоспроможності підприємств розглядають та уточнюють низка науковців. Зокрема, А. Соколова, у статті якої розглядаються різні підходи до визначення сутності та основних елементів кредитоспроможності позичальників [1, с. 332]; О. Вовчак, яка досліджувала модернізацію оцінки кредитоспроможності позичальників банків на основі використання системи внутрішніх кредит-

них рейтингів [2, с. 11]; А. Гідулян, який досліджував актуальні питання поліпшення методики оцінки кредитоспроможності позичальників на основі рейтингових систем [3, с. 50]; О. Терещенко, який досліджував нові підходи до оцінки кредитоспроможності позичальників на основі рейтингових систем та дискримінантного аналізу [4, с. 26]. Разом з тим існує необхідність у визначенні проблемних моментів в оцінці рівня кредитоспроможності вітчизняних підприємств з метою удосконалення існуючих методик.

Постановка завдання. На сьогоднішній день не можна однозначно стверджувати, що проблема оцінки кредитоспроможності вітчизняних підприємств достатньо досліджена, оскільки і досі в теорії і практиці немає єдиного підходу до визначення системи показників, які комплексно характеризували б кредитоспроможність підприємств.

З огляду на це, стаття присвячена визначенню переваг та недоліків методик оцінки кредитоспроможності підприємств (на прикладі ТДВ «ШБУ № 60») та розробленню напрямів їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні умови господарювання, а саме нестабільність економіки, високий рівень фінансових ризиків, прострочення погашення зобов'язань вітчизняними підприємствами ставлять підвищені вимоги до об'єктивності оцінки кредитоспроможності суб'єктів господарювання. Адже аналіз рівня кредитоспроможності є одним із способів мінімізації фінансових ризиків.

Існують різні способи оцінки кредитоспроможності. Кожен із них взаємно доповнює один одного. Найчастіше в науковій літературі виділяють такі методи оцінки кредитоспроможності: метод оцінки кредитоспроможності позичальника на основі розрахунку фінансових коефіцієнтів; метод оцінки кредитоспроможності на основі аналізу грошових потоків; метод оцінки кредитоспроможності на основі аналізу ділового ризику; прогностичні методи оцінки кредитоспроможності (зокрема, модель Бівера), комплексні моделі оцінки кредитоспроможності, дискримінантні факторні моделі, кредитний скоринг.

На законодавчому рівні в Україні Постановою Правління НБУ затверджено «Положення про порядок формування та використання банками Укра-

Таблиця 1
Характеристика окремих методик оцінки кредитоспроможності вітчизняних підприємств

Назва методики	Сутність оцінки
Методика НБУ	Розрахунок інтегрального показника, формула якого залежить від розміру підприємства та галузі функціонування. Встановлення категорії якості кредиту на основі класу та стану обслуговування боргу
Методика Бівера	Віднесення підприємства до категорій (стійке підприємство, за рік до банкрутства, за 5 років до банкрутства) за результатами оцінки відповідних коефіцієнтів
Методика фінансових коефіцієнтів	Визначення кількості балів та віднесення підприємства до 5 класів кредитоспроможності (А, Б, В, Г, Д). Кількість балів визначається залежно від значень фінансових коефіцієнтів та їх вагомості
Методика аналізу фінансового стану та результатів діяльності підприємства	Аналіз показників ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, рентабельності, ділової активності

їни резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями», на основі якого комерційні банки формують свої внутрішньо-банківські положення. Норми даного нормативно-правового акту є обов'язковими і мінімально необхідними для оцінки ризиків при аналізі кредитоспроможності комерційними банками.

На прикладі фінансово-господарської діяльності ТДВ «Шляхово-будівельне управління № 60» (ТДВ «ШБУ № 60») визначимо рівень кредитоспроможності даного підприємства за різними методиками (табл. 1) та порівняємо отримані результати (табл. 2).

Отже, до основних методик оцінки рівня кредитоспроможності належать методика НБУ [7], Бівера, комплексного фінансового аналізу, аналіз основних груп показників фінансового стану підприємства.

Отже, таблиця 2 наглядно відображає одну із головних проблем при оцінці рівня кредитоспроможності вітчизняних підприємств – різні результати оцінки за відповідними методиками аналізу, що впливає на формування точного та об'єктивного висновку про

Таблиця 2

Оцінка рівня кредитоспроможності ТДВ «ШБУ № 60» у 2014 році

Назва методики	Розрахунок індикаторів	Рівень кредитоспроможності
Методика НБУ	$Z = 0,02 * K_1 + 1,7 * K_3 + 0,01 * K_6 + 0,3 * K_7 + 0,4 * K_7 + 2,9 * K_8 - 0,1$ Функція для будівельних підприємств	Значення $Z=0,929$. Позичальника слід віднести до 7 класу
Методика Бівера	Коефіцієнт Бівера = -0,185	Підприємству загрожує банкрутство через рік (рентабельність активів, коефіцієнт Бівера), через 5 років (коефіцієнт фінансового лівериджу), стійке (коефіцієнт покриття короткострокових зобов'язань оборотними активами, коефіцієнт покриття активів власними оборотними коштами)
	Рентабельність активів = -1,7%	
	Коефіцієнт фінансового левериджу = 0,766	
	Коефіцієнт покриття активів власними оборотними коштами = 0,495	
Методика фінансових коефіцієнтів	Коефіцієнт покриття короткострокових зобов'язань оборотними активами = 2,701	Загальна кількість балів 435 балів. Клас А – найвищий рівень кредитоспроможності
	Попередня оцінка позичальника – 31 бал; показники платоспроможності – 150 балів; показники фінансової стійкості – 52 бали; показники надійності – 202 бали.	
Оцінка фінансового стану та результатів діяльності підприємства	Низьке значення абсолютної ліквідності, достатній рівень проміжної та загальної ліквідності	Достатній рівень кредитоспроможності за рівнем ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності. Сумнівність щодо можливості одержання кредиту як результат збиткової діяльності
	Частка власного капіталу більше 50% – достатній рівень фінансової стійкості	
	Позитивна зміна показників ділової активності – прирост оборотності активів та капіталу порівняно з попереднім періодом	
	Збиткова діяльність – від'ємні показники рентабельності	

реальну можливість підприємства одержати і погасити позику.

Проаналізувавши рівень кредитоспроможності конкретного підприємства, на нашу думку, можна виділити такі переваги і недоліки вищезазначених методик.

Основні позитивні сторони оцінки кредитоспроможності за методикою НБУ – це:

- встановлений перелік економічних показників для кожного виду економічної діяльності;
- враховується галузева специфіка суб'єктів господарювання.

Основним і досить значним недоліком є відсутність характеристики кожного з 9 класів позичальників – юридичних осіб, проблематичність визначення категорії якості кредиту в умовах відсутності інформації про терміни прострочення погашення зобов'язань за минулими позиками підприємства-позичальника.

Наприклад, ТДВ «Шляхово-будівельне управління № 60» належить до 7 класу боржників – юридичних осіб, але це не надасть банку достатньої кількості інформації про фінансовий стан підприємства, про його попередню кредитну історію, про його платоспроможність.

Крім того, методика Національного банку дає не звертає увагу на конкурентне середовище. Аналіз конкурентного середовища існування позичальника дозволить визначити інтенсивність конкуренції та її вплив на фінансово-господарський стан підприємства та його кредитоспроможність.

У вітчизняній практиці також проводиться оцінка кредитоспроможності позичальників на основі однофакторного дискримінантного аналізу, зокрема системи показників В. Бівера.

Американський економіст В. Бівер в основу своїх досліджень поклав 30 найчастіше використовуваних у фінансовому аналізі показників. За ознакою однорідності вони були згруповані в шість груп. З кожної групи Бівер вибрав по одному найтипівішому показнику, які й склали його систему прогнозування.

Основною проблемою однофакторного аналізу (зокрема, системи показників Бівера) є те, що значення окремих показників може свідчити про позитивний розвиток підприємства, а інших – про незадовільний. Крім того, у системі показників Бівера не встановлено чітко межі показників, що зумовлює проблему вибору категорії підприємства (стійке, за 5 років до банкрутства, за 1 рік до банкрутства) у тому разі, коли значення показника є середнім між двома суміжними категоріями.

Тому для здійснення більш об'єктивного прогнозування банкрутства користуються багатофакторними моделями.

Багатофакторна дискримінантна функція являє собою функцію суми добутків показників (змінних) дискримінантної функції на їх коефіцієнти (ваги) в такій дискримінантній функції. Величина окремих ваг характеризує різний вплив окремих показників (змінних) на загальний фінансовий стан підприємства.

Але в Україні вони застосовуються дуже рідко, що пов'язано з такими труднощами:

1) неможливістю розробки власних, галузевих дискримінантних функцій через відсутність фахівців достатньої кваліфікації;

2) відсутністю достатніх коштів для закупівлі та адаптації західних методик до вітчизняних умов господарювання;

3) недостатнім рівнем об'єктивності показників, які відображаються підприємствами у фінансовій звітності (проблематика подвійної бухгалтерії);

4) часова невідповідність, яка передбачає застосування моделі у тому часі, в якому вона розроблена;

5) невідповідність об'єкта оцінювання, що означає, що оцінка вірогідності банкрутства може проводитися лише для підприємства, які відповідають вибірці;

6) невідповідність методики визначення параметрів моделі, яка потребує точного дотримання методичних прийомів оцінки показників, що були розроблені автором моделі.

Характерною ознакою для вітчизняних методик оцінки кредитоспроможності залишається уніфікований підхід до визначення коефіцієнтів та встановлення їх значень, не враховуючи термін надання кредиту.

Варто відзначити, що недоліками коефіцієнтного методу є переоцінка ролі кількісних чинників і недооцінка міжособистісних відносин, висока чутливість до викривлення та недостовірності вихідних даних (зокрема фінансової звітності, що найбільш характерно саме для українських підприємств-позичальників), порівняна громіздкість [5].

Проблемним залишається використання якісних характеристик позичальника при здійсненні оцінки його діяльності, які не мають кількісного вираження (ділова репутація клієнта, характеристика бізнесу, стан фінансової звітності тощо). Виникають труднощі при отриманні єдиної оцінки кредитоспроможності позичальника з об'єднанням цифрових і нецифрових даних.

Варто зазначити, що питанням аналізу зовнішнього середовища не приділяється відповідна увага.

Важливою причиною появи проблемних кредитів (залежно від специфіки позичальників та від намірів конкретного банку-кредитора) є недостатність вичерпної кредитної інформації, яка суттєво впливає на оцінку кредитоспроможності. Правильна оцінка кредитоспроможності неможлива без такої інформації [5].

Таким чином, у практиці здійснення аналізу кредитоспроможності позичальників існує необхідність удосконалення оцінки даного процесу. Спираючись на дослідження мають бути враховані такі напрями вдосконалення механізму оцінки кредитоспроможності позичальників:

- використання підходу оцінки кредитоспроможності, який би враховував термін надання кредиту. У разі надання короткострокового кредиту важливе значення мають показники ліквідності та фінансової стійкості, за довгострокового кредитування – ефективності виробництва, прибутковості та рентабельності;

- вдосконалення інформаційного поля – забезпечення банківських аналітиків достатнім обсягом якісної інформації про позичальника, яка б відповідала критеріям повноти, достовірності, актуальності, об'єктивності та надавала б можливість визначити кредитоспроможність підприємства;

- впровадження методик оцінки кредитоспроможності позичальників, заснованих не тільки на аналізі фінансового стану безпосереднього позичальника, а і на оцінці інших, зовнішніх факторів, які оточують підприємство та впливають на реалізацію його діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного можна зробити такі висновки. Кожна із існуючих методик оцінки кредитоспроможності має переваги та недоліки, які необхідно враховувати при діагностиці можливості одержання кредиту підприємствами-позичальниками. Однією із головних проблем оцінки кредитоспроможності є неоднакові

результати такого аналізу за різними методиками, що унеможливило формування комплексного та об'єктивного висновку.

Перспективним напрямом удосконалення аналізу кредитоспроможності суб'єктів господарювання є розроблення та подальше вдосконалення єдиної комплексної системи оцінки, яка б поєднувала кількісні та якісні індикатори, враховувала рівень ділового ризику підприємств та терміни надання кредиту. Вітчизняна практика має підготувати підґрунтя для вдосконалення механізму обміну інформацією про кредитоспроможність для забезпечення точності її оцінки, об'єктивності та неупередженості кредитних рішень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Соколова А. До питання про визначення сутності та критеріальних елементів кредитоспроможності позичальників [Текст] / А. Соколова, О. Золотарьова // Економіка. Фінанси. Право. – 2012. – № 5. – С. 14-20.
2. Вовчак О. Модернізація підходів до оцінки кредитоспроможності позичальників банків [Текст] / О. Вовчак, Н. Меда // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 12. – С. 11-15.
3. Гідулян А. Актуальні питання поліпшення методики оцінки кредитоспроможності позичальників банками України [Текст] / А. Гідулян // Вісник НБУ. – 2012. – № 1 – С. 50-53.
4. Терещенко О. Нові підходи до оцінки кредитоспроможності позичальників – юридичних осіб [Текст] / О. Терещенко // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 1. – С. 26-30.
5. Дутченко О.О. Напрямки вдосконалення оцінки кредитоспроможності позичальника банку [Текст] / О.О. Дутченко // Вісник Сумського національного аграрного університету, серія «Економіка та менеджмент». Випуск 5/1(39). – 2010. – С. 113-120.
6. Кузьменко Д. Теоретичні підходи до визначення кредитоспроможності позичальника: аналіз проблемних питань [Текст] / Д. Кузьменко // Ринок цінних паперів України. – 2010. – № 11-12. – С. 35-40.
7. Постанова про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними операціями : Постанова НБУ від 25.01.2012 № 23 [Електронний ресурс] / Із змінами, внесеними згідно з Постановою Національного банку № 499. Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ, Серія: Економічні науки, № 4/2013 79 від 30.11.2012. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12> – 22.04.2013.

СЕКЦІЯ 4

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.122:330.3

Бойченко Е.Б.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств,
старший науковий співробітник
Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України*

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ МОНІТОРИНГУ УМОВ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

У статті розроблені науково-методичні засади організації моніторингу умов життя населення регіону. Визначено, що головна мета моніторингу полягає в оцінці результативності, повноти та ефективності реалізації запропонованих заходів, що спрямовані на подолання, елімінування негативних тенденцій у відтворенні соціального життя населення та визначення відповідних організаційних заходів, які спрямовані на розвиток регіонального соціуму. На засаді отриманих у процесі моніторингу діагнозів здійснюється прогнозування можливих змін в умовах життєдіяльності населення регіону та розробляються науково обґрунтовані рекомендації, або коригуються вже прийняті заходи соціально-економічного розвитку території.

Ключові слова: моніторинг, населення, умови життєдіяльності, об'єкти моніторингу, цілі та завдання моніторингу, організація моніторингу.

Бойченко Э.Б. НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ МОНИТОРИНГА УСЛОВИЙ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА

В статье разработаны научно-методические основы организации мониторинга условий жизни населения региона. Определено, что главная цель мониторинга заключается в оценке результативности, полноты и эффективности реализации предложенных мероприятий, направленных на преодоление, элиминирования негативных тенденций в воспроизводстве социальной жизни населения и определении соответствующих организационных мероприятий, направленных на развитие регионального социума. На основе полученных в процессе мониторинга диагнозов осуществляется прогнозирование возможных изменений в условиях жизнедеятельности населения региона и разрабатываются научно обоснованные рекомендации, или корректируются уже принятые меры социально-экономического развития территории.

Ключевые слова: мониторинг, население, условия жизнедеятельности, объекты мониторинга, цели и задачи мониторинга, организация мониторинга.

Boychenko E.B. SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASIS FOR THE ORGANIZATION OF MONITORING THE LIVING CONDITIONS OF THE POPULATION OF THE REGION

The scientific and methodological basis for monitoring of living conditions in the region. It was determined that the main purpose of monitoring is assessing the effectiveness, efficiency and completeness of the proposed measures to overcome, elimination of negative trends in the reproduction of social life of the population and determine the appropriate organizational measures aimed at development of regional society. Obtained on the basis of the monitoring diagnoses carried forecasting of possible changes in the conditions of life of the population of the region and developed evidence-based recommendations, or are adjusted to take measures of socio-economic development of the territory.

Keywords: monitoring, population, living conditions, facilities monitoring, monitoring goals and objectives, the organization of monitoring.

Постановка проблеми. Закономірності у відтворенні соціального життя населення регіону існують за умов певних соціальних відносин і національних традицій, соціально-економічних і демографічних особливостей, що, у свою чергу, зумовлює необхідність проведення діагностики цього процесу та отримання обґрунтованого висновку на засаді сукупності методів, засобів та принципів, які забезпечують виявлення тенденцій, що відбуваються. Відстеження тенденцій розвитку та поточної ситуації, що склалася у процесах життєдіяльності населення регіону, можливо за умов здійснення їх моніторингу. Отже, проведення моніторингу умов життя населення регіону виявляється необхідною процедурою, головна мета якої полягає у оцінці результативності, повноти та ефективності реалізації запропонованих заходів, що спрямовані на подолання, елімінування негативних тенденцій у відтворенні соціального життя населення та визначення відпо-

відних організаційних заходів, які спрямовані на розвиток регіонального соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку науково-методичних засад проведення моніторингу та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні зробили вітчизняні вчені-економісти Б. Винницький, М. Лендзел, Ю. Ратейчак, І. Санжаровський та інші [1; 2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій з організації моніторингу якості життя населення регіону, досліджень з питань науково-методичних засад, проведення моніторингу умов життя виявляється достатньо обмеженим, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка науково-методичних засад організації моніторингу умов життя населення регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моніторинг умов життя регіонального соціуму (від лат. *monitor* – той, що наглядає, нагадує) визначається як комплексна система методів довгострокового, систематичного спостереження за кількісними та якісними змінами у відтворенні соціального життя населення, результатом якого є збір, реєстрація показників, отримання оцінки, яка характеризує стан об'єкту дослідження, її зіставлення зі значеннями, що визначені за еталонні та встановлення відповідного діагнозу. Моніторинг виконує функцію контролю за економічними та соціальними явищами і процесами, що пов'язані із зміною умов відтворення соціального життя населення регіону. На засаді отриманих у процесі моніторингу діагнозів здійснюється прогнозування можливих змін в умовах життєдіяльності регіонального соціуму та розробляються науково обґрунтовані рекомендації, або коригуються вже прийняті заходи соціально-економічного розвитку території, для обґрунтування відповідних управлінських рішень на ранніх стадіях виникнення проблемних явищ або процесів з метою їх попередження або нейтралізації їх впливу.

Важливим, з точки зору визначення сутності моніторингу умов життя населення регіону, є те, що проведення моніторингу не є безпосередньо управлінською діяльністю, але є її складовою. Отже, виконання моніторингом контрольної функції дає можливість отримати необхідну інформацію, яка є важливою для прийняття управлінських рішень з поліпшення умов відтворення регіонального соціуму.

До основних цілей моніторингу умов життя населення регіону, що покликані змінити його стан у майбутньому, варто віднести такі:

- збір та надання оперативної інформації про стан розвитку основних складових соціального життя регіонального соціуму, а також підготовка інформаційно-довідкових матеріалів;
- створення інтегрованої бази даних (за рік, квартал, місяць, на відповідну дату тощо), які характеризують умови життєдіяльності регіонального соціуму;
- формування діагнозу поточного стану відтворення основних складових соціального життя регіонального соціуму;
- визначення результативності та ефективності діючих програм чи стратегій розвитку регіонального соціуму;
- обґрунтування перспективних заходів, програм, стратегій, що сприяють розвитку регіонального соціуму;
- коригування змісту існуючих програм, стратегій або розробка нових документів, що стосується розвитку регіонального соціуму;
- прогнозування розвитку регіонального соціуму з урахуванням запропонованих коригувань.

Об'єктами моніторингу умов життя населення регіону виступають регіональний соціум та соціально-економічні процеси, які створюють середовище для його відтворення.

Завданнями моніторингу у процедурі діагностики регіонального соціуму є такі:

- отримання на заданий момент часу кількісної та якісної оцінки стану регіонального соціуму та умов його життєдіяльності;
- визначення сили дії та напряму впливу ризиків, що впливають на відтворення соціального життя регіонального соціуму;
- побудова типологічного профілю регіонального соціуму;
- визначення відхилень (абсолютних або відносних) між фактичними та нормативними (еталонними або прийнятими за нормативні) показниками.

Досягнення визначеної мети моніторингу умов життя населення регіону забезпечуються за рахунок виконання наступних функцій, а саме:

- науково-методичної, яка полягає у науковому обґрунтуванні та методичному забезпеченні процедури проведення моніторингу основних складових соціального життя регіонального соціуму;
- інформаційної, яка виявляється у своєчасному забезпеченні моніторингу якісною, релевантною, достовірною інформацією про об'єкт дослідження, економічні та соціальні явища і процеси, в обсязі необхідному для виконання завдань моніторингу;
- коригуючої, яка спрямована на організацію заходів, метою яких є усунення виявлених негативних тенденцій та процесів у відтворенні соціального життя регіонального соціуму;
- прогностичної, яка полягає у прогнозуванні тенденцій розвитку всіх складових соціального життя населення з урахуванням запропонованих заходів, розроблених з метою забезпечення перспектив розвитку певного соціально-економічного процесу чи явища, а також можливих шляхів та засобів досягнення визначених цілей, що спираються на плани дій, які побудовано за результатами діагностики регіонального соціуму;
- контрольної, яка полягає у фіксуванні відхилень розвитку процесів соціального життя регіонального соціуму від заданої управлінської програми.

Інформаційною складовою моніторингу умов життя населення регіону виступають:

По-перше, соціально-економічні показники, які опубліковані Державною службою статистики України у наступних виданнях, доступ до яких міститься на офіційному сайті служби:

у статистичних збірниках: «Статистичний щорічник України», «Україна у цифрах», «Україна», «Регіони України» (2 частини), «Доходи та витрати населення за регіонами України», «Валовий регіональний продукт», «Національні рахунки України», «Витрати і ресурси домогосподарств України», «Самооцінка домогосподарств України рівня своїх доходів», «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги», «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України», «Чисельність наявного населення України», «Розподіл постійного населення України за статтю та віком», «Економічна активність населення України», «Праця України», «Соціальні індикатори рівня життя населення», «Соціальний захист населення України», «Діти, жінки та сім'я в Україні», «Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України», «Злочинність в Україні», «Наукова та інноваційна діяльність в Україні»;

у демографічному щорічнику «Населення України»;

у статистичних бюлетенях: «Регіональний людський розвиток», «Національні рахунки України», «Виставкова діяльність в Україні», «Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України», «Засоби масової інформації та книговидавництва в Україні», «Житловий фонд України», «Квартирний облік та кількість наданих квартир в Україні», «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України», «Загальноосвітні навчальні заклади України», «Підготовка наукових кадрів», «Продовження навчання та здобуття професії», «Дошкільна освіта України», «Національні рахунки освіти в Україні», «Травматизм на виробництві», «Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України».

«Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні», «Національні рахунки охорони здоров'я (НРОЗ) України», «Стан умов праці найманих працівників», «Національні рахунки соціального захисту (НРСЗ) в Україні»;

- у доповідях: «Про соціально-економічне становище України», «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України», «Стан злочинності в Україні», «Ринок праці», «Наукова та науково-технічна діяльність в Україні», «Фахівці вищої кваліфікації України».

По-друге, інформація, що отримана за матеріалами вибіркового обстежень груп населення: «Заробітна плата за професійними групами», «Витрати і ресурси домогосподарств України», «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги», «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг».

По-третє, інформація, що отримана за результатами соціологічних досліджень. А саме аналіз документів, який дає можливість отримати документальну інформацію, яка стосується усіх сфер життєдіяльності регіонального соціуму. Джерелами цієї інформації є архіви, преса, особистісні документи (автобіографія, особові листи по обліку кадрів, трудові книжки, медична карта амбулаторного хворого, контрольна карта диспансерного нагляду тощо), проведення опитувань (анкетування та інтерв'ю) як найбільш поширеного способу отримання інформації, що стосується намірів, мотивів, думки, подій, результатів життєдіяльності соціуму тощо.

Так, інформація, що стосується соціально-економічних процесів та соціально-політичних орієнтацій різних груп населення в Україні, надається Громадською організацією «Центр «Соціальний моніторинг», основними напрямками діяльності якої є моніторингові дослідження, що стосуються: ринку праці та становища на ринку праці різних соціально-демографічних груп населення; аналіз динаміки рівня життя українських громадян; вимірювання рівня соціальної напруженості і конфліктного потенціалу в Україні та окремих її регіонах; вивчення міграційних та еміграційних настроїв населення; визначення потреб, сподівань, інтересів і настроїв різних груп населення; дослідження актуальних проблем сучасної української сім'ї; встановлення актуальних проблем дітей та молоді; дослідження соціального становища жінки в суспільстві тощо. За результатами опитувань організація випускає «Інформаційний бюлетень: Моніторинг громадської думки населення України» [3].

Головною метою Громадської організації «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» є здійснення фундаментальних та пошукових наукових соціологічних та соціальних досліджень з актуальних питань сучасного українського соціуму, проведення моніторингу соціальної політики, а також вивчення та аналіз інтересів, настроїв, орієнтацій, потреб населення. Інформація, що надається цією організацією, має таку спрямованість: існуючих потреб та рівня життя населення, ринку праці та трудових відносин, соціальної та гендерної політики, міграційних процесів тощо [4].

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, який є недержавним аналітичним центром, який здійснює соціологічні дослідження, що спрямовані на виявлення основних суспільних думок та проблем за напрямками: внутрішня, зовнішня, економічна та соціальна політики, національна, міжнародна та

регіональна безпека. У тому числі в центрі здійснюється регулярне виявлення проблем соціуму у всеукраїнському та регіональному масштабах, а також надання експертних оцінок соціально-політичної, соціально-економічної ситуації у країні та регіонах. Результати досліджень фахівців центру публікуються у журналі «Національна безпека і оборона» [5].

Окрім цих організацій, існування безлічі інших центрів, таких як Ukrainian Sociology Service (Юкрейніан соціолоджі сервіс), Фонд «Демократичні ініціативи», Центр соціологічних та політичних досліджень «Соціополіс», Центр соціальних технологій «Соціополіс», Центр соціальних та маркетингових досліджень «Социс», Київський Міжнародний Інститут Соціології тощо, головним напрямом діяльності яких є здійснення політичних, економічних та соціальних досліджень, дозволяє отримати відсутню інформацію, яка є якісним доповненням офіційних статистичних публікацій та необхідна для здійснення моніторингу умов життя населення регіону. Важливим є той факт, що інформація за результатами досліджень знаходиться у відкритому доступі та розміщена на офіційних сайтах цих організацій, а також надається у наукових журналах цих організацій.

По-четверте, інформація, що отримана у процесі досліджень співробітниками наукових установ. Інформація, що надається у звітах про виконання фундаментальних або прикладних наукових тем, наукових доповідях, аналітичних записках, статтях, тезисах конференцій, дисертаційних роботах тощо.

Отримати інформацію, що стосується якісної та кількісної оцінки умов відтворення соціального життя регіонального соціуму можливо із результатів досліджень, які здійснює Центр Соціальних експертиз інституту соціології НАН України. Метою діяльності центру є розробка та впровадження програми соціальної експертизи, створення системи соціальних показників та моніторингу різних регіональних і національних проектів. За результатами досліджень Східноукраїнського Фонду соціальних досліджень (м. Харків), діяльність якого полягає у науковому аналізі, діагностиці та прогнозуванні соціальних, політичних, економічних, екологічних, етнічних і інших проблем сходу України й сучасного українського суспільства; соціологічних та соціокультурних експертизах управлінських рішень, політичних, економічних, соціальних програм і проектів; дослідження соціальних механізмів розвитку освіти, науки, культури тощо.

Окрім перерахованих вище, відповідну інформацію надають такі установи: Наукова лабораторія соціологічного моніторингу Дніпропетровського університету внутрішніх справ (м. Дніпропетровськ); Лабораторія соціологічних досліджень Інституту гуманітарно-педагогічних проблем і виховання Вінницького національного технічного університету (м. Вінниця); Центр незалежних соціологічних досліджень Запорізького національного університету (м. Запоріжжя); Лабораторія соціологічних досліджень Інституту соціальних наук Волинського національного університету імені Л. Українки (м. Луцьк); Соціологічна лабораторія Львівського національного університету ім. І. Франка (м. Львів); Лабораторія соціальних досліджень при кафедрі соціальних теорій Одеської національної юридичної академії (м. Одеса); Соціологічна лабораторія Ужгородського національного університету (м. Ужгород).

Моніторинг умов життя населення регіону має відбуватися на засаді відповідних принципів, під якими варто розуміти загальні правила здійснення цього про-

цесу, які враховують особливості об'єкту дослідження та потреби суб'єкту його проведення. Отже, здійснення моніторингу має відбуватися на засаді таких правил:

- науковості. Принцип, який полягає у науково-обґрунтованих засадах здійснення моніторингу, що дає змогу здійснити дослідження використовуючи сучасний методичний інструментарій та технічне оснащення;

- безперервності спостереження. Сутність цього принципу полягає у визначенні моменту переходу об'єкта дослідження із одного стану в інший, що дає змогу своєчасно виявити зміни у протіканні процесу або явища, яке досліджується;

- періодичності. Отримання інформації про зміни та тенденції, що відбуваються у відтворенні соціаль-

ного життя населення регіону за визначені проміжки часу, що дає змогу побудувати трендову модель процесу або явища, яке досліджується;

- прогностичності. Принцип, який полягає у проектуванні умов життя населення регіону у майбутньому на засаді забезпечення співвідношення показників емпіричної вибірки та їх співвідношення зі значеннями, які визначені за еталонні.

При організації моніторингу умов життя населення регіону важливо враховувати те, що він є результуючою складовою механізму діагностики регіонального соціуму. Отже, при проведенні моніторингу доцільним є використання запропонованого науково-методичного інструментарію діагностики регіонального соціуму. На засаді зазначеного можна

Рис. 1. Організаційна схема забезпечення моніторингу умов життя регіонального соціуму

стверджувати, що в систему моніторингу мають входити елементи механізму діагностики відтворення соціального життя населення регіону [6]. Так, об'єкт спостереження визначається залежно від запропонованих об'єктів діагностики регіонального соціуму, а саме це відтворення населення, трудових ресурсів, суспільного здоров'я, освітнього рівня та культурного розвитку.

Таким чином, на засаді вищесказаного встановлено, що проведення моніторингу умов життя регіонального соціуму здійснюється відповідно до основних складових відтворення соціального життя регіонального соціуму, а саме за такими напрямками:

- відтворення населення. Моніторинг складу та розміщення населення, його природного, механічного та соціального рухів;

- відтворення трудових ресурсів. Моніторинг формування, розподілу, перерозподілу та використання трудових ресурсів;

- відтворення суспільного здоров'я населення. Моніторинг функціонування системи охорони здоров'я, діяльності закладів охорони здоров'я, стану суспільного здоров'я населення;

- відтворення освітнього рівня населення. Моніторинг функціонування системи освіти та науки, діяльності установ освіти та науки, освітнього рівня населення;

- відтворення культурного розвитку населення. Моніторинг функціонування закладів культури, діяльності установ культури;

- еколого-безпечного розвитку території. Моніторинг техногенного навантаження території;

- соціально-економічного розвитку території. Моніторинг рівня доходів та якості життя регіонального соціуму.

Організаційна схема забезпечення моніторингу умов життя регіонального соціуму подана на рисунку 1.

Практичне використання результатів моніторингу умов життя населення регіону полягає у забезпеченні аналітичного та науково-методичного обґрунтування стратегій, програм, що стосуються розвитку соціальної сфери території. А саме реформи соціальної сфери, метою яких є підвищення рівня та

якості життя; вирішення питань щодо забезпечення сталої ситуації на ринку праці; подолання кризової демографічної та екологічної ситуації; збереження здоров'я населення, доступність та якість медичного обслуговування; розвиток житлово-комунального господарства та сфери побутових послуг тощо.

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження можна стверджувати, що головна мета моніторингу умов життя населення регіону полягає в оцінці результативності, повноти та ефективності реалізації запропонованих заходів, що спрямовані на подолання, елімінування негативних тенденцій у відтворенні соціального життя населення та визначення відповідних організаційних заходів, які спрямовані на розвиток регіонального соціуму.

За результатами моніторингу на підставі встановленого стану досліджуваних складових соціального життя населення регіону складається діагноз, визначаються причини, що викликали відхилення від нормативних показників, та здійснюється прогнозування тенденцій розвитку регіонального соціуму.

Моніторинг умов життя населення регіону полягає у забезпеченні аналітичного та науково-методичного обґрунтування стратегій, програм, що стосуються розвитку соціальної сфери території.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Посібник з моніторингу та оцінювання програм регіонального розвитку / [М. Лендъел, Б. Винницький, Ю. Ратейчак, І. Санжаровський] ; за ред. І. Санжаровського, Ю. Полянського. – К. : В-во «К.І.С.», 2007. – 80 с.
2. Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні / [М. Лендъел, Б. Винницький, Ю. Ратейчак]. – К. : В-во «К.І.С.», 2007. – 120 с.
3. Центр «Соціальний моніторинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.smc.org.ua>.
4. Громадська організація «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uisr.org.ua/>.
5. Центр Розумкова. Про центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://razumkov.org.ua>.
6. Бойченко Е.Б. Науково-методичні засади забезпечення механізму діагностики регіонального соціуму / Е.Б. Бойченко // Економіка та право. – 2015. – № 1(40). – С. 28-35.

УДК 332.142.6

Васильченко Л.С.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики та маркетингу
Черкаського державного технологічного університету***ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ**

Стаття присвячена аналізу складових поняття сталого розвитку та пошуку стратегії взаємодії людини з природою для забезпечення стимулювання еколого-економічного розвитку регіонів. Проаналізовано три головні компоненти сталого розвитку – економічну, природоохоронну і соціальну, – які тісно пов'язані та взаємодіють між собою. У роботі також наведено основні напрями стимулювання сталого розвитку регіону в еколого-економічній сфері.

Ключові слова: сталий розвиток, еколого-економічний розвиток, еколого-економічна рівновага, стимулювання сталого розвитку регіону, природокористування

Vasylchenko L.S. ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Статья посвящена анализу составляющих понятия устойчивого развития и поиска стратегии взаимодействия человека с природой для обеспечения стимулирования эколого-экономического развития регионов. Проанализированы три главных компонента устойчивого развития – экономическую, природоохранную и социальную, – которые тесно связаны и взаимодействуют между собой. В работе также приведены основные направления стимулирования устойчивого развития региона в эколого-экономической сфере.

Ключевые слова: устойчивое развитие, эколого-экономическое развитие, эколого-экономическое равновесие, стимулирование устойчивого развития региона, природопользование.

Vasilchenko L.S. ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ASPECTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT REGION

The paper analyzes the components of the concept of sustainable development and search strategies of human interaction with nature to provide incentives ecological and economic development. Analyzed the three main components of sustainable development: economic, environmental and social, which are closely linked and interact. The paper also presented the main directions of promoting sustainable development of the region in ecological and economic sphere.

Keywords: sustainable development, ecological and economic development, ecological and economic balance, promoting sustainable development in the region, nature.

Постановка проблеми. Як відомо, основою матеріального виробництва та життєдіяльності населення є природні ресурси та довкілля. Високі сучасні темпи виробництва, на жаль, мають негативні наслідки для стану навколишнього природного середовища, що призводить до якісних порушень еколого-економічної рівноваги і проявляється в виникненні дисгармонії та порушенні оптимальності еколого-економічних відносин. В умовах зьогодення проблеми охорони навколишнього середовища актуальні для всіх країн світу і знаходяться в полі постійної уваги всього міжнародного співтовариства. Екологічна ситуація в Україні також залишається тривожною і супроводжується зниженням основних показників здоров'я населення, середньої тривалості життя та зростанням смертності. Тому завдання поліпшення навколишнього середовища та збереження і примноження природних ресурсів наразі є досить актуальним та має велике економічне значення. Основою формування нового типу еколого-економічного зростання повинен стати сталий розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сталого еколого-економічного розвитку досліджували у роботах вітчизняні та зарубіжні вчені, а саме: З.В. Герасимчук [1; 2], у працях якої наведено теоретико-методологічні підходи та практичні заходи до забезпечення сталого розвитку регіону; І.В. Гончаренко [3], який досліджував аспекти екологічної трансформації аграрної економіки регіону; Б.М. Данилишин [4], С.І. Дорогунцов [5], М. Згуровський [6], який досліджував сталий розвиток в глобальному та регіональному контекстах; Д.В. Зеркалов [7] та ін. Незважаючи на велику кількість та суттєві наукові здобутки щодо досліджень теоретико-методичних засад еколого-економічних аспектів сталого розвитку національної економіки України, не

існує єдності в теоретичних підходах щодо його формування, що не сприяє впровадженню стратегії еколого-орієнтованого розвитку економіки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Аналіз складових поняття сталого розвитку, та пошук стратегії взаємодії людини з природою для забезпечення стимулювання еколого-економічного розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні визначення сутності взаємозв'язку між економічним та екологічним були присутні в матеріалах Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в 1972 р. в Стокгольмі. Появу терміну «сталий розвиток» (sustainable development) пов'язують з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундланд, яка сформулювала його в звіті «Наше спільне майбутнє», що було підготовлено для ООН і опубліковано у 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку.

Англійський термін sustainable development був перекладений на українську мову як «сталий розвиток». За сенсом даний термін трактується як «всебічно збалансований розвиток» або «самопідтримуваний розвиток».

Сталий розвиток у формулюванні ООН – це розвиток суспільства, що дозволяє задовольняти потреби нинішнього покоління, не наносячи при цьому шкоди можливостям майбутніх поколінь для задоволення їхніх власних потреб.

Активне розповсюдження ідеї сталого розвитку в Україні почалося після конференції ООН з навколишнього середовища, яка відбулася в Ріо-де-Жанейро в червні 1992 р. В документах даної конференції, яка представляє собою стратегію дальшого розвитку людської цивілізації, було зроблено системне і методично цілісне викладення ідеології сталого розвитку.

З цього часу в Україні відмічається різкий ріст наукових досліджень і публікацій з даної проблематики, які мають в більшості світоглядний характер і значною мірою висхідних до ідей ноосферного розвитку В.І. Вернадського. Проте, не дивлячись більш ніж на півстолітню історію свого існування, стан розробки ідеї сталого розвитку зараз перебуває скоріше на рівні декларації про добрі наміри, ніж задовольняє вимогам наукової теорії [8].

Різні автори по-різному трактують зміст поняття «сталий розвиток».

Сталий розвиток – це процес змін, в якому експлуатація ресурсів, напрям інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку і інституціональні зміни погоджені один з одним і зміцнюють нинішній і майбутній потенціали для задоволення людських потреб і спрямувань. Багато в чому йдеться про забезпечення незмінної в часі – від покоління до покоління – якості життя людей і природного капіталу [7, с. 18].

Б.М. Данилишин розглядає сталий розвиток як «систему відносин суспільного виробництва, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним ростом, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних потреб населення» [4].

На думку О. Дорогунцова та О. Ральчука, сталий розвиток можна розуміти як процес керованої коеволюції – взаємозумовлених змін людства (культури) і біосфери (природи) [5, с. 18].

Сам по собі сталий розвиток не є метою чи строгою парадигмою. Він включає в себе безліч процесів, механізмів та шляхів їх досягнення. Сталий розвиток є основою для вирішення ключових глобальних проблем: бідності та голоду, втрати біорізноманітності, зміни клімату, проблеми енергетики тощо.

Нова концепція поєднала три головні компоненти сталого розвитку: економічну, природоохо-

ронну і соціальну, які тісно пов'язані та взаємодіють між собою.

Економічна складова концепції сталого розвитку визначає оптимальне використання обмежених ресурсів та застосування природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу. Цей потік забезпечував би принаймні збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного природного, або людського), з використанням якого цей сукупний дохід створюється [9].

Екологічна складова сталого розвитку полягає у забезпеченні цілісності фізичних і біологічних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери.

Соціальна складова орієнтована на людський розвиток та на збереження стабільності культурних і суспільних систем, а також на зменшення кількості конфліктів у суспільстві.

Системне узгодження та збалансування цих трьох складових – завдання величезної складності. Зокрема, взаємний зв'язок соціальної та екологічної складових приводить до необхідності збереження однакових прав сьогоднішніх і майбутніх поколінь на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги бідним прошаркам суспільства. І, нарешті, взаємозв'язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на довкілля. Вирішення цих завдань – найголовніший виклик сьогодення для національних урядів, авторитетних міжнародних організацій та всіх прогресивних людей світу [6].

Ключове поняття для формулювання проблем, з якими ми зустрічаємось під час переходу до більш ресурсоефективної економіки, – усунення залежності від ресурсів. Після того як зростання світової еко-

Таблиця 1

Характеристика ознак сталості регіональної соціо-еколого-економічної системи

Ознака сталості регіональної соціо-еколого-економічної системи	Зміст ознаки	Особливість
Рівноважність	Досягнення стану динамічної рівноваги регіональної соціо-еколого-економічної системи	Узгодженість (на подолання внутрішньо-системних та зовнішніх загроз шляхом активізації внутрішніх потенційних можливостей)
Збалансованість	Досягнення оптимального співвідношення якісних та кількісних характеристик регіональної соціо-еколого-економічної системи	Співвідношення (пропорційність, баланс між елементами системи, що визначає збереження її якісних характеристик)
Гармонійність	Взаємопов'язаність між соціальною, економічною та екологічною сферою регіону	Взаємозв'язок (цілі і методи з їх досягнення взаємопов'язані і мають за мету досягти сталого розвитку регіону)
Стабільність	Підтримання протягом якомога тривалішого терміну позитивних параметрів розвитку регіональної соціо-еколого-економічної системи	Тривалість (тривалий термін життя населення, забезпечення соціальної справедливості, мінімізація залежності від несприятливих умов НПС, задоволення майбутніх поколінь у природних ресурсах)
Конкурентно-спроможність	Активізація потенційних можливостей регіону нарощувати та ефективно використовувати конкурентні переваги у кожній підсистемі регіону для забезпечення сталого розвитку регіону, а також впровадження нових досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, довкілля та соціальну сферу регіону	Саморозвиток (здатність забезпечити конкурентні переваги продуктивному використанні ресурсів та благ з метою підвищення людського розвитку, не порушуючи економічної безпеки інших регіонів)
Безпека	Використання потенціалу регіональної соціо-еколого-економічної системи, здатність до самовідтворення та недопущення дії дестабілізуючих чинників	Самовідтворення (міцність взаємозв'язків між елементами регіональної системи, що сприяє задоволенню інтересів населення регіону в ключі загальнодержавних інтересів)

Джерело: [2, с. 32]

номіки натрапило на природні обмежувачі, задача подолання залежності процесу створення економічних цінностей від використання природних ресурсів і його впливу на навколишнє середовище стала невідкладною [10].

У сучасних умовах як об'єкт управління значний інтерес викликає регіональна економіка й управління її розвитком, оскільки від вирішення територіальних проблем залежить успішність зростання всієї економіки [11, с. 18]. Забезпечення сталого розвитку регіону має базуватись на комплексі характерних для регіону сприятливих природно-ресурсних, соціально-економічних, демографічних та екологічних властивостей і стимулювати вирішення проблем, які зумовлені обмежувачими факторами – розміром території, географічними умовами проживання, людськими ресурсами, рівнем індустріального розвитку, ризиками сільськогосподарської діяльності тощо [12, с. 290].

Сталий розвиток регіону – це процес постійного перетворення якісних та кількісних характеристик регіональної соціо-еколого-економічної системи, метою якого є досягнення динамічної рівноваги між суспільством, економікою та довкіллям, забезпечуючи при цьому добробут майбутніх поколінь.

Активна діяльність суб'єктів сталого розвитку регіону у напрямку досягнення визначених цілей повинна реалізовуватись через систему інструментів стимулювання сталого розвитку регіону. Об'єкти господарювання під дією стимулів та мотивів мають обирати такі напрями своєї діяльності, які будуть направлені на досягнення сталого розвитку регіону [1].

В таблиці 1 наведено ознаки сталості регіональної соціо-еколого-економічної системи.

Економічне зростання для України та її регіонів є надзвичайно важливим. Саме сутність і темпи економічного зростання визначають динаміку економічного розвитку кожної країни, забезпечують поступальний розвиток суспільства. Але не менш важливою є необхідність екологізації розвитку України та зменшення навантаження на природні системи. Для одночасного виконання обох напрямків розвитку необхідно, щоб економічне зростання відбувалося виключно екологічно допустимими методами. Тенденції світового економічного процесу вказують на високу ефективність капіталовкладень в екологізацію технологій, виробництво високоякісної екологічної техніки та екологічно чистої продукції. Така стратегія розвитку є привабливою та перспективною сферою для капіталовкладень.

Шляхами забезпечення сталості еколого-економічного розвитку України є [13, с. 343]:

- збалансованість ролей між органами державної влади у виконанні функцій природокористування та охорони природного середовища, управління відносинами у цій сфері;

- чіткість задач та узгодженість цілей, визначених законодавством, економічними, соціальними, територіальними потребами, які спрямовані на вирішення завдань просування сталого розвитку;

- відкритість, прозорість економічної, екологічної, соціальної політики, що призведе до підтримки та довіри з боку суспільства до державної політики «сталого розвитку»;

- розробка необхідних процедур для реалізації політики сталого розвитку;

- регулярний огляд ситуації у екологічній та економічній сферах життя суспільства, вивчення суспільної думки з метою виявлення фактів покращення чи погіршення ситуації;

- запевнення населення країни у важливості сталого розвитку.

Екологізація має охоплювати усі сфери громадського розвитку: науку, промисловість, сільське господарство, соціальну сферу, правову сферу, управління [3, с. 34].

Основними напрямками стимулювання сталого розвитку регіону в еколого-економічній сфері мають бути:

- зростання інвестицій у розробку та впровадження нових енерго-, матеріалозберігаючих технологічних процесів у промисловості, сільському господарстві, транспорті, будівництві;

- узгодження масштабів експлуатації ресурсів з майбутніми потребами нащадків;

- ефективне функціонування реального сектору економіки регіону в умовах його екологізації;

- соціальна політика для реалізації синергетичних ефектів і мінімізації можливих протиріч між економічним, екологічним та соціальним;

- розробка відповідного організаційно-правового забезпечення;

- збільшення податкових надходжень від підприємств – забруднювачів навколишнього середовища;

- збільшення залучення інвестицій (приватних та державних) в проекти, пов'язані із збереженням довкілля;

- зростання бюджетного фінансування програм охорони навколишнього середовища.

Висновки з даного дослідження. Метою еколого-економічного розвитку має бути всеосяжне і рівномірне економічне зростання та збереження і відновлення природних екосистем. Такі шляхи є стимулами, які призведуть до зростання основних життєвих стандартів, покращення якості їжі, зниження нерівностей, покращення захисту допоміжних систем природнього життя.

Специфіку функціонування та розвитку еколого-економічних відносин на сучасному етапі визначає ряд факторів глобального та регіонального характеру. До найбільш важливих глобальних чинників належать: високі сучасні темпи виробництва, науково-технічний прогрес, економічне зростання, політичні, зовнішньоекономічні та військові чинники. Що стосується еколого-економічної ситуації нашої держави, то в даний час вона є досить загостреною, так як ускладнюється низкою серйозних проблем – політичних, соціальних, фінансових. Зношені основні фонди, невизначеність форм власності на природні ресурси, низька екологічна культ ура – ті фактори, які не дозволяють вирішувати задачу соціального та екологічного управління економікою.

Вихід із ситуації, яка склалася в Україні та регіонах, слід шукати у практичній реалізації ідей сталого еколого-економічного розвитку. На жаль, в найближчі роки неможливо вплинути на структуру існуючого виробництва та його потужності, але в перспективі напрями розвитку економіки мають бути спрямовані на збереження довкілля та відновлення природного капіталу, що слід враховувати в подальших дослідженнях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Герасимчук З.В. Стимулювання сталого розвитку регіону: теорія, методологія, практика : [монографія] / З.В. Герасимчук, В.Г. Поліщук. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011. – 516 с.
2. Герасимчук З.В. Теоретичні основи інституційного забезпечення стимулювання сталого розвитку регіону / З.В. Герасимчук, В.Г. Поліщук // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 30–47.

3. Гончаренко І.В. Екологічний вектор трансформації аграрної економіки регіону / І.В. Гончаренко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Серія: «Економіка, аграрний менеджмент та бізнес». – 2011. – Вип. 3 (60). – С. 30–35.
4. Данилишин Б.М., Шостак Л.Б. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений. – К., 1999. – С. 367.
5. Дорогунцов С. Сталий розвиток — цивілізаційний діалог природи і культури / С. Дорогунцов, О. Ральчук // Вісник національної академії наук України. – 2001. – № 10. – С. 16–32.
6. Згуровський М. Україна в глобальних вимірах сталого розвитку / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – № 19(598).
7. Зеркалов Д.В. Проблемы устойчивого социального развития : [монографія] / Д.В. Зеркалов. – К. : Основа, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zerkalov.org/files/urib-m.pdf>.
8. Дребот О.І. Сталий розвиток чи еколого-економічна безпека? / О.І. Дребот : зб. наукових статей III-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. – Вінниця, 2011. – Т. 2. – С. 677–680 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://eco.com.ua/>.
9. Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development>.
10. Decoupling the Use of Natural Resources and Environmental Impacts from Economic Activity: Scoping the Challenges. Міжнародний совет по ресурсам, ЮНЕП (2011).
11. Коломицева О.В. Моделювання розвитку регіональної економічної системи в умовах невизначеності / О.В. Коломицева : зб. наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – Вип. 35(2). – С. 17–21.
12. Гринецька С.М. Перспективи сталого розвитку регіону / С.М. Гринецька // Економіка промисловості. – 2011. – № 4. – С. 288–296.
13. Федунь Ю.Б. Економіко-правові аспекти забезпечення збалансованого еколого-економічного розвитку України з урахуванням досвіду ЄС / Ю.Б. Федунь // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. – № 748. – С. 338–343.

УДК 332.1(477+4)

Дикань В.В.
*доктор економічних наук,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Українського державного університету залізничного транспорту*

СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Глобалізація, інтеграція, регіоналізація – всі ці процеси притаманні сучасній міжнародній економічній системі, яка знаходиться на стадії трансформаційних змін. Не оминула дана тенденція й економіку України. Все більше уваги стало приділятися саме процесу регіоналізації як з боку науковців, політиків, так й інститутів влади, про що свідчить створення та затвердження Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 р. та відповідних деталізованих регіональних програм. Автором статті було проаналізовано сучасне розуміння регіональної політики, державну регіональну політику України та проблеми її ефективного проведення, Державну стратегію регіонального розвитку до 2020 р. й надано удосконалене схематичне бачення її основних положень.

Ключові слова: регіоналізація, регіональна політика держави, стратегія регіонального розвитку.

Дикань В.В. СТРАТЕГИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ОРИЕНТАЦИИ

Глобализация, интеграция, регионализация – все эти процессы присущи современной международной экономической системе, которая находится на стадии трансформационных изменений. Не обошла данная тенденция и экономику Украины. Все больше внимания стало уделяться именно процессу регионализации как со стороны ученых, политиков, так и институтов власти, о чем свидетельствует создание и утверждение Государственной стратегии регионального развития до 2020 г. и соответствующих детализированных региональных программ. Автором статьи было проанализировано современное понимание региональной политики, государственную региональную политику Украины и проблемы ее эффективного проведения, Государственную стратегию регионального развития до 2020 г. и представлено усовершенствованное схематическое видение ее основных положений.

Ключевые слова: регионализация, региональная политика государства, стратегия регионального развития.

Dikan V.V. STRATEGY OF REGIONAL DEVELOPMENT OF UKRAINIAN THE CONTEXT OF ORIENTATION ON EUROPE

Globalization, integration, regionalization – all these processes are inherent to the modern international economic system that is on the stage of transformational changes. This tendency did not go round and economy of Ukraine. All more attention began to be spared exactly to the process of regionalization both from the side of scientists, politicians and institutions of power, to what creation and claim of State strategy of regional development testify 2020 to and the corresponding into detail regional programs. By the author of the article the modern understanding of regional politics was also analyzed, public regional policy of Ukraine and problem of it effective realization, the State strategy of regional development 2020 to and provided advanced schematic view of its main provisions.

Keywords: regionalization, regional policy of the state, regional development strategy.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та міжнародної інтеграції, які призвели до посилення конкуренції не тільки на рівні підприємств, але й на міждержавному рівні економічної діяльності, унеможливають здатність окремого підприємства чи корпорації витримувати такий рівень жорсткості суперництва на ринку. Тому постає проблема необхідності кооперації матеріальних, фінансових, виробничих, науково-технологічних та інших ресурсів

макрорегіонів для зміцнення позицій та виживання на міжнародному ринку. Іншими словами, підвищується роль регіоналізації як на національному, так і міжнародному рівнях.

Останні події, які відбуваються на політичному поприщі України, доволі ясно підкреслюють неоднорідність розвитку регіонів держави як в політичному, так і соціально-економічному та етнокультурному вимірах. Вирішення даної проблеми потребує

впровадження ефективної, продуманої та чіткої регіональної політики, яка враховуватиме як міжрегіональну інтеграцію, так і розвиток окремого регіону. А враховуючи європейську спрямованість України, актуальним питанням є дослідження та удосконалення стратегії регіонального розвитку України в контексті орієнтації на Європу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням регіональної політики та регіоналізації присвячено немало праць вітчизняних та зарубіжних фахівців, таких як Е. Алаєв [1], З. Варналій [2], А. Голиков, Н. Казакова [3], М. Долішній [4], С. Романюк [5], Д. Стеченко [6] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи зміну геополітичного та гео-економічного статусу України після прийняття остаточного рішення про євроінтеграцію держави, одним із перших завдань, які постали перед країною, було приведення регіональної політики держави у відповідність до євростандартів.

Створена значна нормативно-правова, теоретико-методологічна та практична бази впровадження регіональної політики в Україні. Але, на жаль, існує ряд проблем, які перешкоджають практичному її проведенню, й потребують рекомендацій для їх вирішення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Аналіз сучасного розуміння регіональної політики, державної регіональної політики України та проблеми її ефективного проведення, Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 р. та надання удосконаленого бачення її основних положень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна, як й інші країни колишнього Радянського Союзу, володіє значним історичним досвідом успішної реалізації державної регіональної економічної політики. Її здійснення відбувалося в другій половині 50-х – першій половині 60-х років, коли існували раднаргопси (ради народного господарства економічних районів країни). Деякі спеціалісти вважають, що то був «золотий період» радянської економіки, який характеризувався її швидким підйомом як в галузевому, так і регіональному аспектах. Радянський досвід регіональної економічної політики тих часів був запозичений та впроваджений в життя багатьма зарубіжними країнами (Франція, Німеччина, Іспанія, Японія та ін.). На жаль, за рядом обставин, в 1965 р. раднаргопси були ліквідовані, а в народному господарстві знову стало використовуватися жорстке централізоване галузеве управління [3].

Тому дуже дивно та неприємно, що якщо раніше наш досвід переймали країни Європи, то зараз спостерігається зовсім протилежна тенденція. Саме Україна орієнтується на розвиток європейських країн та користується їх методичними вказівками по ефективному проведенню регіональної державної політики.

Для кращого розуміння ситуації необхідно детально проаналізувати поняття регіональної політики, розглянути державну регіональну політику України та проблеми її ефективного проведення.

Е. Алаєв визначає регіональну політику держави як сферу діяльності з управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни в просторовому, регіональному аспекті, тобто сфера, зв'язана зі взаємовідносинами між державою і районами, а також районів між собою [1].

Згідно з проектом Закону України «Про Концепцію державної регіональної економічної політики», який розглядався у вересні 1999 р. і був схвалений Указом Президента України від 25 травня 2001 р.

№ 341, державна регіональна економічна політика – це сукупність організаційних, правових та економічних заходів, які здійснюються державою у сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних і стратегічних цілей. Ці заходи спрямовуються на стимулювання ефективного розвитку продуктивних сил регіонів, раціональне використання їхнього ресурсного потенціалу, створення нормальних умов для життєдіяльності населення, забезпечення екологічної безпеки та вдосконалення територіальної організації суспільства [7].

Закон України «Про засади державної регіональної політики», прийнятий в лютому 2015 р., визначає державну регіональну політику як систему цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності [8].

Регіональний розвиток має бути економічною, а не політичною чи адміністративною категорією. Його витoki лежать в теоріях інтеграції ринку й економічного розвитку. За своєю природою не всі види економічної діяльності можуть бути впроваджені на будь-якій території, оскільки деякі місцевості характеризуються об'єктивними сильними і слабкими сторонами щодо тих чи інших видів господарської діяльності. Відстань до ринків збуту і відсутність доступу є одними з ключових факторів, що пояснюють, чому на деяких територіях легше впроваджувати економічну діяльність, ніж на інших. Ще один важливий фактор – робоча сила – також може мати різну якість в силу того, що структура кадрів, як і система їх підготовки, часто є спадщиною минулого. Інші об'єктивні природні, людські, організаційні і навіть культурні фактори часто є визначальними чинниками спроможності територій до сталої економічної діяльності [9].

Регіональна політика направлена на підйом економіки, підвищення благополуччя населення та оптимізацію рівня його життя. Зараз в багатьох країнах світу регіональна політика стала пріоритетним видом діяльності державних органів управління, про що свідчить успішна її реалізація в країнах Європейського Союзу.

Ефективність регіональної політики в значній мірі пов'язана з адміністративно-територіальним устроєм, тобто територіальною організацією суспільства, тому необхідно умовою є відповідність адміністративно-територіального устрою вимогам регіональної соціально-економічної політики, що створює передумови для її успішного впровадження, включаючи й сферу інноваційної діяльності. Ця проблема не вирішена й зараз.

Державна регіональна політика являє собою складову частину загальнодержавної стратегії економічного та соціального розвитку України. Сучасна надмірна централізація управління, недосконала фінансово-економічна база місцевих органів влади призвели до виникнення значних диспропорцій у територіальній структурі економіки, накопичення господарських, економічних та соціальних проблем регіонів.

Основним інструментом регіонального розвитку в Україні залишаються субвенції на соціально-економічний розвиток регіонів. Розмір цих субвенцій не є великим, останнім часом така субвенція стано-

Рис. 1. Удосконалена схема основних положень Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 р.

вила 0,3 % державного бюджету щорічно. Фактично ці кошти між регіонами, особливо в останні чотири роки, розподілялися поза будь-якими правилами, що породжувало все нові і нові приводи до зростання міжрегіональної напруженості та звинувачень держави в несправедливому ставленні до регіонів.

Деякі науковці дотримуються думки, що головна проблема полягає у використанні безвідповідальними політиками об'єктивних міжрегіональних відмінностей у власній політичній діяльності, що призвело до проявів політичного відчуження між регіонами. Тепер до традиційних українських проблем регіонального розвитку можна віднести: асиметрію розвитку регіонів, замкненість регіональних політичних, інформаційних, освітніх, частково економічних просторів і їх слабке включення у загальноукраїнський простір; невідповідність між економічною потужністю регіону та його показниками соціального благополуччя та якості життя – додалося жорстке військове протистояння та поява сотень тисяч вимушених переселенців [10].

Проблем стає все більше, а вирішувати їх – все складніше. На жаль, сучасна ситуація, що склалася в Україні, досить критична. Насамперед від адекватності державної політики залежить подальша доля країни. Давно стало зрозуміло, що ефективна регіональна політика на макрорівні повинна базуватися на принципах солідарності, неупередженості, прозорості та справедливості фінансування регіонального розвитку. У такому випадку можна було б уникнути кризової ситуації, що виникла.

Враховуючи загрози, що сьогодні посилюються зовнішньою агресією та проявами сепаратизму, питання української солідарності, єдності українського простору, міжрегіональної взаємодії для швидкого розвитку України стає завданням номер один для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових осіб та суспільства в цілому.

Україні потрібна нова державна регіональна політика, направлена на «реальний» розвиток регіонів, а не імітація даного процесу. Все це потребує чіткого нормативно-правового забезпечення, що стане основою для подальших реформ регіональної системи управління.

Фактично законодавство у сфері регіонального розвитку, яке сформувалося протягом 1991–2014 рр., мало створити цілісну та взаємоузгоджену систему забезпечення ефективного регіонального розвитку. Але, на жаль, діючі нормативно-правові акти не взаємоузгоджені та не гармонізовані, що спричинило диспропорції регіоналізації.

5 лютого 2015 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про засади державної регіональної політики», розробку якого було розпочато Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України ще у 2008 р. за активного залучення експертів проєктів технічної допомоги Європейського Союзу. Прийнятий Закон закладає фундамент для нового законодавства про регіональний розвиток в Україні, яке базується на кращих європейських практиках та дає підстави для перегляду на його основі усього масиву законодавства, що в тій чи іншій мірі має відношення до реалізації державної регіональної політики [10].

Ще одним важливим кроком на шляху до ефективного регіонального розвитку є розробка та схвалення Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка увібрала в себе кращий досвід європейських зразків подібних стратегій розвитку. На відміну від стратегії розвитку до 2015 р. в даному документі подається загальна стратегія, визначаються цілі, завдання, пріоритети, план виконання, що будуть узгоджені з регіональними стратегіями, прийнятими або актуалізованими також на період до 2020 р. [11]. Це дозволить забезпечити ефективну горизонтальну та вертикальну координацію дій центральних та місцевих органів влади у сфері регіонального розвитку. Проаналізувавши основні положення Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 р., наведемо удосконалену загальну схему, що визначає мету, основні принципи та вектори регіональної політики держави й доцільність підготовки, враховуючи європейські стандарти.

Висновки з даного дослідження. Беручи до уваги досвід найбільш розвинених країн держави, можна з впевненістю стверджувати, що стабільний та ефективний розвиток держави неможливий без чіткої та добре продуманої регіональної політики, яка повинна враховувати сучасні умови розвитку, недоліки попередніх стратегій регіонального розвитку й мати довгостроковий характер. Затверджена Державна стратегія регіонального розвитку до 2020 р. відповідає вищенаведеним вимогам, тепер все залежить від її реального виконання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алаев Е.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Е.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – С. 189.
2. Варналії З.С. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: [монографія] / З.С. Варналії. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.
3. Голиков А.П. Стратегія регіонального розвитку: європейський контекст: [монографія] / А.П. Голиков, Н.А. Казакова. – Х.: Екограф, 2008. – 180 с.
4. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети / М.І. Долішній. – К.: Наукова думка, 2006. – 511 с.
5. Романюк С.А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: регіональні дослідження: [монографія] / С.А. Романюк. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 112 с.
6. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: [підручник] / Д.М. Стеченко. – К.: Вікар, 2006. – 396 с.
7. Про Концепцію державної регіональної економічної політики: Указ Президента України № 341/2001 від 25 травня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>.
8. Про засади державної регіональної політики: Закон України № 156-VIII від 5 лютого 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/156-viii>.
9. Методологія планування регіонального розвитку в Україні: інструмент для розробки стратегій регіонального розвитку і планів їх реалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oda.gov.ua/docs/2014/04092014_2.pdf.
10. Регіональна політика в Україні: сучасний стан та стратегія реформування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=986:zasadi-derzhavnoji-regionalnoji-politiki&catid=8&Itemid=350.
11. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

УДК 339.37:332

Жидик О.І.

аспірант кафедри фінансів і банківської справи
Ужгородського національного університету

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ В МІСТАХ І РАЙОНАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано стан і тенденції розвитку сфери роздрібної торгівлі Закарпатської області за 2010–2013 рр. Досліджено динаміку товарообігу та показників торгової мережі області за аналізований період. Виявлено особливості, що характеризують поляризацію роздрібної торгівлі в регіоні.

Ключові слова: роздрібна торгівля, регіон, товарообіг, торгова площа, мережа роздрібної торгівлі.

Жидик О.И. СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В ГОРОДАХ И РАЙОНАХ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье проанализированы состояние и тенденции развития сферы розничной торговли Закарпатской области за 2010–2013 гг. Исследована динамика товарооборота и показателей торговой сети области за анализируемый период. Выявлены особенности, характеризующие поляризацию розничной торговли в регионе.

Ключевые слова: розничная торговля, регион, товарооборот, торговая площадь, сеть розничной торговли.

Zhydyk O.I. THE STATE AND TRENDS OF RETAIL SECTOR IN CITIES AND DISTRICTS OF TRANSCARPATHIAN REGION

The article analyzes the status and trends of the retail Transcarpathian region for 2010–2013 years, the dynamics of turnover and indices trading network region for the period and the features that characterize the polarization of retail in the region.

Keywords: retail, region, turnover, retail space, network of retailers.

Постановка проблеми. В економіці регіону вагоме місце займає сфера роздрібної торгівлі, яка є тією частиною економіки краю, в якій відбувається перехід товарів зі сфери виробництва у сферу особистого споживання. Загальновідомо, що існують відмінності між регіонами країни як в їх економічному стані загалом, так і в розвитку сфери роздрібної торгівлі кожного регіону зокрема. Але крім цього існують і певні диспропорції всередині регіонів, сфера роздрібної торгівлі розвивається неоднаково на всій території області та має певні відмінності в різних територіально-адміністративних районах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку роздрібної торгівлі в регіональному розрізі присвячено багато наукових публікацій. Стан і тенденції змін у роздрібній торгівлі регіонів України досліджував І.М. Мельник [3], а регіональні особливості розвитку роздрібної торгівлі у Чернівецькій області – С. Грубляк [2] та В. Нікульча [5]. Дослідження основних показників діяльності підприємств роздрібної торгівлі Виноградівського району Закарпатської області у своїй роботі здійснили Т.Г. Васильців та Н.Г. Магас [1]. Вчені фокусують увагу насамперед на дослідженні регіональних особливостей роздрібної торгівлі в масштабах країни, не розглядаючи при цьому внутрішню регіональний аспект розвитку торгівлі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження стану і тенденцій розвитку роздрібної торгівлі Закарпатської області та виявлення диспропорцій, які існують між районами області у цій сфері.

Вклад основного матеріалу дослідження. Стан і тенденції сфери роздрібної торгівлі найкраще відображають показники товарообігу та торгової мережі, що розраховані у цьому дослідженні. Показник товарообігу Закарпатської області має позитивну тенденцію. Так, роздрібний товарообіг підприємств за період з 2010 по 2013 рр. зростав і в 2013 р. становив 8077572 тис. грн. Це зростання є позитивною ознакою, оскільки характеризує активний розвиток сфери роздрібної торгівлі в регіоні. Проте таке зростання притаманне не для всіх районів області (табл. 1).

Загалом по області відбувається зростання показника товарообігу, проте в окремих районах та містах протягом аналізованого періоду спостерігалася різновекторна динаміка (м. Хуст, м. Чоп, Берегівський, Великоберезнянський, Воловецький, Іршавський, Міжгірський, Мукачівський, Рахівський, Тячівський, Ужгородський, Хустський), у деяких з них обсяг товарообігу за 2013 р. є нижчим, ніж у 2010 р. (Іршавський). Отже, динаміка обсягів товарообігу в розрізі адміністративно-територіальних одиниць області суттєво відрізняється і відображає нерівномірний розвиток сфери роздрібної торгівлі по всій території регіону.

Відповідно змінювалася і питома вага міст і районів області у загальних обсягах товарообігу: за досліджуваний період постійно зростала частка міст Мукачева, Берегова, Свалявського району. Найбільша питома вага у 2013 р. припадала на м. Ужгород (27,8%), м. Мукачево (21,4%), Мукачівський (7,9%), Ужгородський (7,5%), Виноградівський (6,6%) та Тячівський (5,1%) райони. У 2010 р. Ужгород та Ужгородський район займали набагато більшу частку загальнообласного обороту роздрібної торгівлі (32,1% та 8,7% відповідно). На основі даної інформації можна зробити висновок, що потужності роздрібної торгівлі поступово переміщуються у м. Мукачево та район, а обласний центр з року в рік, хоча і не суттєво, але втрачає свої позиції. Це може бути обумовлено, на думку автора, географічним розташуванням цих міст та більш інтенсивним розвитком торгівельної інфраструктури ц м. Мукачево, зокрема, через відкриття нових торгівельних форматів (у вересні 2011 р. ц м. Мукачево було відкрито гіпермаркет «Епіцентр» [8]), що, відповідно, перемістило споживчий попит саме до цього міста.

Доцільно порівняти індекси фізичного обсягу роздрібною товарообігу підприємств у порівнянних цінах, що дозволить оцінити реальні зміни товарообігу підприємств області в розрізі адміністративних районів (табл. 2).

На основі інформації, наведеної у таблиці 2, можна зробити висновок, що реальне щорічне зрос-

Таблиця 1

Товарообіг підприємств роздрібною торгівлі по містах та районах Закарпатської області

	Товарообіг підприємств роздрібною торгівлі, тис. грн				Питома вага міст і районів області у загальному обсязі роздрібною торгівлі підприємств, %			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
По області	5977726	7487001	7709201	8077572	100	100	100	100
м. Ужгород	1918301	2026563	2218381	2242132	32,1	27,1	28,2	27,8
м. Берегово	140392	194411	218737	234413	2,3	2,6	2,8	2,9
м. Мукачево	857281	1216202	1420829	1729150	14,3	16,2	18,4	21,4
м. Хуст	344947	330867	371670	374587	5,8	4,4	4,8	4,6
м. Чоп	66410	235633	131225	171912	1,1	3,2	1,7	2,1
Берегівський	154483	203391	156814	167482	2,6	2,7	2,0	2,1
Великоберезнянський	75318	114374	122517	101944	1,2	1,5	1,6	1,3
Виноградівський	412076	494707	524370	537462	6,9	6,6	6,8	6,6
Воловецький	46861	55770	55232	47932	0,8	0,7	0,7	0,6
Іршавський	267111	273585	264908	264060	4,5	3,7	3,4	3,3
Міжгірський	52298	67079	65385	67936	0,9	0,9	0,9	0,8
Мукачівський	438092	720211	716161	642229	7,3	9,6	9,3	7,9
Перечинський	28646	35574	37877	41738	0,5	0,5	0,5	0,5
Рахівський	133834	153698	168707	150819	2,2	2,1	2,2	1,9
Свалявський	136006	184858	201194	216247	2,3	2,5	2,6	2,7
Тячівський	340011	458973	366695	409165	5,7	6,1	4,8	5,1
Ужгородський	519369	661871	613964	606462	8,7	8,8	8,0	7,5
Хустський	46290	59234	54535	71902	0,8	0,8	0,7	0,9

Складено автором за даними [7, с. 42-43]

Таблиця 2

Індекси фізичного обсягу роздрібною торгівлі підприємств Закарпатської області у порівнянних цінах (до попереднього року), %

	2010	2011	2012	2013
Закарпатська область	106,3	110,5	100,3	104,9
м. Ужгород	96,0	93,2	106,6	101,2
м. Берегово	104,0	122,2	109,6	107,3
м. Мукачево	109,9	125,2	113,8	121,8
м. Хуст	113,3	84,7	109,4	100,9
м. Чоп	129,6	313,2	54,2	131,1
Берегівський	115,9	116,2	75,1	106,9
Великоберезнянський	115,0	134,0	104,3	83,3
Виноградівський	117,8	106,0	103,2	102,6
Воловецький	83,5	105,0	96,4	86,9
Іршавський	111,9	90,4	94,3	99,8
Міжгірський	91,3	113,2	94,9	104,0
Мукачівський	124,5	145,1	96,8	89,8
Перечинський	104,0	109,6	103,7	110,3
Рахівський	113,2	101,4	106,9	89,5
Свалявський	94,7	120,0	106,0	107,6
Тячівський	124,8	119,1	77,8	111,7
Ужгородський	106,7	112,5	90,3	98,9
Хустський	88,2	112,9	89,6	132,0

Складено автором за даними [7, с. 14-32]

тання обсягу роздрібною торгівлі підприємств відбувалося тільки у чотирьох адміністративно-територіальних одиницях області: містах Берегово та Мукачево, Виноградівському та Перечинському районах.

Оскільки райони області відрізняються своїми географічними особливостями та кількістю населення, найкраще рівень розвитку роздрібною торгівлі в регіоні характеризує показник, що враховує особливості кожного району (в даному випадку демографічні) – це обсяг роздрібною торгівлі на 1 особу (рис.1-2).

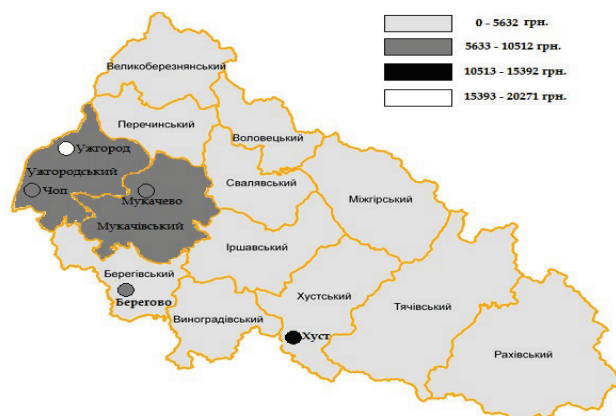

Рис. 1. Товарообіг підприємств роздрібною торгівлі по містах та районах Закарпатської області у 2010 р., грн на 1 особу

Складено автором за даними [7, с. 45]

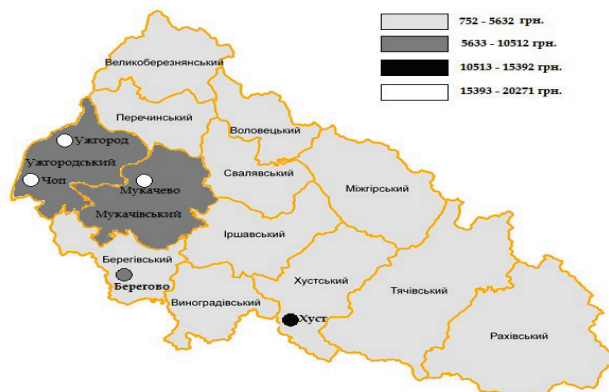

Рис. 2. Товарообіг підприємств роздрібною торгівлі по містах та районах Закарпатської області у 2013 р., грн на 1 особу

Складено автором за даними [7, с. 45]

У 2010 р. спостерігалася ситуація, коли товарообіг на 1 особу більше 15 000 грн був тільки у м. Ужгороді, від 10 000 до 15 000 грн – у м. Мукачево та м. Хуст, у 2013 р. ситуація змінилася. Це свідчить про те, що в більшості районів області низький рівень товарообігу на одну особу. Виняток становлять тільки м. Ужгород, м. Мукачево, м. Хуст, м. Берегово, м. Чоп, Ужгородський та Мукачівський райони. У 2013 р. даний показник зріс у м. Мукачево та м. Чоп, але в переліку районів з низьким показником товарообігу на одну особу змін не відбулося. Тобто спостерігається ситуація, коли споживчий попит концентрується в окремих адміністративно-територіальних частинах області. Неоднорідним є і

розподіл кількості магазинів по містах та районах області (табл. 3).

Найбільша питома вага кількості магазинів та напівстаціонарних об'єктів у загальнообласній кількості припадає на м. Ужгород, м. Мукачево, Ужгородський та Мукачівський райони. Спостерігається аналогія з обсягом товарообігу, найбільша частка якого також припадає на ці чотири адміністративно-територіальні одиниці. Щодо показника питомої ваги торгової площі по містах та районах Закарпатської області, то тут основна частка припадає на м. Ужгород та м. Мукачево, а Ужгородський та Мукачівський райони за даним показником поступаються іншим районам і містам області (рис. 3).

На рисунку 3 зображено частку торгової площі магазинів кожного міста та району в загальнообласних обсягах торгових площ магазинів. Найбільша частка припадає на м. Ужгород, значно нижчою є частка м. Мукачево. Варто зауважити, що обсяг товарообігу в даних містах не значно відрізняється. Як висновок – в Ужгороді високий рівень товаро-

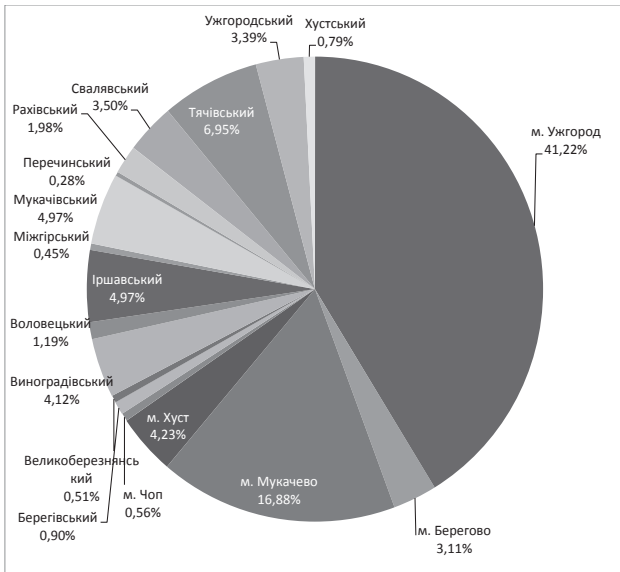

Рис. 3. Питома вага торгової площі магазинів по містах та районах Закарпатської області в загальній торгівельній площі Закарпаття у 2013 р.

Розраховано та складено автором за даними [7, с. 56]

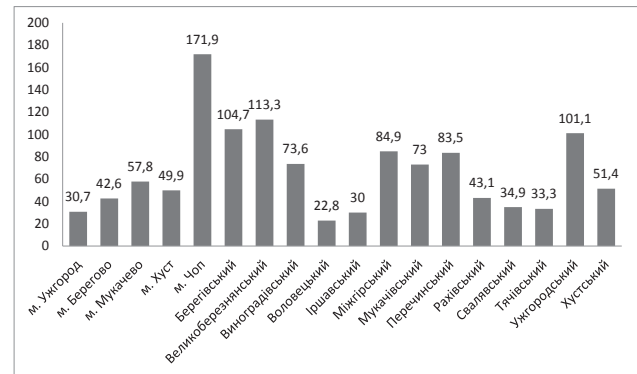

Рис. 4. Обсяг товарообігу підприємств роздрібної торгівлі Закарпаття на одиницю торгової площі у 2013 р., тис. грн на м кв.

Розраховано автором за даними [7, с. 56, 42]

Таблиця 3

Кількість магазинів та напівстаціонарних об'єктів по містах та районах Закарпатської області

	Кількість магазинів та напівстаціонарних об'єктів по містах та районах, од.				Питома вага кількості магазинів та напівстаціонарних об'єктів у загальнообласній кількості, %			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Закарпатська область	1677	1575	1436	1320	100	100	100	100
м. Ужгород	314	314	300	282	18,72	19,94	20,89	21,36
м. Берегово	39	40	36	35	2,33	2,54	2,51	2,65
м. Мукачево	189	175	168	157	11,27	11,11	11,7	11,89
м. Хуст	73	64	64	63	4,35	4,06	4,47	4,77
м. Чоп	15	14	13	12	0,89	0,89	0,91	0,91
Берегівський	43	43	43	39	2,56	2,73	2,99	2,95
Великобerezнянський	38	33	31	28	2,27	2,1	2,16	2,12
Виноградівський	104	97	76	79	6,2	6,16	5,29	5,98
Воловецький	60	54	47	39	3,58	3,43	3,27	2,95
Іршавський	140	120	109	88	8,35	7,62	7,59	6,67
Міжгірський	36	33	26	22	2,15	2,1	1,81	1,67
Мукачівський	134	121	104	100	7,99	7,68	7,24	7,58
Перечинський	25	24	23	16	1,49	1,52	1,6	1,21
Рахівський	94	89	83	66	5,61	5,65	5,78	5
Свалявський	78	71	59	54	4,65	4,51	4,11	4,09
Тячівський	120	122	113	112	7,16	7,75	7,87	8,48
Ужгородський	120	117	113	107	7,16	7,43	7,87	8,11
Хустський	55	44	28	21	3,28	2,79	1,95	1,59

Розраховано та складено автором за даними [7, с. 55]

бігу забезпечено більшими торговими площами, тоді як у м. Мукачєво на одиницю торгової площі припадає більший обсяг товарообігу (рис. 4).

Серед показників, що характеризують якість торгової мережі регіону, варто виділити показник середнього розміру магазину за торговою площею по містах і районах регіону. Розвиток роздрібною торгівлі передбачає впровадження нових торговельних форматів, які характеризуються більшими торговими площами, що у свою чергу створює комфортні умови для здійснення покупок.

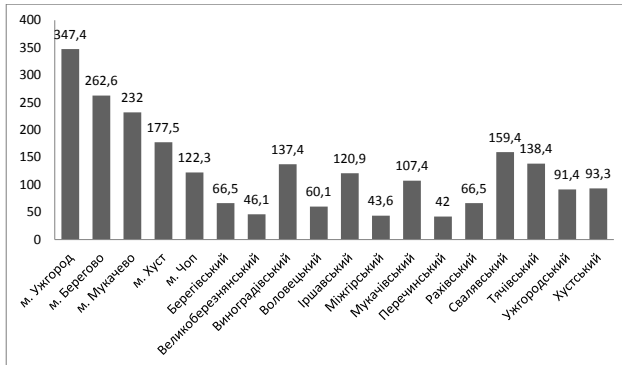

Рис. 5. Середній розмір магазину по містах та районах Закарпатської обл. у 2013 р., м кв.

Розраховано автором за даними [7, с. 60-77]

У великих містах області розвиваються торговельні формати, які передбачають більші торгові площі – супермаркети, гіпермаркети тощо, і характеризуються кращим дизайном, ширшим асортиментом, ефективнішим розміщенням товарів для більш зручного здійснення покупок. Інша ситуація в менших містах і районах області – маленькі магазини, щільно розміщений товар, неспеціалізовані торговельні точки, що і призводить до отримання більших обсягів надходжень з одиниці торгової площі. Можна припустити, що за умови стабільної економічної ситуації в країні та регіоні через деякий час вимоги споживачів зростатимуть і в менших містах також відбуватиметься підвищення якості магазинів і збільшення торгової площі. Тоді можна буде адекватно оцінити обіг з одиниці торгової площі.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок про те, що роздрібна торгівля Закарпаття концентрується у західній частині області, яка географічно окреслена кордонами Ужгородського та Мукачєвського районів. Показник товарообігу на душу населення також є найвищим у цьому географічному районі, а саме у

містах Ужгород, Мукачєво та Чоп. Таку поляризацію не можна назвати позитивною ознакою, враховуючи той факт, що територія даних районів займає всього трохи більше 15% від загальної території Закарпатської області. Усі інші райони області за показниками роздрібною торгівлі значно поступаються лідерам. Ця ситуація вимагає виявлення причин такої поляризації роздрібною товарообігу і на їх основі розроблення рекомендацій щодо доцільності розвитку певних видів торговельних форматів у тих районах, які нині не входять до числа лідерів за показниками роздрібною торгівлі в регіоні. Хоча за досліджуваний період спостерігалася позитивна динаміка роздрібною торгівлі, однак негативні кризові тенденції, що спостерігаються з кінця 2014 р.–початку 2015 р. як на макро- так і на мезорівнях, засвідчують суттєве скорочення масштабів діяльності такої сфери економіки, як торгівля. У подальшому окреслені тенденції потребуватимуть посиленої уваги, оскільки саме стимулювання торгівлі дозволить пом'якшувати наслідки кризи та шукати шляхи виходу з неї.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Васильців Т.Г. Передумови конкурентоспроможності підприємств роздрібною торгівлі / Т.Г. Васильців, Н.В. Магас // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.2. – С. 218-222.
2. Грубляк С.А. Розвиток та особливості функціонування роздрібною торговою мережі в Чернівецькій області. / С.А. Грубляк // Інноваційна економіка – Всеукраїнський наук.-виробн. журнал. – 2000. – № 13. – С. 114-120.
3. Мельник І.М. Стан та тенденції змін у роздрібною торгівлі регіонів / І.М. Мельник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.10. – С. 238-245.
4. Міста і райони Закарпатської області 2013. Частина I / За редакцією Гриник Г.Д. // Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області. – 2014 р. – 192 с.
5. Нікульча В.А. Розвиток роздрібною торгівлі Чернівецької області / В.А. Нікульча // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту [Економічні науки]. – 2010. – Вип. 3(39). – С. 219-223.
6. Роздрібна торгівля України у 2013 році : статистичний збірник / Під загальним керівництвом В.О. Піщейка. Відповідальний за випуск А.О. Физоренко // Державна служба статистики України. – Вих. № 369/0/08.1вн-14 від 01.09.2014. – 165 с.
7. Роздрібна торгівля Закарпатської області : статистичний збірник / За редакцією Білея М.М. // Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області. – 2014 р. – 93 с.
8. У Мукачєві відкрили 30-ий ЕпіЦентр [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://www.mukachevo.net/\(A\(ev1tRXz0zAEkAAAAM2RiMjk4ZjQtOTk3Zi00MTImLWI0MjEtYTNk_ZmRmZDI0vT_vTn_vTlv_v_yvT™±Mjk0S9KEnUhZ20lqKYB7JcFmfQf39b41\)\)/ua/News/view/45497-U-Мукачєві-відкрили-30-ий-ЕпіЦентр-ФОТО-ВІДЕО](http://www.mukachevo.net/(A(ev1tRXz0zAEkAAAAM2RiMjk4ZjQtOTk3Zi00MTImLWI0MjEtYTNk_ZmRmZDI0vT_vTn_vTlv_v_yvT™±Mjk0S9KEnUhZ20lqKYB7JcFmfQf39b41))/ua/News/view/45497-U-Мукачєві-відкрили-30-ий-ЕпіЦентр-ФОТО-ВІДЕО).

УДК 332.122(1-77)(477):330.342

Колесников В.І.

аспірант

Запорізького національного технічного університету

МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розглянуто європейський досвід розвитку сільських територій, та проаналізовано концептуальні моделі державної підтримки розвитку сільських територій в Європейському Союзі. Визначено, що розвиток сільських територій України потребує інтегрованого галузево-територіального підходу. Обґрунтовано, що національна політика розвитку сільських територій повинна будуватися, спираючись на наукову базу та досвід країн Європи, але враховуючи особливості спеціалізації регіонів, а також ціннісної орієнтації населення. На основі аналізу світового досвіду політики сільського розвитку сформовано перелік заходів для органів регіонального управління, необхідних для активізації розвитку сільських територій в Україні.

Ключові слова: сільська територія, політика сільського розвитку, досвід, територія, сільське господарство.

Колесников В.И. МОДЕЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье рассмотрены европейский опыт развития сельских территорий, и проанализированы концептуальные модели государственной поддержки развития сельских территорий в Европейском Союзе. Определено, что развитие сельских территорий Украины требует интегрированного отраслевого территориального подхода. Обосновано, что национальная политика развития сельских территорий должна строиться, опираясь на научную базу и опыт стран Европы, но учитывая особенности специализации регионов, а также ценностные ориентации населения. На основе анализа мирового опыта политики сельского развития сформирован перечень мероприятий для органов регионального управления, необходимых для активизации развития сельских территорий в Украине.

Ключевые слова: сельская территория, политика сельского развития, опыт, территория, сельское хозяйство.

Kolesnykov V.I. THE MODEL OF STATE POLICY RURAL DEVELOPMENT OF UKRAINE UNDER EUROPEAN INTEGRATION PROCESS

In the article European experience of rural areas development is considered. The conceptual model of state support rural development in the European Union is analyzed. The development of rural areas of Ukraine requires an integrated sectoral and territorial approach is determined. The national rural development policy must be built on a scientific basis and the experience of European countries is proved, but especially given the specialization of regions and population value orientation. On the basis of the analysis international experience rural policy a list of measures for regional management needed to enhance rural development in Ukraine are generated.

Keywords: rural area, rural development policy, experience, area, agriculture.

Постановка проблеми. Важливим завданням ефективної перебудови національного господарства та системних процесів модернізації економічного простору регіонів України є підвищення рівня соціально-економічного розвитку сільських територій. В Україні сільські території традиційно пов'язуються з аграрним виробництвом, натомість в європейських країнах вони характеризуються інтегрованим соціально-економічним розвитком.

В національній економіці всі стратегії економічного зростання ставили як головне завдання зростання промислового виробництва та розвитку міст, які розглядалися як «локомотиви» економіки, а сільським територіям за залишковим принципом відводилася роль постачальника сільськогосподарської сировини та робочої сили. На рівні держави за період незалежності України прийнято багато програм щодо розвитку села, зокрема, «Національна програма відродження села на 1995–2005 роки» (1994 р.), «Загальнодержавна програма соціального розвитку села на період до 2011 року» (2004 р.), «Комплексна програма підтримки розвитку українського села на 2006–2010 роки» (2005 р.) [1]. Але схвалені в різні роки концепції так і не стали реальними розвитку, тобто був відсутній конкретний механізм їх реалізації, який не вирішив проблем розвитку сільських територій.

Європейські орієнтири надають сільському розвитку України відповідний вектор та відкривають нові можливості для відродження сільського господарства, створюють додаткові порівняльні переваги на агропродовольчому ринку в умовах глобалізації

економіки. Серйозним кроком з позиції поглиблення торговельних відносин між Україною та ЄС стала Угода про зону вільної торгівлі (ЗВТ), яка сприятиме наближенню національного аграрного сектора економіки до європейських стандартів, адаптації його до Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС), розширенню присутності на українському агропродовольчому ринку нових країн – членів ЄС. Разом з тим, євроінтеграційні процеси вимагають модернізації державної політики розвитку сільських територій та наближення її до САП ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку сільських територій висвітлювалися в дослідженнях І. Гнибіденка, С. Горлова, В. Збарського, Г. Кваснікової, В. Мацибори та ін. Особливості розвитку сільських територій європейських країн досліджували Л. Лисенко, К. Белокрилов, Є. Авайкіна, К. Шаптала. Однак, незважаючи на цінність проведених досліджень, окремі питання, пов'язані з виявленням характерних особливостей формування державної політики розвитку сільських територій та її адаптації до євроінтеграційних процесів умов, потребують подальшого висвітлення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Вивчення європейського досвіду розвитку сільських територій та розробка на цій основі рекомендацій щодо формування моделі державної політики розвитку сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна політика розвитку сільських територій повинна будуватися, спираючись на наукову базу, яка,

в свою чергу, повинна бути зорієнтована на дотримання певних норм і вимог, що вже сформовані в більшості розвинутих країн. За кордоном існує наступна градація концептуальних моделей державної підтримки розвитку сільських територій [2]: перша модель – закріплення умов і механізмів державної підтримки в рамках єдиного законодавчого акта (Російська Федерація, Європейський Союз, Канада, Туреччина); друга модель – наявність різних програм, які можуть реалізовуватися незалежно один від одного (США, Мексика, Нова Зеландія).

Оскільки Україна розглядає як один з пріоритетних напрямків інтеграції європейський простір, вважаємо за доцільне більш детально проаналізувати досвід Європейського Союзу щодо розвитку сільської місцевості.

Класична концепція політики розвитку сільських територій, яка була поширена в післявоєнній Європі, мала вигляд моделі «зверху вниз» (екзогенна), на основі індустріалізації, економії від масштабу і концентрації [3, с. 2]. Головним завданням політики «зверху вниз» було подолання сільських відмінностей шляхом модернізації інфраструктури. Обговорення зміни ролі держави у сприянні сталому розвитку сільських територій розпочалося ще в 1960-х роках. В 1970-х роках концепції сільського розвитку були пов'язані із підвищенням рівня життя сільського населення і скорочення сільської бідності.

Але вже до кінця 1970-х років було більше доказів, що модель «зверху-вниз» не дала очікуваних результатів [4, с. 11]. Ця модель була піддана критиці як «залежний розвиток», оскільки вона залежить від субсидій і програмних рішень віддалених державних установ. Замість цього підходу багато хто виступав за підхід «знизу вгору» (ендогенний), заснований на припущенні, що конкретні ресурси територій – природні, людські та культурні – відіграють ключову роль в його розвитку.

Реалії сьогодення переконують, що держава, використовуючи підхід «зверху вниз», більше не може досягти своїх цілей, діючи в такий спосіб. В Європі використовується концепція управління, яка відображає визнання ролі держави (на всіх рівнях) разом з приватними і громадськими структурами. Зокрема, як зазначає М. Гудвін [4, с. 15], в економічній літературі все більше використовується термін управління, що вказує на значні зміни в процесах регулювання сільської місцевості. Модель «знизу вгору» в основному стосується мобілізації місцевих ресурсів та активів. Основні положення цієї політики сільського розвитку в країнах ОЕСР під назвою «Нова сільська парадигма» висвітлені в таблиці 1.

Політика розвитку сільських територій в Європі ґрунтується на таких принципах: 1) спрямованість на підвищення соціальної, економічної та еколо-

гічної стійкості сільських територій та підтримка природного та культурного різноманіття; 2) розвиток сільських територій здійснюється по-різному в різних місцях, враховуючи місцеві потреби; 3) політика спрямована на створення взаємодоповнюваності між екологічними, соціальними та економічними цілями [6, с. 27]. Ці принципи свідчать, що сільськогосподарська політика більше не повинна розглядатися у відриві від екологічної, соціальної та економічної політики.

На національному та регіональному рівнях ЄС паралельно існує декілька концепцій (підходів), з яких можна чітко виокремити три концепції розвитку сільських територій, а саме:

– концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з загальною модернізацією сільського господарства і агропродовольчого комплексу. Ця концепція бере за основу розвиток сектора (галузєва модель);

– концепція, яка пов'язує сільський розвиток виключно зі зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та рештою секторами економіки (концепція зближення, перерозподільча модель);

– концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з розвитком сільських районів в цілому шляхом використання всіх ресурсів, які знаходяться на їх території (людських, фізичних, природних, ландшафтних та ін.), та інтеграції між усіма компонентами та галузями на місцевому рівні. Ця концепція використовує можливості території в найбільш ширшому її розумінні (територіальна модель).

Цим трьома концепціями відповідають три різні, хоча і не формалізовані моделі, які використовуються для пояснення політики розвитку сільських територій (табл. 2).

Україна повинна використати досвід європейських країн, оскільки наявний потенціал сільських територій здатний забезпечити формування нових, в тому числі несільськогосподарських, видів економічної діяльності, зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення як її якості, так і процесів виробництва.

На наш погляд, модель формування державної політики сільського розвитку повинна бути спрямована на вирішення наступних пріоритетних завдань:

- стимулювання демографічного зростання та створення умов для переселення в сільську місцевість;
- диверсифікація сільської економіки та розширення джерел формування доходів сільського населення;
- поліпшення житлових умов сільського населення;
- створення сучасної соціальної, інженерної та транспортної інфраструктури в сільській місцевості.

Таблиця 1

Нова сільська парадигма

	Старий підхід	Новий підхід
Цілі	Вирівнювання розвитку територій, сільськогосподарський дохід, конкурентоспроможність ферм	Конкурентоспроможність сільських територій, підвищення цінності місцевих активів, експлуатація невикористовуваних ресурсів
Основні сектори	Сільське господарство	Різні сектори сільської економіки (сільський туризм, виробництво, галузі ІКТ і т. д.)
Інструменти	Субсидії	Інвестиції
Основні учасники	Національні уряди, фермери	Всі рівні влади (наднаціональний, національний, регіональний та місцевий), різні місцеві зацікавлені сторони (державні, приватні, благодійні)

Джерело: складено на основі [5, с. 5]

Основною проблемою, що сповільнює ці процеси на даний час, є якість управління – державного, регіонального, місцевого. За умови вибору євроінтеграційного вектору розвитку економіки України підходи до управління, способи їх фактичного здійснення, громадський контроль за процесами розвитку сільських територій зобов'язані бути реформовані відповідно до європейських норм прозорості, відповідальності, ефективності, максимізації суспільного ефекту. Це дасть можливість використовувати наявні можливості у повній мірі, реформувати економіку села та покращити соціальні умови життєдіяльності сільського населення, а не лише декларувати сприяння цим процесам.

Важливими інструментами реалізації політики сільського розвитку, як свідчить досвід ЄС, є моніторинг та програми соціально-економічного розвитку сільських територій. Забезпечити розвиток сільських територій неможливо без глибокого знання та розуміння проблем і потенціалу кожної з них, а для цього необхідний постійний моніторинг

зміни стану місцевої соціально-економічної системи, ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, бізнесу, оцінок добробуту населення.

Що стосується першого інструменту, а саме моніторингу соціально-економічного розвитку сільських територій, то варто зазначити, що в Україні питання розробки методичних підходів до оцінки розвитку сільських територій перебуває на стадії становлення, на відміну від країн Західної Європи, де розроблено значний методичний інструментарій для оцінки сільської місцевості, оскільки існує досить широка та детальна статистична база щодо їх стану та розвитку. Євроінтеграційні процеси передбачають як високі стандарти життя, так і адаптацію до законодавства, інституцій, статистичної бази. Оскільки Україна обрала європейський шлях розвитку, вона повинна мати достатню інформаційну та методичну основу для вдосконалення програм та концепцій розвитку сільської місцевості.

Таблиця 2

Моделі розвитку сільських територій

Характеристика	Моделі розвитку сільських територій		
	галузева	перерозподільча	територіальна
Цілі політики	вирівнювання доходів з іншими галузями; зростання масштабів виробництва (на рівні підприємства); інтенсифікація виробництва (капітал на одиницю площі / праці)	Компенсація впливу несприятливих природних і соціально-економічних чинників; скорочення відмінностей між відсталими сільськими районами та міськими районами; диверсифікація доходів сільськогосподарського підприємства	використання внутрішніх ресурсів території; диверсифікація доходів сільськогосподарських підприємств; нові форми скорочення витрат; поширення форм диверсифікованих видів діяльності; формування несільськогосподарських видів діяльності (промислове і ремісниче виробництво, послуги та ін.)
Тип привілейованої політики	підтримка інвестицій у розвиток підприємства; пряма підтримка доходів виробників	компенсаційні виплати гірським і депресивним районам; підтримка інвестицій у розвиток сільськогосподарського підприємства; диверсифікація джерел доходів сільськогосподарського підприємства	підтримка диверсифікації доходів; політика місцевого економічного розвитку; підтримка розвитку інфраструктури і послуг для місцевого населення; підтримка інвестицій у сільськогосподарське підприємство
Роль територій	«контейнер» ресурсів / вкладення в сільське господарство; сільський / сільськогосподарський простір; дуалізм сільський / міський	центральна роль слабких сільських територій (гірські райони, депресивні сільські території, несприятливі райони); увага до критеріїв визначення «слабкі сільські райони»	уважне ставлення до всього сільського; неоднорідність сільських районів у регіональному та європейському контекстах; багатомірне визначення поняття «сільський»; зниження розриву між слабкими сільськими територіями та міськими районами
Роль галузей	центральне місце сільського господарства та професійного сільськогосподарського підприємства; інтеграція сільського господарства та агробізнесу в глобальний контекст	центральне місце сільського господарства; інші галузі як можливість диверсифікованого розвитку сільськогосподарських підприємств	центральне місце сільського господарства, двигуна процесів сільського розвитку (перший варіант моделі); центральне місце інших галузей для диверсифікації місцевої економіки (другий варіант моделі)
Роль соціальних структур	центральне місце професійних організацій, організацій виробників	домінування організацій виробників; велика увага щодо операторів несільськогосподарських галузей	сільський розвиток як процес з безліччю діючих осіб; необхідність форм і механізмів для управління конфліктами; центральне місце концепції партнерств; центральне місце поширення мереж
Роль інституційних структур	концентрація управління політикою в руках адміністрації галузі (регіональної і національної)	домінуюча роль галузевої адміністрації в управлінні напрямками політики; поширення форм кооперації та / або інтеграції з адміністрацією інших галузей	створення форм місцевого та децентралізованого уряду; багаторівневе управління політиками і напрямками розвитку

Складено на основі [7; 8]

Світовий досвід в сфері розробки індикаторів сільського розвитку свідчить, що в основу системи моніторингу покладено два підходи:

- побудова інтегрального, агрегованого індикатора, на основі якого можна визначити рівень соціально-економічного розвитку сільської території;
- побудова системи індикаторів, кожен з яких відображає окремі аспекти розвитку території. Найчастіше в рамках загальної системи виділяються наступні підсистеми показників: економічні, соціальні, екологічні, інституціональні.

Розвиток сільських територій може бути виміряний певною системою показників, які, по-перше, повинні бути забезпечені достовірною статистичною інформацією, а по-друге, повинні відображати зміни параметрів і властивостей соціально-економічної системи в результаті регулюючого впливу з боку різних суб'єктів (влади, населення, бізнесу). З огляду на важливість здійснення моніторингу розвитку сільських територій України першочерговим завданням сьогодення є розширення бази статистики сільських територій за рахунок відображення в ній всіх аспектів функціонування цих територіальних утворень з метою забезпечення оцінки рівня і якості життя сільського населення.

Іншим інструментом політики сільського розвитку є розробка та реалізація програм соціально-економічного розвитку. Аналіз сайтів обласних державних адміністрацій та районних адміністрацій областей України дав можливість зазначити, що лише в деяких регіонах та районах України існують такі програми. У більшості випадків це територіальні утворення з конкурентоспроможною економікою, в яких функціонують ефективні підприємства і є потенціал для саморозвитку. Однак більша частина сільських територій країни мають неконкурентоспроможну економіку з переважанням сільськогосподарських підприємств. Такі територіальні утворення є дотаційними, не мають фінансових ресурсів і програм соціально-економічного розвитку.

Вихід кожної такої території з кризи неможливий без обґрунтування локального варіанту функціонування економіки, що використовує всі наявні можливості модернізації та інноваційного розвитку. Тому, на наш погляд, з метою формування нової моделі державної політики розвитку сільських територій необхідно:

- розробити програми розвитку сільських територій на рівні регіонів та районів, що враховують потенціал територій (наявність об'єктів муніципальної власності, кадрового, історичного, культурного, природно-кліматичного і мінерального потенціалів території, вікового та кваліфікаційного складів населення, господарюючих суб'єктів і можливостей взаємодії між ними) та визначають можливі сценарії і основні цілі їх розвитку;
- розподілити зони повноважень та відповідальності в структурі органів місцевого самоврядування для повного обліку дій адміністрацій (сільської, районної), посадових осіб, бізнесу та сільської спільноти;
- розробити систему оцінки реалізації програм, яка повинна здійснюватися на основі збалансованої

системи показників економічної, соціальної та екологічної стійкості і формуванню інтегрального показника для визначення тенденції зміни соціально-економічного розвитку сільських територій.

Висновки з даного дослідження. В сучасній державній регіональній політиці недостатньо уваги приділяється розвитку сільських поселень, в результаті чого зберігається і посилюється неоднорідність окремих територій, які є чинником соціальної нестабільності та створюють загрозу продовольчій безпеці країни. Україна потребує використання комплексного підходу до розвитку сільських територій. З цією метою необхідно розробити власну довгострокову політику розвитку сільських територій, беручи до уваги досвід країн Європейського Союзу та особливості спеціалізації регіонів, а також ціннісні орієнтації населення.

Вирішити проблему розвитку сільських територій неможливо силами лише муніципальних утворень, зважаючи на відсутність у них достатніх фінансових ресурсів. Україні необхідна активна політика сільського розвитку, спрямована як на вирішення демографічних проблем і розвитку соціальної інфраструктури, так і динамічного зростання економіки. Сформульовані рекомендації дозволять підвищити об'єктивність планування за рахунок доведення рівня розробки програм і планів до окремих населених пунктів. Крім того, здійснення оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування необхідно деталізувати в розрізі поселень, що підвищить її достовірність і адекватність. Все це сприятиме формалізації проблем та забезпечення ефективного використання наявних на території ресурсів і резервів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сільські території: в очікуванні успіху [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ridneselo.com/node/366>.
2. Пантелеєва О.І. Особенности реализации программ развития сельских территорий в США и странах Евросоюза / О.И. Пантелеєва // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2010. – № 4. – С. 9–10.
3. Anríquez, G. and Stamoulis, K., (2007) «Rural Development and Poverty Reduction: Is Agriculture Still the Key?», ESA Working Paper, No. 07-02 June, 2007, available at: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/010/ah885e/ah885e.pdf> (Accessed 4 August 2014).
4. The Carnegie UK Trust (2014), «Future Directions in Rural Development?», available at: [http://www.carnegieuktrust.org.uk/getattachment/545a7523-4da8-4ff7-95e6-dd912abc6373/Future-Directions-in-Rural-Development-\(Full-Report\).aspx](http://www.carnegieuktrust.org.uk/getattachment/545a7523-4da8-4ff7-95e6-dd912abc6373/Future-Directions-in-Rural-Development-(Full-Report).aspx) (Accessed 4 August 2014).
5. The Organisation for Economic Co-operation and Development (2014), «Innovation and modernising the rural economy», available at: <http://www.oecd.org/gov/regional-policy/KRASNOYARSK%20BROCHURE%20FINAL.pdf> (Accessed 4 August 2014).
6. Ward, N. (2000) «Institutions and Attitudes to Rural Development: The UK National Report», available at: <http://milk.withclarity.co.uk/docs/Actors-Institutions-and-Attitudes-to-Rural-Development-The-UK-National-Report.pdf> (Accessed 4 August 2014).
7. Rural Development policy 2007–2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm.
8. New perspectives for EU rural development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev/refprop_en.pdf.

УДК 338.48

Кулич І.Б.
аспірант кафедри обліку й аудиту
Ужгородського національного університету

ТУРИСТИЧНА ІНДУСТРІЯ ЯК СКЛАДНА СИСТЕМА МІЖГАЛУЗЕВИХ ВІДНОСИН

У статті наведено критерії розмежування понять туристичної послуги і продукту. Досліджено співвідношення туристичних послуг, туристичного пакета і продукту як основних складових пропозиції на ринку. Проаналізовано підходи до використання термінів «туристична галузь» і «туристична індустрія». Визначено основні структурні елементи туристичної індустрії України.

Ключові слова: туристична послуга, туристичний пакет, туристичний продукт, туристична галузь, туристична індустрія.

Кулич И.Б. ТУРИСТИЧЕСКАЯ ИНДУСТРИЯ КАК СЛОЖНАЯ СИСТЕМА МЕЖОТРАСЛЕВЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье приведены критерии разграничения понятий туристической услуги и продукта. Исследовано соотношение туристических услуг, туристического пакета и продукта как основных составляющих предложения на рынке. Проанализированы подходы к использованию терминов «туристическая отрасль» и «туристическая индустрия». Определены основные структурные элементы туристической индустрии Украины.

Ключевые слова: туристическая услуга, туристический пакет, туристический продукт, туристическая отрасль, туристическая индустрия.

Kulich I.B. TOURISM AS A COMPLEX SYSTEM OF INTER-BRANCH RELATIONS

Based on the analysis of the current level of research concepts of tourism services and products, this article presents the similarities and the criteria for their separation. Interrelation of tourism services, package travel and product offers as main components on the market were examined in this article. The article analyzed the approaches of using such terms as «tourism sector» and «tourism industry». The article is dedicated to the determining of basic structural elements of the tourism industry in Ukraine.

Keywords: tourist service, tourist package, tourism product, tourism sector, the tourism industry.

Вступ. Сучасна туристична індустрія – одна із найбільш швидко прогресуючих галузей світового господарства і розглядається як самостійний вид економічної діяльності та як міжгалузевий комплекс. Та відсутність у туристичній сфері єдиної термінології зумовлює необхідність визначення чіткої позиції з питання виділення меж туристичного комплексу, його структурних компонентів, взаємозв'язків між ними тощо.

Вивченню природи туризму присвячено чимало наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: М. Мальської, М. Рутинського, О. Любіцевої, В. Кифяка, Н. Лейпер та ін. Вагомий внесок у вивчення проблем «туристичної послуги», «туристичного пакету» і «туристичного продукту» зробили такі вчені: В.О. Квартальнов, Ф. Котлер, О.О. Бейдик, В.К. Бабарицька, О.Ю. Малиновська та ін. Та низка питань пов'язаних з неоднозначним трактуванням даних категорій, а також структури туристичного сектору залишилася поза увагою дослідників.

Результати дослідження. Поєднання туризму як виду господарської діяльності зі сферами виробництва і торгівлі зумовило появу таких понять, як «туристична послуга», «туристичний продукт», «туристичний пакет», «туристична галузь» та «туристична індустрія».

Для кращого розуміння процесу просування туристичних послуг на ринку та взаємовідносин, що виникають між його суб'єктами виникає необхідність у визначенні сутності даних понять, а також з'ясуванні їх структури та характерних особливостей. Та, як свідчить аналіз наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, у туристичній сфері відсутній єдиний підхід до термінологічного апарату.

Вітчизняні фахівці з туризму М.П. Мальська та В.В. Худо розглядають туристичний продукт із суто організаційно-технологічного боку формування та реалізації туру. Разом з тим у Законі України «Про туризм» зазначається, що туристичний продукт – ні

що інше, як комплекс туристичних послуг, необхідних для задоволення потреб туриста під час його подорожі [1].

О.О. Бейдик у довідковій літературі наводить таке визначення: «туристичний продукт – це набір послуг, що входять у вартість туристичної поїздки за певним маршрутом з комплексним обслуговуванням» [2, с. 94].

Американський дослідник Ф. Котлер вважає що «продукт – це сукупність всього того, що можливо запропонувати на ринку споживачам для придбання, використання, споживання та здатних задовольнити певну потребу чи бажання». Він включає у себе фізичні об'єкти, послуги, місця, організації та ідеї. У цьому визначенні підкреслюється різноманітність продуктів, оскільки ними можуть бути фізичні об'єкти, послуги, ідеї тощо.

Українські автори В.К. Бабарицька та О.Ю. Малиновська зазначають, що основною відмінністю між туристичним продуктом та послугою є те, що «послуга може бути купленою та спожитою за місцем її виробництва», тоді як «туристичний продукт можна придбати за місцем проживання, але спожити тільки в місті виробництва туристичних послуг» [3, с. 39].

Туристична послуга – результат діяльності туристичного підприємства щодо задоволення відповідних потреб туристів. Робота турагенства полягає як в організації усієї подорожі, так і в організації окремих послуг.

Окрема туристична послуга (розміщення, харчування, транспортування, екскурсії, побутові послуги, культурно-видовищні заходи, спортивні, рекреаційно-оздоровчі послуги тощо) може задовольнити тільки якусь конкретну потребу туриста, а не комплекс його потреб. Тому виникає об'єктивна необхідність об'єднання всіляких за призначенням туристичних послуг у єдиний комплекс, який прийнято називати туристичним продуктом.

Проаналізувавши сучасний рівень дослідження понять туристичної послуги та продукту, нами було виявлено спільні риси та критерії їх розмежування (табл. 1).

Отже, у процесі огляду існуючих точок зору, що стосуються цього питання, ми дійшли висновку, що туристичний продукт є більш ширшим поняттям, тоді як туристична послуга є лише його складовою.

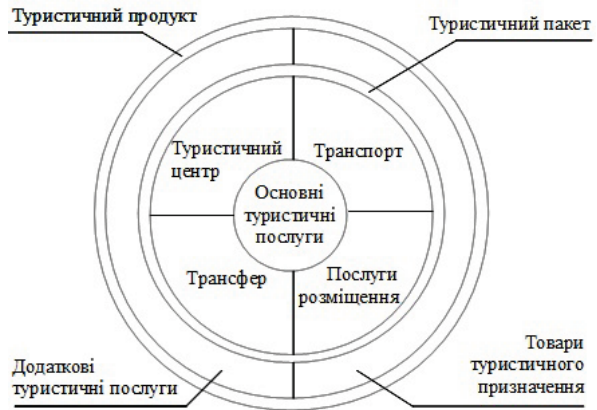
Важливо також розрізнити поняття туристичний продукт та туристичний пакет. Як зазначає В.О. Квартальнов, «туристичний продукт – це сукупність речових (предметів споживання) і неречових (у формі послуги) споживчих вартостей», тобто це усе, що може знадобитися туристу під час здійснення його подорожі.

Таблиця 1

Критерії розмежування понять «туристична послуга» та «туристичний продукт»

Туристична послуга	Туристичний продукт
1. Це комплекс дій суб'єктів туристичної галузі, які мають на меті задовольнити потреби споживача (туриста). 2. Турпослуга – одна із складових турпродукту. 3. Туристична послуга може бути купленою та спожитою за місцем її виробництва. 4. Туристичні послуги поділяються на основні (ті, що включені до туристичного пакету), додаткові та супутні.	1. Це комплекс туристичних послуг, необхідних для задоволення потреб туриста під час його подорожі. 2. До складу туристичного продукту входять як послуги, так і товари. 3. Туристичний продукт можна придбати за місцем проживання, але спожити тільки в місті виробництва туристичних послуг. 4. Окремі дослідники ототожують поняття «туристичний продукт» з поняттями «тур» та «туристичний пакет».

У свою чергу вітчизняний дослідник В.Ф. Кифяк трактує туристичний пакет як частину туристичного продукту, точніше, обов'язкову частину туру, який може бути більшим або рівним турпакету [4, с. 130]. Туристичний пакет включає мінімальний набір обов'язкових елементів, необхідних для здійснення подорожі, а саме: туристичний центр, транспорт, послуги розміщення, трансфер. На рисунку 1 нами графічно зображено співвідношення між ключовими поняттями, що стосуються туристичного ринку.

Рис. 1. Співвідношення ключових понять туристичного ринку

Власна розробка автора

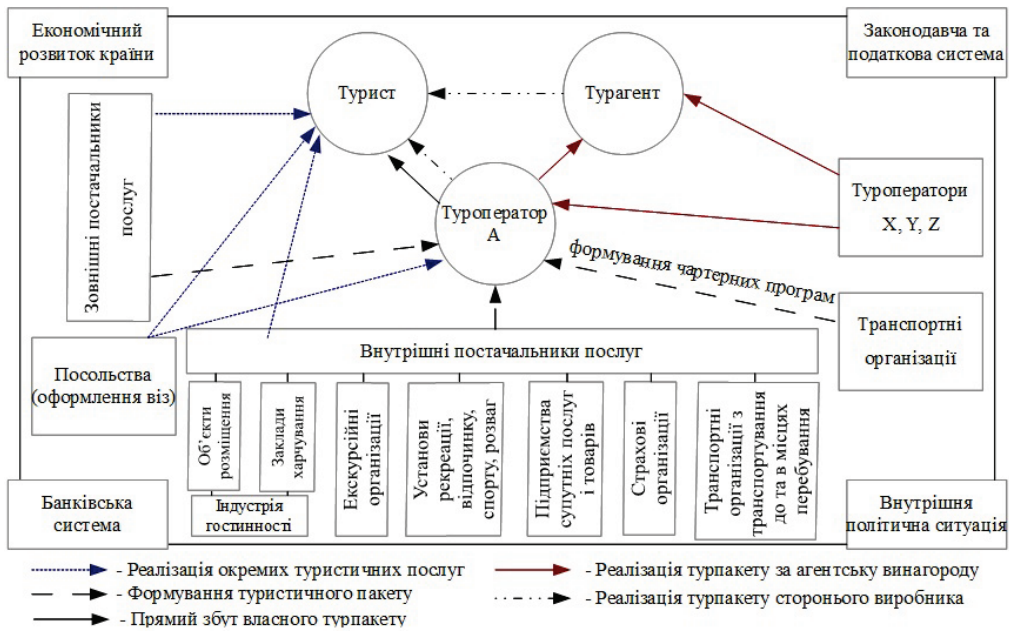
Як видно з рисунка, під туристичним продуктом на ринку розуміють 3 можливі пропозиції:

1. Турпакет.
2. Додаткові туристичні послуги – оформлення віз туристам, екскурсійна програма, прокат автомобіля, медичне страхування та інші послуги, що не включені у вартість турпакета.
3. Товари туристичного призначення — усе, що знадобиться туристу в місці перебування, у т.ч. сувеніри та інформаційно-довідкові матеріали (карти, каталоги, довідники).

Вивчення сукупності туристичних послуг підводить до необхідності дослідження причинно-наслідкових зв'язків, що охоплюються поняттям «туристична індустрія».

Здійснивши аналіз фахової літератури, ми дійшли висновку, що вчені дотримуються різних позицій щодо визначення туризму як виду економічної діяльності:

1. Існує одна велика галузь (туристична).

.....> - Реалізація окремих туристичних послуг
 -> - Формування туристичного пакету
 —> - Прямий збут власного турпакету
 —> - Реалізація турпакету за агентську винагороду
 .....> - Реалізація турпакету стороннього виробника

Рис. 2. Схема взаємозв'язків на ринку туристичних послуг

Власна розробка автора

2. Існують декілька галузей економіки, які повністю або частково займаються наданням послуг туристам.

Позиція щодо існування єдиної галузі туризму є неоднозначною. Зокрема, «галузь народного господарства» трактується як сукупність підприємств, установ і організацій, які виробляють однорідну продукцію або послуги і різняться характером виконуваних функцій. Також не існує єдиного органу, який би управляв усіма складовими «галузі туризму».

Туристична сфера охоплює міжгалузевий сектор виробництва послуг і товарів туристичного споживання, а також близько двадцяти супутніх і обслуговуваних туризм галузей економіки.

Тож, на нашу думку, більш доцільним при визначенні структури туристичного ринку є вживання термінів «туристична індустрія» чи «туристичний сектор». Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників однозначного визначення сутності індустрії туризму нема. Згідно із Законом України «Про туризм», туристична індустрія представлена сукупністю різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів [1].

М.П. Мальська дотримується законодавчого визначення індустрії туризму та відносить до неї: організаторів туризму (туроператори і туристичні агенти), перевізників, готелі та інші підприємства системи розміщення, підприємства громадського харчування, заклади системи розваг, підприємства банківської сфери, страхового бізнесу тощо.

О.О. Любіцева визначає індустрію туризму як міжгалузевий господарський комплекс, що спеціалізується на створенні турпродукту, здатного задовольняти специфічні потреби населення у проведенні дозвілля у подорожі шляхом виробництва та реалізації товарів і послуг туристичного призначення [5, с. 13].

Європейські фахівці усю систему підприємництва в туризмі поділяють на дві частини: туристична індустрія та індустрія гостинності. До туристичної індустрії вони відносять, крім туроператорів і турагентів, ще й індустрію розваг, транспорт та екскурсійно-просвітні організації, а до індустрії гостинності – готельне та ресторанне господарство, а також індустрію побутових послуг і зв'язку.

Отже, як було зазначено, туристична індустрія структурно складається із самостійних, тісно пов'язаних між собою галузей, що продукують товари і послуги, виробництво яких існує за рахунок туризму. Так, до неї доцільно віднести: галузь туроперейтингу, санаторне курортне господарство, готельне господарство, галузь громадського харчування, пасажироперевезень, галузь культури та розваг, банківсько-страхових послуг, матеріального виробництва, які беруть участь у продукуванні обладнання, устаткування та продукції для туристичних потреб, органи державної влади та місцевого самоврядування, на які покладено функції з розробки та реалізації туристичної політики, забезпечення збереженості туристичних ресурсів, освітня галузь, що виконує функцію підготовки спеціалістів у сфері туризму тощо.

Так, на основі викладеного вище матеріалу та з урахуванням останніх напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців, що займалися дослідженням цього аспекту, нами запропонована власна модель взаємозв'язків на ринку туристичних послуг (рис. 2).

Отже, як ми бачимо на рисунку, виробництво туристичного продукту – це процес перетворення наявних ресурсів на туристичний продукт, який відбувається на різних господарюючих суб'єктах.

Виробниками в індустрії туризму виступають ті, хто забезпечує перевезення туристів різними видами транспорту, розміщення в готелях й відповідне обслуговування (включаючи харчування), а також ті, хто створює можливості для відвідування визначних пам'яток.

Гуртовими продавцями в індустрії туризму є туроператори. Саме вони закуповують чи резервують продукцію туризму у великих обсягах (авіаквитки, номери у готелях, екскурсії). Туроператор купує послуги, а потім продає їх з метою отримання прибутку або в пакетах, або окремо (квиток на рейс, проживання у готелі тощо).

Роздрібними продавцями в індустрії туризму виступають турагенти. Вони купують турпакети чи окремі турпослуги за дорученням своїх клієнтів та отримують за це агентську винагороду, яку ще називають комісією турагента.

Нерідко туристи звертаються безпосередньо до туроператорів, як зазначено на рисунку 2. У такому разі суми агентської винагороди залишаються в туроператора. Аналогічно туристи можуть звертатися й одразу до внутрішніх та зовнішніх постачальників послуг. Та натомість вони отримують не повноцінне туристичне обслуговування протягом всього маршруту, а лише окремий вид туристичної послуги від кожного постачальника.

Туристичне підприємство може бути одночасно і туроператором, і турагентом. Підприємство може розробляти маршрути як туроператор і частково самостійно продавати їх безпосередньо споживачеві, а більшу частину – через турагента. Одночасно з цим у нього є можливість купувати тури в іншого туроператора і продавати їх своїм клієнтам. Саме цей випадок зображений на рисунку 2, де туроператор А виступає агентом у туроператорів X, Y, Z.

Висновки. Туристичний продукт є більш ширшим поняттям, тоді як туристична послуга є лише його складовою. Її основною специфічною рисою необхідно вважати територіальну розрізненість виробника, реалізатора і споживача. Мінімальний набір обов'язкових елементів (туристичний пакет), необхідних для здійснення подорожі, включає в себе: туристичний центр, транспорт, послуги розміщення та трансфер.

Туризм має досить тісний взаємозв'язок з іншими секторами економіки. Тому при характеристиці взаємодій, які виникають між суб'єктами туристичної діяльності, доцільно використовувати термін «туристична індустрія», а не «галузь». Це зумовлює значні перспективи подальших досліджень у руслі визначення структури туристичної індустрії, а також її місця і ролі в економіці країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 № 324/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
2. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – Київ : Палітра. – 1997. – 130 с.
3. Бабарицька В.К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг : навчальний посібник / В.К. Бабарицька, О.Ю. Малиновська. – Київ : Альтерпрес, 2008. – 288 с.
4. Кифяк В.Ф. Організація туризму : навчальний посібник / В.Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги-XXI, 2008. – 344 с.
5. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг / О.О. Любіцева. – Київ : Альтерпрес, 2002. – 436 с.

СЕКЦІЯ 5 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 338.268:65.012.27

Бабяк Н.Д.

*кандидат економічних наук,
професор кафедри корпоративних фінансів і контролінгу
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

Лозина І.А.

*економіст з планування
ТОВ «Сушия»*

УПРАВЛІННЯ БУФЕРАМИ ВИТРАТ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО КОНТРОЛІНГУ

Статтю присвячено поглибленню теоретико-методичних засад планування витрат інвестиційного проекту як складової стратегічного контролінгу на підприємстві. Наведено авторське визначення інвестиційного проекту та буферу на витрати. Під час планування буферу на витрати пропонується враховувати можливі ризики та форс-мажори, а також часовий буфер. Наведено ключові поняття та формули методу освоєного бюджету, що використовується для контролю буферу витрат під час реалізації інвестиційного проекту. Запропоновано принципи щодо використання буферів при плануванні бюджету і при реалізації інвестиційного проекту.

Ключові слова: буфер на витрати, бюджет інвестиційного проекту, інвестиційний проект, контролінг інвестицій, стратегічний контролінг, метод освоєного бюджету.

Бабяк Н.Д., Лозина І.А. УПРАВЛЕНИЕ БУФЕРАМИ ЗАТРАТ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В СИСТЕМЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЛИНГА

Статья посвящена развитию теоретико-методических основ планирования расходов инвестиционного проекта как составляющей стратегического контроллинга на предприятии. Приведено авторское определение инвестиционного проекта и буфера на расходы. При планировании буфера на расходы предлагается учитывать возможные риски и форс-мажоры, а также временной буфер. Приведены ключевые понятия и формулы метода освоённого бюджета, используемого для контроля буфера затрат при реализации инвестиционного проекта. Предложены принципы по использованию буферов при планировании бюджета и при реализации инвестиционного проекта.

Ключевые слова: буфер на расходы, бюджет инвестиционного проекта, инвестиционный проект, контроллинг инвестиций, стратегический контроллинг, метод освоённого бюджета.

Babiak N.D., Lozina I.A. MANAGEMENT OF INVESTMENT PROJECTS' BUFFERS OF EXPENSES IN THE STRATEGIC CONTROLLING SYSTEM

This article is devoted to the deepening of theoretical and methodical principles of investment projects expenses planning as a part of strategic controlling at the enterprise. The author's definition of the investment project and the buffer of expenses is given. During the planning of the buffer for expenses it is proposed to consider possible risks and unforeseen circumstances and also time buffer. The key conceptions and formulas of used budget method are given, and which are used for the control of the buffer of expenses during the investment project realization. The principles concerning the use of buffers during the budget planning and investment project realization are proposed.

Keywords: buffer for expenses, investment project budget, investment project, investment controlling, strategic controlling, used budget method.

Постановка проблеми. Інвестиційна діяльність властива будь-якому підприємству, адже для успішного функціонування необхідно весь час змінюватися та пристосовуватися до нових умов навколишнього середовища: купувати обладнання, запускати нову лінію продукції, освоювати нові види діяльності тощо. Комплекс питань, пов'язаних із здійсненням інвестиційної діяльності підприємств, вимагає обов'язкового впровадження на підприємстві системи інвестиційного контролінгу, що є складовою стратегічного фінансового контролінгу. Важливою умовою успішної реалізації інвестиційного проекту є координація і контроль освоєних капітальних вкладень. У цьому процесі вагомим значення набуває процес управління буферами витрат бюджету інвестиційного проекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі достат-

ньо широко досліджуються поняття контролінгу та управління інвестиційним проектом. Серед науковців, які приділяють даним аспектам увагу, варто назвати О.О. Терещенка, В.І. Бачинського, І.О. Бланка, Е. Майєра, Р. Мана, Н.Г. Данилочкіну, Л.А. Костирко, Л.В. Малишеву, У.Ф. Шарпа та інших. Незважаючи на значні масштаби публікацій, присвячених окремо інвестиційній діяльності підприємства та контролінгу, актуальним залишається питання контролінгу інвестиційних проектів, зокрема управління буфером витрат у інвестиційному бюджеті, що і вплинуло на формування завдань дослідження.

Мета статті полягає у поглибленні теоретичних засад сутності стратегічного та інвестиційного контролінгу, а також методичного забезпечення управління буфером на витрати як складової частини витрат у бюджеті інвестиційного проекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контролінг інвестицій – це одна із найважливіших функцій управління, пов'язана з аналізом та оцінкою відхилень фактичних показників реалізації проекту від показників бізнес-плану та прийняттям управлінських рішень, спрямованих на усунення виявлених відхилень і досягнення цілей реалізації проекту.

Як вважає більшість зарубіжних і вітчизняних дослідників, основною причиною виникнення контролінгу можна назвати необхідність здійснення системної інтеграції всіх аспектів процесу управління в рамках підприємства. У зв'язку з цим контролінг покликаний забезпечити методичну і організаційну основу для підтримки основних функцій управлінської діяльності на підприємстві (аналіз, прогнозування, планування, облік та контроль) [1, с. 439-441].

Терещенко О. О. зазначає, що під стратегічним фінансовим контролінгом розуміють комплекс функціональних завдань, інструментів і методів з координації стратегічного планування та контролю для забезпечення довгострокового управління фінансами, вартістю та ризиками [2, с. 31]. На нашу думку, стратегічний контролінг – це підсистема стратегічного менеджменту, яка координує функції стратегічного аналізу, визначення мети, планування стратегії; контролює функціонування всієї системи в цілому, а також задає, розвиває і контролює підсистему стратегічного інформаційного забезпечення.

Структура стратегічного контролінгу наведена на рисунку.

Отже, однією із головних складових стратегії розвитку підприємства є стратегія інвестиційної діяльності. Щодо сутності інвестиційного контролінгу, то існує, як мінімум, дві точки зору з цього питання.

По-перше, інвестиційний контролінг розглядається як внутрішній контроль інвестиційної діяльності підприємства. Його завдання визначають таким чином:

- контроль і спостереження за реалізацією інвестиційних завдань;
- вимір та діагностика відхилень фактичних результатів інвестиційної діяльності від передбачуваних;
- розробка управлінських рішень по корегуванню поточної інвестиційної діяльності або її цілей та завдань [4, с. 16-20].

По-друге, інвестиційний контролінг ототожнюється з моніторингом, оцінкою і контролем інвестиційних проектів, тобто зіставляється з проект-контролінгом [5, с. 343-370].

Різноманіття здійснюваних проектів надзвичайно велике. Вони можуть різнитися за масштабами, тривалістю, складом учасників, ступенем складності тощо. Поняття «інвестиційний проект» можна трактувати по-різному: як справа, діяльність, захід, що передбачає здійснення комплексу будь-яких дій, що забезпечують досягнення певних цілей; як систему організаційно-правових та розрахунково-фінансових документів, необхідних для здійснення яких-небудь дій або описують такі дії; як основний документ, що

Рис. Структура стратегічного контролінгу [3, с. 146-153]

визначає необхідність здійснення реального інвестування, в якому в певній послідовності викладаються основні характеристики проекту і фінансові показники, пов'язані з його реалізацією.

У загальному вигляді інвестиційний проект – це проект, в якому всі заходи та пов'язані з ними дії описуються з позицій інвестування грошових коштів та ресурсів і отриманих у зв'язку з цим результатів [6].

На нашу думку, інвестиційний проект – це довгострокове вкладення заздалегідь визначеного обсягу капіталу в усіх його формах у реалізацію комплексу взаємопов'язаних заходів протягом обмеженого періоду часу для отримання прибутку, а також отримання іншого економічного чи неекономічного ефекту, досягнення якого базується на ринкових принципах і пов'язане з факторами часу, ризику та ліквідності.

Кожен інвестиційний проект пов'язаний з витратами на його здійснення і розробляється для отримання певних вигод. Затрати проекту охоплюють різного роду ресурси, які використовують в ході реалізації проекту. Витрати можуть мати як вартісне, так і натуральне вираження. Витрати не завжди пов'язані з грошовими виплатами. По-перше, в проекті можуть витрачатися ресурси, що мають цінність для суспільства, але не є об'єктами ринкових відносин і тому не мають «ринкової» ціни. По-друге, витрати можуть виникати поза проектом; їх ще називають «альтернативними затратами».

Управління витратами проекту, або контролінг капітальних витрат, на нашу думку, є однією з найбільш важливих складових інвестиційного контролінгу, адже саме від того, наскільки раціонально використовуються ресурси, залежать такі показники як період окупності, чистий грошовий потік, дохідність проекту.

Проте важливо зазначити, що зі збільшенням діапазону інвестиційної діяльності збільшуються не лише затрати, але і ризик, що дані інвестиції можуть не окупитися з часом. Саме тому важливо правильно спланувати буфери проекту, зокрема, буфер на витрати.

У вітчизняній та зарубіжній економічній літературі важко знайти конкретне визначення буферу на витрати. На нашу думку, це додатковий бюджет, який на етапі планування не має чітко визначеної цілі витрачання та призначений для непередбачених витрат, які неможливо спланувати на передінвестиційній фазі проекту. Існує декілька методів визначення розміру такого буферу. Зазвичай, на вітчизняних підприємствах використовують відсоток від бюджету проекту (наприклад, 10% від планового бюджету).

Інший метод – планування розміру буфера з урахуванням ризиків, визначених менеджером для даного проекту та ступенем точності їх оцінки. У роботі «Нормування розміру буферів часу і витрат: як справитися з розбіжностями між планом і фактом» [7] детально описано два типи невизначеностей, які необхідно враховувати при плануванні проекту:

- 1) викликані особливими причинами відхилення;
- 2) статистичні коливання, викликані загальними причинами варіації.

Важливу роль також відіграє масштаб проекту. Чим більшим є проект, тим більшою є ймовірність неточного планування бюджету. М.Р. Віджер і А.В. Карк [8] наводять наступні причини перевищень:

- у великих системах з появою нового елемента все ускладнюється з геометричний (а не лінійний) прогресії;

- чим більшою є система і чим більшим є термін отримання результатів, тим складніше на початку проекту точно і повно визначити всі очікування щодо результатів;

- чим більшим є проміжок часу між формулюванням перших вимог до проекту та отриманням результату, тим вищою є ймовірність зміни вимог. Це може статися через зміни потреб користувачів, зміни у робочому середовищі системи, появу нових фахівців з іншими вимогами;

- коли проект довгий, розвиток технологій може зробити неактуальними первісні вимоги до проекту.

Саме тому планування буферу на витрати та точне визначення його розміру є надзвичайно актуальним питанням.

Першим етапом контролінгу буфера витрат є його планування. При визначенні розміру буфера на витрати потрібно враховувати кілька факторів. По-перше, необхідно закласти в проекті спеціальний бюджет, використання якого безпосередньо пов'язане зі станом часових буферів. В буфер на додаткові витрати потрібно закласти як мінімум 50% розміру часового буфера у відповідному грошовому еквіваленті. По-друге, необхідно врахувати витрати на додаткові роботи, необхідність в яких виникне вже після початку виконання робіт (адже при складанні бюджету неможливо врахувати все). Також, важливо врахувати форс-мажорні обставини (зміна курсу валют, зміни у законодавстві, зміни у політичній ситуації країни). Особливо важливо врахувати останній фактор при плануванні буферу для довгострокових проектів.

Наступним етапом є контролінг витрачання буферу на етапі реалізації проекту. Інформація про витрачання буфера на витрати є основою для прийняття фінансових рішень. В цьому процесі фахівці [9] радять застосовувати три «зони» по «споживанню буфера»: «зелена», «жовта» та «червона» зони. Якщо буфер знаходиться у «зеленій» зоні – це означає, що він витрачається за графіком і не потрібно вживати ніяких заходів. Якщо витрати буферу перейшли в «жовту зону» – це попередження про можливе перевищення витрат буфера, яке негативно позначиться на дотриманні бюджету проекту. Отже, необхідно спрямувати увагу та зусилля на ті операції, на які витрачається буфер та з'ясувати за рахунок чого розмір буферу скорочується, а також спланувати заходи з поповнення буфера за рахунок поточних або наступних операцій. Якщо витрати буферу перейшли в «червону зону», в першу чергу, це сигнал до виконання запланованих дій щодо поповнення буфера. Якщо витрати буфера перевищили 100%, проте був розроблений план поповнення буфера в кінці проекту, нічого робити не потрібно. Якщо плану немає, доведеться вносити зміни в проект.

Невід'ємною складовою контролінгу буферу є вимірювання рівня витрат. І дуже часто виникають складнощі саме з приводу цього питання. Справа в тому, що при плануванні витрат не завжди можна точно визначити час, коли виникнуть витрати, тому в майбутньому запланований час витрачання може не співпадати з фактичним. Щоб зрозуміти, яка частина буфера витрачена, необхідно порівнювати оціночну та планову вартість одного і того ж, але, як правило, неможливо домогтися цього, просто порівнюючи фактичні витрати із закладеними в бюджет проекту на ту чи іншу фазу. Найчастіше менеджери великих проектів з великим обсягом закупівель відстежують ситуацію за контрактними зобов'язаннями перед замовником. При цьому, коли

термін поставки дуже великий, іноді виходить, що реально компанія оплачує матеріали постачальникам на тижні, а іноді й місяці раніше, ніж вони надходять до замовника.

Труднощі з урахуванням проектних витрат пов'язані ще з тим, що в бухгалтерських системах вони завжди відображаються з запізненням – вже після того, як фактично були понесені матеріальні витрати. При визначенні поточного стану буфера проекту необхідно брати до уваги принципи обліку витрат бухгалтерією і домовленості з клієнтом та підрядниками, відображені в контрактних угодах.

Є також ще одна причина, через яку неможливо безпосередньо порівнювати фактичні та планові витрати на певну дату. Адже фактичні витрати на даний момент показують, скільки грошей витрачено на фактично виконаний до цього часу обсяг робіт. У той же час плановий рівень витрат визначається з планового обсягу робіт, тобто з того, скільки операцій, за розкладом, повинно бути зроблено до певної дати. Проте під впливом різних факторів можлива ситуація, коли проект відстає від планового графіку виконання робіт (тобто, фактично, виконано менше робіт, ніж заплановано). Тому для визначення стану буфера необхідно користуватися методом освоєного обсягу. Цей метод розроблений саме з урахуванням різниці між оціночними і фактичними величинами; правильно оцінити і зрозуміти цю різницю не можна без зіставлення освоєння бюджету і графіка виконання проекту.

У методі освоєного обсягу використовуються три ключові поняття [9]:

- Фактична вартість виконаних робіт (Actual Cost of Work Performed). Це сума, витрачена на проект на певний момент часу.

- Планова вартість запланованих робіт (Budgeted Cost of Work Scheduled). Це бюджет проекту.

- Планова вартість виконаних робіт (Budgeted Cost of Work Performed). Це освоєний обсяг тобто, скільки коштів (від 0 до 100%) передбачено бюджетом на виконані операції.

Для визначення стану буфера на витрати можна орієнтуватися на показник «відхилення по вартості»:

$$\text{Відхилення по вартості} = \frac{\text{Планова вартість виконаних робіт}}{\text{Фактична вартість виконаних робіт}} - 1$$

Також доцільним є застосування показника «індекс виконання вартості» (Cost Performance Index, CPI):

$$\text{Індекс виконання вартості} = \frac{\text{Планова вартість виконаних робіт}}{\text{Фактична вартість виконаних робіт}}$$

Даний показник відображає поточну фінансову ситуацію в проекті. Якщо індекс більше одиниці, справи йдуть добре (у порівнянні з оціночними показниками, витрачається менше, робиться більше). Якщо індекс менше одиниці, це означає, що ситуація гірше, ніж планувалося (на певний обсяг робіт витрачено ресурсів більше, ніж очікувалося). Щоб прогнозувати, скільки грошей буде витрачено до кінця проекту, можна використовувати первісну оцінку бюджету на кінець проекту (бюджет по завершенні) і індекс виконання вартості:

$$\text{Фактична вартість виконаних робіт} = \frac{\text{Бюджет по завершенню}}{\text{Індекс виконання вартості}}$$

Проте формула справедлива лише за умови припущення, що тенденція витрачання бюджету зберігається до кінця проекту.

Завершальним етапом є аналіз того, на що був витрачений буфер для ефективного планування бюджетів майбутніх проектів.

Висновки. Таким чином, управління буферами інвестиційних витрат є важливою складовою стратегічного контролінгу підприємства, що дозволяє вчасно виявити перевитрати запланованого бюджету та, завдяки цьому, вжити відповідних заходів для мінімізації збитків.

Для цього запропоновано дотримуватися таких принципів:

1. При плануванні бюджету інвестиційного проекту планувати буфер на витрати.

2. При плануванні буферів використовувати не метод 10% від бюджету, а чітко обґрунтовувати можливі ризики, що можуть вплинути на бюджет і залежно від них оцінювати буфер, що «перекриє» непередбачені витрати при реалізації цих ризиків. Завчасно визначити «зонування» витрачання буферу.

3. Контролювати витрачання буферу на витрати у ході реалізації проекту. Для цього рекомендуємо користуватися не бухгалтерським відображенням витрат, а методом освоєного бюджету. Періодично слідкувати за тим, у якій «зоні» перебувають витрати буферу на різних стадіях реалізації проекту.

4. Після закінчення реалізації проекту визначити, на що був витрачений буфер, чи можна було уникнути цих витрат. Зробити висновки для планування наступних проектів.

Додаткових більш глибоких досліджень потребують питання методичного забезпечення оцінки ефективності витрачання буферів на витрати на построектній стадії реалізації інвестиційного проекту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегический менеджмент / Под ред. Петрова А.Н. – СПб. : Питер, 2007. – 496 с.
2. Терещенко О.О. Фінансовий контролінг : навч. посіб. / О.О. Терещенко, Н.Д. Бабяк. – К. : КНЕУ, 2013. – 407 с.
3. Ходзицька В. В. Стратегічний контролінг як методичний інструментарій стратегічного управління витратами / В. В. Ходзицька // Облік і фінанси. – 2014. – № 4. – С. 146-153.
4. Верхоглядова Н.І. Контролінг в системі управління підприємством / Верхоглядова Н.І., Шило В.П., Ільїна С.Б. // Держава та регіони. – 2008. – № 5. – С. 16-20.
5. Давидович І.Є. Контролінг : навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / І.Є. Давидович. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 343-370.
6. Орлова Е.Р. Инвестиции : учеб. пособие / Е.Р. Орлова. – 6-е изд., испр. и доп. – М. : Омега-Л, 2009. – 348 с.
7. Leach, L. «Schedule and Cost Buffer Sizing: How to Account for the Bias between Project Performance and Your Model», Project Management Journal, Vol. 34, No. 2, June 2003.
8. Поппер К.Р. Объективное знание. Эволюционный подход / К.Р. Поппер, Пер. с англ. Д.Г. Лахути. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 384 с.
9. Детмер У. Теория ограниченный Голдратта: Системный подход к непрерывному совершенствованию / Уильям Детмер ; Пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 444 с.

УДК 336:02

Біла Л.М.

кандидат економічних наук

Національного університету державної податкової служби України

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ: ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Проаналізовано грошово-кредитну систему в аспекті розвитку в Україні та за кордоном. Розглянуто тенденції розвитку, проблеми регулювання грошово-кредитної політики. Наведено аналіз особливостей середньострокової стратегії і тактики у використанні інструментів грошово-кредитного регулювання центральними банками США, Європейського Союзу в умовах фінансової кризи.

Ключові слова: грошово-кредитна політика, грошово-кредитна система, Національний банк України, центральний банк США, фінансова криза.

Белая Л.М. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ: ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ПРАКТИКА И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Проанализирована денежно-кредитная система в аспекте развития в Украине и за рубежом. Рассмотрены тенденции развития, проблемы регулирования денежно-кредитной политики. Приведен анализ особенностей среднесрочной стратегии и тактики в использовании инструментов денежно-кредитного регулирования центральными банками США, Европейского Союза в условиях финансового кризиса.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, денежно-кредитная система, Национальный банк Украины, центральный банк США, финансовый кризис.

Bila L.M. MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE MONETARY SYSTEM: DOMESTIC PRACTICE AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Analyzed the monetary system in the aspect of development in Ukraine and abroad. The tendencies of development for the management of monetary policy. Analysis of the features of medium-term strategy and tactics in the use of instruments of monetary control by central banks in the US, the European Union's financial crisis.

Keywords: monetary policy, monetary system, National Bank of Ukraine, US central bank, financial crisis.

Постановка проблеми. В умовах економічної кризи, що спостерігається в Україні, грошово-кредитна політика відіграє вкрай важливу роль, оскільки від її ефективності багатою мірою залежить подальший економічний розвиток країни. У свою чергу, банківська система є основою грошово-кредитної системи, тому погіршення її стану одразу позначається на стабільності фінансового обслуговування економіки. Таким чином, за нинішніх складних умов у країні дослідження на зазначену тему є досить актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує велика кількість наукових робіт, що зосереджені на вивченні сутності грошово-кредитної політики, а також її інструментів, зокрема статті В.І. Міщенко, А.В. Сомик [11]. Проблеми банківського сектора також широко обговорюються в наукових колах, особливо варто виділити дослідження І.В. Сало [16]. Проте зміни в економічному житті країни є настільки динамічними та непередбачуваними, що потрібно постійно відслідковувати нові тенденції та аналізувати перспективи розвитку цієї сфери на основі оновлених даних.

Мета статті: теоретико-методологічне дослідження грошово-кредитної системи і аналіз основних показників грошово-кредитної політики в динаміці, а також дослідити зміни, що відбулися в банківській системі країни протягом останніх періодів.

Виклад основного матеріалу. Грошово-кредитна система України – важлива сфера національної економіки, де в останні роки відбуваються радикальні зміни. Докорінно змінюється кредитна система, запроваджуються нові форми кредитування і розрахунків, іншими стають взаємовідносини між банками і їх клієнтами, складаються нові пропорції між фінансами і кредитом. На фоні активного розвитку товарних і фінансових ринків роль грошей різко зростає. Основним джерелом задоволення

великого попиту на грошові ресурси є кредит, адже навіть за найвищого рівня самофінансування економічним суб'єктам господарювання не вистачає власних коштів на здійснення інвестицій і поточної основної діяльності. Потреба в кредитних ресурсах стає особливо відчутною у зв'язку з глибоким технічним переозброєнням економіки, що вимагає основних інвестицій, а це, у свою чергу, викликає необхідність детального вивчення кредитних відносин. Грошова система формується історично, є елементом господарського механізму і регулюється законодавчими актами держави. Рух грошей у процесі розширеного суспільного відтворення утворює грошовий обіг, який безпосередньо включає рух грошей на стадіях розподілу, обміну та опосередковано обслуговує процес виробництва і споживання, а отже, впливає на всі стадії суспільного відтворення. За характером руху грошових коштів обіг грошей поділяється на фінанси, кредит та грошовий обіг. Грошову систему утворюють форми організації грошового обігу. Ці форми визначає держава. Зокрема, держава визначає грошову одиницю, масштаб цін, види грошових знаків в обігу та порядок їх емісії, характер забезпечення грошей, форми безготівкового платіжного обігу. В Україні ці функції виконує Національний банк. НБУ має державну монополію на емісію грошей, здійснює управління грошовим обігом, регулює економічні процеси через механізми цього обігу. Згідно з чинним законодавством, НБУ підзвітний лише Верховній Раді. Незалежність Національного банку від уряду є необхідною передумовою проведення ним такої політики, що забезпечує стійкість національної валюти, її купівельну спроможність. Гроші надходять в обіг через механізм банківського кредитування суб'єктів господарської діяльності. Обслуговуючи різноманітні акти купівлі-продажу товарів та інші платежі, гроші переходять від одного економічного суб'єкта до іншого, постійно віддаляю-

чись від того місця, де вони увійшли до сфери обігу.

Для більшого розуміння сутності грошово-кредитної політики розглянемо визначення, що надають науковці, котрі поглиблено займаються дослідженнями в даному напрямі.

Так, І.В. Ветрова [4] розглядає грошово-кредитну політику як систему заходів із регулювання грошової пропозиції за її кількістю, структурою, рівнем процентних ставок, ціною і обсягом кредитів, спрямованих на економічне зростання країни, стримування інфляції, забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення, регулювання платіжного балансу з метою задоволення суспільного попиту на гроші.

Колектив авторів на чолі з А. Морозом [18] визначають грошово-кредитну політику як комплекс взаємозв'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених соціально-економічних цілей, заходів щодо регулювання грошового ринку, які здійснює держава через центральний банк країни.

У свою чергу, І.В. Сало [16] вважає, що під монетарною політикою Національного банку слід розуміти його дії з метою впливу на загальну грошово-кредитну ситуацію в економіці держави. Він також зауважує, що інструменти, які застосовує НБУ для досягнення стабільних цін і курсів обміну валют, залежать, у першу чергу, від розвитку банківської системи і політичної стабільності.

За визначенням, яке надає О.М. Колодизев [10], грошово-кредитна політика являє собою сукупність методів та інструментів у сфері грошового обігу і кредитних відносин, що використовує держава для регулювання грошово-кредитних відносин.

Згідно зі ст. 25 Закону України «Про Національний банк України», основними економічними засобами та методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через [1]:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у т. ч. з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) емісію власних боргових зобов'язань і операції з ними.

В іноземних державах, яких пройшли через світову фінансову кризу, накопичився корисний досвід проведення центральними банками грошово-кредитної політики. Грошово-кредитна політика є одним з основних способів згладжування економічних коливань. В умовах уповільнення економічного зростання і погіршення економічних показників на центральний банк лягає відповідальність за подолання кризових явищ. Стаття аналізує використання центральними банками зарубіжних країн в умовах світової економічної кризи та рецесії таких інструментів грошово-кредитної політики, як ключова ставка, операції на відкритому ринку, норми обов'язкового резервування, кредитування інших кредитних організацій, обмінний курс, обсяг грошової маси. Оцінка впливу грошово-кредитної політики центральних банків проводиться відносно таких макроекономічних параметрів, як валовий внутрішній продукт (ВВП), інфляція, державний борг, дефіцит державного бюджету.

1. Грошово-кредитна політика ФРС США

Федеральна резервна система США (далі – ФРС США) є незалежним від американського уряду центральним банком, що складається з 12 приватних банків. Через свої виняткові повноваження ФРС США може впливати на економіку, регулюючи основні параметри банківської системи і ринку цінних паперів.

Головною особливістю кризи 2008–2009 рр. було скорочення інвестицій в реальний сектор і ринок цінних паперів. Незважаючи на це, рівень кредитування економіки США не знижувався в результаті ризику сильно вирости, а ліквідність впала. Оскільки інвестори утримували грошову масу, то виник її дефіцит.

Одним із головних інструментів грошово-кредитної політики є ставка рефінансування або ключова ставка. Вона встановлюється на кредити, що видаються кредитним організаціям. Протягом 2008 року ФРС США знизилу ставку рефінансування з 4,25% до 0,25% і продовжує тримати її на цьому рівні у даній час.

Так як ставка виявилася дуже близькою до нуля, то ФРС не могла далі знижувати її і виникла так звана пастка ліквідності. Тому в якості іншого інструменту зміни кількості грошей в економіці ФРС почала застосовувати операції на відкритому ринку, купуючи або продаючи короткострокові державні облигації у банків та інших фінансових організацій. Коли ЦБ виплачує чи отримує гроші за ці облигації, він змінює кількість грошей в економіці і водночас змінює прибутковість короткострокових державних облигацій, яка визначає міжбанківські ставки.

Щоб здійснювати операції на відкритому ринку без посилення на ці ставки, спеціально для ФРС США була розроблена програма кількісного пом'якшення (Quantitative easing-QE). Суть кількісного пом'якшення полягає у впорскуванні в економіку додаткових грошей за рахунок викупу неліквідних цінних паперів. Кількісне пом'якшення істотно впливає на грошову масу, збільшуючи її пропозицію з метою збільшення кінцевого споживання [5].

У рамках першого етапу кількісного пом'якшення протягом 2009 року ФРС викупила іпотечних паперів на \$ 1,4 трлн і казначейських облигацій на \$ 300 млрд. Ця програма мала на меті врятувати великі корпорації, банки та приватні підприємства шляхом викупу їх знецінених боргів.

Другим етапом кількісного пом'якшення було передбачено вливання в економіку ще \$ 0,6 трлн по \$ 75 млрд. щомісяця. Програма тривала з листопада 2010 р по червень 2011 р Крім того, QE2 передбачало реінвестування \$ 300 млрд Першої програми.

Третій етап розпочався у вересні 2012 році і тривав до кінця жовтня 2014 року. В його рамках було куплено паперів на \$ 1,14 трлн. Спочатку ФРС купувала іпотечні облигації на \$ 40 млрд на місяць і казначейські облигації на \$ 45 млрд. На місяць протягом усього 2014 ФРС скорочувала обсяги закупівель, остаточно припинивши їх 29 жовтня 2014 р.

Якщо розглядати період 2009–2013 рр., то протягом 36 місяців з 60 діяла програма кількісного пом'якшення. Найменше програма кількісного пом'якшення проводилася у 2010 і 2012 роках.

Норма обов'язкових резервів як інструмент грошово-кредитної політики дозволяє гарантувати виплату банком своїх боргових зобов'язань. У США цей механізм явно не виражений. Норма резервування для певного обсягу коштів на поточних рахунках може варіюватися від 8 до 14%. ФРБ (Федеральний резервний банк один з 12 банків ФРС) почав

виплачувати депозитними установами проценти по обов'язкових резервах. У даний час (з липня 2009 р.) ставка процентної винагороди становить 0,25%.

Так як долар є однією із резервних валют, то в умовах кризи попит на нього був підвищений, проте резервними валютами також є євро та ієна. У 2009 році спостерігалася наступна динаміка курсу долара до євро з 0,72 (1 січня 2009) до 0,70 (31 грудня 2009). При цьому найкращим показником був 0,80 в березні, а найгіршим – 0,67 – у листопаді.

Курс долара до ієни на 1 січня 2009 р. становив 90,90, а 31 грудня 2009 р. – 92,44. У квітні було досягнуто максимальне значення у 100,52, а в кінці листопада мінімум 86,29. Таким чином, обмінний курс долара прийшов практично в початкове значення. Обсяг доларової маси (M2) у період 2008-2014 рр. зріс з \$ 7,5 трлн. до \$ 11500 млрд., більш ніж у 1,5 рази.

Таким чином, кількісне пом'якшення та інші заходи, застосовані ФРС для виходу з кризи істотно змінили традиціям грошово-кредитної політики. Безпрецедентне збільшення грошової маси, рекордно низька ключова ставка, а також встановлення депозитного відсотка по обов'язкових резервах тому приклад. Така м'яка грошово-кредитна політика не могла не відбитися на макроекономічних показниках [6].

Зважаючи на те, що антикризові заходи ФРС США в період 2009–2013 рр. зводилися здебільшого лише до кількісного пом'якшення, ми будемо проводити аналіз зміни макроекономічних показників, виходячи з результатів кількісного пом'якшення. Динаміка ВВП США в мільярдах \$ за 2008–2014 рр. представлена на рисунку 1.

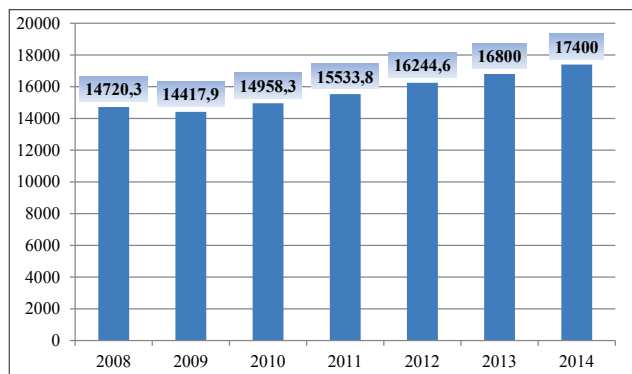

Рис. 1. Динаміка ВВП США за 2008–2014 рр.¹

Як видно з діаграми, у 2009 році відбулося зниження ВВП через наслідки кризи, але в цілому темпи зростання відновилися повністю. Саме в кінці 2008 року ФРС року почалася перша фаза кількісного пом'якшення (ОБ1). В результаті ВВП безперервно зростала.

Інфляцію в макроекономічних показниках відображає індекс споживчих цін (СР1) (див. рис. 2).

Графік показує, що у результаті кризи відбулося зниження споживчих цін, тобто дефляція. Проте потім темпи зростання цін відновилися. Можна сказати, що кількісне пом'якшення слабо на них впли-

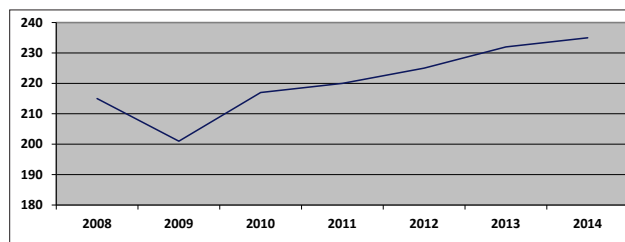

Рис. 2. Динаміка індексу споживчих цін у США за 2008–2014 рр.

нуло. Однак за 8 років рівень інфляції склав у середньому за рік 7,5% [6].

Динаміка розміру державного боргу США за період 2007–2014 рр. у % від ВВП представлена на рисунку 3.

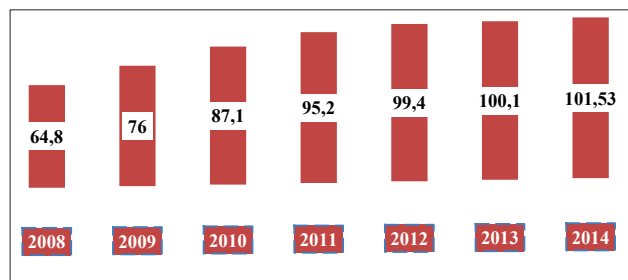

Рис. 3. Динаміка держборгу США у % від ВВП за 2009–2014 рр.²

У період кризи і наступні 3 роки держборг збільшувався і досяг розміру, рівного ВВП США, після чого темпи його зростання знизилися. Так як кількісне пом'якшення являє собою, насамперед, викуп державних боргових зобов'язань, то, відповідно, держава стає повинна ФРС США, а значить і розмір боргу в умовах кількісного пом'якшення зростає, що ми і бачимо на графіку.

Динаміка дефіциту бюджету США виражається у % від ВВП (див. рис. 4).

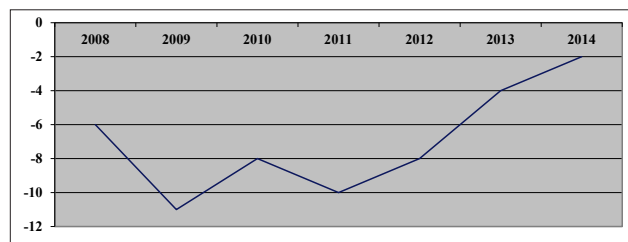

Рис. 4. Динаміка дефіциту бюджету США у % від ВВП за 2008–2014 рр.³

Як видно з графіка, у кризовий 2009 рік дефіцит бюджету США досяг рекордно високого значення. Однак після 2009 року є тенденція у бік його скорочення. Уряд США не мав профіцитного бюджету з 2001 року. Аналіз попередніх років показує, що рівень бюджетного дефіциту залежить від рішення уряду, а не від політики ФРС США.

Тим часом, дефіцит бюджету означає, що держава здійснює свої витрати в борг і саме ФРС виступає основним позичальником, так як масово купує боргові зобов'язання уряду. У США існує стеля державного боргу, який щорічно законодавчо підвищується. Проблема його підвищення являє собою предмет гострих дискусій, які, зокрема, призвели

¹ Trading Economics. URL: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/money-supply-m2> (дата обращения 23.04.2015).

² Динаміка макроекономічних показників США складена за даними «Trading Economics»). URL: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/>.

³ Динаміка макроекономічних показників США складена за даними «Trading Economics»). URL: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/>.

до затримок прийняття бюджету США у 2013 році («фіскальний обрив»).

Аналіз показав, що головним показником, на який негативно вплинула грошово-кредитна політика ФРС США, є державний борг, так як кількісне пом'якшення це насамперед кредитування держави. Незважаючи на це, економіка США подолати докризовий рівень зростання економіки вже у 2010 році.

Грошово-кредитна політика Європейського центрального банку

Європейський центральний банк (далі – ЄЦБ) був створений 1 червня 1998 р. відповідно до Договору про Європейське Співтовариство та Статутом Європейської системи центральних банків та Європейського центрального банку. ЄЦБ входить до складу Європейської системи центральних банків, яка також включає центральні банки членів ЄС. ЄЦБ знижував ключову ставку протягом 2009 року з 3,25% до 1%, потім вона зросла влітку 2011 року до 1,5%, після чого безперервно знижувалася до справжнього значення в 0,05%. Динаміка ключової ставки ЄЦБ представлена на графіку (див. рис. 5) [3].

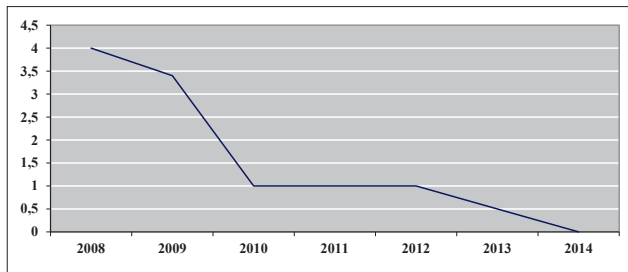

Рис. 5. Динаміка ключової ставки ЦБ у % 2008–2014 рр.⁴

Складено автором

Норми обов'язкового резервування не змінювалися з моменту створення ЄЦБ до початку 2012 року. У січні вони були підвищені з 1% до 2%. Обов'язкове резервування в Європі стосується тільки короткострокових зобов'язань (до 2-х років). Підвищення норм резервування переслідує мети скоротити грошову масу, знизити ліквідність і скоротити діапазон кредитів.

Замість вливання грошей в економіку, як це робить ФРС США, ЄЦБ проводить програми з кредитування банків. Так, у 2009 р. ЄЦБ виділив банкам Єврозони 442 млрд євро для збільшення ліквідності та для підтримки ринків кредиту. В аукціоні на отримання кредитів взяв участь 1121 банк, усі банки, що подали заявки, отримали кредити.

У кінці 2011 р. ЄЦБ провів програму LTRO, яка передбачала видачу банкам довгострокових кредитів на рефінансування старих боргів на суму 489 млрд євро під максимум 1% річних, У результаті чого було створено 193 млрд нових євро. У перший же день за рефінансуванням звернулося 523 банки.

⁴ Беспалова О.В. Обзор деятельности Европейского центрального банка (от начала создания до 2012 г.). Проблемы учёта и финансов №1(9) 2013. – С. 52.

⁵ Динаміка макроекономічних показників США складена за даними «Trading Economics»). URL: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/>.

⁶ Основні макроекономічні показники США (2009–2010 рр.) Режим доступу : http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/oglad_economiki/usa/4800.html

⁷ Основні макроекономічні показники США (2009–2010 рр.) Режим доступу http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/oglad_economiki/usa/4800.html

Для об'єктивної оцінки динаміки валютного курсу євро-долар варто навести динаміку за тривалий період (див. рис. 6).

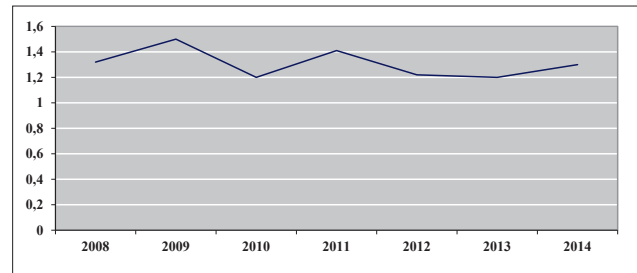

Рис. 6. Динаміка валютного курсу євро-долар 2008–2014 рр.⁵

Складено автором

На графіку видно сильні стрибки курсу євро в періоди 2009 року, 11.2010–06.2011 і 09.2012–10.2014. Це збігається з усіма трьома програмами кількісного пом'якшення ФРС США. Особливо показовий пік 2009 року, коли ФРС разом вкинула в економіку \$ 300 млрд. Так як кількісне пом'якшення є випуском нових грошей, то в результаті долар знецінювався, потім в періоди, коли кількісне пом'якшення не проводилося, долар зміцнювався, а євро слабшав. Фактично ФРС США вирішувала проблему ЄЦБ щодо зміцнення курсу євро своїм кількісним пом'якшенням.

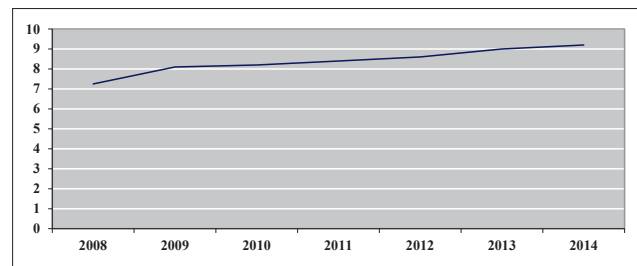

Рис. 7. Динаміка обсягу маси євро (m2) 2008–2014 рр.⁶

Складено автором

Розглянемо динаміку кількості євро в обігу (див. рис. 7). Графік показує, що кількість євро в обігу зросла не так значно, як долара (за 6 років – усього на 2 трлн євро). Однак приріст вельми значний. Мабуть, постійне роздування маси євро в обігу пояснює поступове вирівнювання курсу євро до долара у періоди, коли ФРС США не проводила кількісне пом'якшення [3].

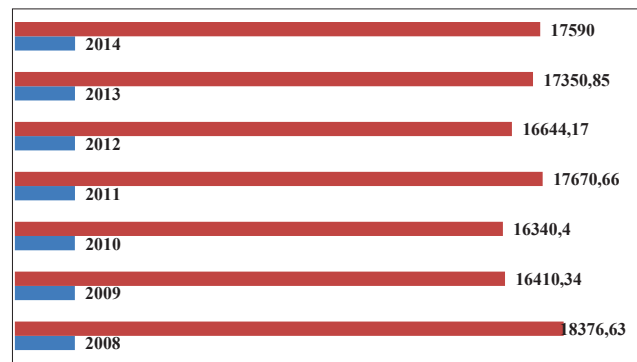

Рис. 8. Динаміка ВВП ЄС за 2008–2014 рр.⁷

Складено автором

Очевидно, політика ЄЦБ має свої відмінності від політики ФРС США. У першу чергу це пов'язано з тим, що гроші в економіку вливаються не безоплатно, а у вигляді рефінансування боргів. Тим не менш обсяг грошової маси значно збільшувався, і це не могло не мати свого впливу на макроекономічні показники.

Як видно з діаграми, Європейський Союз виходив з кризи на рік довше, ніж США, і так і не зміг перевищити докризовий показник. Крім того, у періоди реалізації програм кредитування банків (2009 і фактично 2012 рр.) спостерігалось скорочення ВВП (див. рис. 8).

Інфляцію, як і при аналізі макроекономічних показників США, відображає індекс споживчих цін, які виражаються в індекс-поінтах. Число індекс поінтів в абсолютному вираженні в ЄС у два рази нижче, ніж у США. Динаміка індексу споживчих цін за період 2008–2014 рр. представлена на рисунку 9.

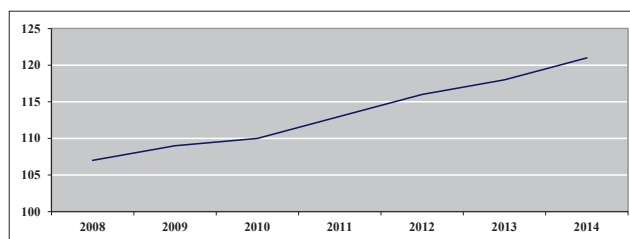

Рис. 9. Динаміка індексу споживчих цін в ЄС за 2008–2014 рр.⁸

Складено автором

Графік показує, що ціни безперервно росли, проте за 8 років вони зросли усього на 20%. Це означає, що середньорічний рівень інфляції перебував на рівні 2,5%. Криза лише незначно зупинила інфляцію.

Динаміка розміру державного боргу Європейського Союзу за період 2005–2014 рр. у% від ВВП показана на рисунку 10.

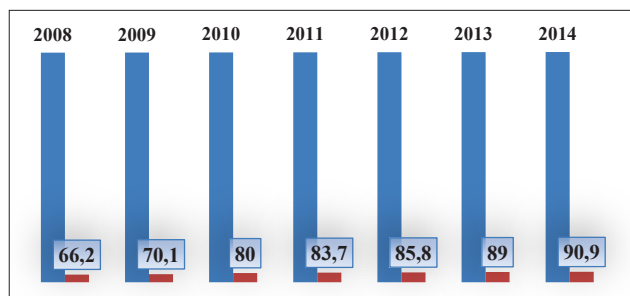

Рис. 10. Динаміка розміру державного боргу Європейського союзу за період 2008–2014 рр. у% від ВВП⁹

Складено автором

На діаграмі показано, що державний борг ЄС постійно зростає, починаючи з кризового 2009 року. Причому темпи його зростання порівняти з темпами зростання держборгу США. Але не варто забувати, що ВВП США стабільно збільшується щороку, а ВВП ЄС так і не подолав докризовий рівень. Таким чином, можна зробити висновок, що держборг ЄС приростає меншими темпами, ніж у США, однак і економіка ЄС не росте.

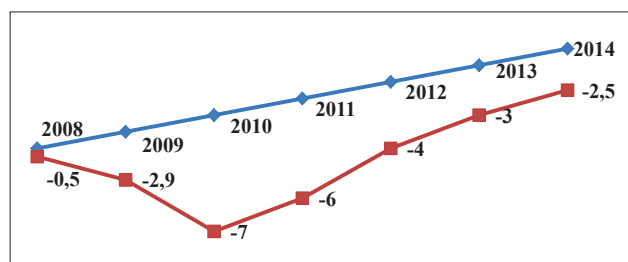

Рис. 11. Динаміка дефіциту бюджету ЄС у% від ВВП за 2008–2014 рр.

Складено автором [15]

Динаміка дефіциту бюджету ЄС виражається у відсотках від ВВП (рис. 11). Як показує графік, вигин кривої дуже схожий з кривою дефіциту бюджету США. Він також продемонстрував мінімальний рівень у 2009 році і має тенденцію до профіциту. Аналіз показав, що зміни макроекономічних показників ЄС відбуваються в тому ж напрямі, що і в США, з тією лише різницею, що ВВП ЄС змінюється нестабільно. Це говорить про те, що грошово-кредитна політика ЄЦБ менш ефективна, ніж американська.

Для подолання рецесії восени 2014 р. було оголошено, що ЄЦБ почне повноцінне кількісне пом'якшення шляхом викупу забезпечених активами цінних паперів (ABS). Розмір програми оцінюється у 1 трлн євро.

Зважаючи на вищенаведене, розглянемо та проаналізуємо зміни в основних показниках грошово-кредитної політики України [15], що відбулися протягом останніх років (табл. 2).

У таблиці 2 можна побачити, що протягом останніх років (до початку 2014 р.) офіційний курс національної валюти до долара США залишався майже незмінним, чому сприяли відповідні дії НБУ. З огляду на вищезазначене, є закономірним, що золотовалютний резерв країни протягом 2010–2013 рр. мав стійку тенденцію до зменшення і на початок 2014 р. досягнув позначки у 20415,7 млн дол. США. Негативним явищем є і зростання державного боргу країни з 316884,6 млн грн у 2009 р. до 584114,1 млн грн у 2013 р. (тобто на 267229,5 млн грн, або на 84,3%), а особливо зважаючи на той факт, що більшість запозичених коштів було спрямовано не на розвиток економіки, а на споживання. Виважена грошово-кредитна політика Національного банку України забезпечила стабільність цін упродовж 2012–2013 рр. Після дворічної тенденції утримання споживчої інфляції на низькому рівні у 2014 році відбулося її суттєве зростання – до 24,9% внаслідок девальвації обмінного курсу гривні до долара США (офіційний курс – на 97,3%); підвищення адміністративно регульованих цін (на 30,4%). Водночас відбулося стрімке зростання інфляційних очікувань підприємств та домогосподарств. В умовах невисокої споживчої інфляції Національний банк України застосовував політику грошово-кредитної експансії, спрямовану на послідовну реалізацію заходів: щодо підтримки економічного розвитку, за допомогою поступового зниження своїх процентних ставок; щодо підвищення гнучкості банків в управлінні власною ліквідністю шляхом послаблення вимог до формування і зберігання обов'язкових резервів; щодо підтримки ліквідності банків тощо. У 2014 році, з огляду на необхідність стримування інфляції та сприяння стабільності банківської системи, Національний банк України почав застосовувати політику грошово-кредитної рестрик-

⁸ Ринок Форекс. URL: <http://www.fxstreet.ru.com/analysis/central-bank-forecast/2014/10/01/> (дата обращения 23.04.2015).

⁹ Ринок Форекс. URL: <http://www.fxstreet.ru.com/analysis/central-bank-forecast/2014/10/01/> (дата обращения 23.04.2015).

ції, спрямовану на недопущення подальшого розкручування інфляційної спіралі.

Стабільне зростання демонструє грошова маса (з 487,5 млрд грн у 2009 р. до 906,3 млрд грн у 2013 р., тобто абсолютна зміна склала 418,8 млрд грн, а темп приросту за цей період становив 85,9%). Це може бути пояснено зміною потреб економічних суб'єктів у грошових коштах, про що може свідчити хоча і про незначне, але поступове зменшення швидкості обертання грошової маси (з 1,9 до 1,6 протягом 2009–2013 років), а також збільшення рівню монетизації.

Так, згідно з офіційною статистичною інформацією, темп приросту ВВП протягом 2009–2013 рр. становив 59,3%, тобто в абсолютному виразі цей показник збільшився на 541586 млн грн (з 913345 млн грн до 1454931 млн грн у 2009 та 2013 рр. відповідно); ВВП на душу населення за той самий період також зріс і на кінець 2013 р. становив 31984 грн, що на 12151 грн, або 61,3% більше значення 2009 р.

Загалом, можна сказати, що упродовж 2008–2014 рр. спостерігалася відносна цінова стабільність, що відповідало стратегічній цілі грошово-кредитної політики держави, а саме: підтриманню стабільного курсу національної валюти. Проте зміни, що почалися в економіко-політичному та суспільному середовищі країни наприкінці 2013 р. і загострилися з початком 2014 р., не дають змоги робити оптимістичні прогнози на найближчу перспективу не тільки щодо розвитку кредитно-грошового ринку, а і щодо багатьох інших сфер також.

Особливо значні зміни показників відбулися саме протягом останнього півріччя. Так, з початку 2014 р. національна валюта знецінилася відносно долара США майже на 50%, золотовалютний резерв скоротився більше ніж на 30% і майже на стільки зріс державний борг України.

З огляду на те, що ключовою ланкою грошово-кредитної системи є банківські установи, яким належить основна роль у кредитно-фінансовому обслуговуванні економіки, вважається за необхідне дослідити зміни, що відбулися у цій сфері.

З початку 2014 р. уже 10 українських банків було визнано неплатоспроможними, серед яких такі великі фінансові установи, як Брокбізнесбанк, Південкомбанк, Форум та інші. У зв'язку з погіршенням стану банківської системи за вимогою МВФ в Україні почали проводитися так звані стрес-тести банківських установ, які призначені забезпечити оцінку потенційних збитків фінансово-кредитних установ у разі негативних змін в економічному середовищі. Такі стрес-тести в міжнародній фінансовій практиці вже набули широкого розповсюдження і являють собою досить ефективний аналітичний інструмент.

За результатами проведення попереднього стрес-тестування, лише 9 із 37 банків мають позитивні оцінки. До кінця 2015 р. Національним банком планується провести незалежну діагностику банківських установ, на які припадає 82% активів вітчизняної банківської системи [6]. Окремі показники діяльності банків представлено у таблиці 3 [15].

Таблиця 2

Зміни в основних показниках грошово-кредитної політики України 2008–2014 рр.)

з/п	Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	
1	Рівень інфляції, %	плановий	23,3	9,5	9,7	8,9	7,9	5,9	25,3
		фактичний	22,3	12,3	9,1	4,6	-0,2	5,5	24,9
2	Індекс споживчих цін	122,3	101	100,7	100,4	100	100	111,1	
3	Офіційний курс грн до дол. США	5,6	7,985	7,962	7,99	7,993	7,993	11,83	
4	Грошова маса, млрд грн	391,8	487,5	598,4	682,7	771,3	906,3	956,8	
5	Швидкість обертання грошової маси	1,9	1,9	1,9	1,9	1,8	1,6	1,7	
6	ВВП, млн грн	948132	913345	1082569	1316600	1408889	1454931	1524903	
7	ВВП на душу населення, грн	20611	19832	23600	28488	30953	31984	33150	
8	Дефіцит державного бюджету, %	-1,4	-3,9	-5,9	-1,8	-3,8	-4,4	-4,5	
9	Платіжний баланс, млн дол. США		-13726	5031	-2455	-475	2023	-232	
10	Золотовалютний резерв, млн дол. США	31543	26505	34576	31794,6	24546,2	20415,7	14226,3	
11	Державний борг, млн грн	189423,6	316884,6	432235,4	473121,6	515510,6	584114,1	743577,2	
12	Номинальна середня з/пл, грн	1739	1906	2239	2633	3025	3265	3432	
13	Рівень безробіття, %	за методологією МОП	6,9	9,6	8,8	8,6	8,1	7,7	7,7
		за методологією ДССУ	1,0	1,9	2	1,8	1,8	1,8	1,8

Складено автором [15]

Таблиця 3

Показники діяльності банків України

№ з/п	Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
1	Регулятивний капітал (Н1), млн грн	135802,1	160896,9	178454	178908,9	204975,9	186206,4
2	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2), %	18,08	20,83	18,9	18,06	18,26	15,17
3	Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, %	35,8	40,6	41,9	39,5	34	33,7
4	Рентабельність активів, %	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12	-1,93
5	Фінансовий результат, млн грн	-38450	-13027	-7708	4899	1436	-4452

Складено автором [15]

Дані таблиці 3 свідчать про значне погіршення показників банківської діяльності. Однак варто зазначити, що значний вплив на фінансовий результат діяльності банківського сектора України мають збитки тих банків, де працюють тимчасові адміністрації. За попередніми підрахунками експертів [9], загальна потреба банківського сектора у капіталі складає більш ніж 50 млрд грн.

При цьому з інформації, представленої у таблиці 3, можна прослідити стійку тенденцію до скорочення частки іноземного капіталу в статутному капіталі банків протягом останніх років, що свідчить про небажання іноземних інвесторів вкладати кошти в нестабільну українську банківську систему.

Дані щодо змін у кредитному та депозитному портфелі банків не приведені з кількох причин. По-перше, вони не є достатньо інформативними з огляду на те, що статистика НБУ ведеться у національній валюті. Проте відомо, що її курс до долара США та євро з початку 2014 р. значно змінився, що і вплинуло на переоцінку розмірів валютних кредитів і депозитів. Тому для отримання коректних результатів слід аналізувати кредитно-депозитні портфелі банківських установ у розрізі валют, а це (по-друге) є темою окремого поглибленого дослідження.

Висновки. Грошово-кредитна система України не бездоганна і має свої недоліки, але на основі поданого матеріалу можна зробити висновок, що керівництво країни намагається змінити ситуацію і підняти рівень розвитку даної системи. Ефективність грошово-кредитної політики можна забезпечити шляхами, серед яких вчені пропонують такі: перегляд та внесення змін до певних нормативно-правових актів, забезпечення зростання ВВП, зменшення інфляційних очікувань та підтримку інфляції на оптимальному рівні, рефінансування тих банків, які займаються кредитуванням інноваційних проектів. Ефективна грошово-кредитна політика здатна забезпечити економічну безпеку держави, що є особливо важливим в умовах процесів глобалізації економіки. У ході проведеного аналізу грошово-кредитної політики ФРС США та ЄЦБ були виявлені характерні особливості кожної з них. Був визначений бажаний інструментарій та проаналізовано їх вплив на головні макроекономічні показники. Встановлено, що для подолання кризових явищ ФРС США наводнює економіку грошима, застосовуючи кількісне пом'якшення, а також робить максимально доступними кредитні ресурси, знижуючи ставку рефінансування. Багато в чому в результаті застосування зазначених заходів американська економіка швидко пододала наслідки кризи і динамічно розвивається. Однак американський уряд протягом багатьох років має дефіцитний бюджет, а розмір державного боргу зріс до рекордних значень, але спостерігається тенденція до зниження даних негативних явищ. ЄЦБ почав надавати максимально доступні кредитні ресурси на рік пізніше, ніж США, чим, мабуть, і обумовлений більш тривалий вихід з кризи. Крім того, ЄЦБ збільшує грошову масу надаючи банкам кредити, тобто емісія має безоплатний характер. Незважаючи на вживані заходи, європейська економіка не змогла досягти докризового рівня.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20 травня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
2. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України ; Знання, 2011. – 504 с.
3. Беспалова О.В. Обзор деятельности Европейского центрального банка (от начала создания до 2012 г.). Проблемы учёта и финансов. – 2013. – № 1(9). – С. 42-56.
4. Ветрова І.В. Правові основи реалізації грошово-кредитної політики Національного банку України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 12.00.07 / І.В. Ветрова ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
5. Глазьев С.Ю. Санкции США и Банка России: двойной удар по национальной экономике // «Вопросы экономики». – 2014. – № 9. – С. 13.
6. Динамика макроэкономических показателей США составлена по данным «Trading Economics» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tradingeconomics.com/united-states>.
7. Дубинский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/finances/vtoroy-tihiy-front_.html.
8. Информационный центр After Shock [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aftershock.su/?q=node/266020>.
9. Клуб трейдеров Smart-lab. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smart-lab.ru/finansoviy-slovar/LTRO>.
10. Колодизев О.М. Гроші і кредит : підручник / О.М. Колодизев, В.Ф. Колесніченко. – К. : Знання, 2010. – 615 с.
11. Ліквідність банківської системи України: науково-аналітичні матеріали. Вип. 12 / В.І. Міщенко, А.В. Сомик та ін. – К. : Національний банк України ; Центр наукових досліджень, 2008. – 180 с.
12. Мищенко С.В. Современные проблемы теории денег и денежного обращения : монография / С.В. Мищенко. – К. : Центр научных исследований Национального банка Украины, Университет банковского дела НБУ, 2011. – 230 с.
13. Мировые финансы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global-finances.ru/frs-ssha-kolichestvennoe-smuagchenie-e>.
14. Мировая экономика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ereport.ru/graph/usdeur.htm> НБУ завершил предварительное стресс-тестирование банков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/news/1372977-nbu-zavershil-predvaritelnoe-stress-testirovanie-bankov>.
15. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
16. Сало І.В. Розвиток монетарної політики Національного банку України / І.В. Сало // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 1. – С. 9-16.
17. Сущность денег и управление финансами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dengifinance.ru/part-vii/norma-obuzhatelnyh-rezervov-banka.html>
18. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підручник / Кол. авт.і А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна, М.І. Савлук та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза, канд. екон. наук, доц. М.Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.
19. Основні макроекономічні показники США (2009–2010 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/oglad_economiki/usa/4800.html.
20. Trading Economics. URL: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/money-supply-m2>.
21. Динамика макроекономических показателей США «Trading Economics» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tradingeconomics.com/united-states/>.
22. Ринок Форекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fxstreet.ru.com/analysis/central-bank-forecast/2014/10/01/>.

УДК 336.71

Бочарова А.С.
аспірантХарківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Метою статті є розгляд теоретичних аспектів функціонування банківського сектору через з'ясування головних ознак, умов функціонування, принципів та причин формування його структурних елементів, що впливають на ефективність функціонування банківського сектору національного господарства. Виділено роль принципів формування ефективною структури банківського сектору у його функціонуванні. Визначено соціально-економічну ефективність банківської системи.

Ключові слова: банківський сектор, національне господарство, ефективність функціонування банківського сектору, соціально-економічна ефективність, риси банківської системи, принципи функціонування.

Bocharova A.S. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА НАЦИОНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Целью статьи является рассмотрение теоретических аспектов функционирования банковского сектора через выяснение главных признаков, условий функционирования, принципов и причин формирования его структурных элементов, влияющих на эффективность функционирования банковского сектора национального хозяйства. Выделена роль принципов формирования эффективной структуры банковского сектора в его функционировании. Определена социально-экономическая эффективность банковской системы.

Ключевые слова: банковский сектор, национальное хозяйство, эффективность функционирования банковского сектора, социально-экономическая эффективность, черты банковской системы, принципы функционирования.

Bocharov A.S. THEORETICAL ASPECTS OF THE BANKING SECTOR OF NATIONAL ECONOMY

The aim of the article is to review the theoretical aspects of operation of the banking sector through the clarification of the main features, operating conditions, principles and reasons for the formation of its structural elements, affecting the efficiency of the banking sector of national economy. The role of principles of the formation of an effective structure of the banking sector in its functioning was highlighted. Socio-economic efficiency of the banking system was defined.

Keywords: banking sector, national economy, the efficiency of the banking sector, socio-economic effectiveness, features of the banking system, principles of functioning.

Постановка проблеми. Створення в Україні ефективного національного господарства потребує формування рціонально організованої банківської системи, яка повинна ґрунтуватися на сучасних теоретичних і методичних засадах функціонування ринкової економіки. Дослідження закономірностей розвитку банківського сектору і його структури є особливо актуальним і потрібним. У системі фінансового ринку банки відіграють роль основних носіїв та організаторів грошово-кредитних відносин. Розвинений та надійний банківський сектор є необхідною умовою для розвитку національної економіки країни, а саме для суб'єктів господарювання та державного бюджету й відіграє важливу роль у стабілізації економіки. На сьогоднішній час рівновага у банківському сектору залежить від стану конкуренції, оскільки на етапі розвитку ринкових відносин в Україні відбувається становлення конкурентних засад, що потребує підвищення конкурентоспроможності банківського сектору. Організація і функціонування банківського сектору в сучасних умовах має якісно новий характер взаємодії складових елементів, що спонукає до комплексного аналізу і розкриття сутності банківського сектору та особливостей його структури в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню ефективності діяльності банківського сектору України присвятили свої праці такі зарубіжні вчені, як Д. Григорян та В. Маноле [13], О. Мертенс та Дж. Ургі [14], Л. Кий й І. Айзік [15]. Теоретичні і практичні аспекти функціонування та розвитку банківського сектору України було досліджено такими вітчизняними науковцями та практиками, як В.М. Геєць [1], І.І. Д'яконова [3], В.В. Кова-

ленко [7], Н.М. Внукова [5], О. Васюренко [4] та ін. Результати даних наукових досліджень забезпечили вагомий внесок в розробку механізму функціонування вітчизняної банківської системи. Разом з тим, питання ефективного функціонування банківського сектору національного господарства залишаються недостатньо дослідженими та обумовлюють необхідність подальшого реформування в напрямку забезпечення його стабільності як здатності протистояти внутрішнім і зовнішнім факторам, та формування механізму використання потенціалу банківської системи для позитивних зрушень в економіці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Розглянути теоретичні аспекти функціонування банківського сектору через з'ясування головних ознак, умов функціонування, принципів та причин формування його структурних елементів, що впливають на ефективність функціонування банківського сектору національного господарства, а також визначення соціально-економічної ефективності банківської системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стійкий розвиток банківського сектору економіки відіграє важливу роль у відтворювальній структурі економіки, тому що за допомогою банківської діяльності організовується рух та перерозподіл грошових і капітальних ресурсів. У той же час, аналіз фінансових потоків, як банківської системи в цілому, так і окремих банків зокрема, є однією із складових побудови адекватної системи економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання, діючого в ринковій економіці [9, с. 48].

На нашу думку, національне господарство є єдиною економічною системою, а банківський сектор –

підсистемою національного господарства. Як і кожна система, банківський сектор складається з елементів, що знаходяться у тісному взаємозв'язку та взаємодіють між собою. Водночас банківська система є залежною від ознак, умов функціонування, принципів та причин формування цих елементів. Тому в подальшому аналізі поняття «банківський сектор» та «банківська система» будуть розглядатися як синонімічні.

На думку І.І. Д'яконої, діяльність банківської системи як підсистеми національної економіки підпорядкована цілям економічної політики держави і полягає в стимулюванні оптимальних темпів господарського розвитку шляхом надання економіці країни специфічного товару – грошей [3, с. 185].

Банківський сектор – це сукупність банківських установ, які діють в рамках законодавства країни та в процесі взаємодії банків і зовнішнього банківського середовища (зовнішня взаємодія), а також окремих банківських установ між собою як елементами цілісної системи (внутрішня взаємодія) породжують багаторівневу економічну структуру.

Порівнюючи банківську систему з іншими, В.В. Коваленко, О.Г. Коренева, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль виділяють спільні риси для усіх систем, що підтверджує її системний характер, а також суто специфічні риси, які підкреслюють банківську специфіку (рис. 1) [7, с. 15–17].

Динамічність системи виражається в тому, що банківська система постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в країні, тобто відбувається процес постійного вдосконалення (з'являються нові банківські продукти та послуги, зростає кількість банків, удосконалюється управління банківської діяльності). Риси «динамічність банківської системи» підкріплюється таким принципом формування банківського сектору, як «саморозвиток», який було виділено у своїх працях О. Реверчук [10], що підтверджує значимість зміння банківської системи пристосовуватися до умов, які складаються в країні, для підтримки діяльності банків на відповідному рівні.

І.І. Д'яконова в своїх наукових працях, також розкриваючи питання притаманних банківській системі рис, вважає, що її «закритість» виражається в

закритості окремих видів інформації для широкої громадськості, що визначається поняттям «Банківська таємниця» [3]. Таке тлумачення більш точно розкриває дану рису, оскільки автор уточнює те, що тільки окрема інформація є «закритою». На нашу думку, в повному розумінні банківська система не є закритою, оскільки вона знаходиться у постійній взаємодії з зовнішнім середовищем, відбувається постійний обмін інформацією, за винятком тої, яка не є «таємницею», та ґрунтується на принципі відкритості, завдяки якому у суб'єктів банківської системи є можливість отримувати публічну інформацію, а водночас завдяки «закритості» системи бути впевненими у збереженні та нерозголошенні приватної інформації. Виходячи з цього, можна вважати банківську систему «частково закритою».

Характеристика банківської системи як саморегулюючої, на думку І.І. Д'яконої [3], полягає в її здібності самостійно, без дії ззовні встановлювати та підтримувати надійний режим функціонування і реагувати на зовнішні дії, що порушують її діяльність. Саморегуляція забезпечується на основі зворотного зв'язку з іншими системами, зокрема, економічною. Виходячи з трактування авторів даної риси, можна стверджувати, що банківська система є гнучкою до зміни економічної та політичної кон'юнктури ринку. Тобто якщо в країні нестабільність, економіка переживає період кризи, то політика банку направлена на захист своєї діяльності шляхом пристосування до умов, які склалися в країні, а під час стабільності, навпаки, банки активізують свою діяльність.

На нашу думку, риси, які виділяють автори, відображають сутність банківської системи, але до загальних рис слід додати таку, як непередбачуваність банківської системи. Під цим слід розуміти зміну відсоткових ставок та ціни на банківські продукти та послуги, динаміку валютних курсів тощо. На такі зміни впливає безліч зовнішніх та внутрішніх чинників, які можуть порушити цілісність банківської системи. Оскільки їх з великою вірогідністю передбачити дуже важко, то банківську систему можна вважати непередбачуваною. Але поряд з цим слід розглянути і передбачуваність взаємодії елементів банківської системи. Діяльність банків регламентується та контролюється НБУ, передбачені функції та операції, які виконуються банківськими установами, що робить деякі процеси функціонування банківської системи постійними та дає можливість їх передбачити усім учасникам грошово-кредитної діяльності.

Однією з специфічних рис банківської системи є її дворівнева структура, яка базується на відносинах між комерційними банками та центральним банком (по вертикалі), в яких Національний банк України керує комерційними, а також на відносинах між самими банками (по горизонталі), де банки взаємодіють на рівних умовах між собою. Ця структура дає чітке розмежування сфер діяльності центрального та комерційних банків.

Така структура повинна відповідати певним умовам, при виконанні яких буде можливість проведення ринкових перетворень і

Риси банківської системи	
Загальні риси	Специфічні риси
Поснавання багатьох однотипних елементів (окремих банків, метою яких є отримання прибутку)	Дворівнева структура, яка характерна для сучасної економіки України
Динамічність системи	Централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо та банківської діяльності в цілому
Закритість системи (банківська система є системою закритого типу, що проявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності)	Гнучке поснавання високого рівня централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної незалежності та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку, який входить у систему
Саморегуляція системи. Банківська система здатна саморегулюватися, тобто у випадку банкруства одного з банків інші банки займають його нішу	Наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків

Рис. 1. Риси банківської системи

Розроблено автором за матеріалами [7]

здатність забезпечити повноцінне комплексне обслуговування національного господарства. Серед таких умов можна виділити наступні: можливість вибору клієнтом банку, тобто достатня кількість банків в країні, конкуренція у банківській справі, доступність інформації про банки, налагодження зовнішньо-економічних зв'язків та ін.

На підставі проведеного нами аналізу наукових праць встановлено, що для формування ефективної структури банківського сектору необхідно дотримуватись низки принципів. Провідні науковці в області банківського регулювання виділяють наступні основні принципи, на яких повинна ґрунтуватися банківська система: справедливість, достатність, послідовність, надійність, еластичність та ін. У таблиці 1 подано результати аналізу, де нами представлені принципи різних авторів, запропоновані власні принципи, які доповнюють представлені принципи, та виділено роль кожного принципу у функціонуванні банківського сектору.

Невиконання даних принципів, які наведені у таблиці 1, породжує певні дисбаланси розвитку як банківської системи, так і реального сектора економіки, що, врешті-решт, провокує умови для фінансової нестабільності. Багато дослідників функціонально порівнюють банківську систему за своїми властивостями з кровоносною системою людського організму, звертаючи увагу на те, що функціонування економіки без повноцінної банківської системи неможливе.

Ефективне функціонування банківської системи визначається через виконання системою притаман-

них їй функцій та досягнення поставлених цілей та є запорукою стабільного розвитку економіки. Економічна ефективність функціонування банківського сектору – це результативність його діяльності як основної складової фінансової системи країни та адекватне здійснення ним своїх функцій під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Соціальна ефективність функціонування банківського сектору – це відповідність результатів діяльності банківських установ основним соціальним потребам, цілям та інтересам суспільства і окремої людини, яка досягається через взаємодію банківської системи з державою та громадськістю і виявляється у соціальному ефекті для суспільства [12, с. 6–7].

Банківська система може функціонувати ефективно лише за умови досягнення економічної та соціальної ефективності скоординовано й одночасно. Зростання соціальної ефективності є кінцевою метою діяльності банківського сектору загалом, тому економічну ефективність відносно соціальної слід вважати основоположною [12, с. 7]. Виходячи з цього, соціально-економічна ефективність банківської системи є результативність її діяльності та ефективно здійснення нею своїх функцій під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів і відповідність результатів діяльності основним соціальним потребам, цілям та інтересам суспільства й окремої людини, яка виявляється в соціальному ефекті для суспільства.

Банки забезпечують рух фінансових потоків між різними суб'єктами господарювання і сферами економічного життя [8]. Банківський сектор

Таблиця 1

Принципи формування ефективної структури банківського сектору

Джерело	Принцип	Роль у функціонуванні банківського сектору
О. Реверчук [10]	Управління – розвиток банківських установ на основі регулювання, організації, стимулювання, контролювання, прогнозування, планування і програмування	Сприяє формуванню раціональної та ефективної структури банківського сектору
	Еволюційності – поступальний, стадіальний, етапний і закономірний хід розвитку	Передача досвіду для подальшого розвитку
	Ефективності – включає ефективність банківського сектору для економіки і клієнтів	Забезпечення постійного розвитку
	Функціональної повноти – наявність всіх необхідних елементів сектору у потрібних пропорціях	Раціональність розподілу елементів формує ефективну структуру
	Саморозвитку – вміння протистояти загрозам, можливість до вдосконалення, пристосування до нових умов	Стимулює банківський сектор до постійного вдосконалення, підвищення конкурентоспроможності суб'єктів банківського сектору та розширення їх діяльності
	Відкритості – свобода входу і виходу з конкретного банківського сектору, цивілізовані відносини між суб'єктами банківського сектору та інформаційна прозорість їх діяльності	Отримання необхідної інформації клієнтами банків сприяє підвищенню попиту на послуги та банківські продукти, а також стимулюванню для подальшого розвитку банків в умовах конкуренції, тим самим впливаючи на постійний розвиток банківського сектору
Д.В. Домащенко [2]	Адекватність реальному сектору економіки	Ефективність і тривалість процесів оздоровлення реального сектору економіки та його подальший розвиток
	Адекватність елементів банківської системи один одному на основі сумісності та узгодженості їх дій	Постійний взаємозв'язок елементів системи забезпечує ефективне функціонування
	Керованість і сприйнятливості банків до регулювання	Контроль та регулювання НБУ діяльності банків забезпечує сталий розвиток банківського сектору та економіки країни в цілому
Автор	Відповідальності – кожен суб'єкт банківських правовідносин несе відповідальність за порушення норм чинного законодавства	Впевненість та захищеність суб'єктів банківського сектору, обмеженість та нормування їх дій
	Законності – банківський сектор функціонує в рамках встановлених норм та правил країни	
	Цілеспрямованості – регулятивна політика кожного банку повинна бути направлена на досягнення головної мети – стабільності банківського сектору та захисту інтересів кредиторів та клієнтів банку	Постійне удосконалення діяльності банків для досягнення мети, що сприяє покращенню функціонування банківського сектору в цілому

Джерело: розроблено автором

є невід'ємною частиною національного господарства, оскільки знаходиться в центрі економічного життя кожної країни та обслуговує інтереси кожних суб'єктів господарювання. Без якісної банківської системи неможливий розвиток всіх систем національної економіки.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, у роботі розкрито теоретичні аспекти функціонування банківського сектору через сукупність різних його складових. Визначено, що важливою задачею банківської системи є створення та функціонування ринку капіталу як основної ланки національної економіки, яка визначає її розвиток в цілому. Розгляд теоретичних питань щодо функціонування банківського сектору та специфіки їх застосування для забезпечення стійкого розвитку банківської діяльності варто визначити як напрямок подальших досліджень.

До перспективних напрямків подальшого дослідження банківського сектору також належать: обґрунтування з позиції національної економіки доцільності розвитку банківської системи, пошук шляхів вдосконалення банківського сектору та обґрунтування напрямів підвищення ефективності державного регулювання вітчизняного банківського сектору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Геєць В.М. Антидепресант для банків: держава повинна діяти як бізнесмен / В.М. Геєць // День. – 2009. – № 49. – С. 5.
2. Домашенко Д.В. О проблеме несогласованного развития банковского и реального секторов мировой экономики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB4QFjAA&url=http%3A%2F%2Fsdo.rea.ru%2Fcd%2Fconference%2F13%2Ffile.php%3FfileId%3D8&ei=o8wWVl3dHsK_ygO-IYBg&usg=AFQjCNFCuFwxLw_AlrIWTjFVLbA1UJUkA&sig2=xWiiommmYSuKFI-WpKLOyA&bvm=bv.75097201,d.bGQ.
3. Д'яконова, І.І. Поняття банківської системи та особливості банківської системи України / І.І. Д'яконова // Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». – 2008. – № 1. – С. 183–190.
4. Васюренко О. Формування ефективного портфеля цінних паперів банку в умовах нормативних обмежень ведення банківської діяльності / О. Васюренко, О. Мусієнко // Ринок цінних паперів України. – 2011. – № 9/10. – С. 75–81.
5. Внукова Н.М. Управління ризиками кредитування в банку / Н.М. Внукова, А.Ю. Меньшова // Фінансова кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – 2009. – № 1(6). – С. 83–87.
6. Вовчак О.Д. Банківська справа : [навч. посіб.] / О.Д. Вовчак, Н.М. Руцишин. – Л. : Новий Світ. – 2008. – 559 с.
7. Коваленко В.В. Банківська система України : [монографія] / [В.В. Коваленко, О.Г. Коренева, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.
8. Kots G. Comparative Aspects of Statistical Evaluations Reflecting Basic Indicators of Development of Banking Sectors of Various Groups of European Countries / G. Kots, D. Liashenko // Research Journal of Economics & Business Studies. – 2014. – Vol. 3. – № 8. – P. 96–106.
9. Кузьомін О.Я. Сучасні методи аналізу функціонування банків: розв'язання проблемних аспектів / [О.Я. Кузьомін, Г.П. Коц, В.В. Ляшенко] // Восточно-Европейський журнал передових технологій. – Харків. – 2010. – № 5/3(48).
10. Реверчук О.С. Банківський сектор та його структура в Україні / О.С. Реверчук // Формування ринкової економіки в Україні : зб. наук. праць. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка. – 2009. – Вип. 19. – С. 420–424.
11. Савлук М.І. Гроші та кредит: [підруч.] / [М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пудовкіна та ін.] ; за заг. ред. М.І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2001. – 602 с.
12. Юковська І.П. Управління ефективністю банківської системи в умовах глобалізації: автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.08 / І.П. Юковська. – Київ, 2010. – 28 с.
13. Grigorian, D. A., V. Manole (2002) «Determinants of Commercial Bank Performance in Transition: An Application of Data Envelopment Analysis». World Bank Policy Research Working Paper, 2850, June.
14. Mertens A., Urga G. Efficiency, scale and scope economies in the Ukrainian banking sector in 1998. // Emerging Markets Review. – 2001. – № 2. – P. 292–308.
15. Kyj L., Isik I. Bank X-efficiency in Ukraine: An Analysis of Service Characteristics and Ownership. // Journal of Economics and Business. – 2008. – № 60. – P. 369–393.

УДК 336.748.12:33.025.1

Ганусик Ю.Б.

аспірант кафедри банківської справи

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

АНТИІНФЛЯЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проведено дослідження розвитку концепцій антиінфляційного регулювання, його сутності та закономірностей тощо. Розкрито та систематизовано передумови виникнення механізмів антиінфляційного регулювання. Визначено сутність та запропоновано авторську дефініцію поняття антиінфляційного регулювання. Конкретизовано значення антиінфляційного регулювання та ефективної антиінфляційної політики держави для вітчизняної економіки, суб'єктів господарювання та населення України.

Ключові слова: інфляція, антиінфляційне регулювання, антиінфляційна політика, економіка, ринкові умови господарювання.

Ганусик Ю.Б. АНТИИНФЛЯЦИОННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Проведено исследование развития концепций антиинфляционного регулирования, его сущности и закономерностей и тому подобное. Раскрыты и систематизированы предпосылки возникновения механизмов антиинфляционного регулирования. Определена сущность и предложена авторская дефиниция понятия антиинфляционного регулирования. Конкретизировано значение антиинфляционного регулирования и эффективной антиинфляционной политики государства для отечественной экономики, субъектов хозяйствования и населения Украины.

Ключевые слова: инфляция, антиинфляционное регулирование, антиинфляционная политика, экономика, рыночные условия хозяйствования.

Ganusyk Yu.B. ANTI-INFLATIONARY REGULATION IN MODERN CONDITIONS

A study of the development of anti-inflationary regulation concepts, its nature and laws, etc. has been conducted. The prerequisites of the anti-inflationary regulation mechanism background have been revealed and systematized in the article. The essence has been defined and the author's definition of the notion anti-inflationary regulation has been suggested. The meaning of the anti-inflationary regulation has been systematized, as well as the effective anti-inflationary policy of the state for the national economy, economic entities and the population of Ukraine.

Keywords: inflation, anti-inflationary regulation, anti-inflationary policy, economy, market economic conditions.

Постановка проблеми. Одним із найбільшочіпких і найнебезпечніших процесів у національній економіці, що негативно впливає на грошово-кредитну і на всю фінансову систему держави, вважається інфляція та інфляційні очікування. Практично всі індустріально розвинені країни у другій половині двадцятого століття зіткнулися з інфляцією. Інфляція стала практично невід'ємним атрибутом ринкової системи господарювання, яка на даний час є характерною і для економічного устрою України.

У сучасних умовах інфляція в усьому світі носить хронічний, повсюдний, всеосяжний характер, викликаний не тільки грошовими, а й негрошовими факторами, часто політичними. Повністю виключити інфляцію навіть у ринкових умовах господарювання неможливо, мова може йти тільки про керовану інфляцію, тобто про раціональне та ефективне управління інфляційними коливаннями.

Ринкова економіка, до якої стільки років поспіль цілеспрямовано прагнула Україна, інфляційна за своїм характером, оскільки усунення всіх факторів, що генерують інфляцію, не видається можливим. Тому стає очевидним, що зникнення інфляції у сучасних умовах із економічної системи є неможливим. Більшість держав і не ставить перед собою такого завдання, обмежуючись прагненням зробити рівень інфляції помірним, підконтрольним, нездатним викликати руйнівні тенденції.

Зважаючи на це, управління інфляцією являє собою найважливішу проблему грошово-кредитної і у цілому економічної політики держави. Для того, аби управління було ефективним, необхідно брати до уваги багатоскладовий, багатфакторний характер інфляції як економічного явища, в основі якого лежать не лише монетарні, але і інші фактори. При всій значимості традиційних механізмів контролю інфляції, таких як скорочення державних витрат, поступового зменшення розмірів грошової емісії

тощо, необхідним є проведення широкого комплексу антиінфляційних заходів. До них можна віднести реструктуризацію і стимулювання виробництва, оптимізацію податкової системи, формування ефективної ринкової інфраструктури, підвищення відповідальності суб'єктів господарювання за результатами їх діяльності, контроль обмінного курсу гривні, проведення широкого кола заходів для регулювання доходів і цін. У сучасних умовах нормалізація грошового обігу та протидія інфляційним коливанням вимагають вивірених, гнучких рішень, які мають наполегливо і цілеспрямовано втілюватися у життя. І ініціатива до їх проведення мусить надходити від державних органів влади, оскільки лише на державному рівні на разі може бути вирішена проблема управління інфляцією в Україні. Механізмом, здатним виконати завдання контролю за рівнем інфляції у державі та мінімізувати негативні наслідки надмірних інфляційних коливань, фахівцями визнається антиінфляційна політика, що реалізується у процесі антиінфляційного регулювання економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Негативні економічні та соціальні наслідки інфляції визначають необхідність постійного регулювання її чинників. Регульована інфляція сприяє стабільному розвитку економіки, підвищенню її інноваційності та модернізації (неконтрольована ж інфляція, будучи наслідком розбалансованості економіки, посилює її диспропорції).

Регулювання інфляції є необхідним процесом для відносної стабілізації цін, згладжування їх нерівномірного зростання за товарними групами, вирівнювання рівнів оплати праці по галузях, зниження майнової нерівності, стримування нераціонального перерозподілу капіталів і кваліфікованих кадрів між секторами економіки.

Власне ж, проблема контролю над інфляцією зводиться до використання механізмів, здатних посла-

бити і зрештою припинити дію сили, що сприяє розвитку інфляційних процесів. Ефективна антиінфляційна політика дозволяє тримати під контролем ціни, не пригнічуючи зростання національної економіки в довгостроковій перспективі.

Аналіз наукових робіт, присвячених державному антиінфляційному регулюванню, досліджується вітчизняними та зарубіжними вченими, такими як О.Д. Проценко, А.Х. Цакаєв [1], О.П. Близнюк, І.Л. Шевчук [2], В.Є. Власюк [3], А.П. Гачек [4], Т.Ф. Григораш, Я.А. Соломка, М.С. Русакевич [5], С.М. Колач [6], О.О. Папаїка, А.Б. Горбанський [7], М.В. Поплавський [8], Д.Ю. Сметана [9], Л.П. Троцюк, Л.І. Дятел [10], О.О. Базелюк, О.Г. Кубай [11], М.В. Лизун, Н.В. Комар [12], Г.С. Вечканов, Г.Р. Вечканова [13], О.Н. Лаврушин [14], Черничко С.Ф. [15], В.О. Сухань [16], П.В. Круш, О.В. Клименко [17], І.В. Лопаткіна [18], Б.А. Курилець [19], І.К. Романов [20], Н.М. Салатюк [21], К.В. Лопух [22], С.П. Лазур, Я.С. Лапчук, І.Р. Шевчик [23] та ін.

Таким чином, досягнення цінової стабільності та підтримки високого рівня економічної безпеки країни є неможливим без комплексного дослідження проблем інфляції та розробки ефективної системи заходів антиінфляційного регулювання. Поряд із переосмисленням застарілих підходів і методів боротьби з інфляцією варто оцінити можливість використання і розробити нові механізми антиінфляційного регулювання із врахуванням сучасних реалій функціонування економіки України. Водно-

час розпочинати розробку таких механізмів варто із усвідомлення передумов виникнення, сутності і значення антиінфляційного регулювання.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності та значення антиінфляційного регулювання в сучасних умовах перебігу економічних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання про необхідність регулювання інфляції, як, власне, і саме це явище, з'явилося з появою неповноцінних грошей та відповідною трансформацією грошових відносин у суспільстві. Антиінфляційне регулювання – це складова частина комплексу заходів, що застосовуються владою при виникненні інфляційних процесів. Таким чином, передумовою виникнення антиінфляційного регулювання виступає явище інфляції та ті наслідки, які воно має для стану економіки країни. Негативні соціальні та економічні наслідки інфляції змушують уряди різних країн проводити певну економічну політику, яка має назву антиінфляційної політики.

Зокрема, серед причин необхідності регулювання рівня інфляції можна виділити такі. Інфляція знижує мотиви до трудової діяльності, тому що підриває можливості нормальної реалізації зароблених грошей. В умовах істотного зростання цін інфляція посилює соціальну диференціацію населення, збільшує розрив між «крайніми» групами отримувачів доходів. Інфляція звужує можливості до накопичення капіталів, скорочуючи заощадження в ліквідній формі. Ці накопичення частково приймають

Рис. 1. Передумови виникнення антиінфляційного регулювання

натуральну форму (у вигляді будівель і споруд, техніки і технологій тощо), тобто менш ліквідну, порівняно із грошовою, форму. Співвідношення між частинами доходів населення, що споживаються та зберігаються, зсувається в бік споживання, що зменшує масштаби кредитних та інвестиційних процесів, негативно впливає на стан фінансового ринку, зокрема, на розвиток фінансового посередництва.

До негативних наслідків інфляційних процесів, насамперед, відносять: зменшення реальних доходів фізичних осіб (при нерівномірному зростанні обсягів номінальних доходів); різке знецінення наявних населення у заощаджень (підвищення відсотків по депозитах, як правило, не здатне компенсувати падіння реальних розмірів існуючих заощаджень); відсутність у виробників зацікавленості щодо створення якісних товарів (так як збільшується випуск товарів невисокої якості, водночас скорочується виробництво дешевих товарів); обмеження продажів сільськогосподарської продукції в містах сільськими товаровиробниками через зменшення рівня зацікавленості в очікуванні підвищення цін на продовольство); погіршення умов життя у представників тих соціальних груп населення, що мають фіксовані доходи (до них належать пенсіонери, службовці, студенти, доходи яких формуються за рахунок держбюджету) [1, с. 74] та незахищених верств населення, що живуть за рахунок різних форм державної допомоги.

Важливим аргументом на користь регулювання інфляції є необхідність нарощування соціального потенціалу вітчизняної економіки, підвищення якості людського капіталу і подолання розриву між багатими і бідними верстами населення. Потреба у регулюванні інфляції обумовлена викликами глобалізації, які вимагають підвищення міжнародної конкурентоспроможності України у найближчій перспективі у майбутньому. Для забезпечення результативності регулювання чинників інфляції важливе значення має системний підхід до даної проблеми, вихідним пунктом якого є узагальнення першопричин та передумов появи антиінфляційного регулювання у розвинених країнах світу та уточнення цього поняття із метою конкретизації його сутності на теоретико-методологічному рівні.

Детальний аналіз численних наукових праць, присвячених проблемі інфляції у сучасному світі та тим негативним і руйнівним наслідкам, які вона має для економіки держави, суб'єктів підприємницької діяльності та населення, зокрема таких дослідників, як О.П. Близнюк, І.Л. Шевчук [2], В.С. Власюк [3], А.П. Гачек [4], Т.Ф. Григораш [5], С.М. Колач [6], О.О. Папаїка, А.Б. Горбанський [7], М.В. Поплавський [8], Д.Ю. Сметана [9], Л.П. Троцюк, Л.І. Дятел [10] дозволив систематизувати основні причини усвідомлення на державному рівні необхідності контролю інфляції і як наслідок цього – передумови виникнення практики державного антиінфляційного регулювання (рис. 1). На основі пропонуваного переліку можна формувати комплекс заходів, спрямований на контроль стану інфляції в країні та ефективне управління її рівнем. Розмаїття виявлених причин доводить важливе значення антиінфляційного регулювання та необхідність розробки сучасної антиінфляційної політики в Україні.

Таким чином, виникнення антиінфляційного регулювання пов'язане з одного боку з явищем інфляції, а з іншого – із нездатністю державної політики забезпечити економічну та соціальну стабільність в країні іншими методами. Головні причини прояву інфляції, а отже, і необхідності її регулю-

вання – диспропорції у процесах відтворення (включаючи виробництво, розподіл, обмін, споживання), а також помилковість економічної політики, а наслідок – надлишок грошей в обігу в порівнянні із реальними потребами господарського обороту в грошових коштах; сутність (основна форма прояву інфляції) – стійке перманентне загальне зростання цін та знецінення вартості грошей відносно товарів і іноземних валют; а соціально-економічні наслідки виявляються у перерозподілі національного доходу та національного багатства на користь держави, підприємств-монополістів та тіньової економіки за рахунок зниження рівня реальної заробітної плати, пенсій і інших фіксованих доходів населення; збільшення майнової диференціації у суспільстві; підриг рушійних сил еволюційного економічного розвитку. Для того, аби мінімізувати ці та інші негативні прояви інфляції, і постала необхідність у державному антиінфляційному регулюванні економіки.

Отже, одним з найскладніших питань фінансової та всієї економічної політики держави є управління інфляцією. Способи і прийоми управління різні і суперечливі за своїми наслідками. Управління інфляцією передбачає використання комплексних заходів, що допомагають певною мірою поєднувати зростання цін зі стабілізацією доходів. «Саме тому з метою стримання інфляції та зменшення її негативних наслідків, – зазначають О.О. Базелюк, О.Г. Кубай – уряд здійснює антиінфляційне регулювання економіки» [11].

Антиінфляційне регулювання нараховує багатий асортимент досить різноманітних грошово-кредитних, бюджетних заходів, податкових заходів, програм стабілізації і дій по регулюванню і розподілу прибутків.

Сутність державного антиінфляційного регулювання вітчизняні науковці М.В. Лизун та Н.В. Комар вбачають у: «Комплексі заходів і дій у економіці, що стримують інфляційне зростання цін». Крім того, вчені розрізняють два шляхи втілення антиінфляційних заходів: адаптивний, який передбачає пристосування до інфляції, спробу держави мінімізувати її негативні наслідки та активний, що спрямований на ліквідацію причин, які викликали інфляцію [12]. Зарубіжні вчені Г.С. Вечканов та Г.Р. Вечканова отожнюють поняття антиінфляційного регулювання та антиінфляційної політики, що, на думку автора – є помилковим, і визначають його як: «сукупність інструментів державного регулювання, націлених на боротьбу з інфляцією» [13, с. 477]. Схоже визначення зустрічаємо у російського дослідника О.Н. Лаврушина: «антиінфляційна політика (регулювання) це система заходів щодо попередження та подолання інфляції. Прийняті державою для здійснення антиінфляційного регулювання заходи залежать від характеру і рівня інфляції» [14, с. 84].

У своєму дисертаційному дослідженні С.Ф. Черничко відзначає відсутність в економічній літературі чіткого визначення антиінфляційного регулювання як категорії механізму державного регулювання ринкової економіки. В результаті проведеного аналізу науковець пропонує наступне визначення поняття: «Антиінфляційна форма механізму державного регулювання ринкової економіки – це комплекс законодавчо закріплених заходів регуляторного характеру, спрямований на уповільнення темпів інфляції та ліквідацію її наслідків для досягнення основних цілей державного регулювання економіки» [15, с. 5].

У своєму прагненні конкретизувати поняття антиінфляційного регулювання у контексті антиін-

фляційної політики держави, науковець В.О. Сухань розглядає антиінфляційну політику: «Не тільки в якості частини стабілізаційних заходів на макро-економічному рівні, які безпосередньо направлені на запобігання високим темпам інфляції та управління нею на незагрозливому для стабільності економічної системи рівні, але й ще в якості чинника, який може опосередковано впливати на макроекономічну стабільність через посилення або послаблення довіри до заходів антиінфляційної політики та їх результативності» [16, с. 8].

Метою антиінфляційного регулювання економіки О.О. Базелок та О.Г. Кубай вважають встановлення контролю за інфляцією і досягнення прийнятних для народного господарства темпів її зростання [11].

«Загалом, – зазначають П.В. Круш та О.В. Клименко – антиінфляційне регулювання – це комплекс відповідних заходів державного регулювання економіки, які спрямовані на боротьбу з інфляцією» [17, с. 61]. Пропоноване визначення, на нашу думку, є найбільш лаконічним із наведених, і досить точно передає суть досліджуваного поняття. Проте, вважаємо за доцільне запропонувати авторське визначення даної наукової категорії: антиінфляційне регулювання – це сукупність заходів щодо управління інфляційними процесами, які використовуються на державному рівні з метою підтримки оптимального розміру інфляції та недопущення різких інфляційних коливань шляхом використання механізмів грошово-кредитної, податкової, бюджетної політики. На відміну від існуючих, проповане визначення не лише конкретизує суть процесу антиінфляційного регулювання для економіки, але і вказує на те, яким чином управління інфляцією має здійснюватися, з якою метою і які види державної політики мають бути обов'язково задіяні у цьому процесі.

Концептуально антиінфляційне регулювання та антиінфляційна політика можуть розглядатись в декількох площинах. Неоднорідність самої інфляції, неоднорідність та чисельність факторів, що спричиняють її виникнення, міра їх інтеграції у процес, їх параметри та сила впливу вимагають конкретизації та ретельного аналізу причин виникнення цього макроекономічного явища та його тенденцій.

Такий підхід дозволить визначити конкретну ціль – причину інфляції та обрати найбільш ефективні інструменти антиінфляційного регулювання. Наприклад, інфляція може спричинятися невідповідністю темпів зростання грошової маси та товарної маси. Якщо інфляція виникла внаслідок зайвого зростання грошової маси, то обмежувати зростання кількості грошей в обігу доцільно інструментами грошово-кредитної політики – обліковою ставкою, нормою резервування, операціями на відкритому ринку, валютними інтервенціями, обмеженнями динаміки та обсягів кредитування, селективними заходами тощо.

Якщо надлишкова грошова маса – наслідок зростаючого платоспроможного попиту, то доцільним заходом буде збільшення податкових відрахувань з доходів. Якщо інфляція спричинена недостатньою кількістю товарів, на які є попит, то вихід із даної ситуації необхідно шукати через процеси стимулювання виробництва [18].

Регулювання інфляції представляє одну із найважливіших проблем сучасної грошово-кредитної і загалом усієї фінансової політики. Необхідно враховувати при цьому багатоскладовий, багаточинний характер інфляції. В її основі лежать не тільки монетарні, але й інші чинники. При всій значущості скорочення державних витрат, для поступо-

вого зменшення грошової емісії потрібне проведення широкого комплексу заходів антиінфляційного регулювання. Серед них:

- стабілізація та стимулювання виробництва;
- удосконалення податкової системи;
- формування ефективної ринкової інфраструктури;
- підвищення рівня відповідальності підприємств за результати їх господарської діяльності;
- зміна та контроль обмінного курсу національної валюти;
- проведення ряду заходів щодо регулювання цін і доходів.

Для покращення ситуації в Україні, для якої останнім часом характерним є досить високий рівень інфляції, і прогнози щодо нього теж не досить втішні, необхідна радикальна зміна діючої фінансової політики, якій притаманна девальвація та інфляція, на політику зміцнення національної валюти, стимулювання зростання промислового виробництва, підтримки оптимально регульованого рівня інфляції.

Антиінфляційне регулювання має важливе значення для стримування інфляції та підтримки відносно стабільних темпів економічного зростання. Це пояснюється тим, що інфляція виникає як при «перегріві» економічної кон'юнктури, так і при спаді виробництва. Не менш важливу роль в стабілізації грошового обігу відіграє рівновага державних фінансів, досягнення якої також є завданням антиінфляційного регулювання. З метою підтримання такої рівноваги держава скорочує, насамперед, непродуктивні бюджетні витрати і вживає заходів щодо збільшення доходів з метою зниження бюджетного дефіциту.

Важливе місце в системі антиінфляційного регулювання займає завдання подолання специфічних форм прояву бюджетної кризи, яка нині є характерною для України. У числі цих форм: невиконання бюджету; фінансування витрат у довільному обсязі; секвестрування (скорочення) витрат залежно від реальних бюджетних доходів; нецільове використання бюджетних коштів; слабкий контроль за виконанням бюджетів усіх рівнів. Згідно із світовим досвідом, ринкова економіка вимагає суворої регламентації бюджетного процесу, що на даний момент у нашій державі не виконується.

Значення антиінфляційного регулювання в Україні нині, на нашу думку, полягає не у придушенні інфляції за всяку ціну, а в управлінні інфляційним процесом ринковими і державними методами в інтересах зростання національного виробництва і забезпечення економічної безпеки країни і народу. Невелика інфляція збільшує платоспроможний попит і тим самим стимулює економічне зростання.

Втілення у життя такої політики, на нашу думку, було б ефективнішим та швидшим, якби український уряд розробив антиінфляційну програму, яка б враховувала стадії інфляційного процесу, його інтенсивність та інші фактори. Оскільки завдання боротьби з інфляцією або обмеження масштабів інфляційних наслідків, які має ефективно виконувати антиінфляційне регулювання, різні, вони потребують прийняття неоднакових методів регулювання. Важливою частиною розроблення антиінфляційної програми також є встановлення кількісних показників, які визначатимуть її кінцеві результати. До таких належать цінові показники (температура інфляції, індекс споживчих цін, індекси оптових цін тощо), динаміка грошової маси в обігу, розмір і динаміка державних витрат тощо [19, с. 15].

Таким чином, значення антиінфляційного регулювання, зважаючи на особливості функціонування вітчизняної економіки, полягає в ефективному виконанні низки важливих завдань (рис. 2).

Розглянемо сучасний інструментарій антиінфляційного регулювання. Так, російський вчений К.І. Романов вважає, що для антиінфляційного регулювання використовуються два типи економічної політики:

1. Політика, спрямована на скорочення бюджетного дефіциту, обмеження кредитної експансії, стримування грошової емісії. Відповідно, застосовується регулювання темпу приросту грошової маси в певних межах відповідно до темпів зростання ВВП.

2. Політика регулювання цін і доходів, що має на меті пов'язати зростання доходів зі зростанням цін. Одним із засобів регулювання служить індексація доходів, обумовлена рівнем прожиткового мінімуму або стандартного споживчого кошика, що узгоджується із динамікою індексу цін.

Для стримування небажаних явищ можуть встановлюватися межі підвищення або заморожування заробітної плати, обмежуватися видача кредитів тощо [20].

На думку Г.С. Вечканова та Г.Р. Вечканової, антиінфляційне регулювання включає у себе два блоки:

- а) регулювання сукупного попиту;
- б) регулювання сукупної пропозиції [13, с. 477].

У дисертаційній роботі С.Ф. Черничко сформульовано два види антиінфляційного регулювання, поді-

бних до тих типів економічної політики, що їх пропонує К.І. Романов, – дефляційна політика та політика регулювання доходів [15, с. 9], що дає змогу віднести їх до одного наукового підходу до антиінфляційного регулювання. Крім того, С.Ф. Черничко наполягає, що одна із основних сучасних концепцій антиінфляційного регулювання – таргетування інфляції. Вона передбачає використання таких основних елементів: визначення цінової стабільності як основної мети державного регулювання економіки у довгостроковій перспективі; застосування центральним банком чітко визначених кількісних цільових показників щодо темпу інфляції та відповідальності за їх неотримання; ознайомлення громадськості з дією органів антиінфляційного регулювання [15, с. 18].

Багато вчених у своїх дослідженнях антиінфляційного регулювання відзначають такі підходи до його проведення: кейнсіанський, некейнсіанський і монетаристський [21-23].

Найважливіший принциповий підхід кейнсіанської школи антиінфляційного регулювання – свідоме проведення контрольованої інфляції з метою збільшення сукупного попиту, що становить стимул економічного зростання та досягнення повної зайнятості. Податкова політика кейнсіанства передбачає високий рівень оподаткування (для забезпечення держави необхідними фінансовими ресурсами) із застосуванням різноманітних і суттєвих податкових пільг (як інструментів державного регулювання економіки). Головна роль у загальній системі держав-

Рис. 2. Значення антиінфляційного регулювання для ефективного управління інфляцією у країні

ного антиінфляційного регулювання відводиться бюджетній політиці (особливо у видатковій її частині), при тому, що грошово-кредитній політиці відводиться другорядна роль.

Неокейнсіанська концепція «циклічного балансування бюджету» виходить з того, що бюджет повинен балансувати економіку. На фазі кризи, депресії емісійне фінансування державних витрат сприяє зростанню зайнятості та сукупного попиту. Передбачається, що на фазі підйому накопичуються кошти для покриття попереднього дефіциту. У зв'язку з цим вводиться поняття «пасивний дефіцит», який утворюється через негативний вплив економічної кризи (зниження виробництва і зайнятості призводить до зменшення бюджетних доходів), і «активний дефіцит», що виникає у ході проведення видаткової бюджетної політики, що базується на зростанні грошової маси. Баланс витрат і доходів держави зводиться не щороку, а протягом кількох років циклу ділової активності.

Положення монетаристської концепції регулювання інфляції можна звести до такого. Грошовий обіг – головна сфера, яка визначає рух усієї економіки, тому він має стійко і жорстко контролюватися. Інфляція – порушення нормального грошового обігу, а значить, вона неприпустима (повинна бути мінімальною). Державі необхідно вживати усіх заходів для досягнення цього завдання. Варто неухильно дотримуватися принципу «здорових фінансів», тобто балансу бюджетних витрат і доходів. Принцип «здорових фінансів» був сформульований Т. Джефферсоном: «Бюджетний дефіцит і державний борг неприпустимі; багатство, яким володіє суспільство в даний час, належить поколінню, яке живе в даний час» [24].

Таким чином, існують різні підходи до антиінфляційного регулювання. Проте усі вони мають на меті зниження і контроль рівня інфляції, їх аналіз доводить, що різняться лише методи, якими такої мінімізації належить досягати.

Підводячи підсумок, можна відзначити, що антиінфляційне регулювання в Україні знаходиться в даний час на етапі, коли необхідно подальше використання заходів протидії інфляції. Майбутній успіх антиінфляційного регулювання залежить насамперед від правильного керівництва на державному рівні.

Регулювання інфляції на основі системного підходу дозволить знизити інфляційні очікування, які стимулюють завчасне підвищення цін учасниками ринку, більш реально оцінювати економічні індикатори, подолати помилковість сигналів, що надходять на ринок, і стабілізувати економічну поведінку його учасників і населення. При відносній стабільності цін знизиться вплив інфляційного чинника на прийняття рішень про угоди та інвестиції.

Результати антиінфляційного регулювання, виходячи з показників рівня інфляції, свідчать, що вітчизняну антиінфляційну політику можна і потрібно покращувати до рівня розвинених країн (Японія, Європейські країни, США).

Висновки з проведеного дослідження. Отже, явище інфляції є дуже небезпечним для розвитку вітчизняної економіки, оскільки завдяки йому порушується макроекономічна стабільність. Тому антиінфляційна державна політика та антиінфляційне державне регулювання як інструмент її прояву, займають одне із головних місць серед засобів державного регулювання економіки. Проте характерна ознака сучасної інфляції полягає в тому, що вона розвивається інерційно, і зупинити її надзвичайно важко. Тобто інфляція має

властивість залишатися стабільною, поки економічна ситуація не змусить її рівень підвищитися або зменшитися. Відповідно, стає очевидним, що без державного втручання контролювати інфляційні процеси у сучасних економічних умовах навряд чи вдасться. Існує величезна кількість причин, що викликають інфляційні процеси, тому заходи, які вживають органи державної влади, також мають бути диверсифікованими залежно від рівня інфляції в країні і власне економічного розвитку країни.

Під антиінфляційним регулюванням пропонуємо розуміти сукупність заходів щодо управління інфляційними процесами, які використовуються на державному рівні з метою підтримки оптимального розміру інфляції та недопущення різких інфляційних коливань шляхом використання механізмів грошово-кредитної, податкової, бюджетної політики.

Зважаючи на важливе значення та широке коло завдань, яке належить виконувати сучасному антиінфляційному регулюванню, вважаємо, що наразі в Україні необхідно запровадити комплексне регулювання інфляції замість розрізнених заходів у відповідності з теорією інфляції як багатофакторного процесу та принципами системного підходу. У розробці механізму комплексного антиінфляційного регулювання економіки і вбачаються перспективи подальших досліджень у цій науковій площині.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Проценко О.Д., Цакаєв А.Х. К вопросу формирования антиинфляционной политики в России / О.Д. Проценко, А.Х. Цакаєв // Российское предпринимательство. – 2001. – № 4(16). – С. 73-79.
2. Близнюк О.П. Проблемні питання інфляційних процесів в Україні / О.П. Близнюк, І.Л. Шевчук // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2012. – Вип. 1(2). – С. 114-122.
3. Власюк В.Є. Вплив інфляційних процесів на економічний розвиток суспільства / В.Є. Власюк // Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. – 2008. – Вип. 23. – С. 193-195.
4. Гачек А.П. Синтезація антиінфляційної політики в Україні / А.П. Гачек // Управління розвитком. – 2014. – № 4. – С. 141-142.
5. Григораш Т.Ф. Проблеми та перспективи подолання інфляції в Україні / Т.Ф. Григораш, Я.А. Соломка, М.С. Русакевич // Економічний простір. – 2013. – № 79. – С. 55-68.
6. Колач С.М. Теоретичні аспекти регулювання інфляційних процесів / С.М. Колач // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т.18, Вип. 1(1). – С. 167-170.
7. Папаїка О.О. Світовий досвід антиінфляційної політики держави: рекомендації для України / О.О. Папаїка, А.Б. Горбанський // Економіка промисловості. – 2010. – № 2. – С. 3-7.
8. Поплавський М.В. Динаміка регулювання інфляційних процесів на сучасному етапі розвитку економіки України / М.В. Поплавський // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Економіка». – 2013. – Вип. 13. – С. 39-47.
9. Сметана Д.Ю. Інфляція в Україні та шляхи її подолання / Д.Ю. Сметана // Управління розвитком. – 2013. – № 15. – С. 127-128.
10. Троцюк Л.П. Інфляція. Її сутність, причини, вимірювання / Л.П. Троцюк, Л.І. Дятел // Педагогічний пошук. – 2013. – № 3. – С. 69-70.
11. Базелюк О.О., Кубай О.Г. Антиінфляційне регулювання економіки [Електронний ресурс] / О.О. Базелюк, О.Г. Кубай. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10_DN_2012/Economics/15_106689.doc.htm.
12. Лизун М.В., Комар Н.В. Теорія та практика антиінфляційного регулювання [Електронний ресурс] / М.В. Лизун, Н.В. Комар // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» – 2012. – № 2. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=962>.
13. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Макроекономіка. 2-е изд. / Г.С. Вечканов, Г.Р. Вечканова – СПб. : Питер, 2006. – 544 с.

14. Лаврушин О.Н. Деньги, кредит, банки : учебник / О.Н. Лаврушин. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 112 с.
15. Черничко С.Ф. Державне регулювання інфляційних процесів в перехідних економіках : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.02.03 / Черничко С.Ф.; Ужгородський національний ун-т. – Ужгород, 2006. – 20 с.
16. Сухань В.О. Антиінфляційна політика в системі макроекономічного регулювання в умовах ринкової трансформації : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / В.О. Сухань ; Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2009. – 15 с.
17. Круш П.В., Клименко О.В. Інфляція: суть, форми та її оцінка : навч. посіб. / П.В. Круш, О.В. Клименко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
18. Лопаткіна І.В. Антиінфляційна та цінова політика держави: деякі логічні залежності / І.В. Лопаткіна // Moderni vymozenosti – 2009: Materialy V Mezinarodni vedecko-prakticka konference (27.01.2009-05.02.2009): Dil 4: Economicke vedy. Pravni vedy / Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o. – 2009. – С. 66-68.
19. Антиінфляційна політика – 2010: сильні і слабкі сторони / упоряд.: Б.А. Курилець та ін. – Київ / Київський міський осередок ВМГО «Демократичні перетворення України», 2011. – 63 с.
20. Романов К.И. Инфляция и антиинфляционная политика [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elar.usfeu.ru/bitstream/123456789/2914/1/Romanov.pdf>.
21. Салатюк Н.М. Інфляція як чинник і наслідок економічної кризи в Україні / Н.М. Салатюк // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – Київ : НУХТ, 2009. – № 31. – С. 77-88.
22. Лопух К.В. Взаємозв'язок інфляції та безробіття: монетаристський підхід до аналізу [Електронний ресурс] / К.В. Лопух // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2013. – № 9. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2328>.
23. Лазур С.П., Лапчук Я.С., Шевчик І.Р. Кейнсіанські та монетаристські напрями грошово-кредитного регулювання циклічності економіки [Електронний ресурс] / С.П. Лазур, Я.С. Лапчук, І.Р. Шевчик. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Economics/58652.doc.htm.
24. Деньги, кредит, банки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://eos.ibi.spb.ru/umk/7_12/5/5_R1_T6.html.

УДК 336.025:368(477)

Говорушко Т.А.

*доктор економічних наук, професор
Національного університету харчових технологій*

Шірінян Л.В.

*доктор економічних наук, доцент
Національного університету харчових технологій*

Яценко І.І.

*магістр
Національного університету харчових технологій*

МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості державного і фінансового регулювання страхового ринку України. Визначено методи та інструменти фінансового регулювання страхового ринку.

Ключові слова: регулювання, державне регулювання, фінансове регулювання, інструмент фінансового регулювання, суб'єкт регулювання.

Говорушко Т.А., Шірінян Л.В., Яценко І.І. МЕТОДЫ И ИНСТРУМЕНТЫ ФИНАНСОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

В статье рассмотрены особенности государственного и финансового регулирования страхового рынка Украины. Определены методы и инструменты финансового регулирования страхового рынка.

Ключевые слова: регулирование, государственное регулирование, финансовое регулирование, инструмент финансового регулирования, субъект регулирования.

Govorushko T.A., Shirinyan L.V., Yatsenko I.I. METHODS AND TOOLS OF FINANCIAL REGULATION INSURANCE MARKET OF UKRAINE

The article deals with the specifics of state regulation of insurance and financial market of Ukraine. Defined methods and tools of financial regulation of the insurance market.

Keywords: regulation, government regulation, financial regulation, financial regulation tool, an adjustment.

Постановка проблеми. Фінансове регулювання, як і державне регулювання страхової діяльності, є визначальним і необхідним чинником розвитку страхового ринку України. Від системної, чіткої та послідовної державної політики в сфері страхування залежить якісний захист інтересів і прав споживачів страхових послуг та конкурентоспроможна діяльність страхових компаній. З огляду на процеси глобалізації світового страхового простору, проблема фінансового регулювання страхової діяльності набу-

ває актуальності. Особливо щодо впровадження міжнародного досвіду та використання в Україні найефективніших моделей фінансового регулювання страхового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженням проблем фінансового регулювання економіки працювали такі вчені, як З. Варналій, О. Василик, Г. Волинський, І. Радіонова, О. Савченко та ін. У науковій літературі, присвяченій питанням страхування, вчені здебільшого розглядають про-

блему державного регулювання страхового ринку. Результати наукових досліджень з цієї проблеми знайшли відображення у роботах В.Д. Базилевича, К.С. Базилевич, О.І. Барановського, О.О. Гаманкової, М.М. Мниха, Л.В. Нечипорук, С.С. Осадця, А. Самойловського, О.Ф. Філонюка, В.М. Фурмана. На основі отриманих результатів дослідження можна констатувати відсутність єдиного погляду на поняття «фінансове регулювання страхового ринку». Не досягнуто єдності у визначенні суті, функцій, форм і напрямів фінансового регулювання як економіки загалом, так і фінансового регулювання страхового ринку зокрема.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначення сутності фінансового регулювання страхового ринку, та ідентифікація методів та інструментів для фінансового регулювання суб'єктів страхового ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регулювання як об'єктивна необхідність є суспільним явищем, що вже давно притаманне всім без винятку країнам. За його допомогою вони впливають на економічні та соціальні системи, задають напрям їх розвитку. В економічній літературі немає єдиного підходу до розуміння сутності поняття «регулювання». Труднощі трактуванні даного терміну в економічному сенсі пов'язані з тим, що воно обов'язково супроводжується додатковим словом: державне, фінансове, банківське й т. д. Це означає, що зміст терміна «регулювання» частково розкривається в інших категоріях. Такий стан речей безпосередньо вказує на наявність проблем визначення суті поняття «регулювання» в економічній науці [4].

Регулювання – це процес, який має в собі певні способи й механізми підпорядковувати деяку сукупність певним вимогам або правилам, що фактично і є однією з функцій менеджменту. Але менеджмент за своєю природою є поняттям ширшим, бо включає в себе ще й планування, організацію та координацію. Доречною є думка Р.А. Павлова [2, с. 40], який пропонує розглядати регулювання економіки у вузькому розумінні як динамічний процес впливу у відповідних умовах державних органів влади, міжнародних організацій, об'єднань фізичних і юридичних осіб на діяльність економічних суб'єктів для досягнення визначеної мети з використанням методів та відповідних їм інструментів.

Під сутністю фінансового регулювання зазвичай розуміють певну сукупність важелів фінансового характеру щодо впливу на діяльність суб'єктів господарювання. Таке узагальнене визначення фінансового регулювання пов'язане з тим, що відповідне регулювання розглядається як підсистема фінансового механізму, де створюється цілий набір фінансових інструментів, за допомогою яких і здійснюється вплив, зокрема, на різні сфери діяльності суб'єктів господарювання. При цьому, відповідно до різновидів та цілей діяльності окремих суб'єктів господарювання, характеру й розміру впливу, можуть застосовуватися різні важелі. Наприклад, В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін серед ключових важелів фінансового регулювання економіки виділяють податки, позички та субсидії [5]. Однак І. Сердюк до основних важелів фінансового регулювання діяльності суб'єктів господарювання відносить фіскальні заходи [3, с. 41].

На думку Л. Шірінян [7], державне регулювання страхового ринку та його суб'єктів спрямоване на:

- ідентифікацію соціально значущих ризиків і вибір форми організації страхових відносин, які

спрямовані забезпечити захист інтересів громадян за їх настання;

- формування інфраструктури страхового ринку;
- формування та розвиток страхового ринку, заснованого на поєднанні інтересів його учасників;
- забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності страховиків для безперебійного здійснення страхових виплат за укладеними договорами страхування;
- визначення повноважень і функцій органів державного регулювання і надання владних повноважень для забезпечення дотримання страхового законодавства всіма суб'єктами страхового ринку;
- формування системи антимонопольного регулювання з метою захисту конкуренції на страховому ринку і недопущення використання монопольного становища його окремих суб'єктів для отримання необґрунтованих комерційних переваг;
- установа податкових стимулів для розвитку страхових відносин у пріоритетних для економічної і соціальної стабільності видах страхування;
- гармонізація і вдосконалення страхового законодавства.

Це й же автор вважає, що основними формами державного регулювання страхового ринку є:

- правове регулювання;
- адміністративне регулювання;
- фінансове регулювання.

Неоднорідність і комплексність страхових відносин обумовлює складну структуру їх правового регулювання. Внаслідок цього державне регулювання розвитку страхового бізнесу здійснюється у декількох напрямках: законодавче регулювання; пряма участь держави у становленні системи страхового захисту майнових інтересів; здійснення спеціального нагляду за діяльністю відповідно до інтересів страхувальників, страховиків, посередників страхового ринку та загальнодержавних потреб.

Підсумувавши результати досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів, можна стверджувати, що **фінансове регулювання страхового ринку** – це цілеспрямоване і послідовне застосування суб'єктом регулювання обов'язкових для виконання учасниками страхового ринку норм і правил, способів, форм і методів дії на економічні процеси, що мають місце на страховому ринку, на діяльність учасників страхового ринку та їх взаємовідносини за допомогою інструментів фінансового регулювання з метою фінансового забезпечення страхового захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, перерозподілу фінансових ресурсів серед учасників страхового ринку.

Поняття державного фінансового регулювання страхового ринку базується на наведеному означенні фінансового регулювання страхового ринку і потребує специфікації мети такого регулювання з погляду держави. **Державне фінансове регулювання страхового ринку** – це цілеспрямоване і послідовне застосування державою обов'язкових для виконання учасниками страхового ринку норм і правил, способів, форм і методів дії на економічні процеси, що мають місце на страховому ринку, на діяльність учасників страхового ринку та їх взаємовідносини за допомогою інструментів фінансового регулювання з метою фінансового забезпечення страхового захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, ефективного розподілу фінансових ресурсів серед учасників страхового ринку, поповнення бюджетів усіх рівнів, залучення інвестиційних ресурсів у національну економіку, соціальних компенсацій, впливу на макроекономічну рівновагу, динамічного розвитку стра-

хового ринку й економіки країни загалом. Зміст державного фінансового регулювання страхового ринку полягає у накопиченні та розподілі фінансових ресурсів на мікро- і макрорівнях [6].

Крім того, необхідно розрізняти як прямі методи регулювання, тобто регулювання безпосередньо страхового ринку за допомогою введення нових норм і правил (приміром, нормативних показників концентрації і конкуренції на страховому ринку, умов і нормативів обов'язкового і загальнообов'язкового страхування тощо), так і непрямі методи регулювання, спрямовані на діяльність страховиків та інших учасників страхового ринку (приміром, нормативів формування та інвестування коштів страхових резервів).

Поняття «інструменти фінансового регулювання страхового ринку» розглядаються як більш ширше поняття, яке включає не лише фінансові інструменти, а й важелі, правила, методи, засоби або прийоми, норми і нормативи, що застосовує держава для динамічного розвитку страхового ринку, забезпечення пропорційності господарювання і забезпечення захисту майнових інтересів учасників страхового ринку, соціальних компенсацій. Наприклад, інструментами в такому розумінні можуть бути банківський відсоток, кредит, податок, цільові дотації тощо [1].

С.Л. Сухонос подає перелік методів державного регулювання ринку страхових послуг України з відповідними інструментами, серед яких:

- економічне адміністрування, інструментами якого є державна страхова організація, акредитація, контракт, тендер;

- інституційне регулювання, інструментами якого є ліцензія, реєстрація, умови страхування, нормативи, тарифи, ліміти, квоти, страхова сума, штрафи;

- стратегічне і тактичне планування, інструментами якого є програми, перспективні і поточні плани, прогнози;

- регулювання фінансової діяльності, інструментами якого є нормативи, ліміти, тарифи, податки, ставки, оподаткований дохід, пільги, штрафи, пеня, санкції, заборони;

- грошове-кредитне регулювання, інструментами якого є відсоткова ставка, курс, котирування, паритет, аукціон, номінал [4].

Фактичне застосування інструментів фінансового регулювання страхового ринку приводить до перерозподілу грошових коштів і фінансових ресурсів між учасниками страхового ринку.

Як свідчать результати досліджень Л.В. Шірінян, маємо систематизований перелік основних **інструментів фінансового регулювання страхового ринку**:

- 1) податки і відрахування до бюджетів різних рівнів;

- 2) платежі у фонди цільового призначення і резерви запобіжних заходів;

- 3) кредити;

- 4) податкові й інші стимули;

- 5) державні інвестиції, субсидії, дотації та цільова допомога;

- 6) штрафи і санкції, заборони, приписи;

- 7) квоти;

- 8) валютний курс;

- 9) нормативи платоспроможності;

- 10) нормативи інвестування коштів страхових резервів;

- 11) нормативи формування страхових резервів;

- 12) норматив витрат на ведення справи;

- 13) нормативи щодо перестрахування;

- 14) нормативні показники концентрації і конкуренції на страховому ринку;

- 15) нормативи конкурентоспроможності страхового ринку;

- 16) умови і принципи формування доходів, нагромаджень і фондів на страховому ринку;

- 17) умови і принципи фінансування і кредитування;

- 18) тарифи страхування;

- 19) умови і нормативи обов'язкового і загальнообов'язкового страхування;

- 20) види фінансових продуктів і грошових документів у вигляді контракту, кредитної угоди, контракту лізингу та факторингу, депозитної угоди і вкладу, цінних паперів (акції, облигації, сертифікати) із зазначенням відсотків, дивідендів;

- 21) умови і правила страхування і мікрострахування;

- 22) норми капіталізації та норми статутного капіталу;

- 23) регламентація процедури банкрутства страхових компаній.

Враховуючи основні інструменти фінансового регулювання страхового ринку, можна перелічити основні інститути, що здійснюють фінансове регулювання страхового ринку.

По-перше, основними органами, що здійснюють фінансове регулювання страхового ринку, є Кабінет Міністрів України та Нацкомфінпослуг. Кабінет Міністрів України у своїх законах, визначає нормативи як перестрахування, так і певні вимоги до власного капіталу страхової компанії, правила формування страхових резервів, тарифи за обов'язковими видами страхування, визначає розмір плати за видачу ліцензії та ін. Нацкомфінпослуг – суб'єкт регулювання, який контролює виконання та дотримання всіх вимог, які зазначені в законах та нормативних документах КМУ. Для фінансового регулювання суб'єктів страхового ринку Нацкомфінпослуг використовує такі інструменти, як штрафи і санкції, зупинка або анулювання ліцензії, норми платежів у резерви попереджувальних заходів, перевірки, регламентація процедури банкрутства страховиків.

Крім того, регуляторами, що можуть здійснювати регулювання страхового ринку, є самоврядні об'єднання страховиків, такі як: Ліга страхових організацій, Українська федерація ubezpieчення, Моторне (транспортне) страхове бюро України, Авіаційне страхове бюро, Морське страхове бюро, Ядерний страховий пул. Вони використовують такі інструменти: платежі у фонди і резерви цільового призначення; норми платежів у резерви попереджувальних заходів (на рівні об'єднання).

Національний банк України також може впливати на страховиків, розмірами ставок на кредити, розмірами валютних курсів тощо.

Державна фіскальна служба, як суб'єкт регулювання страхового ринку, має свої інструменти, серед яких: податки і відрахування до бюджетів різних рівнів; штрафи і санкції, заборони, приписи; податкові й інші стимули

Але, звичайно, сама страхова компанія може регулювати себе за допомогою нормативів витрат на ведення справи за добровільними видами страхування; тарифів страхування за добровільними видами страхування; платежів у фонди і резерви цільового призначення [7].

Серед позитивних результатів державного регулювання розвитку сучасного національного страхового ринку можна назвати такі:

- суттєве розширення частки недержавної форми власності в страховій галузі;
- формування державно-приватного партнерства та розвиток ринкових відносин;
- формування національної системи іпотечного кредитування і розвиток ринків фінансових послуг (у т. ч. фондового ринку);
- збільшення кількості суб'єктів господарської діяльності й об'єктів страхування;
- збільшення кількості прибуткових підприємств;
- мобільність реагування на ризики глобальних кризових явищ в економіці;
- забезпечення поступового доступу іноземних страховиків-нерезидентів згідно з вимогами СОТ і залучення іноземного капіталу в страхову галузь;
- підвищення рівня платоспроможності страховиків;
- законодавчі зміни до чинних норм страхування, розробка нових правил аграрного й обов'язкового страхування;
- запровадження системи недержавного пенсійного забезпечення;
- зростання рівня капіталізації страховиків і страхових гарантій (деталізовано в розд. 2 монографії);
- зростання обсягів страхових послуг і внутрішнього перестраховування;
- поступове зростання доходів населення з тенденцією до подолання низького рівня платоспроможності;
- підвищення зацікавленості юридичних і фізичних осіб у захисті своїх майнових інтересів.

Висновки з даного дослідження. Страховий ринок України поки що не став фактором стабільності, його розвиток відстає від тенденцій світових страхових ринків. Аналіз свідчить, що стратегічні напрями державної політики у сфері страхування до цього часу не втілені повною мірою у життя [1]. Це переважно пов'язане з тим, що страхування є залежним від соціально-економічної ситуації в країні, рівня розвитку економіки, структури й ефектив-

ності ринку. Отже, існують проблеми державного регулювання, які стримують розвиток страхового ринку. Частина проблем обумовлена процесами саморегулювання і поведінкою самих страховиків, зокрема, страховий ринок характеризується недобросовісною конкуренцією у вигляді переманювання страховими компаніями клієнтів інших страхових компаній і обіцянка великих комісійних винагород страховим агентам. Однак існування можливостей таких дій з боку учасників страхування пов'язана з недосконалістю нормативно-правового врегулювання діяльності страхових посередників, яка є наслідком низької ефективності державного регулювання страхового ринку, оскільки названа проблема може бути розв'язана шляхом встановлення відповідальності за такі дії учасників на ринку і визначення професійної етики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кравченко Л.А. Державне фінансове регулювання економіки в умовах ринкової трансформації : автореф. дис. ... к.е.н. : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Л.А. Кравченко. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – 18 с.
2. Павлов Р.А. Організаційно-економічний механізм антикризового регулювання банківського сектора національної економіки: теоретичні аспекти та вдосконалення / Р.А. Павлов // Схід. – 2007. – № 2. – С. 39–41.
3. Сердюк І.Г. Державне регулювання інноваційної діяльності суб'єктів господарювання / І.Г. Сердюк // Економіка АПК. – 2003. – № 10. – С. 39–45.
4. Ткаченко Н.В. Державне регулювання страхової діяльності / Н.В. Ткаченко // Економіка і фінанси. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : sevntu.com.ua/jspui/bitstream/123456789/.../109-30.pdf.
5. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями / [В. Федосов, В. Опарін, С. Львовичкін]. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с.
6. Шірінян Л.В. Понятійна сутність і теоретико-концептуальні засади фінансового регулювання страхового ринку / Л.В. Шірінян // Світ фінансів. – 2012. – № 1. – С. 129–138.
7. Шірінян Л.В. Фінансове регулювання страхового ринку України: проблеми теорії та практики : [монографія] / Л.В. Шірінян. – К. : ЦУЛ, 2014. – 458 с.

УДК 336.14:352(045)

Далевська Т.А.

аспірант кафедри фінансів

Київського національного торговельно-економічного університету

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ВИДАТКОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті розглянуто сутність і роль системи міжбюджетних відносин з точки зору функціонування ефективного механізму державного управління щодо перерозподілу бюджетних ресурсів між державним та місцевими бюджетами. Розглянуто теоретичні аспекти визначення суті поняття «видатки бюджетів місцевого самоврядування». Висвітлено принципи та критерії розмежування витрат між ланками бюджетної системи.

Ключові слова: місцеве самоврядування, міжбюджетні відносини, видаткові повноваження, витрати місцевих органів влади, інструменти та методи регулювання бюджетних відносин, бюджети місцевого самоврядування, фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування.

Далевская Т.А. ОБЕСПЕЧЕННОСТЬ РАСХОДНЫХ ПОЛНОМОЧИЙ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

В статье рассмотрены сущность и роль системы межбюджетных отношений с точки зрения функционирования эффективного механизма государственного управления по перераспределению бюджетных ресурсов между государственным и местными бюджетами. Рассмотрены теоретические аспекты определения сущности понятия «расходы бюджетов местного самоуправления». Освещены принципы и критерии разграничения расходов между звеньями бюджетной системы.

Ключевые слова: местное самоуправление, межбюджетные отношения, расходные полномочия, расходы местных органов власти, инструменты и методы регулирования бюджетных отношений, бюджеты местного самоуправления, финансовое обеспечение органов местного самоуправления.

Dalevska T.A. PROVISION OF LOCAL GOVERNMENT EXPENDITURE POWERS

In the article the essence and role of intergovernmental relations in terms of an effective governance mechanism for the redistribution of budgetary resources between state and local budgets are examined. The theoretical aspects essentially determine the concept of «expenditures of local budgets» are revealed. The principles and criteria for distribution of expenditures between the links of the budget system are proposed.

Keywords: local government, intergovernmental relations, spending powers, the cost of local government, the tools and methods of regulation of budgetary relations and local government budgets, financial support for local authorities.

Постановка проблеми. Система фінансового забезпечення місцевого самоврядування відіграє важливу роль у стратегічних завданнях розвитку територіальної громади. Вирішальне значення для забезпечення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування у більшості випадків відіграють видатки бюджетів місцевого самоврядування. Фінансові можливості місцевого самоврядування обмежені та недостатні для здійснення функцій, покладених на органи місцевого самоврядування, що стримує економічний і соціальний розвиток територій та підвищує рівень залежності від держави. Саме тому в умовах розширення повноважень, якими наділені органи місцевого самоврядування, актуальності набувають питання вдосконалення розподілу витратків бюджетів місцевого самоврядування і пошук резервів їх збільшення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень у сфері місцевих фінансів можна назвати праці В. Кравченка та О. Кириленка [7], які розглядали та досліджували історію, загальні теоретичні та практичні засади функціонування місцевих фінансів, І. Луніної [4] та І.С. Волохової [9], які досліджували міжбюджетні відносини, питання їх врегулювання та реформування в Україні, В. Федосова [11] та І. Чугунова [12-14], які досліджували питання бюджетної архітектури, інституціоналізації бюджетного процесу та питання вдосконалення бюджетного механізму. А. Карамушка [6] розглядала видаткові повноваження органів місцевого самоврядування як інструмент розвитку територіальної громади. Я. Казюк [5] вивчала питання реформування системи міжбюджетних відносин, В. Русін досліджував особливості механізму розподілу витратків між різними бюджетами різних рівнів.

Постановка завдання. В умовах економічних перетворень важливим є удосконалення структури дохідної та видаткової частини бюджетів територіальних громад з урахуванням пріоритетів державної фінансової політики на середньострокову перспективу. Вагомими завданнями бюджетного регулювання в Україні на сучасному етапі розвитку є збалансованість бюджетної системи, зміцнення фінансової основи органів місцевого самоврядування, посилення їх впливу на соціально-економічні процеси у країні, удосконалення системи міжбюджетних відносин та оптимізація процесу забезпечення видаткових повноважень.

Метою статті є теоретичне обґрунтування фінансового забезпечення місцевого самоврядування, аналіз сучасного стану фінансування видаткових повноважень бюджетів місцевого самоврядування, а також виявлення напрямів вдосконалення фінансового забезпечення місцевого самоврядування. Ця мета передбачає вирішення таких завдань: розкриття економічного змісту поняття «видатки бюджетів місцевого самоврядування», аналіз фінансування видатків бюджетів місцевого самоврядування Вінницької області, пошук шляхів підвищення ефективності витратків місцевих бюджетів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджети місцевого самоврядування є ваговою складовою системи бюджетного регулювання та дієвим інструментом фінансово-бюджетної політики країни. Від якісного рівня формування бюджетів місцевого самоврядування залежить стан економічної та соціальної інфраструктури адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі житлово-комунального господарства, транспорту та зв'язку, закладів освіти, охорони здоров'я, культури, соціально-економічний розвиток регіонів та країни у цілому [7, с. 250-295].

У сучасній економічній літературі недостатньо звертається увага на дослідження теоретичних питань щодо визначення економічної сутності видатків бюджетів місцевого самоврядування. Зазвичай формулювання видатків бюджетів місцевого самоврядування пояснюють крізь призму загального визначення видатків. Частково можна погодитись із цією позицією, проте слід розмежувати ці поняття, адже існує специфіка видатків бюджетів місцевого самоврядування, яка полягає в наявності видатків, що не фінансуються з державного бюджету, та їх визначальній ролі у задоволенні потреб соціально-економічного розвитку територій (табл. 1).

Бюджети місцевого самоврядування є одним із важливих інструментів фінансово-економічного регулювання. Основною метою системи міжбюджетного регулювання, яка ґрунтується на сукупності фінансово-економічних взаємозв'язків у сфері формування бюджетних доходів та здійснення видатків бюджету

є розробка та реалізація збалансованої економічної політики, спрямованої на забезпечення економічного зростання адміністративно-територіальних одиниць та держави в цілому.

В основі класифікації джерел формування видатків лежить визначення функціональних повноважень органів державної влади і управління різних рівнів. Частина таких повноважень реалізується за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів (рис. 1). Розподіл видатків, у тому числі трансфертів, що надходять з Державного бюджету України, відбувається на основі принципу субсидіарності [4, с. 190-192].

Розмежування видатків за джерелами їх формування має на меті забезпечення стабільного та об'єктивного порядку здійснення видатків на забезпечення бюджетними послугами, підвищення відповідальності за своєчасність і якість їх надання. Специфіка функціонування бюджетів місцевого самоврядування найбільш повно відображається

Рис. 1. Класифікація видатків за джерелами їх формування [1]

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «видатків бюджетів місцевого самоврядування»

Вчені	Трактування поняття «видатки бюджетів місцевого самоврядування»
Бюджетний кодекс України [2]	бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі
О. Василик, К. Павлюк [3, с. 90-95]	економічні відносини, що безпосередньо пов'язані з інтересами широких верств населення й суттєво впливають на загальні соціальні процеси в державі й, насамперед, на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами, а також послугами в галузі культури, спорту, соціальної захищеності на випадок непередбачуваних обставин
А. Бабич, Л. Павлова [1, с. 88-90]	економічні відносини, що виникають у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади
Н. Шевчук [15, с. 55-91]	економічні відносини, які виникають між суб'єктами господарювання з приводу розподілу та використання грошових фондів місцевого самоврядування за цільовим і територіальним призначенням з метою розвитку адміністративно-територіальної одиниці та задоволення суспільних потреб
С. Ковальчук, І. Форкун [8, с. 290-291]	економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованих коштів, що перебувають у розпорядженні відповідних органів влади, та децентралізованих коштів, які є власністю органів місцевого самоврядування
Ю. Пасічник [10, с. 69]	такі ж соціально-економічні відносини, що й видатки державного бюджету, але на місцевому рівні з урахуванням регіональних особливостей та базуються на тих самих законодавчих актах, що й доходи місцевих бюджетів
М. Смирнов [8, с. 7]	сукупність завдань, доручених місцевим органам влади, та сукупність ресурсів, які є в їх розпорядженні для виконання поставлених перед ними завдань

Таблиця 2

**Структура видатків бюджетів місцевого самоврядування Вінницької області
за економічною класифікацією за 2010–2013 рр.**

Назва	2010		2011		2012		2013	
	Поточні видатки	Капітальні видатки	Поточні видатки	Капітальні видатки	Поточні видатки	Капітальні видатки	Поточні видатки	Капітальні видатки
м. Вінниця	90,26	9,74	86,61	13,39	87,42	12,58	89,27	10,73
м. Жмеринка	92,98	7,02	95,36	4,64	95,10	4,90	90,85	9,15
м. Козятин	97,88	2,12	97,86	2,14	97,22	2,78	94,29	5,71
м. Ладизин	84,16	15,84	81,91	18,09	81,96	18,04	79,21	20,79
м. Могилів-Подільський	98,33	1,67	97,17	2,83	94,82	5,18	91,07	8,93
м. Хмільник	89,44	10,56	93,91	6,09	85,84	14,16	84,17	15,83
м. Бар	88,99	11,01	86,00	14,00	71,27	28,73	65,80	34,20
м. Бершадь	87,71	12,29	90,04	9,96	80,19	19,81	73,30	26,70
селище Вороновиця	96,85	3,15	94,03	5,97	81,34	18,66	71,04	28,96
селище Десна	88,14	11,86	92,73	7,27	85,98	14,02	76,66	23,34
селище Стрижавка	52,48	47,52	72,20	27,80	64,99	35,01	63,02	36,98
м. Гайсин	91,44	8,56	84,93	15,07	83,45	16,55	69,98	30,02
селище Браїлів	80,37	19,63	92,60	7,40	87,03	12,97	84,41	15,59
м. Іллінці	78,33	21,67	86,95	13,05	77,56	22,44	77,12	22,88
селище Дашів	87,15	12,85	90,70	9,30	87,70	12,30	86,42	13,58
м. Калинівка	64,79	35,21	75,59	24,41	63,88	36,12	60,53	39,47
селище Бродецьке	94,71	5,29	91,89	8,11	74,18	25,82	65,81	34,19

Таблиця 3

**Структура видатків міст обласного значення Вінницької області
за функціональною ознакою за 2010–2015 рр.**

Назва	2010	2011	2012	2013	2014	2015
м. Вінниця						
Державне управління	6,39	5,77	4,77	5,53	4,33	4,86
Освіта	30,49	27,15	26,78	30,34	27,40	28,56
Охорона здоров'я	21,27	17,93	18,37	19,23	15,49	15,38
Соціальний захист та соціальне забезпечення	29,15	27,41	25,30	31,19	28,29	30,24
Житлово-комунальне господарство	6,59	12,85	16,01	6,43	16,41	13,64
Культура і мистецтво	4,05	3,48	2,95	3,27	2,72	3,15
Будівництво	2,04	5,40	5,82	4,01	5,36	4,18
м. Жмеринка						
Державне управління	8,36	9,01	8,06	7,58	8,34	8,16
Освіта	40,49	41,63	44,23	41,60	43,44	41,07
Соціальний захист та соціальне забезпечення	39,13	41,60	41,16	43,43	41,05	43,22
Житлово-комунальне господарство	4,88	3,47	2,82	3,03	3,76	3,34
Культура і мистецтво	3,19	3,70	3,27	3,36	3,29	3,41
Будівництво	3,95	0,59	0,46	1,00	0,11	0,81
м. Козятин						
Державне управління	8,72	8,33	8,25	6,93	8,63	7,34
Освіта	44,92	42,95	45,12	43,93	46,00	40,80
Соціальний захист та соціальне забезпечення	38,55	38,95	38,22	39,68	39,19	40,58
Житлово-комунальне господарство	3,80	4,00	2,58	2,37	1,39	2,37
Культура і мистецтво	3,75	3,33	3,61	3,38	3,75	3,37
Будівництво	0,27	2,42	2,23	3,71	1,04	5,54
м. Ладизин						
Державне управління	11,21	9,76	7,16	7,21	9,64	11,82
Освіта	32,58	31,18	25,12	25,04	31,10	30,27
Охорона здоров'я	17,96	17,06	14,82	15,05	13,91	16,67
Соціальний захист та соціальне забезпечення	26,50	26,46	21,09	22,30	17,86	25,08
Житлово-комунальне господарство	3,30	7,21	26,16	24,84	20,04	4,12
Культура і мистецтво	4,34	4,23	3,49	3,58	4,24	3,55

Закінчення таблиці 3

Будівництво	4,13	4,10	2,17	1,99	3,22	8,50
м. Могилів-Подільський						
Державне управління	5,24	5,54	7,06	7,35	4,92	8,43
Освіта	33,74	31,15	33,33	35,34	23,90	33,55
Охорона здоров'я	29,61	27,75	15,45	5,78	24,81	5,72
Соціальний захист та соціальне забезпечення	26,76	27,94	34,80	39,16	35,27	40,99
Житлово-комунальне господарство	1,20	2,24	2,53	2,87	2,18	3,23
Культура і мистецтво	3,26	3,22	3,09	3,45	3,58	3,69
Будівництво	0,20	2,16	3,74	6,05	5,34	4,38
м. Хмільник						
Державне управління	7,62	7,71	7,23	7,25	6,16	7,70
Освіта	41,46	41,71	38,12	37,26	35,18	41,26
Соціальний захист та соціальне забезпечення	37,61	38,62	36,84	37,55	49,51	42,78
Житлово-комунальне господарство	2,48	3,82	2,44	3,33	3,27	3,87
Культура і мистецтво	2,94	3,06	3,16	3,11	4,08	2,74
Будівництво	7,89	5,07	12,21	11,50	1,80	1,64
м. Бар						
Державне управління	11,10	8,71	7,66	7,11	8,76	13,48
Освіта	68,10	61,56	56,31	56,96	59,89	62,07
Соціальний захист та соціальне забезпечення	2,91	2,93	1,68	1,68	1,81	1,83
Житлово-комунальне господарство	9,82	14,08	10,40	5,80	6,09	14,52
Культура і мистецтво	0,26	0,13	0,21	0,21	0,16	0,33
Будівництво	7,81	12,59	23,74	28,24	23,29	7,76

Таблиця 4

Питома вага видатків бюджетів місцевого самоврядування у ВРП Вінницької області за 2010–2013 рр.

Назва	2010	2011	2012	2013
м. Вінниця	3,943	3,949	4,499	3,926
м. Жмеринка	0,382	0,361	0,357	0,340
м. Козятин	0,293	0,275	0,233	0,243
м. Ладижин	0,343	0,333	0,444	0,448
м. Могилів-Подільський	0,365	0,351	0,311	0,293
м. Хмільник	0,246	0,210	0,239	0,246
м. Бар	0,042	0,038	0,048	0,047
селище Копайгород	0,108	0,003	0,003	0,006
м. Бершадь	0,047	0,045	0,039	0,041
селище Вороновиця	0,030	0,010	0,009	0,014
селище Десна	0,004	0,003	0,006	0,006
селище Стрижавка	0,047	0,024	0,030	0,030
м. Гайсин	0,068	0,079	0,085	0,097
селище Браїлів	0,017	0,007	0,012	0,014
м. Іллінці	0,038	0,034	0,039	0,039
селище Дашів	0,008	0,007	0,009	0,008
м. Калинівка	0,068	0,052	0,063	0,064
селище Бродецьке	0,004	0,003	0,003	0,003

в складі та структурі їх видатків. Під структурою видатків бюджетів місцевого самоврядування варто розуміти сукупність складових, які визначають перелік коштів згідно з бюджетною класифікацією, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом.

Як видно із таблиці 2, у структурі видатків бюджетів місцевого самоврядування переважають поточні видатки (у середньому 95-80%). Варто відзначити, що у 2013 р. частка капітальних видатків зросла (у м. Калинівці – до 39%, у м. Бар та с. Бродецьке – до 34%).

Як видно із таблиці 3, найбільшу частку видатків займають видатки на освіту (для прикладу, у 2015 р.

у м. Бар заплановано 62%, Хмільнику – 41,26%, у Козятині – 40,80%). Заплановані видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення у 2015 р. найбільшу вагу мають у видатках бюджету м. Жмеринка (43,22%), найменшу – в м. Бар (1,83%).

Як видно із таблиці 4, у 2010–2013 рр. найбільшу частку видатків бюджетів місцевого самоврядування у ВРП займали видатки бюджету м. Вінниця (3,9%, 4,5% та 3,9 відповідно), найменшу – видатки с. Десна та с. Бродецьке (0,003-0,004%).

Висновки. З наведеного вище можна зробити висновки, що бюджети місцевого самоврядування, з одного боку, виступають інструментом реалізації владних повноважень у межах певної терито-

ріальної одиниці, з іншого боку, являють собою необхідну ланку суспільного перерозподілу для максимального задоволення інтересів громадян у процесі економічних та політичних взаємовідносин. Видатки бюджетів місцевого самоврядування відображають економічні відносини, що виникають у зв'язку із задоволенням потреб населення конкретного регіону через використання фінансових ресурсів органами місцевої влади, виконання ними своїх функцій забезпечення фінансування ряду послуг. Визначення напрямів, форм, структури й обсягів видатків місцевих бюджетів базується на принципах раціональності, ефективності, цілеспрямованості та доцільності та відповідає стратегії соціально-економічного розвитку країни. Бюджетна політика України та зарубіжних країн на сучасному етапі має чітке соціальне спрямування, відзначається висока питома вага видатків у соціальну сферу на розвиток освіти, охорони здоров'я, соціальний захист. Проте пріоритетність фінансування соціального розвитку не є показником розвитку як регіонів, так і держави в цілому. Пожвавлення економіки приводить до збільшення обсягів виробництва, збільшення податкових надходжень, що, у свою чергу, дає змогу підвищити обсяги соціальних видатків. Але доходи громадян через інфляційні процеси та недосконалість механізму функціонування економіки поступово зменшуються, їх першочергові потреби не можуть бути самотужки задоволені. Тому на перше місце виходить потреба у фінансуванні соціальних видатків, посилюється соціальна функція держави – функція забезпечення потреб громадян у суспільних благах і фінансової підтримки найбільш уразливих верств населення. Отже, органам місцевої влади варто шукати оптимальні моделі розподілу функцій з надання послуг, додаткові джерела фінансування своїх повноважень та вдосконалення методик бюджетного планування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабич А. Государственные и муниципальные финансы : учебник для вузов / А. Бабич, Л. Павлова. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 687 с.
2. Бюджетний кодекс України : за станом від 23 лютого 2012 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Василюк О.Д. Державні фінанси України : підручник / О.Д. Василюк, К.В. Павлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.
4. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин : монографія / За ред. І.О. Луїної. – К. : Наукова думка, 2006. – 432 с.
5. Казюк Я.М. Реформування бюджетної системи України та міжбюджетних відносин на місцевому рівні / Я.М. Казюк // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. – 2013. – № 1(16). – С. 335- 341.
6. Карамушка Л.І. Місцевий бюджет як фінансова основа розвитку територіальних громад. / Л.І. Карамушка // Фінанси. Грошовий обіг. Кредит. – 2014. – № 23/1. – С. 206-210.
7. Кириленко О.П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика) / О.П. Кириленко. – К. : НІОС, 2000. – 384 с.
8. Ковальчук С.В. Фінанси : навч. посібник / С.В. Ковальчук, І.Ф. Форкун. – Л. : Новий світ, 2005. – 568 с.
9. Міжбюджетні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / За ред. Волохової І.С. – Одеса : Атлант, 2014. – 233 с.
10. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України : навч. посібник / Ю.В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2006. – 607 с.
11. Федосов В.М. Інституційна фінансова інфраструктура України: сучасний стан та проблеми розвитку / В.М. Федосов, В.М. Опарін, С.В. Львовичкін // Фінанси України. – 2008. – № 12. – С. 3-21.
12. Чугунов І.Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку : монографія. – К. : НІОС, 2003. – 488 с.
13. Чугунов І.Я. Інституційна архітектура бюджетної системи / І.Я. Чугунов // Фінанси України. – 2008. – № 11. – С. 3-10.
14. Чугунов І.Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання : [навч. посібн.]. – К. : НДФІ, 2005. – 259 с.
15. Шевчук Н.Ю. Структура видатків місцевих бюджетів України / Н.Ю. Шевчук // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 5. – С. 202-207.

СЕКЦІЯ 6 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.4

Пастернак Я.П.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу й аудиту
Черкаського державного технологічного університету*

БЮДЖЕТУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВ ЛАКОФАРБОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Стаття спрямована на дослідження процесу бюджетування витрат основної діяльності на підприємствах лакофарбової промисловості з метою удосконалення їх управління, аналізу та контролю. Розкрито процедури розробки бюджетів витрат на виробництво лакофарбової продукції у розрізі норм витрат за статтями калькуляції на підставі зведеного бюджету по підприємству.

Ключові слова: бюджетування, бюджет, витрати основної діяльності, планування витрат, план собівартості, аналіз відхилень, контроль.

Пастернак Я.П. БЮДЖЕТИРОВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЛАКОКРАСОЧНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Статья направлена на исследование процесса бюджетирования расходов основной деятельности на предприятиях лакокрасочной промышленности с целью усовершенствования их управления, анализа и контроля. Раскрыты процедуры разработки бюджетов расходов на производство лакокрасочной продукции в разрезе норм расходов по статьям калькуляции на основании сводного бюджета по предприятию.

Ключевые слова: бюджетирование, бюджет, расходы основной деятельности, планирование расходов, план себестоимости, анализ отклонений, контроль.

Pasternak Y.P. BUDGETING AS A TOOL MANAGEMENT COST COMPANIES PAINT INDUSTRY

The article aims to research process basic budgeting in enterprises paint industry to improve their management, analysis and control. Solved procedures for budgeting the cost of production of paints and varnishes in terms of consumption rates for items costing based on the consolidated budget for the company.

Keywords: budgeting, budget, costs of core activities, planning cost, cost plan, variance analysis, control.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки головною метою діяльності будь-якого суб'єкта господарювання є максимізація прибутку та підвищення ефективності виробництва, а без ефективного управління витратами досягнення високих результатів діяльності підприємства є неможливим. Важливим елементом ефективного управління витратами є бюджетування, яке змушує керівництво підприємства планувати майбутнє виробництво, визначати виробничу політику, здійснювати контроль за рівнем операційних витрат.

Існуючий на сьогодні рівень організації планування витрат основної діяльності на підприємствах лакофарбової промисловості, як показали дослідження, має ряд суттєвих недоліків. Планування витрат за основними матеріалами, заробітною платою та загальновиробничих витрат здійснюється на підставі даних попередніх періодів. При цьому не завжди проводиться попередній аналіз резервів зниження витрат.

Такі обставини суттєво послаблюють значення планових показників якості контрольних параметрів, що дозволяють реально оцінити ситуацію під час визначення собівартості продукції. Також варто звернути увагу на той факт, що в бухгалтерському обліку недостатньо формується інформація про витрати за місяцями їх виникнення, що суттєво знижує можливість економічного аналізу та контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток системи бюджетування витрат, їх обліку, контролю та аналізу здійснили такі вітчиз-

няні та зарубіжні вчені: М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, М.Г. Грещак, З.В. Гуцайлук, А.Г. Загородній, З.В. Задорожній, В.Б. Івашкевич, Є.В. Калюга, О.В. Карпенко, В.О. Ластовецький, Л.В. Нападовська, Г.О. Партин, М.С. Пушкар, В.С. Рудницький, В.В. Сопко, М.Г. Чумаченко, Г.О. Швиданенко, А. Апчерч, П. Артилл, Н. Ханд, І.Д. Фаріон, Р. Фиджеральд, Дж. Фостер та інші.

Однак аналіз економічних джерел дає змогу стверджувати, що існують нерозкриті аспекти щодо бюджетування витрат та їх управління на підприємствах лакофарбової промисловості, що робить дане питання актуальним для проведення подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження процесу бюджетування витрат основної діяльності на підприємствах лакофарбової промисловості з метою удосконалення їх управління, аналізу та контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою умовою успішного пошуку резервів зниження витрат і собівартості продукції є побудова ефективної системи планування цих показників. Планування витрат виробництва потрібно здійснювати у ході розробки річних планів лакофарбових підприємств, річні плани розбивати на квартали, а за потреби – і на місяці.

Метою розробки плану собівартості лакофарбової продукції є визначення планових мінімальних, але таких, що забезпечують нормальний хід процесу виробництва, економічно обґрунтованих загальних витрат на виробництво.

Для розробки ефективних бюджетів або планів господарської діяльності лакофарбового підприємства необхідна достовірна інформація, яку формують у системі управлінського обліку.

Термінологія, яка застосовується при бюджетуванні, у різних науковців є різною. Це стосується як самого процесу, так і назв окремих розрахунків. Зарубіжні автори використовують такі назви, як бюджетний фінансовий звіт (budgeted financial statements, proforma statements) або планування прибутку (profit planning) [1; 2; 3; 4; 5].

Г.О. Партин та А.Г. Загородній зазначають, що бюджет – це план майбутніх дій та заходів підприємства, виражений у грошових або натуральних вимірниках, що відбиває доходи та витрати, надходження і видатки як підприємства загалом, так і його структурних підрозділів на певний період часу, а також суму капіталу, яку необхідно залучити підприємству для досягнення планових завдань. Процес планування майбутньої діяльності підприємства та оформлення його результатів у вигляді системи бюджетів називають бюджетуванням [6, с. 225].

С.Ф. Голов під бюджетуванням розуміє процес планування майбутніх операцій підприємства та оформлення його результатів у вигляді системи бюджетів. Бюджет – це план майбутніх операцій, виражених у кількісних (здебільшого грошовому) вимірниках [7, с. 340].

М.Г. Грещак надає таке визначення терміну «бюджетування»: процес узгодженого або цілісного планування та контролю діяльності окремих підрозділів і підприємства в цілому. Ключовим технологічним елементом бюджетування є бюджет. Бюджет можна визначити як оперативний (зазвичай у межах одного року) план роботи окремого підрозділу або всього підприємства, в якому залежно від характеру центру відповідальності детально відображають фінансово-економічні параметри його діяльності [8, с. 68].

Г.О. Швиданенко, В.В. Лаврененко, О.Г. Дерев'янка, Л.М. Приходько визначають, що бюджет – це план майбутніх операцій, виражених у кількісних вимірниках (здебільшого грошових). Під бюджетуванням сьогодні прийнято розуміти [9, с. 122]:

- технологію фінансового планування, обліку і контролю доходів і витрат бізнесу на всіх рівнях управління, яка дає змогу аналізувати прогнозовані і фактичні фінансові показники;

- планування майбутніх господарських операцій підприємства і оформлення його результатів у вигляді системи бюджетів;

- метод розподілу ресурсів, охарактеризованих у кількісній формі, для досягнення кількісно вимірюваних цілей;

- процес планування руху ресурсів по підприємству на заданий майбутній період чи проект.

До фінансових бюджетів усі автори відносять три бюджети, називаючи їх по-різному (план чи бюджет

грошових коштів (потоків); проект (план) балансу чи бюджетний (прогнозний) баланс, проект звіту про прибутки та збитки [10, с. 438] або Бюджетний звіт про прибутки та збитки [1, с. 583].

Деякі дослідники, характеризуючи систему бюджетів, називають одночасно окремі її елементи різними термінами: плани, кошториси та розрахунки, прогнози [11, с. 436]. Визначення терміна «бюджет» може відповідати поняттю «фінансовий план» на майбутній період, оскільки бюджети виражаються переважно у фінансових показниках. Термін «план» означає намір чи рішення досягнути певних параметрів, а під «прогнозом» мається на увазі передбачення майбутнього стану цих параметрів.

Місце бюджетування у системі планування діяльності лакофарбового підприємства представлено на рисунку 1 [6, с. 225].

Систему загального бюджетування вважають засобом постановки та конкретизації короткострокових завдань у межах загального стратегічного плану, необхідним засобом для реалізації таких функцій управління, як планування та контроль, що зображено на рисунку 2 [12, с. 213].

У своєму дослідженні будемо застосовувати терміни «планування» та «план собівартості». Під планом в широкому значенні будемо розуміти розрахунки на п'ять (чи більше) років, а під планом собівартості – на один фінансовий рік.

Узагальнення існуючих теоретичних положень дозволяють стверджувати, що бюджет є кількісним

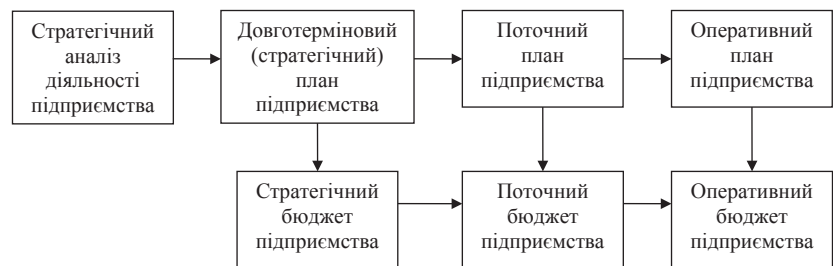

Рис. 1. Бюджетування у системі планування діяльності підприємства

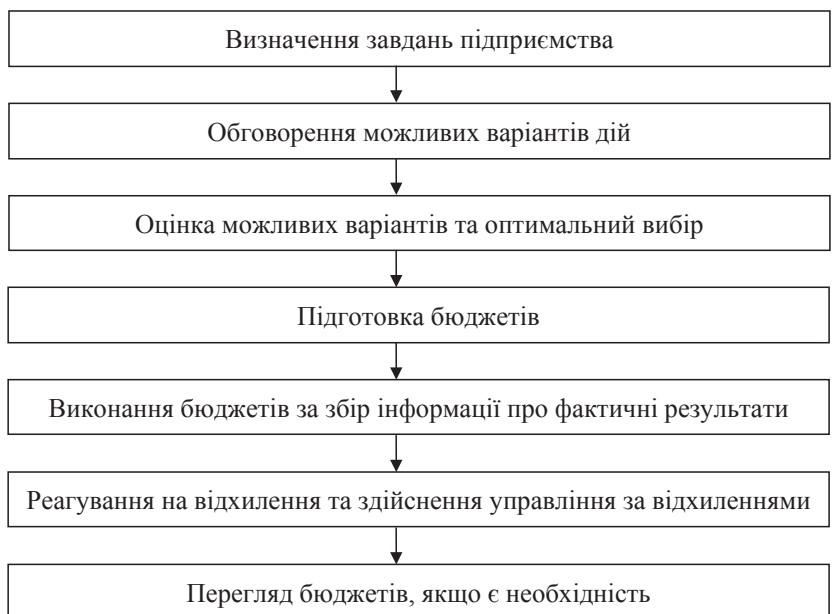

Рис. 2. Організація процесу бюджетування та контролю на підприємстві

планом, спрямованим на виконання оперативних, тактичних і стратегічних завдань підприємства. Тому можна виділити такі види бюджетів, як оперативні (на місяць), тактичні (на рік) та стратегічні (на період більше року).

На підставі проведених досліджень [7, с. 345; 9, с. 138] можна виокремити такі етапи, необхідні для ефективної організації процесу бюджетування на підприємствах лакофарбової промисловості:

- доведення основних напрямів політики підприємства до осіб, які відповідають за підготовку бюджетів;

- визначення обмежувальних чинників;
- підготовка бюджету продаж;
- попереднє складання бюджетів;
- обговорення бюджетів з вищим керівництвом;
- координація та аналіз обговорених бюджетів;
- затвердження бюджетів.

Бюджетування як управлінська технологія передбачає наявність трьох складових [9, с. 123; 13, с. 33]:

1) методика розробки бюджетів – технологія бюджетування;

2) організаційні процедури бюджетного планування і виконання бюджетів – організація бюджетування;

3) засоби автоматизації обробки інформації – автоматизація фінансових розрахунків.

Відсутність будь-якого складового елементу призводить до неефективної роботи системи в цілому та знижує надійність бюджетування підприємства.

Проф. Л.В. Нападівська наводить такі варіанти розробки планів, як додаткове планування, планування з нуля, планування програм, планування на основі маркетингових досліджень, планування життєвого циклу продукції [11, с. 459]. У інших авторів знаходимо поняття прирістного бюджету, бюджету пріоритетів та бюджетів з нульової точки [1; 2; 4; 6].

Отже, під час розроблення бюджетів підприємства лакофарбової промисловості можуть використовувати такі основні методи [6, с. 230]:

- методи приросту – бюджетні суми визначають на підставі звітних даних попереднього бюджетного періоду з врахуванням перспектив діяльності в майбутньому бюджетному періоді;

- пріоритетний метод – ґрунтується на даних попереднього бюджетного періоду, однак передбачає обґрунтування пріоритетних напрямів відносно скорочення або збільшення бюджетних сум;

- бюджетування з нульової точки – менеджери обґрунтовують значення бюджетних показників на основі детального аналізу господарських операцій і нормативів витрачання ресурсів, тобто, якщо діяльність здійснюється вперше, «з нуля».

Процес бюджетування на підприємствах лакофарбової промисловості необхідно проводити в певній послідовності:

1. Складання бюджетів прямих і загальновиробничих витрат.

2. Складання бюджетів кожного виробничого підрозділу.

3. Складання зведеного бюджету підприємства в цілому.

Надалі підлягають обов'язковому аналізу відхилення фактичних показників витрат від планових з метою оцінки виконання таких бюджетів.

На кожному з етапів бюджетування використовується інформація економічного аналізу. На першому етапі підготовки зведеного бюджету показники економічного аналізу (планові й прогнозні) є підґрунтям показників бюджету. При цьому існує тісний взаємозв'язок бюджетів і показників економічного аналізу.

Після завершення бюджетного періоду аналізу підлягають відомості виконання планових величин. Крім того, моніторинг бюджетних показників також впливає на організацію аналітичного рівня бухгалтерського обліку.

Перед розробкою плану собівартості на лакофарбових підприємствах необхідно провести ретельний і всебічний аналіз його господарської діяльності за попередній період. Особлива увага повинна приділятися визначенню величини й причин виникнення витрат, не обумовлених нормальною організацією виробничого процесу:

- наднормативних витрат сировини й матеріалів, палива, енергії;

- доплат робітникам за відхилення від нормальних умов праці й понаднормові роботи;

- витрат від простою машин і агрегатів, аварій, недостач;

- витрат, зумовлених нераціональними господарськими зв'язками щодо поставки сировини, матеріалів, напівфабрикатів і комплектуючих виробів, порушенням технологічної й трудової дисципліни.

Аналіз собівартості лакофарбової продукції потрібно проводити одночасно з комплексним техніко-економічним аналізом діяльності підприємства: вивченням рівня техніки й організації виробництва й праці, використанням виробничих потужностей і матеріальних ресурсів, структури та якості продукції.

На цій основі виявляються внутрішньовиробничі резерви й розробляються організаційно-технічні заходи щодо підвищення економічної ефективності виробництва.

Розрахунок витрат потрібно здійснювати з урахуванням суспільних умов виробництва, що визначають умови праці, правила використання природних ресурсів, безпечного ведення робіт, охорони навколишнього природного середовища.

З метою більш повного виявлення можливостей зниження витрат і зростання прибутку, а також більш глибокого й всебічного аналізу фактичних витрат і причин їхнього відхилення від розрахункового рівня доцільно розробляти бюджети за кожним виробничим підрозділом (цехом), лінійним та функціональним відділом на підставі зведеного бюджету по підприємству.

За допомогою таких бюджетів буде здійснюватися контроль за відхиленням фактичних витрат від запланованих, таким чином, з'явиться можливість підвищити зацікавленість і відповідальність працівників виробничих цехів та обслуговуючих відділів за допущені перевитрати.

При цьому доцільно згрупувати витрати основної діяльності лакофарбового підприємства в дві групи: прямі виробничі витрати та загальновиробничі витрати. Разом з тим варто враховувати, що ступінь відповідальності працівників різних підрозділів за перевищення фактичних витрат над плановими буде різною.

Так, прямі виробничі витрати є об'єктом контролю робітників цехів основного виробництва; відповідальність за виконання бюджету загальновиробничих витрат покладається, крім робітників, ще й на працівників інших структурних підрозділів (лабораторія з контролю якості сировини та готової продукції). Крім того, контроль за витратами основної діяльності повинен бути покладений також на відділ головного інженера, матеріально-технічного постачання.

Зазначені вище завдання вирішуються за допомогою техніко-економічних розрахунків, які здійснюються з використанням технічних норм, норма-

тивів та інших параметрів виробничого процесу, які зафіксовані в технічній документації, і з урахуванням умов виробничої діяльності: оплати праці, цін на ресурси, нормативів платежів, обумовлених законами й іншими нормативними документами.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки: впровадження процесу бюджетування на підприємствах лакофарбової промисловості дозволить поліпшити фінансові результати на основі управління витратами та прибутком, раціонально розподіляти і використовувати ресурси, оптимізувати витрати підприємства і запровадити оперативний контроль за процесом формування прямих виробничих і загальновиробничих витрат. Для удосконалення аналізу та контролю за кожним виробничим підрозділом з метою підвищення ефективності використання ресурсів у процесі виробництва розкрито процедури розробки бюджетів витрат на виробництво лакофарбової продукції в розрізі норм витрат за статтями калькуляції на підставі зведеного бюджету підприємству. Їх аналіз за кожним виробничим підрозділом є основою підвищення ефективності господарювання підприємств лакофарбової промисловості і прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Апчерч А. Управленческий учет: принципы и практика / Пер. с англ. под ред. Я. Соколова, И. Смирновой. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 952 с.
2. Артилл П. Управленческий учет для нефинансовых менеджеров / П. Артилл, Э. МакЛейни. – Днепропетровск : Баланс Клуб, 2003. – 601 с.
3. Виханский О.С. Менеджмент : [учебник]. – 2-е изд., перераб. и доп. / Виханский О.С., Наумов А.И. – М. : Гардарики, 1988. – 528 с.
4. Фиджеральд Р. Управление финансами предприятия для менеджеров. Руководство по планированию, контролю и принятию решений / Р. Фиджеральд / Пер. с англ. – Днепропетровск : Баланс-Клуб, 2003. – 456 с.
5. Ханд Н. Планирование и контроль: Концепция контроллинга : Пер. с нем. / Под ред. А.А. Турчина, Л.Г. Головича, М.Л. Лукашевича. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 800 с.
6. Партин Г.О., Загородній А.Г. Управлінський облік : [навч. посіб.] / Г.О. Партин, А.Г. Загородній. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2007. – 303 с.
7. Голов С.Ф. Управлінський облік : [підручник] / С.Ф. Голов. – 4-те вид. – К. : Лібра, 2008. – 704 с.
8. Грещак М.Г. Управління витратами : [навч. посіб.] / М.Г. Грещак, В.М. Гордієнко, О.С. Коцюба та ін. / За заг. ред. М.Г. Грещака – К. : КНЕУ, 2008. – 264 с.
9. Швиданенко Г.О. Контролінг : [навч. посіб.] / Г.О. Швиданенко, В.В. Лаврененко, О.Г. Дерев'яно, Л.М. Приходько. – К. : КНЕУ, 2008. – 264 с.
10. Нападовська Л.В. Управлінський облік : [монографія] / Л.В. Нападовська. – Дніпропетровськ : 2000. – 450 с.
11. Нападовська Л.В. Управлінський облік : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Л.В. Нападовська. – К. : Книга, 2004. – 544 с.
12. Карпенко О.В. Управлінський облік: організація, методологія, методика викладання : [монографія] / О.В. Карпенко. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2005. – 341 с.
13. Безверхий К. Бюджетування як дієвий інструмент управління непрямими витратами промислових підприємств / К. Безверхий // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 4. – С. 31-47.

УДК 657.1

Сокольська Р.Б.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку й аудиту
Національної металургійної академії України*

Вишнівецька А.М.
*магістр
Національної металургійної академії України*

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ОБЛІКУ КОМУНАЛЬНИХ ПЛАТЕЖІВ В УМОВАХ БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ

У статті розглянуті основні завдання, методику та організацію обліку комунальних платежів в умовах бюджетної установи. Визначено економічну вигоду від контролю за веденням обліку комунальних платежів в умовах бюджетної установи. Наведено заходи щодо удосконалення обліку комунальних платежів в умовах бюджетної установи.

Ключові слова: бюджетний облік, управлінський облік, контроль, фінансово-господарська діяльність бюджетних установ.

Сокольская Р.Б., Вишневская А.Н. ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДИКА УЧЕТА КОММУНАЛЬНЫХ ПЛАТЕЖЕЙ В УСЛОВИЯХ БЮДЖЕТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

В статье рассмотрены основные задания, методику и организацию учета коммунальных платежей в условиях бюджетной организации. Определена экономическая выгода от контроля за ведением учета коммунальных платежей в условиях бюджетной организации. Приведены мероприятия по усовершенствованию учета коммунальных платежей в условиях бюджетной организации.

Ключевые слова: бюджетный учет, управленческий учет, контроль, финансово-хозяйственная деятельность бюджетной организации.

Sokolskaya R.B., Vishnivetskaya A.N. ORGANIZATION AND METHOD OF ACCOUNTING IN THE MUNICIPAL PLATIZHEY BUDGET ORGANIZATIONS

The article describes the basic tasks, methods and organization of accounting of utility payments in a budget organization. The economic benefits of monitoring the conduct of public accounting of payments under the budget of the organization. However measures to improve accounting of utility payments in a budget organization.

Keywords: budget, management accounting, control, financial and business activities of budget institutions.

Постановка проблеми. У сучасних умовах однією із актуальних проблем є контроль за веденням обліку житлово-комунальних послуг у бюджетній установі, тому що бюджетні установи не в повному обсязі отримують фінансування з державного бюджету. Тому такі умови фінансування можуть привести до збільшення кредиторської заборгованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами виникнення та обліку кредиторської заборгованості в бюджетних установах займалися такі науковці: Р.Т. Джога, В.І. Крисяк, С.В. Свірко, В.І. Лемішовський, О.В. Юрченко.

Проаналізувавши наукові роботи вітчизняних вчених, бачимо, що поняття кредиторська заборгованість кожним з них трактується по різному, було висвітлені проблемні питання контролю за збільшенням та виникненням кредиторської заборгованості, але не досить глибоко були розглянуті питання з недопущення прострочення заборгованостей.

Постановка завдання. На основі викладеного матеріалу можливо сформулювати завдання дослідження, яке полягає у дослідженні методичних прийомів та організаційних аспектів обліку комунальних платежів в умовах бюджетної установи.

Виклад основного матеріалу. На даний час бухгалтерський облік у бюджетній сфері України потребує удосконалення, а також створення їх уніфікованого організаційного та інформаційного забезпечення [1].

Найбільша увага при вирішенні проблемних питань обліку комунальних платежів приділяється визначенню суми коштів до сплати за певний період часу, що не дає розпоряднику бюджетних коштів збільшувати зобов'язання та нецільове використання бюджетних коштів.

До нецільового використання бюджетних коштів можна віднести:

- а) використання бюджетних коштів понад кошторисні призначення;
- б) фінансування заходів, не передбачених бюджетом;
- в) витрати бюджетних коштів за окремими кодами економічної класифікації за рахунок інших, у тому числі здійснення капітальних видатків за рахунок зменшення бюджетних призначень на поточні потреби;
- г) взяття до сплати зобов'язань, що перевищують ліміти й кошторисні призначення;
- д) використання коштів за відсутності затверджених кошторисів.

Розрізняють бюджетний та фінансовий контроль за виконанням державного бюджету. Бюджетний контроль – це сукупність заходів, які проводять державні органи пов'язані з перевіркою законності, доцільності і ефективності утворення, розподілу і використання бюджетних коштів [2]. Основна мета такого контролю цільового використання бюджетних коштів полягає в мінімізації та запобіганні порушень у сфері використання державних фінансових ресурсів.

Досягнення цілей бюджетного контролю цільового використання бюджетних коштів передбачає вирішення низки завдань, основними з яких є:

- а) здійснення спостереження за показниками фінансово-економічної діяльності суб'єктів господарювання, що використовують бюджетні кошти;
- б) своєчасне виявлення відхилень фактичних показників від передбачених планами та цілями фінансування;
- в) визначення причин цих відхилень, факторів, що роблять найбільш значний вплив на їх форму-

вання, винних у нецільовому використанні бюджетних коштів;

г) оцінка ефективності використання бюджетних коштів суб'єктами господарювання;

д) розробка пропозицій щодо відповідного регулювання окремих напрямків використання бюджетних коштів суб'єктами господарювання для забезпечення дотримання принципу їх цільового та ефективного використання [3].

Основною метою фінансового контролю в сучасних умовах, відповідно до декларації керівних принципів контролю, є виявлення відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів законності, ефективності й економії використання матеріальних ресурсів на найбільш ранній стадії для проведення коригувальних заходів, а в окремих випадках – залучення до відповідальності, компенсація за заподіяну державі шкоду та здійснення заходів щодо запобігання порушень у майбутньому.

Організація управлінського обліку в бюджетних установах має на меті забезпечити ефективне функціонування власне підсистеми управлінського обліку, мета якої полягає у формуванні та передачі інформаційних даних управлінському персоналу внутрішнього поля управління бюджетних установ задля обґрунтування вибору, підготовки та забезпечення прийняття управлінських рішень у сфері контролю, планування, прогнозування економічної ефективності діяльності вказаних суб'єктів господарювання, в частині ціноутворення продуктів діяльності (послуг, робіт, продукції) бюджетних установ та оцінки ефективності прийняття рішень [4].

Виділяють дві основні причини необхідності активного пошуку ефективних методів ведення й організації управлінського обліку на нинішньому етапі функціонування бюджетних установ:

- а) у великих бюджетних установах система управління ними ускладнюється, тож без надійного інформаційного забезпечення ця система стає некерованою;
- б) бюджет таких установ вимірюється десятками мільйонів гривень, зокрема доходи і видатки за спеціальним фондом досягають двох третин. Виникає необхідність отримання інформації не лише в розрізі кодів бюджетної класифікації, а і за структурними підрозділами (факультетами, відділеннями, науковими відділами, гуртожитками, лабораторіями тощо) [1].

Одним із найважливіших об'єктів обліку є кредиторська заборгованість з оплати комунальних платежів, оскільки бюджетні установи не у повному обсязі отримують фінансування з державного бюджету, тому виникає питання в недопущенні прострочення заборгованостей з оплати комунальних послуг.

Тому для вдосконалення системи управлінського обліку кредиторської заборгованості з оплати комунальних платежів пропонується такий документ як «План-графік погашення кредиторської заборгованості з оплати комунальних послуг». Він має вестися у розрізі боржників за місяць із зазначенням кінцевих строків погашення заборгованості підприємства перед ними.

План-графік погашення кредиторської заборгованості з оплати комунальних послуг має містити таку інформацію:

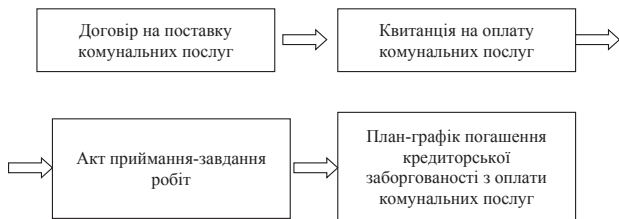
- а) найменування субрахунку;
- б) номер за порядком;
- в) найменування наданої послуги;
- г) дата виникнення заборгованості;
- д) сума заборгованості;

е) кінцевий строк погашення.

План-графік погашення кредиторської заборгованості з оплати комунальних послуг в умовах бюджетної установи наведено у таблиці 1.

Порядок заповнення «Плану-графіку погашення кредиторської заборгованості з оплати комунальних послуг» наведено на рисунку 1.

Рис. 1. Порядок заповнення «Плану-графіку погашення кредиторської заборгованості з оплати комунальних послуг»

Такий план-графік погашення кредиторської заборгованості з оплати комунальних послуг надасть можливість управлінцям планувати погашення заборгованості з оплати комунальних послуг, уникнути зростання заборгованості та полегшити контроль за своєчасною сплатою коштів за комунальні платежі.

Кредиторська заборгованість з оплати комунальних послуг та енергоносіїв установ, які утримуються за рахунок коштів державного бюджету по загальному фонду, має місце майже у всіх бюджетних установах.

Основними нормативами щодо формування та обліку кредиторської заборгованості є Порядок складання фінансової та бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, затверджений наказом Держказначейства України від 05.01.11 р. № 2 [5] та Порядок обліку зобов'язань розпорядників бюджетних коштів в органах Державного казначейства України [6]. Згідно з ними, усі розрахунки одержувачів бюджетних коштів на кінець звітного року мають бути завершені в межах бюджетних асигнувань. Як свідчить практика, одержувач на початку року ще не має встановлених бюджетних асигнувань і тому не може переєструвати свою минулорічну заборгованість на початок року. Так виникає розбіжність між Звітом про заборгованість за бюджетними коштами та звітними даними одержувача бюджетних коштів.

Таку заборгованість можна вважати простроченою, бо виникла вона на 30-й день після закінчення

терміну обов'язкового платежу згідно з укладеними договорами, або якщо дату не визначено після отримання підтвердних документів за отримані товари, виконані роботи, надані послуги. Однак розпорядники воліють не показувати її під час складання звітності. Адже за наявності простроченої кредиторської заборгованості із грошового забезпечення розпорядники в межах бюджетних асигнувань за загальним фондом не вправі брати бюджетні зобов'язання та здійснювати пов'язані з функціонуванням бюджетних установ, окрім захищених видатків, до її погашення [7].

Наприкінці звітного року бюджетним установам-розпорядникам бюджетних коштів потрібно особливу увагу приділяти доцільності отримання бюджетних фінансових зобов'язань та впорядкуванню кредиторської заборгованості на кінець року. Бюджетні установи повинні брати бюджетні фінансові зобов'язання лише в межах коштів, що надійшли на їхні рахунки з бюджету, а кредиторська заборгованість упорядковується шляхом проведення її інвентаризації, звірення розрахунків.

Облік комунальних послуг здійснюється з метою недопущення прострочення термінів платежу та доведення заборгованості до висування штрафних санкцій до підприємства. Організована належним чином система розрахунків повинна достатньою мірою відображати та характеризувати господарську діяльність з необхідною конкретизацією. За умов автоматизації необхідно впровадити низку заходів, які забезпечуватимуть економічну стійкість та конкурентоспроможність підприємства [4].

Тому враховуючи все вище сказане, можливо чітко визначити одну із головних проблем в обліку кредиторської заборгованості, а саме те, що сума кредиторської заборгованості бюджетних установ, яка підлягає погашенню, не повинна перевищувати суми заборгованості, зафіксованої в звіті бюджетної установи та заборгованості, що утворилася понад обсяги асигнувань, передбачених у кошторисах бюджетних установ по загальному і спеціальному фондах. Тому виникає питання в чіткому визначенні суми коштів на оплату житлово-комунальних послуг.

Для вирішення цієї проблеми пропонується розробити реєстр з оплати комунальних послуг та енергоносіїв, в якому буде вестися контроль за споживанням комунальних послуг.

Цей документ буде містити таку інформацію:

- порядковий номер;
- найменування;
- ціна;
- обсяг використання;

Таблиця 1

План-графік погашення кредиторської заборгованості з оплати комунальних послуг

Субрахунок 675 «Розрахунки з іншими кредиторами» за травень 2015 року				
№ з/п	Надана послуга	Дата виникнення заборгованості	Сума заборгованості, грн	Дата погашення заборгованості
1	Теплопостачання	10.05.2015	3706,94	27.05.2015
2	Водопостачання	15.05.2015	52,65	27.05.2015
3	Електроенергія	18.05.2015	568,35	28.05.2015

Таблиця 2

Приклад реєстра з оплати комунальних послуг та енергоносіїв

№	Найменування	Одиниця виміру	Обсяг використання	Ціна, грн	Сума до сплати, грн
1	Водопостачання	м ³	700	0,10	700,00
2	Електроенергія	кВт	500	0,36	120,00
3	Теплопостачання	кВтч	150	1,20	180,00
	Усього	-	-	-	1000,00

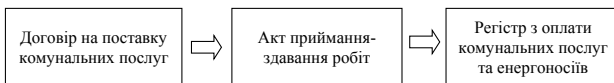
- д) одиниці виміру;
 е) сума до сплати.

Приклад реєстра з оплати комунальних послуг та енергоносіїв наведено у таблиці 2.

Щоб визначити суму до сплати, треба обсяг використання помножити на ціну.

Для того щоб заповнити реєстр, треба на кожен вид комунальних послуг скласти договір та отримати акт приймання-здавання робіт. Після цього заповнюється «Реєстр з оплати комунальних послуг та енергоносіїв».

Порядок заповнення «Реєстра з оплати комунальних послуг та енергоносіїв» наведено на рисунку 2.

Рис. 2. Порядок заповнення «Реєстра з оплати комунальних послуг та енергоносіїв»

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можливо зробити висновок, що головною проблемою бюджетних установ є те, що вони не в повному обсязі отримують фінансування з державного бюджету, тому важливим фактором для розпорядника бюджетних коштів є недопущення виникнення прострочених заборгованостей з оплати комунальних послуг та енергоносіїв, що може призвести до припинення постачання комунальних. З метою вирішення цієї проблеми було запропоновано удосконалити управлінські документи з обліку комунальних послуг, а саме ввести документ з назвою «План-графік погашення кредиторської заборгованості з оплати комунальних послуг»,

а також для уникнення не раціонального використання коштів, визначення чіткої суми до сплати та уникнення помилок в розрахунках з оплати комунальних послуг пропонується ввести документ під назвою «Реєстр з оплати комунальних послуг та енергоносіїв». Ці документи нададуть можливість уникнути прострочення заборгованостей, визначити чіткі суми до сплати та нададуть можливість слідкувати за виникненням та погашенням заборгованості з оплати комунальних послуг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки : затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2007 р. № 34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/34-2007-п>.
2. Л.М. Попова Казначейська справа / Л.М. Попова, С.М. Попова, В.І. Успенко. – К. : АВТ, 2004. – 284 с.
3. Биба В.В. Організація управлінського обліку в бюджетних установах як фактор посилення контролю за цільовим використанням бюджетних коштів [Текст] / В.В. Биба ; ПНУ ім. Юрія Кондратюка. – Полтава, 2014. – 14 с.
4. Чугунов І.Я., Фінанси України № 4 / І.Я. Чугунов, В.М. Федосов. – К. : КНЕУ, 2006. – 3-12 с.
5. Порядок складання фінансової та бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, затверджений наказом Держказначейства України від 05.01.11 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/34-2007-п>.
6. Порядок обліку зобов'язань розпорядників бюджетних коштів в органах Державного казначейства України, затверджений наказом Держказначейства України від 09.08.2004 р. № 136 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1068-04>.
7. Безкровна А.О. Проблемні питання розвитку бухгалтерського обліку в бюджетних установах [Текст] / А.О. Безкровна ; ХНАМГ. – Харків, 2013. – 332 с.

УДК 657.01

Сулима М.О.
 кандидат економічних наук,
 доцент кафедри обліку і аудиту
 Інституту магістерської та післядипломної освіти
 Університету банківської справи Національного банку України

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

У статті розглянуто критерії ефективного функціонування та розвитку бухгалтерського обліку. Встановлено, що до них відносяться раціональна організація бухгалтерського обліку на підприємстві, комп'ютеризація бухгалтерського обліку і стратегічний напрямок розвитку. Досліджено умови забезпечення раціональної організації бухгалтерського обліку, визначено сутність комп'ютеризації, її переваги та недоліки, а також умови організації стратегічного обліку і його взаємозв'язок із стратегічним аналізом та контролем.

Ключові слова: бухгалтерський облік, стратегічний облік, організація, забезпечення, комп'ютеризація.

Сулима М.А. КРИТЕРИИ ЭФФЕКТИВНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

В статье рассмотрены критерии эффективного функционирования и развития бухгалтерского учета. Установлено, что к ним относятся рациональная организация бухгалтерского учета на предприятии, компьютеризация бухгалтерского учета и стратегическое направление развития. Исследованы условия обеспечения рациональной организации бухгалтерского учета, определена сущность компьютеризации, ее преимущества и недостатки, а также условия организации стратегического учета и его взаимосвязь со стратегическим анализом и контролем.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, стратегический учет, организация, обеспечение, компьютеризация.

Sulyma M.A. THE CRITERIA FOR THE EFFICIENT FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF ACCOUNTING

This article explores the criteria for the efficient functioning and development of accounting. Established that these are the rational organization of accounting in the enterprise, computerization of accounting and strategic direction. The conditions of efficient organization of accounting, the essence of computerization, its advantages and disadvantages, and the terms of the strategic account and its relationship with strategic analysis and control.

Keywords: accounting, strategic accounting, organization, software, computerization.

Постановка проблеми. Бухгалтерський облік – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття ними управлінських рішень [1]. Ефективне функціонування бухгалтерського обліку передбачає дотримання основних принципів його ведення, складання звітності та корисне використання облікової інформації. Йдеться про надання повної, достовірної, своєчасної та об'єктивної інформації широкому колу зацікавлених сторін для миттєвої реакції в умовах невизначеності, виправлення помилок, прийняття раціональних управлінських рішень, планування, аналізу, контролю і аудиту. Доцільно акцентувати увагу на значущості бухгалтерського обліку як інформаційної системи, а також виділити критерії його ефективного функціонування та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження ефективного функціонування і розвитку бухгалтерського обліку зробили Т.А. Бутинець [2], О.П. Кундря-Висоцька [3], В.О. Осмятченко [4], Т.О. Пасько [5] та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження та обґрунтування критеріїв ефективного функціонування та розвитку бухгалтерського обліку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що ефективне функціонування і розвиток бухгалтерського обліку неможливі без його раціональної організації, комп'ютеризації та стратегічного напрямку.

Так, раціональна організація бухгалтерського обліку забезпечує успішне виконання поставлених завдань при мінімальних затратах часу і засобів, а також ефективність праці обліковців. Йдеться про чітку організацію облікового процесу, який передбачає збір, опрацювання і синтез облікової інформації, документальне оформлення господарських фактів, здійснення бухгалтерських проведення, опрацювання, контроль і оцінку бухгалтерських операцій, складання реєстрів аналітичного обліку, узагальнення аналітики, закриття рахунків, ведення реєстрів синтетичного обліку і складання звітності.

Налагодити такий процес можливо за умови забезпечення персоналом, методичного і методологічного, інформаційного, технічного та програмного забезпечення.

Персонал. Праця обліковців – це рушійна сила облікового процесу. Завдання організації праці обліковців полягає у раціональному розподілі їхніх обов'язків, визначенні послідовності облікових робіт, оптимізації чисельності облікових працівників, організації робочої зони та її ергономічне забезпечення.

Методичне та методологічне забезпечення. Робота облікових працівників має бути чітко регламентована відповідними законодавчими і нормативно-правовими документами, а також вказівками (рекомендаціями) і роз'ясненнями щодо порядку і процедури здійснення бухгалтерського обліку та складання звітності.

Інформаційне забезпечення. Обліковий процес передбачає використання обліковими працівниками вхідних даних для опрацювання, передачі і зберігання. Згодом вхідна інформація трансформується у вихідну облікову інформацію, що готова для проведення аналізу, контролю чи аудиту і прийняття управлінських рішень.

Технічне забезпечення – це засоби опрацювання інформації (ПК, планшети, принтери, сканери), що

забезпечують оперативне опрацювання і передачу інформації, а також знижують рівень трудомісткості виконуваних операцій.

Програмне забезпечення – це спосіб опрацювання інформації. Адже ефективне функціонування бухгалтерського обліку можливе із використанням у процесі діяльності не тільки комп'ютерів, а й відповідного програмного забезпечення. В цілому, процес швидкого отримання чи пошуку інформації, її опрацювання і передача з мінімальними витратами часу має назву «автоматизація бухгалтерського обліку».

Комп'ютеризація – це процес розвитку і впровадження комп'ютерів, що забезпечує автоматизацію інформаційних процесів і технологій у бухгалтерському обліку. Комп'ютеризація бухгалтерського обліку забезпечує його вдосконалення та розвиток через зміну системи бухгалтерського обліку, облікового процесу, підвищення рівня управління, ефективності праці обліковців, якісні, кількісні і структурні зміни при незмінних загальних принципах бухгалтерського обліку.

Новітні технології і сервіс у бухгалтерському обліку сьогодні дозволяють підвищити якість роботи, зменшити витрати часу, спростити розрахунки, раціонально організувати обліковий процес, документообіг тощо. Комп'ютеризація бухгалтерського обліку передбачає створення або вибір такого програмного забезпечення, яке дозволить реалізувати процес організації бухгалтерського обліку в автоматизованому режимі. Комп'ютеризацію бухгалтерського обліку доцільно розглядати з позицій облікового процесу і праці обліковців.

Комп'ютеризацію облікового процесу можна поділити на три етапи:

1. Первинний етап – передбачає збір та реєстрацію первинних даних для подальшого їх опрацювання. Для цього передбачені і створені АРМ у кожному структурному підрозділі підприємства, не тільки у бухгалтерії, але й на складі, в цеху. З метою економії часу, крім комп'ютерів, використовуються також планшети, сканери, касові апарати та ін.

2. Поточний етап включає формування Журналу господарських операцій, синтетичних та аналітичних рахунків, довідників аналітичних об'єктів.

3. На підсумковому етапі відбувається отримання результатів за запитом користувача у вигляді реєстрів синтетичного обліку, аналітичних таблиць, довідок з бухгалтерських рахунків за звітний період.

Отже, комп'ютеризація бухгалтерського обліку суттєво змінює організацію облікового процесу завдяки використанню електронних носіїв первинної інформації, створенню електронних первинних документів і автоматичному складанні первинних документів. Загалом, документообіг електронних і паперових документів має ряд суттєвих відмінностей (табл. 1).

В цілому, перевагами комп'ютеризації облікового процесу є мобільність і швидкий пошук або створення первинних документів, доступ до аналітичних і синтетичних рахунків, накопичення облікових даних і можливість їх багатократного використання, формування облікових реєстрів і форм звітності, можливість обрання програмного забезпечення з незначними витратами на придбання і обслуговування, компактність зберігання документів в архіві.

Комп'ютеризація суттєво змінює і процес організації праці облікових працівників. Це зумовлено передусім забезпеченням кожного облікового працівника АРМ, кожне з яких призначене для вирішення певного облікового завдання. АРМ бухгалтера потребує

Таблиця 1

Відмінності електронного і паперового документообігу

Етапи	Опис робіт	
	Електронний документообіг	Паперовий документообіг
1.	1.1. Пошук е-документа в базі даних (за номером, датою, виконавцем) 1.2. Якщо документ надійшов у паперовому вигляді – скан-копія)	Складання документа вручну
2.	Передача по базі даних в бухгалтерію	Передача в бухгалтерію для опрацювання
3.	Заповнення реєстраційної картки і перенесення реєстраційного номера на документ в штамп з позначкою про отримання документа	Запис вручну бухгалтерських проведення у журналі операцій
4.	Опрацювання і контроль документа	Запис вручну в журналі реєстрації первинних документів
5.	Передача в е-архів	Передача в архів

створення технології опрацювання інформації щодо введення даних, формування первинних документів, контроль вхідних даних, складання форм вихідних документів, контроль вихідних даних і передбачає участь при цьому бухгалтерів, операторів, секретарів, комірників, керівників та інших спеціалістів. Можливості комп'ютеризації бухгалтерського обліку дозволяють чітко розподілити роботу між обліковими працівниками на різних ділянках обліку. Так, структура облікових завдань залишається незмінною при різних їх обсягах, а перелік виконавців суттєво відрізняється в залежності від розміру підприємства і обсягу здійснених операцій [6].

Суттєвими перевагами комп'ютеризації бухгалтерського обліку є:

- можливість вибору відповідного програмного забезпечення, яке найбільш адаптоване і підходить до організаційно-правової форми підприємства;
  - мобільність і доступ до бази даних будь-де за наявності підключення до Інтернету;
  - опрацювання локальної інформації на порівняно незначній інформаційній базі;
  - контроль документів, які надходять в електронному вигляді з чітко визначеною будовою;
  - зменшення відповідальних функцій, адже програмна система, як правило, забезпечує безперервний контроль за веденням облікових записів та складанням документів;
  - ймовірність помилкових записів та бухгалтерських проведення дуже низька, так як програма їх відстежує і виправляє;
  - посилена функція контролю, що підвищує ефективність та законність здійснених господарських операцій.
- Поряд із низкою переваг слід врахувати і недоліки комп'ютеризації бухгалтерського обліку, а саме:
- ймовірність придбання і використання неліцензійного програмного забезпечення;
  - низький рівень захисту облікових даних та можливість доступу до них зловмисників;
  - втрата даних через відсутність резервних копій;
  - залежність від Інтернету;
  - використання ІТ-технологій витісняє людський фактор (не тільки ІТ-працівників, а й бухгалтерів).

В цілому комп'ютеризація бухгалтерського обліку вимагає створення нового або вибір серед вже відомих програмного продукту. Прийняття такого рішення залежить від кооперації керівника, бухгалтера та працівника відділу ІТ-технологій. Необхідно дуже відповідально поставитись до обрання програмного продукту і врахувати особливості організаційно-правової форми господарювання підприємства.

Розвиток бухгалтерського обліку та ефективно його функціонування можливі з допомогою чітко визначених стратегічних напрямів, цілей і завдань, а також поетапного їх досягнення, що передбачає:

- вдосконалення діяльності з допомогою використання новітніх розробок та досягнень науки і техніки;
- перспективний розвиток – курс на євроінтеграцію, вдосконалення обліку, впровадження європейських стандартів його ведення;
- дослідження досвіду іноземних країн;
- визначення нових стратегічних цілей і завдань як безперервний процес стратегічного розвитку бізнесу.

Тобто мова йде про організацію стратегічного обліку. Завданнями стратегічного обліку є дослідження зовнішнього економічного середовища, розробка фінансової стратегії підприємства, аналіз і планування фінансової діяльності, прийняття інвестиційних рішень.

Умови організації стратегічного обліку включають цілеспрямованість, систематичність, цілісність, всебічність, оперативність та оптимальність. Організація стратегічного обліку на підприємстві відбувається з урахуванням його організаційно-правової форми, розміру, системи бухгалтерського обліку, менеджменту і маркетингу.

Слід зауважити, що стратегічний облік тісно пов'язаний із стратегічним аналізом та контролем. Так, завданням стратегічного аналізу такі:

- визначення внутрішніх стратегічних показників і їх оптимальних значень;
- порівняння планових та фактичних значень;
- розрахунки критичних відхилень;
- виявлення факторів і чинників, які впливають і спричиняють суттєві відхилення;
- визначення системи зовнішніх показників (аналіз цін, витрат конкурентів).

Стратегічний контроль дозволяє вчасно виявити проблеми, а також розробити комплекс заходів аби запобігти негативним явищам стратегічної діяльності. Головна мета стратегічного контролю – забезпечити виконання завдань підприємства. Стратегічний контроль має бути гнучким, своєчасним, оперативним, дієвим і ефективним; має перевіряти обсяги, терміни виконання і якість робіт, а також продуктивність праці та якість продукції. Крім того, завданням стратегічного контролю є перевірка дотримання вимог діючого законодавства, реалізації певних напрямків та програм, рішень, вказівок, наказів, розпоряджень керівництва підприємства [7].

Отже, організація стратегічного обліку на підприємстві тісно пов'язана із роботою відділу планування і бюджетування, аналітичного відділу, відділів

маркетингу і контролінгу. Така співпраця передбачає використання внутрішніх і зовнішніх інформаційних потоків різного змісту, що передаються між співробітниками для колективної роботи в мережі та між споживачами, виробниками і постачальниками. Для цього потрібне відповідне забезпечення. Використання новітніх технологій і програм забезпечує основні напрями розвитку та вдосконалення стратегічного обліку на підприємстві.

Загалом, стратегічний облік у поєднанні із стратегічним аналізом і контролем забезпечує керівництво підприємства інформацією, що підтримуватиме його стратегічну позицію на ринку стосовно конкурентів.

Висновки з даного дослідження. Зміни в економічному та політичному житті країни як позитивно, так і негативно впливають на вітчизняний бізнес, вносять певні корективи. Негативний вплив проявляється через інфляцію, що знецінює національну валюту, знижує купівельну спроможність населення і рівень споживання. Позитивним є те, що підприємства в особі їх власників прагнуть розвиватись за будь-яких умов, не втрачати конкурентних переваг і займати достойну позицію на ринку. Аби цього досягнути, вітчизняні підприємства повинні здійснити ряд реформ і перетворень. За таких умов більші вимоги висуваються до їх діяльності в цілому і до бухгалтерського обліку зокрема. Тому визначено, що критеріями ефективного функціонування і розвитку бух-

галтерського обліку є його раціональна організація на підприємстві, комп'ютеризація і трансформація, розширення його функцій і завдань. Так, функції бухгалтерського обліку поєднуються із функціями управлінського для прийняття внутрішніми користувачами управлінських стратегічних рішень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=996-14/>.
2. Бутинець Т.А. Бухгалтерський облік : [навч. посіб. для студ. вузів] / [Т.А. Бутинець, Л.В. Чижевська, С.Л. Береза]. – Житомир : ЖІТІ, 2010. – 672 с.
3. Кундря-Висоцька О.П. Організація обліку : [навч. посіб.] / О.П. Кундря-Висоцька ; Нац. банк України, Львів. банк. ін-т. – Л., 2006. – 224 с.
4. Осмятченко В.О. Трансформація теоретичних аспектів бухгалтерського обліку під впливом інформаційних технологій / В.О. Осмятченко // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 3(61). – С. 134–137.
5. Пасько Т.О. Історія бухгалтерського обліку : [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / Т.О. Пасько. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2009. – 141 с.
6. Комп'ютеризація бухгалтерського обліку: із чого почати? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://consultant.parus.ua/_d.asp?r=02S93aafcc8797de51facadcc9fd996908d9.
7. Облік та контроль у системі стратегічного управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buklib.net/books/29179/>.

УДК 657:332.012.332

Черкашина Т.В.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту
Одеського національного економічного університету*

ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ У БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ: ПРОБЛЕМИ ТА ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті розглянуто поняття облікової політики бюджетних установ. Проаналізовані особливості формування облікової політики бюджетних установ в Україні із набуттям чинності Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 125 (далі – НП(С)БОДС). Виокремлено основні проблеми організації облікової політики у бюджетних установах та їх вирішення із імплементацією НП(С)БОДС 125.

Ключові слова: бухгалтерський облік, бюджетна установа, облікова політика, наказ про облікову політику, організація обліку, елементи облікової політики.

Черкашина Т.В. ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ В БЮДЖЕТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ: ПРОБЛЕМЫ И ИХ РЕШЕНИЕ

В статье рассмотрено понятие учетной политики бюджетных учреждений. Проанализированы особенности формирования учетной политики бюджетных учреждений в Украине в связи с началом применения Национального положения (стандарта) бухгалтерского учета в государственном секторе 125 (далее – НП(С)БУГС). Выделены основные проблемы организации учетной политики в бюджетных учреждениях и их решение в связи с имплементацией НП(С)БУГС 125.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, бюджетное учреждение, учетная политика, приказ об учетной политике, организация учета, элементы учетной политики.

Cherkashina T.V. FORMATION OF ACCOUNTING POLICIES IN BUDGETARY INSTITUTIONS: PROBLEMS AND SOLUTIONS

The article dealt with the concept of accounting policies of budgetary institutions. Features of formation of accounting policy of budgetary institutions in Ukraine since the entry into force of the National Regulation (standard) of accounting in the public sector number 125 (further NR(S)APS 125) were analyzed. Basic problems of accounting policies in public institutions and solution of this problems by implementation of NR(S)APS 125 were determined.

Keywords: accounting, budget institution, accounting policies, order of accounting policies, accounting organization, elements accounting policies.

Постановка проблеми. В умовах реформування бухгалтерського обліку державного сектору та наближення його до міжнародних стандартів основним елементом діяльності підприємства виступає налагоджена система бухгалтерського обліку. Організація бухгалтерського обліку у бюджетних установах розпочинається із формування облікової політики, тому що вона є основою ведення бухгалтерського обліку в установі. Слід зазначити, що формування облікової політики має відбуватися з урахуванням особливостей діяльності бюджетних установ. Бюджетні установи функціонують на правах державної форми власності та надають послуги громадянам від імені держави, їх діяльність регламентована, і це зумовлює певні складові у формуванні облікової політики установ. Безумовним є те, що облікова політика в бюджетних установах формує їх обліковий процес, тому тема дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування облікової політики бюджетних установ та вивчення проблем, що виникають на практиці під час організації бухгалтерського обліку, знаходять своє відображення у наукових дослідженнях вітчизняних вчених та фахівців: П.Й. Атамаса, Р.Т. Джоги, С.В. Свірко, М.О. Чмерук та ін.

В своїх роботах Р.Т. Джога зазначає, що бюджетні установи мають замкнути систему обліку і ведуть облікову політику, спрямовану не на зіставлення витрат і результатів праці та отримання прибутку, а на облік видатків у процесі надання нематеріальних послуг [1, с. 38]. Вважаємо, що таке ствердження підкреслює відмінності бухгалтерського обліку бюджетних установ від бухгалтерського обліку комерційних підприємств різних форм власності, але не розкриває особливості складових облікової політики бюджетних установ з урахуванням того, що надання ними послуг охоплює різні сфери життя громадян (освіта, виховання, лікування, оздоровлення, наука і ін.).

На думку С.В. Свірко, керівництво фінансовим обліком суб'єкти державного сектору реалізують через права і завдання у формі вироблення облікової політики [2, с. 66]. Вважаємо за необхідне зазначити формальну реалізацію прав суб'єкта у формуванні облікової політики та підкреслити обмеженість права вибору чітким переліком нормативних документів, що регулюють облік у бюджетних установах.

Дослідження науковців розкривають основні аспекти формування облікової політики, але деякі питання залишаються невирішеними і мають дискусійний характер.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Із 1 січня 2015 р. вводяться перші Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі (далі – НП(С)БОДС), серед них НП(С)БОДС 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок», тому вважаємо за доцільне розглянути суть і підходи до формування облікової політики у бюджетних установах, з урахуванням нововведених положень обліку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Вивчити порядок формування облікової політики бюджетних установ з урахуванням змін, що відбулися в бухгалтерському обліку бюджетних установ. Розглянути дискусійні питання, що виникають при організації обліку, з урахуванням особливостей функціонування бюджетних установ і впровадженням в дію Національних положень бухгалтерського обліку в державному секторі.

Вклад основного матеріалу дослідження. Завершується реформування бухгалтерського обліку в

бюджетній сфері, затверджене у 2007 р. та викладене у Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки [3]. Важливим кроком у реформуванні бюджетного обліку є впровадження з 1 січня 2015 р. перших дев'яти Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі:

- 121 «Основні засоби»;
- 122 «Нематеріальні активи»;
- 123 «Запаси»;
- 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок»;
- 127 «Зменшення корисності активів»;
- 128 «Зобов'язання»;
- 130 «Вплив змін валютних курсів» (окрім розділу III);
- 132 «Виплати працівникам»;
- 133 «Фінансові інвестиції».

Застосування в бухгалтерському обліку цих Положень має відбуватися перш за все у формуванні облікової політики і подальшій організації обліку в бюджетних установах. Тому вважаємо за необхідне розглянути питання формування облікової політики в бюджетних установах з урахуванням затверджених Міністерством фінансів Положень.

Згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», облікова політика – це сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності [4]. На нашу думку, визначення облікової політики за Законом України несуттєво відрізняється від визначення облікової політики за Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку державного сектору (МСБОДС), що свідчить про наближеність національного обліку до міжнародного.

За Міжнародним стандартом бухгалтерського обліку державного сектору 3 «Чистий надлишок або дефіцит за період, суттєві помилки та зміни в обліковій політиці» під обліковою політикою розуміють конкретні принципи, основи, домовленості, правила та процедури, прийняті суб'єктом господарювання для складання та подання фінансових звітів [5]. Відповідно до положень міжнародної облікової практики, облікова політика спрямована на висвітлення статей фінансової звітності з метою конкретизації позицій обліку щодо них. Підтримуємо думку про те, що облікова політика покликана забезпечити оптимізацію системи бухгалтерського обліку бюджетної установи.

НП(С)БОДС 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок», що вступив в дію 1 січня 2015 р., визначає основні підходи до формування облікової політики бюджетних установ [6]. Згідно із НП(С)БОДС 125, облікова політика суб'єкта державного сектора визначається розпорядчим актом, у якому мають бути встановлені методи обліку, оцінки, процедури, котрі має застосовувати суб'єкт та щодо яких нормативно-правовими актами з бухгалтерського обліку передбачено більше ніж один варіант. Методи оцінки, обліку та процедур, що мають лише один варіант до розпорядчого акта, включати недоцільно.

Як відомо, однією з особливостей бухгалтерського обліку бюджетних установ є суворе регулювання низкою нормативно-правових актів, тому можливості для вибору варіантів обмежені. На нашу думку, обмеження посилені у НП(С)БОДС тому, що здебільшого пропонують лише один чітко визначений варіант. Це стосується обмежень у виборі методу амортизації і методів оцінки. Затверджене НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» дозволяє суб'єктам державного сектору

нараховувати амортизацію тільки із застосуванням прямолінійного методу [7]. Хоча відомо, що існують галузеві особливості діяльності бюджетних установ.

Основна мета облікової політики бюджетної установи – сформулювати методи та принципи обліку, які б забезпечили складання прозорої, достовірної фінансової звітності, що відповідає вимогам НП(С)БОДС. Формування облікової політики та зміни обраної облікової політики з урахуванням особливостей діяльності бюджетної установи та технології оброблення облікових даних покладене на головного бухгалтера бюджетної установи [8], з подальшим затвердженням наказу про облікову політику керівником установи і з погодженням із головним розпорядником бюджетних коштів. Головні розпорядники бюджетних коштів самостійно затверджують облікову політику на підставі розпорядчого документа керівника. Облікова політика має враховувати галузеві особливості діяльності суб'єкта державного сектору.

Запровадження НП(С)БОДС із 1 січня 2015 р. потребує перегляду та формування нового розпорядчого документу про облікову політику у кожній бюджетній установі. Вважаємо, що наказ про облікову політику суб'єкта державного сектору необхідно формувати з урахуванням нововведених норм положень. На наш погляд, методичні рекомендації щодо облікової політики суб'єкта державного сектору, вирішують низку проблем, що мають місце під час формування облікової політики установи тому, що чітко визначають елементи, які мають бути визначені в наказі про облікову політику [9]:

- одиниці аналітичного обліку запасів;
- порядок аналітичного обліку запасів, форми первинних документів, що використовуються для оформлення руху запасів, розроблені суб'єктом державного сектору самостійно;
- методи оцінки вибуття запасів;
- періодичність визначення середньозваженої собівартості одиниці запасів;
- порядок обліку та розподілу транспортно-заготівельних витрат, застосування окремого субрахунку або аналітичного рахунку обліку транспортно-заготівельних витрат;
- перелік і склад статей калькулювання виробничої собівартості продукції (робіт, послуг);
- строки корисного використання груп основних засобів;
- строки корисного використання груп нематеріальних активів.

В процесі формування облікової політики суб'єкта державного сектору повинні самостійно визначити оптимальні для установи варіанти застосування, але у межах вказаних.

Так, наприклад, суб'єкти державного сектору зазначають у розпорядчому документі про облікову політику введені ними нові субрахунки (рахунки другого, третього порядків) із збереженням кодів (номерів) субрахунків плану рахунків бухгалтерського обліку, затвердженого в установленому законодавством порядку.

Одиницею бухгалтерського обліку запасів суб'єкт державного сектору може обрати або їх найменування, або однорідну групу (вид). Вважаємо, що потрібно враховувати специфіку діяльності установи і номенклатуру запасів.

Суб'єкт державного сектору має право обрати один із методів оцінки запасів при їх вибутті (відпуску запасів у виробництво, з виробництва, продажу та іншому вибутті), наведених у НП(С)БОДС 123 «Запаси» [10], зокрема:

- ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів;
- середньозваженої собівартості;
- собівартості перших за часом надходження запасів (ФІФО).

Чітко регламентовано, що для всіх одиниць обліку запасів, котрі мають однакове призначення та однакові умови використання, застосовується тільки один із наведених методів. Застосування методу ФІФО є доцільним для оцінки запасів при їх відпуску у виробництво.

Важливим елементом формування облікової політики установи є встановлення періодичності визначення середньозваженої собівартості одиниці запасів. Згідно з НП(С)БОДС 123 «Запаси», суб'єкт державного сектору може оцінювати вибуття запасів такими способами:

1) оцінка за щомісячною середньозваженою собівартістю проводиться щодо кожної одиниці запасів діленням сумарної вартості залишку таких запасів на початок звітного місяця і вартості одержаних у звітному місяці запасів на сумарну кількість запасів на початок звітного місяця і одержаних у звітному місяці запасів;

2) оцінка за періодичною середньозваженою собівартістю запасів проводиться щодо кожної одиниці запасів діленням сумарної вартості залишку таких запасів на дату операції на сумарну кількість запасів на дату операції з їх вибуття.

Суб'єкт державного сектору самостійно визначає порядок обліку і розподілу транспортно-заготівельних витрат. По-перше, сума транспортно-заготівельних витрат може узагальнюватися на окремому субрахунку або аналітичному рахунку за окремими групами запасів, якщо вони пов'язані із доставкою кількох найменувань, груп, видів запасів.

По-друге, сума транспортно-заготівельних витрат, що узагальнюється на окремому субрахунку або аналітичному рахунку обліку запасів, щомісяця розподіляється між сумою залишку запасів на кінець звітного місяця і сумою запасів, що вибули (використані, реалізовані, безоплатно передані тощо) за звітний місяць. Сума транспортно-заготівельних витрат, яка відноситься до запасів, що вибули, визначається як добуток середнього відсотка транспортно-заготівельних витрат і вартості запасів, що вибули, з відображенням її на тих самих рахунках обліку, у кореспонденції з якими відображено вибуття цих запасів.

При формуванні облікової політики установи необхідно врахувати типові строки корисного використання основних засобів і нематеріальних активів суб'єктів державного сектору. Новим є те, що суб'єкт державного сектору має право визначити строки корисного використання об'єкта основних засобів або нематеріальних активів, відмінними від встановлених [9]. В таких випадках у розпорядчому документі про облікову політику необхідно навести відповідне обґрунтування.

На сьогодні головний бухгалтер бюджетної установи має можливість формувати облікову політику установи із врахуванням вимог лише тих НП(С)БОДС, що розпочали діяти з 1 січня 2015 р. Неповне застосування стандартів обмежує нормативно-правову базу для надання пропозицій щодо облікової політики. Таким чином, розробка пропозицій щодо облікової політики бюджетної установи повинна базуватися на прийнятих НП(С)БОДС і методичних рекомендаціях обліку об'єктів.

Облікова політика суб'єкта державного сектору має передбачати постійне (із року в рік) застосування

прийнятій стабільній облікової політики і підтримувати принцип послідовності. Зміна облікової політики суб'єкту державного сектору може відбутися у виняткових випадках, прямо встановлених в НП(С)БОДС. Перегляд облікової політики має бути обґрунтований.

Необхідно зазначити, що облікова політика може бути змінена з початку року у таких випадках:

1. Змінюються вимоги органу, який здійснює функції з державного регулювання методології бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

2. Зміни облікової політики забезпечать більш достовірне відображення подій (операцій) у бухгалтерському обліку і фінансовій звітності.

Водночас не вважається зміною облікової політики: прийняття облікової політики для подій і господарських операцій, які відрізняються за змістом від попередніх; прийняття нової облікової політики для подій або господарських операцій, які не відбувалися раніше або не були суттєвими.

Облікова політика застосовується щодо подій і господарських операцій із моменту їх виникнення, окрім випадків, коли коригування фінансового результату попередніх періодів на початок звітного року неможливе.

Слід зазначити, що згідно із НП(С)БОДС 125, вплив зміни облікової політики на події та господарські операції минулих періодів відображається у звітності шляхом:

- коригування сальдо фінансових результатів попередніх періодів на початок звітного року;
- подання порівняльної інформації щодо попередніх звітних періодів.

У разі зміни облікової політики суб'єкта держсектора облікова політика (із урахуванням змін) додається до річної фінансової звітності у формі опису чи додається копія розпорядчого документа.

Завдання головного бухгалтера бюджетної установи подати керівникові установи пропозиції щодо визначення облікової політики і її пропозиції щодо:

- галузевих особливостей діяльності бюджетної установи;
- технології оброблення облікових даних;
- системи та форми внутрішньогосподарського обліку та правила документообігу;
- додаткових реєстрів аналітичного обліку, звітності та контролю за господарськими операціями.

Таким чином, у наказі про облікову політику мають бути вказані основні елементи обліку, які мають постійний характер і передбачають кілька можливих варіантів застосування.

Висновки з даного дослідження. У ході проведеного дослідження було визначено необхідність

організації і формування облікової політики з урахуванням її особливостей. Формування облікової політики є процесом, який поєднує організацію бухгалтерського обліку та його методичні засади. Слід зазначити, що раціональне формування облікової політики дозволить створити ефективну систему бухгалтерського обліку як елемента управління установою. В подальших дослідженнях можуть бути розкриті проблемні питання формування облікової політики бюджетних установ після впровадження інших стандартів бухгалтерського обліку державного сектору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Джог Р.Т. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: [навч. посіб.] / Р.Т. Джог. – К.: КНЕУ, 2004. – 250 с.
2. Свірко С.В. Облікова політика суб'єктів державного сектору: позиції міжнародної теорії та практики / С.В. Свірко : зб. наук. праць ЛДТУ. – Луцьк, 2009. – Вип. 6(24). – Ч. 1. – С. 65–77.
3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
4. Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007-2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2007 р. № 64 (зі змінами і доповненнями від 09.01.2013 р. № 11) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/34-2007-%D0%BF>.
5. МСБОДС 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» : Стандарт, Міжнародний документ від 01.01.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_020.
6. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок» : Національне положення від 24.10.2010 р. № 1629 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0090-11>.
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби» : Національне положення від 12.10.2010 р. № 1202 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10>.
8. Про затвердження Типового положення про бухгалтерську службу бюджетної установи : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.2011 р. № 59: станом на 08.04.2015 р., № 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/59-2011-%D0%BF>.
9. Методичні рекомендації щодо облікової політики суб'єкта державного сектору, затверджені Наказом Міністерства фінансів України від 23 січня 2015 року № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vobu.com.ua/ukr/legislations/view/584>.
10. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 123 «Запаси» : Національне положення від 12.10.2010 р. № 1202 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1019-10>

СЕКЦІЯ 7 МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 519.8

Горбачук В.М.

*кандидат фізико-математичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту кібернетики імені В.М. Глушкова
Національної академії наук України*

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ Е-УРЯДУ ТА ЗРОСТАННЯ

Застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в уряді створює передумови для його децентралізації. Децентралізація підвищує відповідальність уряду за економічні результати. Економічне зростання при децентралізації потребує низки умов, які обговорюються.

Ключові слова: е-уряд, децентралізація, зростання, стимули до приватних інвестицій, збільшувана віддача.

Горбачук В.М. ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ Е-ПРАВИТЕЛЬСТВА И РОСТ

Применение современных информационно-коммуникационных технологий в правительстве создает предпосылки для его децентрализации. Децентрализация повышает ответственность правительства за экономические результаты. Экономический рост при децентрализации требует ряда условий, которые обсуждаются.

Ключевые слова: е-правительство, децентрализация, рост, стимулы к частным инвестициям, возрастающая отдача.

Gorbachuk V.M. DECENTRALIZATION OF E-GOVERNMENT AND GROWTH

Application of modern information and communication technologies in government creates preconditions for its decentralization. Decentralization increases government responsibility for economic results. Economic growth under decentralization needs a series of provisions discussed.

Keywords: e-government, decentralization, growth, incentives to private investments, increasing returns.

Постановка проблеми полягає у наслідках для діяльності уряду при сучасному розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій ґрунтується на звітах Організації Об'єднаних Націй (ООН; United Nations, UN) [40–43]. Модель електронного уряду (e-government) охоплює взаємодію центрального, всіх регіональних і місцевих урядів з департаментами (міністерствами) 1) праці, 2) соціальної допомоги, 3) фінансів, 4) охорони здоров'я, 5) освіти через електронні мережі (e-networks), пов'язані з приватним сектором і громадським суспільством, а також взаємодію громадськості із зазначеними департаментами. Дана робота була підтримана частково Програмою кар'єри випускників Маскі у громадській службі (Muskie Careers for Alumni in Public Service (CAPS) Program), фінансованою Бюро освітніх і культурних справ Державного департаменту США і втілюваною Міжнародною радою досліджень і обмінів (International Research & Exchanges Board, IREX) [1, 22]. Висловлені погляди є власними думками автора і не представляють Muskie CAPS Program, Державний департамент США чи IREX.

Не вирішена раніше частина проблеми – вимірювання ефективності діяльності уряду в інформаційну еру, яка створює передумови децентралізації.

Мета роботи – пояснити індекс веб-міри (Web Measure Index), що відповідає стану е-уряду і побудований на оцінці е-уряду за попередній рік, яка бере до уваги низку факторів. У звіті [40] оцінювалися всі держави – члени ООН, яких у 2003 р. було 191 (Україна є однією з 51 держав – засновників ООН). Оцінки веб-міри є чисельними внаслідок свого визна-

чення через анкету, де дослідники вказували бінарний індикатор щодо присутності/відсутності конкретного електронного обладнання чи конкретних електронних послуг. Оскільки використання інтегрованих порталів або вебсайтів дістає все більшого значення у стратегіях е-уряду по всьому світу, то первинним сайтом був національний портал (офіційна домашня сторінка уряду). Оскільки багато урядів не має однозупинкових (one-stop) або офіційних порталів, то оцінювалися додаткові урядові сайти. Щоб досягти сумісності поміж держав, у кожній державі оцінювалась однакова кількість функціонально однакових (схожих) сайтів. Оскільки числовий індекс залежить від вибору сайтів, які можуть відрізнитися за складністю у даній державі, то в анкетне опитування включалися тільки вищезазначені 5 департаментів. Це усунуло проблему довільності вибору серед багатьох наявних урядових сайтів.

Вищезазначені 5 департаментів відображають народноцентричний (people-centred) підхід опитування [40]. Оскільки головна мета опитування – виміряти ефективність е-уряду в наданні базових економічних і соціальних послуг, то для оцінки стану е-уряду були вибрані зазначені 5 секторів і відповідні сайти. Ці сектори представляють послуги, яких громадськість потребує найбільше від уряду. Для точної диференціації рівня складності кожного функціонального сайту кожний додатковий сайт оцінювався, використовуючи однаковий набір питань. Дослідницька команда, яка проводила опитування, оцінювала вебсайти за кількістю і зрілістю (рівнем складності) послуг, що розподіляються в електронній формі. Для всіх держав – членів ООН були проведені

оцінки для загалом 288 послуг і засобів (facilities) поміж вищезазначених секторів.

Виклад основного матеріалу виходить із важливості ініціатив місцевих е-урядів і того, що багато урядів розповсюджує соціальні й економічні послуги через регіональні та місцеві вебсайти. Тому опитування обмежувалося у 2003–2005 рр. лише оцінками вебсайтів центрального уряду, щоб забезпечувати сумісну платформу для порівняльного аналізу поміж досліджуваних країн [40–42]. Як і очікувалося, серед країн постала широка відмінність за рівнем економічних і соціальних послуг, що пропонувалися урядовими вебсайтами. Е-уряди країн з децентралізованими структурами уряду держави і регіону та розповсюдженням (dispensation) таких громадських послуг, як освіта й охорона здоров'я, мали мало спільного із сайтом департаменту центрального уряду, а тому при підрахунку значення індексів для таких країн дещо збільшували.

Для країн, які розвиваються, важливо сприяти розвитку веб-наповнення (web-content) через залучення громадськості. У Сальвадорі асоціація інфоцентрів (Asociación Infocentros, AI) [47] здійснює внесок у розвиток своєї країни, надаючи людям доступ до Інтернет-технологій і сприяючи генерації наповнення і публікації. Структура веб-порталу AI [48], маючи модульну схему, допускає децентралізовану генерацію наповнення за різними категоріями, такими як місцева інформація, теми, громади, подробиці. Члени 40 інфоцентрів і телецентрів по всій країні генерують і вносять наповнення у портал, що дозволяє легко поширювати місцеві знання навколо регіону [49]. Відповідно до бази даних World Development Indicators, валовий внутрішній продукт (ВВП) Сальвадору на душу населення за 2004–2013 рр. зріс від 2611 до 3826 доларів (США), а України – від 1367 до 3900 доларів.

Поява й розвиток е-уряду породили питання з'єднаного (connected) врядування [43]. Йшов розвиток від статичних вебсайтів до інтегративних порталів, від централізованого до децентралізованого врядування, розвивалися продуктивність та інфраструктура комп'ютерів, відбувалися інтеграція і трансформація інформаційно-комунікаційних технологій (information and communications technologies, ICT). Ріст електронних потужностей дозволив долати проблему Y2K (2000 р.), переходити до вікіноміки (wikinomics), мережного рівня Web.2.0 та впровадження електронної демократії (e-democracy) [38]. Результатом партнерства юрисдикцій стає федералізм як ключовий принцип проектування. Конвергенція країн, які розвиваються, і розвинених країн вестиме до е-уряду як глобального проекту.

Хоча е-уряд є провідником для кращого надання послуг, е-уряд можна також вважати найсучаснішим кроком еволюційного процесу реформ громадського сектору та вдосконалень, спрямованих на підвищення здатності до надання послуг, а відтак на поліпшення загальної роботи уряду. Водночас попит на загальноурядові дії та відгуки частково відходив від попередніх реформ громадського сектору 1980-х років, відомих як новий публічний менеджмент (new public management, NPM). Сьогодні видно деякі наслідки NPM – зосередження на клієнтоцентричних (customer-centric) і громадянцентричних (citizen-centric) службі і врядуванні.

NPM поставив клієнтське обслуговування (customer service) в ядро місії публічного сектору, виходячи з гнучкості менеджменту, зумовленої потребами справи, та застосування ринкових і кон-

курентних сил скрізь, де це можливо. Відповідний наголос на вимірюванні обслуговування і зосередженні на поліпшенні роботи нижнього рівня став теоретичною базою експериментів публічного сектору з новими моделями агентства (поведінки замовника і виконавця), де учасники (одиниці) наділені більшою організаційною автономією і правами для покращення послуги і роботи в окремій області.

Якщо NPM спирався здебільшого на конкуренцію і децентралізацію, підходячи до поліпшення послуг, то послуги е-уряду й електронні послуги загалом вносять більше кооперації і централізації. Кооперація йде від величезних можливостей поширення інформації і вибудовування (чи інтегрування) пропозицій послуг поміж різних провайдерів. Результуюча мережна архітектура надання послуг, основана на ціліснішому врядуванні, відображається тим, що у Великобританії та інших юрисдикціях часом називають урядом на службі (joined up government) [11; 15; 39].

Ключові виклики для архітектури діяльності е-уряду – до якої міри цей цілісніший підхід слід виношувати через кооперативні можливості одиниць (агентств і департаментів), наскільки наполегливо слід його дотримуватися через єдиного провайдера послуг [5; 17; 36]. З технологічної перспективи, дотримання більшої інтеперабельності поміж загальних архітектур підприємств (важливих елементів платформи для надання послуг) публічного сектору в цілому часто стає централізуючою силою. Істотно новим у цьому цифровому середовищі є погляд на те, як централізація і кооперація доповнюють одна одну. За провідним оглядом використання ICT національними урядами [20], врядування ICT продовжує розгортатися до більшої централізації менеджменту та функцій ICT, а кооперація продовжує ще більше заохочуватися поміж секторів, щоб утворювати мережний уряд.

Крім потреби в інформації та інфраструктурі з перспективи загального підприємства, лідери громадського сектору теж розуміють, що гнучкість і спеціалізація на передньому краї мають надзвичайне значення для досягнення кращих результатів (у громадянцентричних послугах) [5].

Досягнення такого балансу вимагає уповноваження автономії і витонченішого лексику відносно врядування порівняно з усталеними варіантами централізованого управління. Для цього передбачається значно більший ступінь гнучкості із залученням як формальних, так і неформальних механізмів (неявних контрактів), багато з яких частіше горизонтальні, ніж вертикальні. Тому вважають, що уряд – це спільний (кооперативний) уряд [4].

Тепер багато менеджерів і виборних посадовців вважають кооперацію (співробітництво) радше витратами, ніж благом, незважаючи на свої повсякденні переваги за рахунок співробітництва. Горизонтальне врядування в межах публічного сектору має бути горизонтальним, щоб відбуватися взагалі: всупереч традиціям нинішньої системи, створення механізмів горизонтального врядування і відповідної культури потребує часу й енергії, що може вважатися недоліками з погляду швидких дій і сильного прийняття рішень, потрібних для реагування на нові реалії. Аналогічно форма політики із залученням більшої кількості учасників і консультацій часто суперечить звичайним уявленням про лідерство – рішуче й непохитне. Лідерство – не лише основні лінії, крізь які бачать здійснення та інтерпретацію врядування, але й ознака ширшої організаційної та

управлінської парадигми в уряді та всіх секторах. В уряді більше, ніж деінде, продовжують покладатися на засадничі шари бюрократії (за Вебером [2]), що включають ієрархію, чіткість і спеціалізовану (чи вертикально інтегровану (stovepipe) [3]) організацію. У вертикальному світі інтерфейс між формальними структурами і неформальною культурою створює рефлексивні переваги для менеджменту зверху-вниз і процесу управління.

Для розуміння майбутнього переформатування фундаментальним є поняття управління. Всі організації та інституції вимагають деякої форми управління, але ширшим інтересом у новій системі врядування є відданість (testament) потреби вбачати в управлінні менше засобів формування кожного аспекту поведінки (тобто менше процесу управління) й більше засад для координованих і розподілених дій, виходячи з результатів і цілей.

З перспективи горизонтальніших рішень, але на практиці рішень мережного врядування, що становлять суть трансформації послуг та ефективних стратегій безпеки, залишаються без відповіді два фундаментальні питання [21]: як мотивувати публічних менеджерів ділитися даними й загалом спільно працювати для громадського блага; як розуміти і впливати на діапазон бар'єрів (від соціально-психологічних до структурних, політичних і технічних), які приглушують міжагентські ініціативи.

Корисним кейсом кращої ілюстрації відповіді на ці питання є досвід публічного менеджменту Швеції з пошуками інтегративності (і розподіленої сервісоподібною координації по уряді). ВВП на душу населення Швеції за 2004–2013 рр. зріс від 42442 до 60430 доларів. Хоча Швеція є однією із найбагатших і технологічно найрозвиненіших країн світу, уряд Швеції зіштовхується з внутрішньою і зовнішньою критикою того, що традиційна культура автономії децентралізованого агентства не є простим засобом досягнення загальноурядових потужностей. Авжеж, уряд Швеції, вивчивши досвід кількох інших країн Європи, дійшов висновку, що багато подібних моделей, розроблених деінде, не працюватиме у середовищі Швеції. Основна причина у тому, що називають контрактною (contractual) моделлю менеджменту публічного сектору, підтримувану мережною адміністративною. Через зрослу потребу в кооперації між різними адміністративними одиницями, мережна адміністрація представляє підходящу організаційну парадигму для сучасної адміністрації. Мережна адміністрація складається з незалежно керованих одиниць, що покладаються на функції і ресурси, забезпечувані іншими одиницями чи приватними компаніями, і формують частину постійних і тимчасових кооперативних структур. Форми співробітництва серед адміністративних одиниць різняться в залежності від адміністративних традицій країн. Якщо модель співробітництва у Швеції вважається контрактною, то адміністративна одиниця сама вирішує, чи є зовнішні послуги та функції достатньо привабливими для неї, щоб їх використовувати або платити за їхнє використання [30]. У Швеції розмірковують, чи підхід мережної адміністрації може співіснувати з підходом загальноурядових архітектур та інтегративності [3]. У Швеції здійснили незалежне дослідження е-уряду провінції Каталонія в Іспанії і дійшли висновку, що його не можна імпортувати до Швеції внаслідок його надмірної централізації (Каталонія планує референдум про незалежність). Серед різних механізмів сприяння кращим кооперативним зв'язкам та обміну знаннями

у публічному секторі Швеції, мережна контрактна модель вважається базою, на якій ґрунтуватимуться майбутні реформи.

Тут надзвичайно важливо висвітлювати значення, використання і наслідки контрактів, доповнюючи багато традиційних теорій публічного менеджменту. Контракт передбачає дві сторони зі свободою і навичками укладати угоди, які стосуються співробітництва та розбудови взаємозв'язків, а також управління і технічних характеристик.

Підводячи висновки результатуючих сценаріїв для виникнення функції головного інформаційного посадовця (Chief Information Officer, CIO), потрібної у публічному секторі внаслідок приходу е-уряду, вказується спектр ролей CIO від вболівальника і співробітника до контролера і командира [16]. Ролі вболівальника і співробітника означають слабку центральну владу у термінах формалізованих повноважень, а також пошук переговорних засобів із департаментами й агентствами для досягнення колективних цілей. Ролі контролера і командира відбивають централізованішу модель управління ресурсами і прийняття рішень, спрямовану на досягнення інтегративності та загальноурядової готовності та потужності.

Результуюча потреба у федеративній архітектурі часто виступає як компромісний баланс серед безлічі таких ролей CIO з точним розташуванням будь-якого уряду, яке відбиває його організаційну історію, його поточні політичні й управлінські цілі (особливо в межах зазначеного набору зобов'язань е-уряду), а також географічне і демографічне середовище, які формують розмір і складність загальної урядової архітектури. Хоча немає остаточного рецепту для оптимальної моделі е-уряду, у ранньому досвіді е-урядів недооцінювався широкий зсув до моделей сильнішого CIO у майже всіх юрисдикціях публічного сектору через зрослу стратегічну важливість цифрових технологій для менеджменту та врядування [17].

Досягнення балансу між децентралізованими інновацією і гнучкістю, з одного боку, та централізованим лідерством і координацією, з іншого, стає відмінною рисою позиції CIO в межах великих організацій, зокрема в урядах. Часто позиціонуючись у межах центрального агентства уряду (з деякою формою управління і повноваження нагляду за витратами уряду в цілому), CIO стає фактично очільником стратегії е-уряду у багатьох юрисдикціях.

Сфера дії роботи CIO розширилася за своїм значенням внаслідок ширшої потреби у вибудовуванні системи між технологією, інформацією, стратегією. Вважають, що поширення Інтернету наприкінці 1990-х років і загроза Y2K для ІСТ теж стимулювали (політично й організаційно) багато урядів до появи зрізу (profile) й стану (stature) позиції типу CIO.

Хоча є численні детермінанти успіху чи невдачі, на початку нового тисячоліття виник найсуттєвіший набір викликів, до яких звертаються лідери е-уряду, – три головні показники потужностей цілісного е-уряду для громадяноцентричних результатів: архітектури інформації та ідентичності; стосунки з постачальниками, зовнішні закупівлі, внутрішнє партнерство; менеджмент результатів і громадська участь. Виникнення е-уряду як каталізатора інтеграції послуг ґрунтується на здатності переглядати операції публічного сектору по всій вертикалі (back-end) і всій горизонталі (front-end) з погляду громадянина. Результат такої здатності – тиск на загальну стратегію уряду (який у деяких країнах називають уря-

дом на службі), що уможливають збір і поширення інформації через внутрішні організаційні кордони, яка має реорганізовуватися та інтегративно поєднуватися (згідно відповідної сегментації користувачів) під час пропонування послуг.

По вертикалі наголос на поширенні інформації веде до потреби інтегрованих інфраструктур, що потенційно централізують е-уряд при узгодженні загальноурядових підходів для управління інформацією, яке підтримує здатність краще служити громадськості через інтегрованіший інтерфейс і долати бюрократичні розбіжності. Аналогічно по горизонталі знаходять децентралізуючі тенденції е-уряду шляхом наділення окремих агентств і персоналу переднього краю (front line) інформацією та засобами, щоб забезпечувати єдину точку контакту з будь-яким зовнішнім користувачем.

Ефективне вибудовування людських, технологічних і ділових процесів, яке здійснюється з перспективи клієнта (громадянина), найчастіше називають архітектурою, орієнтованою на послугу (Service Oriented Architecture, SOA) [31]. Ефективна SOA, один із сучасних варіантів у спектрі архітектури підприємства, уможливає виграти різних елементів публічного сектору в цілому від розбудови й інтегрованих систем, сприяючи при цьому багатьом рівням індивідуальних та організаційних інновацій (тобто балансу між централізованими і децентралізованими координуючими механізмами).

Факторами економічного зростання у стандартній моделі [32; 35] (автор роботи [32] – Нобелівський лауреат 1987 р.) є рівень A технології виробництва, дохід на душу населення у сталому (steady) стані, рівень s заощаджень (savings), темп n зростання населення, коефіцієнт δ амортизації основних фондів (capital stock). Механізми фіскального федералізму як принципу організації держави можуть опосередковано впливати на екзогенні параметри цієї моделі. Якщо рішення про заощадження ендогенно визначаються через модель перехресних поколінь (overlapping generations, OLG), то федеральна й унітарна держави можуть мати різну схильність до заощаджень.

Водночас властивості фіскальної конкуренції, системи фіскального вирівнювання, міжурядові відносини загалом можуть безпосередньо впливати на економічні результати й розвиток [27; 28]. Щоб зрозуміти механізми впливу (transmission) федералістських інституцій на фактори довгострокового зростання моделей ендогенного росту, варто оглянути теорію та емпірику фіскального федералізму, децентралізації, економічного зростання. Оскільки емпірично децентралізація по-різному впливає на зростання, пропонується застосовувати аналітичні мета-методи і мета-регресії [10; 32; 35].

Модель [33; 34] має виробничу функцію $Y = AL^\alpha K^{1-\alpha}$ Кобба-Дугласа, де L – обсяг зайнятої праці (чисельність робочої сили), K – обсяг використовуваного капіталу, $\alpha \in (0,1)$. Тоді сталий рівень капіталу на фізичну одиницю праці дорівнює $k^* = \left(\frac{K}{L}\right)^* = \left(\frac{sA}{n+\delta}\right)^{\frac{1}{1-\alpha}}$, звідки відповідний сталий дохід на фізичну одиницю праці становить

$$y^* = \left(\frac{Y}{L}\right)^* = \left(\frac{AL^\alpha K^{1-\alpha}}{L}\right)^* = A \left(\frac{K}{L}\right)^{1-\alpha} = A (k^*)^{1-\alpha} = A \left(\frac{sA}{n+\delta}\right)^{\frac{1-\alpha}{1-\alpha}} = A^{\frac{1}{1-\alpha}} \left(\frac{s}{n+\delta}\right)^{\frac{1-\alpha}{1-\alpha}}.$$

Тому при фіксованих значеннях A , s загальні запас капіталу K і випуск Y зростають з постійним темпом n , а екзогенне підвищення A чи s спричинить перехідну динаміку з тимчасово більшими темпами

зростання K , Y до досягнення нового сталого стану з вищими значеннями k , y . Якщо фіскальний федералізм пов'язується з порівняно вищою ефективністю врядування (вищим значенням A), то перехід до федералізму пов'язуватиметься з тимчасово вищими темпами зростання, а також з вищим рівнем доходу. Аналогічні ефекти дає підвищення s . Оскільки в рамках стандартної моделі сподівані ефекти федералізму для темпу зростання випуску можуть бути лише тимчасовими, то їх важко виявляти шляхом емпіричного крос-секційного аналізу. Водночас ці ефекти можна спостерігати для рівня сталого стану.

Коли брати до уваги можливість сталого зростання A в часі внаслідок технологічного прогресу, то сталі рівні капіталу і доходу, визначені на одиницю ефективності праці замість фізичної одиниці праці, замість величин k , y сталого стану, то модель дає темп зростання цих рівнів – постійний темп зростання рівня технології [9]. Якщо можна встановити теоретичний зв'язок між x і рівнем децентралізації держави, то є підстава сподіватися, що федеральні системи пов'язуються з темпами зростання доходу на душу населення, відмінними від таких темпів унітарних систем. Проте це потребує інших теоретичних аргументів, ніж одноразова реалізація мікроекономічних вигравів ефективності внаслідок зміни режиму. Наприклад, федеральні системи мають порівняно вищу здатність спонукати політичні інновації.

Перша модель, яка врахувала фіскальний федералізм у моделях зростання з ендогенними рішеннями про заощадження та інвестиції (про величину s нагромадження капіталу) [12], використовує модель [18] зростання (автор роботи модель [18] – Нобелівський лауреат 2010 р.), поширену на громадське забезпечення приватним продуктом, фінансоване однорідними паушальними (lump-sum) податками. Гетерогенність населення задається різними рівнями попиту на цей продукт з боку молодшого і старшого поколінь. Припускається, що унітарна держава постачає деякий компромісний рівень продукту, який відповідає проміжку між обсягами продукту, які максимізують корисності кожного покоління. Це припущення можна вважати простим способом охоплення демократичних процесів, де здійснювані стратегії представляють деяке компромісне рішення між ідеальними стратегіями різних виборчих округів. Модель [12] припускає для федеральної системи досконало працюючий механізм сортування [37], при якому в рівновазі кожна юрисдикція характеризується однорідним за віком населенням і рівнем громадського забезпечення продуктом, що максимізує корисність вікової групи.

У таких рамках перехресних поколінь важливе припущення про те, що у кожний період особи молодшого покоління заощаджують гроші, щоб купити весь існуючий запас капіталу в осіб старшого покоління, які бажають перетворити свої заощадження у споживання на час свого пенсійного періоду:

$$(1+n)k_{t+1} = s[w(k_t), r(k_{t+1})], \quad (1)$$

де k_t – запас капіталу на душу населення у період t , w – зарплата (wage), r – відсоткова ставка (rate). Звідси планований запас капіталу становить $k_{t+1} = H(k_t)$, звідки визначаються сталі стани k : $k = H(k)$, де похідна H' має бути меншою 1. Модель допускає різну форму залежності H , а відтак існування кількох стійких сталих станів. У моделі [12] зміна режиму з унітарного на федеральний (або навпаки) впливає на плановані заощадження, які можуть перестати відповідати умові

рівноваги (1). Тоді настройка до сталого запасу (сталих запасів) капіталу може бути не поступовою, а швидкою.

За припущенням слабкої доповнюваності між громадським і приватним продуктами [12], збільшення громадського забезпечення продуктом безумовно підвищуватиме граничну корисність приватного продукту, який споживають особи молодшого і старшого покоління. Якщо бажаний обсяг громадського забезпечення продуктом для молодшого покоління більший, ніж для старшого, то переключення на федералізм підвищує граничну корисність приватного споживання для молодшого покоління і знижує її для старшого покоління порівняно з її рівнем в унітарній державі, яка дає проміжний обсяг громадського забезпечення продуктом. Тоді особи переглядають свої плани споживання, заощаджуючи менше і споживаючи більше приватного продукту в молодшому віці порівняно зі старшим. Якщо бажаний обсяг громадського забезпечення продуктом для старшого покоління більший, ніж для молодшого, то особи заощаджують менше і споживають більше приватного продукту в старшому віці порівняно з молодшим; тоді федералізм підвищуватиме s .

Таким чином, інтенсивність k капіталу сталого стану федеральної чи унітарної системи не залежить від початкових припущень про відносний попит молодшого і старшого поколінь на громадське забезпечення продуктом: якщо молодше покоління має вищий (нижчий) попит, ніж старше, то втілення федеральної системи знижує (підвищує) k . Слід зазначити, що відмінності двох режимів у зростанні запасу капіталу та випуску тимчасово спостерігаються після зміни режиму: після досягнення нового сталого стану темп зростання у стандартній моделі [32; 35] знову становить n . Оскільки режими ведуть до різних сталих станів, то модель може пояснювати чіткі відмінності у рівнях капіталу і випуску на душу населення в економіках, що відрізняються лише конституційним ладом.

Очевидно, модель, яка спирається на досконало працюючий механізм сортування [37], – це крайній випадок. Варто сказати, що основною підставою для фіскального федералізму завжди були різноманіття переваг щодо громадських продуктів [26] і здатність місцевих урядів надавати специфічні типи й рівні громадських продуктів, які задовольняють попит населення відповідної місцевості. Якщо в моделі [12] механізм сортування [37] не є досконалим, але є працюючим, то ця модель залишається емпірично доречною. Проте неоднозначність знаку ефекту зростання при зміні режиму (вищезазначена залежність такого ефекту від попиту на громадські продукти для різних груп населення) видається небажаною. Наприклад, децентралізація рішень про громадські інвестиції за присутності подушних (head) податків може вести до меншого чи більшого економічного зростання в залежності від допоміжних припущень [24]. Використання нових теоретичних положень дозволяє пояснювати чіткі відмінності темпів зростання в моделі ендегенного росту та ясно показувати, що переключення на федералізм збільшує інвестиції в людський капітал, а відтак і темп зростання [13]. Підхід [13] оснований на схемі OLG [12], вбудованій у модель ендегенного росту [44], узагальненій на забезпечення громадським продуктом. Молодші особи можуть інвестувати в людський капітал, щоб збільшувати свої продуктивність праці і доходи в старшому віці. Тому ці особи завжди заробляють більше у своєму старшому віці й відповідно мають нижчий

попит на громадський продукт у своєму молодшому віці. Припущення про досконалий механізм сортування [37] та деякий проміжний рівень постачання громадського продукту в унітарній державі дозволяють застосовувати схему [12]. Однак у підході [12] можна показати, що молодші особи завжди мають нижчий попит на громадські продукти, ніж старші особи, підвищуючи значення у федеральній системі.

Іншим важливим питанням є попит на ринку капіталу, тобто вплив децентралізації держави на стимули інвестувати в запас громадського капіталу. На відміну від публікацій [12; 13], роботи [45; 46] не порівнювали унітарний і федеральний режими, а досліджували вплив різних схем міжурядових грантів на громадські інвестиції у федеральній системі. Робота [45] зосереджується на ефектах федеральних грантів допомоги (grants-in-aid) у формі сполучних (matching) і несполучних (non-matching) грантів для інвестиційних рішень місцевих урядів. Нагромадження громадського капіталу внаслідок місцевих інвестиційних рішень впливає на економічне зростання, особливо коли витісняє громадське чи приватне споживання. Робота [45] моделює уряд, який максимізує поточну й дисконтовану майбутню корисність репрезентативного громадянина незалежно від нагромадження приватного капіталу. Робота [45] показує, що різні схеми грантів допомоги дуже по-різному впливають на інвестиційні рішення громадського сектору. Лише постійне збільшення несполучних грантів і тимчасове збільшення будь-яких грантів надійно стимулює місцеве нагромадження громадського капіталу, а інші схеми грантів неоднозначно впливають на таке нагромадження.

Робота [46], узагальнюючи працю [45], дає повноцінну модель місцевого росту з нагромадженням і споживанням приватного та громадського капіталу, ендегенними рішеннями про місцевий рівень оподаткування. Хоча уряд максимізує корисність на нескінченному проміжку часу, він максимізує корисність репрезентативного громадянина, а не перехресних поколінь. Несподіваним є те, що знак ефекту різних схем фінансування місцевих громадських продуктів істотно залежить від функції корисності, яка використовується в аналізі. Стандартна функція корисності, що включає лише приватне і громадське споживання, не дає відмінностей для довгострокових економічних змінних при різному складі інструментів фінансування. З іншого боку, якщо використовується функція корисності [6], яка включає громадські основні фонди, то федеральний грант на місцеве громадське споживання витісняє інвестиції у місцеві основні фонди. Тоді використання податку на місцеве споживання для фінансування місцевого бюджету пов'язується зі швидшим нагромадженням як приватного, так і громадського капіталу.

Теорія говорить, що і вибір між унітарним і федеральним урядом, і вибір між різними інструментами фінансування місцевого бюджету пов'язується з доволі неоднозначними ефектами для економічного зростання. Шкідливе застосування неефективних інструментів фінансування місцевих бюджетів може нівелювати позитивний ефект для економічного зростання, який може мати місце фактично при переході від унітарного до федерального режиму. Тому в емпіричних дослідженнях, які зв'язують децентралізацію й економічне зростання, є причина перевіряти різні способи фінансування місцевих бюджетів.

Ядро поняття конкуренції Тібо між місцевими юрисдикціями [37] – це поняття ефективності у споживанні громадських продуктів. Віднесення індиві-

дів до юрисдикцій відповідно до їхніх гетерогенних переваг стосовно урядової діяльності представляється процесом максимізації добробуту. Позитивний зв'язок фіскального федералізму з економічним зростанням встановлювався в літературі опосередкованим шляхом аналізу наслідків індивідуальних рішень відповідно до залежності (1). Значно безпосереднішим було б встановлення причинно-наслідкового зв'язку між специфічною регіональною пропозицією громадських продуктів і зростанням, коли в модель вводиться регіональна гетерогенність не лише між споживачами, але й між виробниками. Насправді є велика література в області нової економічної географії [7; 25], яка закладає теоретичні основи пояснення просторового розміщення виробничих діяльностей і враховує ефекти агломерації, що пояснюють регіональні відмінності у структурі виробничого сектору.

Серед найважливіших причин ефектів агломерації – економії від масштабу, які компенсують транспортні витрати. Регіональна іммобільність деяких ресурсів – інша важлива риса, що впливає на просторове розміщення виробничих діяльностей у таких моделях, які часто передбачають зразок виробничої діяльності як ядро і периферія [29]. Інший важливий механізм, що рухає агломерацію, – це існування різних типів зовнішніх ефектів знань, які ведуть підприємства, що використовують подібні нематеріальні ресурси до розташування ближче одне до одного, скажімо, як у Кремнієвій долині (Silicon Valley) [19]. Можна сподіватися, що ці сили агломерації матимуть власні ефекти зростання. Країни, яким вдається притягувати центри виробничої діяльності, виграють від порівняно швидшого накопичення фізичного капіталу [8]. Більше того, сили агломерації можуть принаймні частково залежати від регіональних стратегій за умови, що регіональні умови, які рухають агломерацію, – це не лише наслідок випадку (скажімо, наявності природних ресурсів), але й також присутності специфічного людського капіталу [14], який може накопичуватися через освіту, підвищення кваліфікації, професійне навчання тощо.

Висновки полягають у тому, що регіональні стратегії матимуть вплив на швидкість накопичення капіталу, а також на якість накопиченого капіталу. Зв'язки стандартної фіскальної конкуренції з ефектами агломерації [23] показують, що регіональні політики мають стимул розрізняти постачання громадської інфраструктури в різних регіонах, щоб знизити тиск конкуренції. Тому ці регіони також притягуватимуть різні типи приватного капіталу. Робота [23] пояснює появу регіональної гетерогенності у виробництві з погляду політичної економії без екзогенних відмінностей між юрисдикціями.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Василь Горбачук / Українські випускники американських програм обміну. Розбудова нової країни: моя історія. – К. : Київський ресурсний центр для випускників, 2012. – С. 10.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К. : Основи, 1994. – 261 с.
3. Горбачук В.М. Методи індустріальної організації. Кейси та вправи. Економіка та організація виробництва. Економічна кібернетика. Економіка підприємства. – К. : А.С.К., 2010. – 224 с.
4. Allen B. A., Paquet G., Juillet L., Roy J. E-government as collaborative governance: structural, accountability and cultural reform / Practising e-government: a global perspective. M. Khosrow-Pour (ed.) – Hershey : Ideas Group Publishing, 2005. – P. 1-15.
5. Allen B. A., Paquet G., Juillet L., Roy J. E-government and private-public partnerships: relational challenges and strategic directions / Ibid. – P. 364-382.
6. Arrow K., Kurz M. Public investment, the rate of return, and optimal fiscal policy. – Baltimore : John Hopkins University Press, 1970.
7. Baldwin R., Forslid R., Martin P., Ottaviano G., Robert-Nicoud F. Economic geography and public policy. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2003.
8. Baldwin R.E., Martin P. Agglomeration and regional growth / Handbook of regional and urban economics. Vol. 4. J.V. Henderson, J.F. Thisse (eds.) – Amsterdam: North-Holland, 2004. – P. 2671-2711.
9. Barro R.J., Sala-i-Martin X. Economic growth. – Cambridge, MA : MIT Press, 2001.
10. Baskaran T., Feld L.P., Schnellenbach J. Fiscal federalism, decentralization and economic growth: survey and meta-analysis // CESifo working paper. – 2014. – № 4985. – 54 p.
11. Batini C., Cappadozzi E., Mecella M., Talamo M. Cooperative architectures / Advances in digital government – technology, human factors and policy. W.J. McIver, A.K. Elmagarmid (eds.) – Boston : Kluwer Academic Publishers, 2002.
12. Brueckner J.K. Fiscal federalism and capital accumulation // Journal of public economic theory. – 1999. – 1. – P. 205-224.
13. Brueckner J. K. Fiscal federalism and economic growth // Ibid. – 2006. – 90. – P. 2107-2120.
14. Camagni R. P. The concept of innovative milieu and its relevance for public policies in European lagging regions // Papers in regional science. – 1995. – 74. – P. 317-340.
15. Cross M. Joined-up government is not inevitable or desirable // The Guardian. Technology. – 2007, January 18.
16. Culbertson S. Building e-government: organizational and cultural change in public administrations / E-government reconsidered: renewal of governance for the knowledge age. L. Oliver, L. Sanders (eds.) – Regina : Canadian Plains Research Centre, 2004.
17. Culbertson S. E-government and organizational change / Practising e-government: a global perspective. M. Khosrow-Pour (ed.) – Ideas Group Publishing, 2005.
18. Diamond P. National debt in a neoclassical growth model // American economic review. – 1965. – 55(5). – P. 1126-1150.
19. Döring T., Schnellenbach J. What do we know about geographical knowledge spillovers and regional growth?: a survey of the literature // Regional studies. – 2006. – 40. – P. 375-395.
20. Executive summary. Country reports. – International Council for IT in Government Administration (ICA), 2006.
21. Fountain J.E. Building the virtual state: information technology and institutional change. – Washington, DC : Brookings Institution Press, 2001.
22. Gorbachuk V. Leaders of the information era // The Muskie quarterly. – 2002. – Winter-Spring. – P. 5.
23. Justman, M., Thisse J.-F., van Ypersele T. Taking the bite out of fiscal competition // Journal of urban economics. – 2002. – 52. – P. 294-315.
24. Kellermann K. Fiscal competition and a potential growth effect of centralization. – Fribourg, Switzerland : University of Fribourg, 2007.
25. Krugman P. Geography and trade. – Cambridge, MA : MIT Press, 1991.
26. Oates W.E. Fiscal federalism. – New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1972.
27. Oates W.E. Fiscal decentralization and economic development // National tax journal. – 1993. – 46. – P. 237-243.
28. Oates W.E. An essay on fiscal federalism // Journal of economic literature. – 1999. – 37. – P. 1120-1149.
29. Ottaviano G.I.P., Thisse J.-F. Agglomeration and economic geography / Handbook of regional and urban economics. Volume 4. J.V. Henderson, J. Thisse (eds.) – Amsterdam : North-Holland, 2004. – P. 2564-2608.
30. Public administration in the e-society. – Stockholm : Swedish Agency for Public Management; Government of Sweden, 2004.
31. Schultz J. SOA what? // Public CIO. – 2006, February.
32. Solow R.M. A contribution to the theory of economic growth // Quarterly journal of economics. – 1956. – 70. – P. 65-94.
33. Stanley T.D. Wheat from chaff: meta-analysis as quantitative literature review // Journal of economic perspectives. – 2001. – 15. – P. 131-150.
34. Stanley T.D. Meta-regression methods for detecting and estimating empirical effects in the presence of publication selection // Oxford bulletin of economics and statistics. – 2008. – 70. – P. 103-127.
35. Swan T.W. Economic growth and capital accumulation // Economic record. – 1956. – 32. – P. 344-361.
36. The world of e-government. G. Curtin, M. H. Sommer, V. Vis-Sommer (eds.) – New York : Haworth Press. 2003.

37. Tiebout C.M. A pure theory of local expenditures // Journal of political economy. – 1956. – 64. – P. 416-424.
38. Tomkova J. Towards a virtual constituency? Comparative dimensions of MEPs' offline-online constituency orientations. PhD dissertation. – Florence, Italy : European University Institute, 2014. – 216 p.
39. Transforming public services: the next phase of reform. – Edinburgh, Scotland, 2006. – 37 p.
40. UN e-government survey 2003. – New York, USA : UN Department of Economic and Social Affairs (UNDESA) ; Civic Resource Group (CRG), 2003. – 112 p.
41. UN global e-government readiness report 2004. Towards access to opportunity. – New York, USA : UN, 2004. – 166 p.
42. UN global e-government readiness report 2005. From e-government to e-inclusion. – New York, USA : UN, 2005. – 253 p.
43. UN e-government survey. From e-government to connected governance. – New York, USA : UN, 2008. – 225 p.
44. Yakita A. Taxation and growth with overlapping generations // Journal of public economics. – 2003. – 87. – P. 467-487.
45. Zou H. Dynamic effects of federal grants on local spending // Journal of urban economics. – 1994. – 36. – P. 98-115.
46. Zou H. Taxes, federal grants, local public spending, and growth // Ibid. – 1996. – 39. – P. 303-317.
47. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zunia.org/fr/post/asociacion-de-infocentros>.
48. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infocentros.org.sv.ipv4tools.com/>.
49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wsisaward.org>.

УДК 33.519.7

Клепікова О.А.*кандидат економічних наук,**доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій
Одеського національного політехнічного університету***Сільвестрова Ю.С.***студентка**Одеського національного політехнічного університету*

МОДЕЛЮВАННЯ БЕЗБИТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА З УРАХУВАННЯМ ОБМЕЖЕНЬ

Стаття присвячена дослідженню прибутку, витрат, точки безбитковості підприємств харчової промисловості. Побудовано оптимізаційну модель для знаходження точки безбитковості з урахуванням обмежень на обсяги виробництва по кожному асортименту продукції.

Ключові слова: прибуток, змінні витрати, постійні витрати, точка безбитковості, оптимізаційна модель.

Клепікова О.А., Сільвестрова Ю.С. МОДЕЛИРОВАНИЕ БЕЗУБЫТОЧНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ С УЧЕТОМ ОГРАНИЧЕНИЙ

Статья посвящена исследованию прибыли, затрат, точки безубыточности предприятий пищевой промышленности. Построена оптимизационная модель для нахождения точки безубыточности с учетом ограничений на объемы производства по каждому ассортименту продукции.

Ключевые слова: прибыль, переменные затраты, постоянные затраты, точка безубыточности, оптимизационная модель.

Klepikova O.A., Silvestrova J.S. SIMULATION OF BREAKEVEN COMPANIES WITH RESTRICTIONS

The article investigates profits, costs, break-even point by the example of the food industry. Optimization model was constructed to find the break-even point with the limitations of production volumes for each product range.

Keywords: profit, variable costs, fixed costs, break-even point, optimization model.

Постановка проблеми. Розвиток економіки держави залежить від стабільного розвитку промисловості. Промисловість завжди була фундаментальною частиною економіки. Протягом останнього десятиліття ми спостерігали її підйоми та падіння. Відомо, що значну долю надходжень у державному бюджеті становлять саме доходи від промисловості. Її розвиток призводить до покращення умов соціального життя населення, збагачення культурних та духовних цінностей, збільшення заробітних плат, інновації у сфері медицини, освіти, науки тощо. Науково-технічний прогрес допоміг удосконалити систему випуску продукції, шляхом нововведень в організаційних і технічних умовах роботи на підприємствах. Це дозволило розширити випуск продукції та вдосконалити її якість. Проте залишається багато не вирішених проблем, пов'язаних з подальшим розвитком підприємств кожної галузі промисловості. Так, одні підприємства розвиваються, а інші, в той самий час, переживають кризу. Таким чином, виникає потреба дослідження шляхів отримання прибутку, точки безбитковості з урахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню та аналізу точки безбитковості у науковій літературі приділено багато уваги вітчизняними та зарубіжними науковцями, зокрема В.К. Скляренко, О.І. Волков, Н.В. Шандова, А.П. Гайдучий, І.О. Бланк, А.С. Гальчинський, О.В. Тарасова, В.П. Савчук, Т.О. Погорелова, І.І. Лукинов, А.В. Пастир, А.А. Пересада, Я.В. Риженко, В.Г. Федоренко, Н.М. Ткаченко, М.П. Денисенко, М.А. Вахрушина, А.Я. Ллуца, І.А. Ламискін, Д.О. Жернова, Н.Б. Кирич, О.А. Хлистун та ін. Проте, незважаючи на значний внесок та глибокий зміст проведених робіт вченими, деякі питання щодо подальшого аналізу безбитковості з урахуванням обмежень із застосуванням економіко-математичного моделювання залишаються невирішеними. Це зумовлює актуальність цієї теми та потребує подальшого вивчення.

Постановка завдання. Основним завданням статті є дослідження темпів прибутку, причин його коливання та точки безбитковості з урахуванням потужностей виробництва та замовлень споживачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для прийняття зважених рішень на виробництві та запобігання значних втрат керівники проводять аналіз рівня прибутку із дослідженням чинників, які на нього впливають. Основою для такого аналізу є дослідження точки беззбитковості. Завдяки аналізу беззбитковості менеджер або керівник компанії може вирішити проблеми, які виникають у результаті змін основних напрямів діяльності: вплив на дохід зниження ціни продажу, обсяг виготовленої продукції для сплати додаткових витрат на розширення підприємства, закупівля ресурсів для виробництва тощо [1].

Розрахунок та аналіз точки беззбитковості підприємства наділяють керівництво такою інформацією: визначення чинників, які впливають на зміну прибутку; можливість проаналізувати, як потрібно змінити обсяг продажу або обсяг виробництва, якщо коливатиметься ціна товару; вирішення питань щодо подальшого вкладання грошей у проект тощо.

Точка беззбитковості (ВЕР) являє собою ситуацію, під час якої загальний дохід (TR) дорівнює сумарним витратам (ТС). Існують три методи розрахунку беззбитковості: графічний метод, метод рівнянь, метод маржинального доходу. Для аналізу беззбитковості в умовах невизначеності з урахуванням зовнішніх чинників можливо застосовувати сучасні технології комп'ютерного (імітаційного) моделювання [5].

Графічний метод обчислення точки беззбитковості заснований на побудові універсального графіка «Прибуток – Затрати – Обсяг виготовленої продукції». Для побудови графіку необхідно виконати такі кроки: будувється лінія постійних затрат (FC); обчислюються загальні витрати (сумма постійних та змінних витрат) та будувється пряма ТС, яка характеризує це значення; розраховується сума доходу від реалізації продукції (TR) (рис. 1).

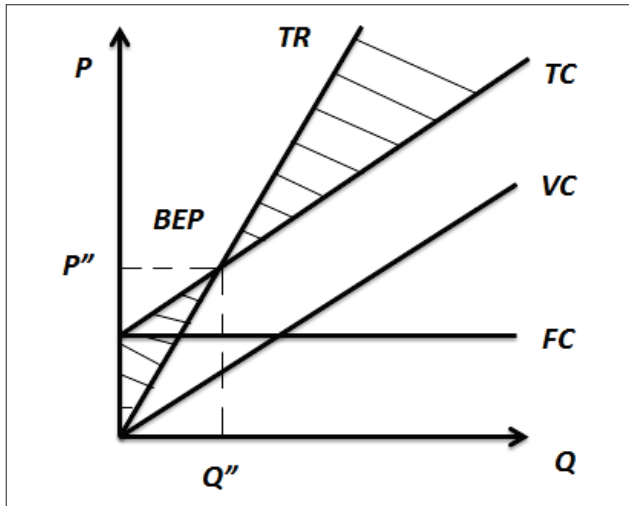

Рис. 1. Графік точки беззбитковості

У точці беззбитковості (ВЕР) прибуток дорівнює 0, а валовий дохід дорівнює загальним витратам. Якщо обсяг реалізованої продукції менше порогового обсягу виробництва, то підприємство потерпить збитки [1; 2].

Метод рівнянь дозволяє обчислювати прибуток підприємства:

$\text{Прибуток} = \text{Валовий дохід (виручка)} - VC - FC, (1)$
де VC – змінні витрати на одиницю продукції; FC – постійні витрати.

Змінні витрати на одиницю продукції (VC) – це витрати, які переносяться на виготовлення кожної одиниці продукції. Постійні витрати (FC) – це витрати, які потрібно сплачувати незалежно від обсягу виробництва.

Точку беззбитковості розраховують за таким алгоритмом: для початку показник прибутку дорівнює 0. Підставимо нульовий прибуток у формулу 1:

$$P * BEP - VC * BEP - FC = 0 \Rightarrow BEP = \frac{FC}{P - VC}, (2)$$

де P – ціна за одиницю продукції; BEP – пороговий обсяг виробництва (точка беззбитковості).

Метод маржинального прибутку є різновидом методу рівнянь.

Маржинальний прибуток (МП) можна представити як джерело відшкодування постійних витрат та сприяння для формування прибутку. В економічній літературі маржинальний прибуток називають граничним доходом, маржинальним доходом тощо. Ці терміни допомагають краще розкрити зміст цього поняття. Точка беззбитковості (поріг рентабельності) розраховується за формулою 3:

$$BEP = FC / НМП, (3)$$

де НМП – норма маржинального прибутку, яка розраховується за формулою 4 [1].

$$НМП = МП / \text{Валовий дохід (або виручка)} (4)$$

Характеристику темпів можливого зростання прибутку відображає операційний важіль (ОВ). ОВ вказує на скільки відсотків зміниться прибуток при зміні виручки на один процент [3]. Ефект ОВ розраховується за формулою 5.

$$EOB = МП / П, (5)$$

де EOB – ефект операційного важеля; МП – маржинальний прибуток; П – прибуток підприємства.

Ефект операційного важеля найбільш виражений у коротких періодах. Постійні витрати незмінні протягом деякого часу. Якщо під час збільшення обсягу продажу відбудеться ріст постійних витрат, то підприємство повинно подолати нову точку беззбитковості або ж пристосуватися до неї. Після такої ситуації ефект виробничого важеля проявляється в нових умовах виробництва по-новому. Точка беззбитковості розраховується за формулою 6:

$$BEP = \text{Виручка (або валовий дохід)} * FC / МП. (6)$$

За основу побудови оптимізаційної моделі використовуємо метод рівнянь.

У таблиці 1 зведені доходи від реалізації підприємства за 2010–2014 роки. Згідно з даними, компанія зазнає втрат [3].

Таблиця 1
Доходи від реалізації соків та дитячого харчування

Прибуток від реалізації продукції, роки	Сума, грн
2010	1286000
2011	-81000
2012	-4869000
2013	376000
2014	-1372000

Як видно з таблиці 1, у певні періоди підприємство зазнає втрат (рис. 1).

Низькі прибутки пов'язані з потребою в інноваційних технологіях, устаткуванні аналізом та потребами ринку тощо (рис. 2). Ця проблема загострилася після вступу України до СОТ. Для виходу продукції на продовольчий ринок, компанія мусить дотримуватися вимог стандартизації, виробництва та контролю якості продукції, інноваційних моделей розви-

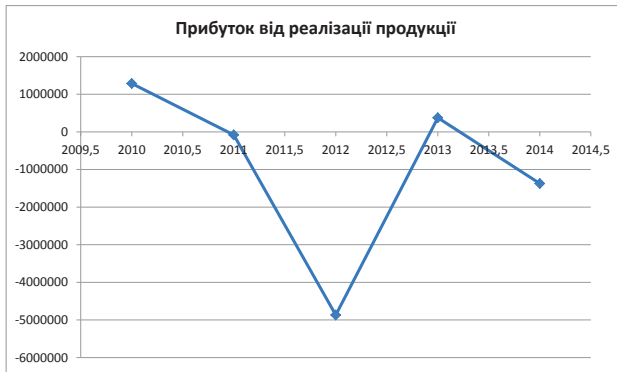

Рис. 2. Графік прибутку підприємства

тку тощо. Виконання цих кроків потребує аналізу беззбитковості з урахуванням обмежень [4].

У таблиці 2 містяться дані про продукцію підприємства харчової промисловості за 2014 рік, ціни, змінні та постійні витрати підприємства.

Таблиця 2

Асортимент продукції підприємства харчової промисловості

Найменування продукції	Об'єм, л	Ціна, грн за одиницю	Змінні витрати, грн за одиницю	Постійні витрати, грн
Сік «Jaffa»	2 л	23,75	20,65	1347000
	1 л	21	18,26	1458000
	0,2 л	4,7	4,08	582000
Сік «Наш сік»	0,2 л	4,5	3,91	352000
	0,5 л	8,7	7,57	529000
	1 л	13,4	11,65	879000
	1,5 л	18,9	16,43	753000
	2 л	19,5	16,96	641000
Сік «Джусік»	0,2 л	5,2	4,52	502000
Сік «Соковита»	0,2 л	4,6	4	527000
	1 л	12,75	11,09	1295000
Дит. харчув. «Чудо-Чадо»	0,13 л	9	7,83	672000
	0,17 л	12	10,43	857000

Щоб визначити ВЕР, потрібно враховувати такі чинники: ціну одиниці реалізованої продукції, змінні витрати на одиницю продукції і постійні витрати. При цьому ціна (Р) вказує на обсяг доходу, який підприємство отримує від реалізації кожної одиниці товарів або послуг.

Таблиця 3

Точка беззбитковості продукції

Найменування продукції	Об'єм, л	ВЕР, шт
Сік «Jaffa»	0,2 л	939710
	1 л	532117
	2 л	434516
Сік «Наш сік»	0,2 л	596610
	0,5 л	468142
	1 л	502286
	1,5 л	304858
	2 л	252362
Сік «Джусік»	0,2 л	738235
Сік «Соковита»	0,2 л	878333
	1 л	780120
Дитяче харчування «Чудо-Чадо»	0,13 л	574359
	0,17 л	545860

Розрахуємо точку беззбитковості для соків за формулою (2). Результати розрахунків представлені у таблиці 3. Тобто для кожного найменування продукції зазначено, яку кількість необхідно виготовити, щоб покрити загальні витрати на виробництво.

Для керівників і менеджерів компанії інтерес представляє знаходження точки беззбитковості для сукупного випуску з урахуванням вже існуючих замовлень на продукцію (табл. 4). За аналізом відділу маркетингу соки «Джусік», Сік «Соковита», дитяче харчування «Чудо-Чадо» варто виготовляти в обмеженій кількості (табл. 5). Врахуємо цей факт при побудові оптимізаційної моделі.

Таблиця 4

Замовлення у плановому періоді

Найменування продукції	Об'єм, л	Кількість, шт.
Сік «Jaffa»	0,2 л	200000
	1 л	400000
	2 л	300000
Сік «Наш сік»	0,2 л	400000
	0,5 л	350000
	1 л	500000
	1,5 л	300000
	2 л	210000

Таблиця 5

Попит (прогнозований) у плановому періоді

Найменування продукції	Об'єм, л	Попит, шт.
Сік «Джусік»	0,2 л	500000
Сік «Соковита»	0,2 л	600000
	1 л	550000
Дитяче харчування «Чудо-Чадо»	0,13 л	450000
	0,17 л	35000

Постійні витрати підприємство має нести в обсязі незалежно від кількості вироблених соків, тому, щоб домогтися мінімізації капітальних вкладень, необхідно мінімізувати сумарні змінні витрати. Таким чином, основною метою оптимізаційної задачі буде знайти виробничий план з найменшими змінними витратами, у якому враховані вже прийняті замовлення та прогнозований аналіз ринку, і, який приносить дохід, рівний сумарним витратам (табл. 4-5) [4].

Щоб отримати рівняння точки беззбитковості залежно від кількості виготовлених соків, визначимо змінні оптимізаційної моделі таким чином:

соки «Jaffa» об'ємом у 2 л – j_1 , 1 л – j_2 , 0,2 л – j_3 ;
 «Наш сік» об'ємом у 0,2 л – n_1 , 0,5 л – n_2 , 1 л – n_3 , 1,5 л – n_4 , 2 л – n_5 ;
 «Джусік» об'ємом 0,2 л – g ;
 сік «Соковита» об'ємом 0,2 л – s_1 , 1 л – s_2 ;
 дитяче харчування «Чудо-Чадо» об'ємом 0,13 л – d_1 , 0,17 л – d_2 .

Тоді рівняння точки беззбитковості матиме такий вигляд:

$$23,75j_1 + 21j_2 + 4,7j_3 + 4,5n_1 + 8,7n_2 + 13,4n_3 + 18,9n_4 + 19,5n_5 + 5,2g + 4,6s_1 + 12,75s_2 + 9d_1 + 12d_2 = 20,65j_1 + 18,26j_2 + 4,08j_3 + 3,91n_1 + 7,57n_2 + 11,65n_3 + 16,43n_4 + 16,96n_5 + 4,52g + 4s_1 + 11,09s_2 + 7,83d_1 + 10,43d_2 + 10394000,$$

де 10394000 – сума усіх постійних витрат.

Таким чином, цільова функція (сумарні змінні витрати) має вигляд:

$$20,65j_1 + 18,26j_2 + 4,08j_3 + 3,91n_1 + 7,57n_2 + 11,65n_3 + 16,43n_4 + 16,96n_5 + 4,52g + 4s_1 + 11,09s_2 + 7,83d_1 + 10,43d_2 \rightarrow \min$$

При обмеженнях:

$$3,1j1+2,74j2+0,62j3+0,59n1+1,13n2+1,75n3+2,47n4+2,54n5+0,68g+0,6s1+1,66s2+1,17d1+1,57d2=10394000$$

$$\begin{aligned} j1 &\geq 200000; \\ j2 &\geq 400000; \\ j3 &\geq 300000; \\ n1 &\geq 400000; \\ n2 &\geq 350000; \\ n3 &\geq 500000; \\ n4 &\geq 300000; \\ n5 &\geq 210000; \\ g &\leq 500000; \\ s1 &\leq 600000; \\ s2 &\leq 550000; \\ d1 &\leq 450000; \\ d2 &\leq 350000; \end{aligned}$$

$$j1, j2, j3, n1, n2, n3, n4, n5, g, s1, s2, d1, d2 \geq 0$$

$j1, j2, j3, n1, n2, n3, n4, n5, g, s1, s2, d1, d2$ – цілі значення

Для розв'язання цієї задачі скористаємося функцією «Пошук рішень» в Microsoft Excel.

Модель для пошуку точки беззбитковості у Microsoft Excel представлено на рис. 3.

У рядку «Вироблено» – невідомі змінні моделі, які розраховуються функцією «Пошук рішення». В економічному сенсі – це загальна кількість по кожному виду продукції. Остання комірка у рядку (=69748485) – це результат розрахунку цільової функції, тобто мінімальні сумарні змінні витрати.

Кількість продукції, яку необхідно виготовити для досягнення точки беззбитковості, представлено у таблиці 5.

Таблиця 5

Обсяг випуску продукції для точки беззбитковості

Найменування продукції	Об'єм, л	Вироблено, шт.
Сік «Jaffa»	0,2 л	410779
	1 л	680847
	2 л	701086
Сік «Наш сік»	0,2 л	405354
	0,5 л	387874
	1 л	500791
	1,5 л	631679
Сік «Джусік»	0,2 л	123768
	1 л	109187
Сік «Соковита»	0,2 л	302128
	1 л	212948
Дит. харчув. «Чудо-Чудо»	0,13 л	212948
	0,17 л	285852

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Точка беззбитковості з урахуванням потреб споживачів продукції має зовсім інший сенс, оскільки вона орієнтує підприємство на ринковий обсяг випуску продукції. Завдяки наведеній оптимізаційній моделі підприємство отримує інформацію про те, скільки необхідно виготовити кожного виду продукції, щоб покрити витрати та задовольнити потреби споживачів.

Найменування продукції	Сік «Jaffa»			Сік «Наш сік»					Сік «Джусік»	Сік «Соковита»		Дит. харчув. «Чудо-Чудо»		
	2л	1л	0,2л	0,2л	0,5л	1л	1,5л	2л	0,2	0,2л	1л	0,13л	0,17л	
Змінні витрати, грн. за одиницю	20,65	18,26	4,08	3,91	7,57	11,65	16,43	16,96	4,52	4	12,75	7,83	10,43	
Вироблено	701086	680847	410779	405354	387874	500791	631679	644565	123768	109187	302128	212948	285852	69748485

Ресурси														Потрібно виробити	
Найменування продукції	Сік «Jaffa»			Сік «Наш сік»					Сік «Джу-сік»	Сік «Соковита»		Дит. харчув. «Чудо-Чудо»			
Об'єм, л	2л	1л	0,2л	0,2л	0,5л	1л	1,5л	2л	0,2л	0,2л	1л	0,13л	0,17л		
Майбутні витрати на виробництво	3,1	2,74	0,62	0,59	1,13	1,75	2,47	2,54	0,68	0,6	1,7	1,17	1,57	10394000	= 10394000
Мін. Виробництво «Jaffa»	2л	1												701086	>= 200000
Мін. Виробництво «Наш сік»	1л		1											680847	>= 400000
Мін. Виробництво «Джусік»	0,2л			1										410779	>= 300000
Мін. Виробництво «Соковита»	0,2л				1									405354	>= 400000
Мін. Виробництво «Чудо-Чудо»	0,5л					1								387874	>= 350000
Мін. Виробництво «Джусік»	1л						1							500791	>= 500000
Мін. Виробництво «Соковита»	1,5л							1						631679	>= 300000
Мін. Виробництво «Чудо-Чудо»	2л								1					644565	>= 210000
Мін. Виробництво «Джусік»	0,2л									1				123768	<= 500000
Мін. Виробництво «Соковита»	0,2л										1			109187	<= 600000
Мін. Виробництво «Чудо-Чудо»	1л											1		302128	<= 550000
Мін. Виробництво дит. харч. «Чудо-Чудо»	0,13л												1	212948	<= 450000
Мін. Виробництво дит. харч. «Чудо-Чудо»	0,17л												1	285852	<= 350000

Рис. 3. Модель для пошуку точки беззбитковості у Microsoft Excel

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Погорелова Т.О Як досягти точки беззбитковості / Т.О. Погорелова, А.І. Бурлака // Вісник НТУ «ХПІ». – 2014. – Вип. 34. – С. 158-162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
2. Дейнеко Л.В. Шляхи та перспективи оновлення потенціалу харчової промисловості України / Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько // Екон. вісн. ун-ту : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 21/1. – С. 82-89. – Бібліогр.: 6 назв. – укр.
3. Офіційний сайт SMIDA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smida.gov.ua/>.
4. Мур Дж., Уэдерфорд Л. Экономическое моделирование в Microsoft Excel, 6-е изд. : пер. с англ. / Дж. Мур, Л. Уэдерфорд. – М : Издательский дом «Вильямс», 2004. – 1024 с.
5. Клепікова О.А. Імітаційна модель страхової компанії як спосіб досягнення стратегічних фінансових цілей [Електронний ресурс] / О.А. Клепікова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 4(9). – С. 195-201. – Режим доступу : <http://www.economics.opu.ua/2013/n4.html>.

УДК 005-004.942

Корзаченко О.В.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри інформаційного менеджменту
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

**МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВ:
МЕТОДОЛОГІЇ, ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ**

Стаття присвячена дослідженню методологій, підходів і методів моделювання бізнес-процесів з метою їх чіткої детермінації для полегшення практичного застосування. Аналіз методів моделювання дозволив згрупувати їх за такими ознаками, як цілі моделювання та гнучкість моделі, що спрощує проблему вибору певного методу моделювання для різних випадків.

Ключові слова: бізнес-процес, модель, підхід, методологія, метод.

Корзаченко О.В. МОДЕЛИРОВАНИЕ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ ПРЕДПРИЯТИЙ: МЕТОДОЛОГИИ, ПОДХОДЫ И МЕТОДЫ

Статья посвящена исследованию методологий, подходов и методов моделирования бизнес-процессов с целью их четкой детерминации для облегчения практического использования. Анализ методов моделирования позволил сгруппировать их по таким признакам, как цели моделирования и гибкость модели, что упрощает проблему выбора конкретного метода моделирования для разных случаев.

Ключові слова: бизнес-процесс, модель, поход, методологія, метод.

Korzachenko O.V. BUSINESS PROCESS MODELING: METHODOLOGIES, APPROACHES AND METHODS

The article deals with the research of methodologies, approaches, methods of business processes modeling. It allowed them to determine in order to facilitate the practical use. Analysis of modeling methods allowed grouping them by some criteria such as goal of business process model and model's flexibility. Such grouping simplifies the problem of choosing a modeling method for different occasions.

Keywords: business process model, hike, methodology, method.

Постановка проблеми. Побудова моделі бізнес-процесів – складне завдання, яка вимагає певного набору методів та засобів для її розв'язання. Існують різноманітні способи опису бізнес-процесів та подання їх у вигляді схем і діаграм. На сьогоднішній день методології, методи та інструменти моделювання (опису) бізнес-процесів є суттєвим напрямом наукових досліджень. Спектр методів моделювання досить широкий: від найпростіших графічних нотацій, що використовуються для побудови блок-схем та алгоритмів, і таких математичних апаратів, як мережі Петрі, до об'єктно-орієнтованих мов моделювання, наприклад, UML (Unified Modeling Language) і спеціально розроблених для опису бізнес-систем мов моделювання, наприклад, XPDL (XML Process Definition Language) і BPEL (Business Process Execution Language).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням моделювання бізнес-процесів підприємств присвятили свої дослідження такі вчені, як В. Репін, В. Єліферов, Д. Кулябов, А. Королькова, К. Самуйлов та інші. Аналіз наукових та практичних джерел [1-3; 5-12], що присвячені вивченню питань моделювання бізнес-процесів, показав відсутність

єдиного методологічного підходу до детермінації та диференціації таких понять, як «методологія», «підхід», «метод» моделювання (табл. 1). Дослідження показало, що в основному автори ототожнюють поняття «методологія», «методика» та «метод» моделювання бізнес-процесів, вживаючи їх як синоніми, прирівнюють поняття методології та нотації, виділяють концептуально різні підходи до моделювання, які іншими авторами сприймаються як методології моделювання, а також виділяють методології у межах підходів. Це, у свою чергу, ускладнює розуміння практичних аспектів моделювання бізнес-процесів й обмежує можливості формування науково-обґрунтованого механізму моделювання бізнес-процесів на підприємствах.

Постановка завдання. У силу зазначених обставин існує необхідність комплексного вивчення й уточнення теоретичних засад моделювання бізнес-процесів підприємств у контексті дослідження методологій, підходів, методів.

Виклад основного матеріалу. У першу чергу слід зазначити, що поняття «методологія» має два основних значення: по-перше, це – система певних правил, принципів й операцій, що застосовуються у тій

Таблиця 1

Аналіз літературних джерел з питань диференціації підходів, методологій та методів моделювання бізнес-процесів

№	Автор / (примітки)	Підходи	Методології	Методи
1	В. Репін, В. Сліферов [5]	Не виділені	Створення моделей структурного типу (методологія нотації IDEF0, VAD (ARIS, CW, MSVіsio)); створення моделей потоків робіт (методологія нотації IDEF3, eEPC (ARIS, CW, MSVіsio)); створення моделей потоків даних (методологія нотації DFD); створення моделей процесів, що виконуються (методологія BPMN, S-BPM)	Не приділена увага питанням диференціації методів
2	К. Самуїлов, Н. Серебреннікова, А. Чукарін, Н. Яркіна [6]	Функціональний; об'єктно-орієнтований	Методології SADT, сімейства IDEF, DFD; методологія ARIS; методології BPMN і BPMN; методологія WS-CDL; методології побудови моделей, що виконуються, розроблені організаціями зі стандартизації та міжнародними корпораціями	Блок-схеми, орієнтовані графі, мережі Петрі; мови моделювання на основі XML: BPMN, VPEL, XPDL
3	Л. Саркісян, О. Чепьок [7] (Виділяють інструменти на базі підходів до моделювання; серед інструментів присутні такі як методи і стандарти моделювання)	Функціональний; об'єктно-орієнтований	Не приділена увага питанням диференціації методологій	Класичний метод графічного структурного аналізу (DFD-модель «діаграми потоків даних»); стандарт функціонального моделювання (IDEF 0-14); концепції моделювання консалтингових компаній ORACLE, ARIS, BAAN, засновані на інтеграції різноманітних моделей і методологій, із врахування взаємозв'язків між ними
	Р. Кравець, О. Марковець, Ю. Серов [2]	Системний структурний; об'єктно-орієнтований	Не приділена увага питанням диференціації методологій	Акцентують увагу на таких методах, як SADT (IDEF0), IDEF3, DFD та методи побудови моделей за допомогою UML
	А. Вендров [1]	Підходи не виділені. Не приділена увага питанням диференціації методологій	Метод функціонального моделювання SADT (IDEF0); метод моделювання процесів IDEF3; моделювання потоків даних DFD; метод ARIS; метод Ericsson-Penker; метод моделювання, що використовується в технології Rational Unified Process	Метод функціонального моделювання SADT (IDEF0); метод моделювання процесів IDEF3; моделювання потоків даних DFD; метод ARIS; метод Ericsson-Penker; метод моделювання, що використовується в технології Rational Unified Process
5	А. Королькова, Д. Кулябов [3]	Структурний; об'єктно-орієнтований	Методологія, методика і метод моделювання використання SADT/IDEF0; метод моделювання процесів IDEF3; метод моделювання потоків даних DFD; метод моделювання процесів IDEF3; метод моделювання потоків даних DFD; метод моделювання, що використовується в технології Rational Unified Process	Акцентують увагу на таких методах, як SADT (IDEF0), IDEF3, DFD та методи побудови моделей за допомогою UML
6	Р. Кравець, О. Марковець, Ю. Серов [2]	Системний структурний; об'єктно-орієнтований	Не приділена увага питанням диференціації методологій	Акцентують увагу на таких методах, як SADT (IDEF0), IDEF3, DFD та методи побудови моделей за допомогою UML
7	О. Томашевський [8]	Структурний; об'єктно-орієнтований	Не приділена увага питанням диференціації методологій	Метод функціонального моделювання SADT (IDEF0); метод моделювання процесів IDEF3; моделювання потоків даних DFD; метод ARIS; метод Ericsson-Penker; метод технології Rational Unified Process
8	Р. Шкіль [9]	Структурний; об'єктно-орієнтований	Не приділена увага питанням диференціації методологій	Метод функціонального моделювання SADT (IDEF0); метод моделювання процесів IDEF3; моделювання потоків даних DFD; метод ARIS; метод Ericsson-Penker; метод технології Rational Unified Process
9	Ф. Лін, М. Янг [11]	Підходи не виділені. Не приділена увага питанням диференціації методологій	Не приділена увага питанням диференціації методологій	IDEF0, IDEF1, IDEF1X, IDEF3, RAD, REAL, динамічне моделювання, об'єктно-орієнтоване моделювання, AI, MAIS
11	П. Грін, М. Індулска, Дж. Рекер, М. Росман [12]	Підходи не виділені. Не приділена увага питанням диференціації методологій. Виділяють лише поняття «process modeling techniques»	Мережі Петрі; ANSI блок-схеми; DFD; ISO/TC87; Merise; EPC; IDEF 0-14; ebXML; BPMN; WSCI; WS-BPEL; BPMN	Мережі Петрі; ANSI блок-схеми; DFD; ISO/TC87; Merise; EPC; IDEF 0-14; ebXML; BPMN; WSCI; WS-BPEL; BPMN
12	Р. Агулар-Савен [10]	Аналітичне; імітаційне моделювання	Методологія і метод моделювання використовуються як тотожні поняття. Акцентують увагу на таких методах: IDEF0, IDEF3 для статичного моделювання; GPSS та мережі Петрі для імітаційного моделювання	Блок-схеми; RID; RAD; IDEF 0-14; DFD; мережі Петрі; діаграма Гагга; об'єктно-орієнтовані методи; Workflow; Rich Picture; GRAI мережі
13	А. Сіднев, Дж. Туомінен, В. Красі [13]	Аналітичне; імітаційне моделювання	Методологія і метод моделювання використовуються як тотожні поняття. Акцентують увагу на таких методах: IDEF0, IDEF3 для статичного моделювання; GPSS та мережі Петрі для імітаційного моделювання	Методологія і метод моделювання використовуються як тотожні поняття. Акцентують увагу на таких методах: IDEF0, IDEF3 для статичного моделювання; GPSS та мережі Петрі для імітаційного моделювання

Джерело: розроблено автором самостійно.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз методів моделювання

Метод моделювання	Атрибути / Характеристики	Переваги та недоліки моделі			
		Для користувачів		Для розробників	
		Сильні сторони	Слабкі сторони	Сильні сторони	Слабкі сторони
Блок-схема (графічне подання)	Потік подій / Не відображає субпроцеси; деталізованість; відсутність опису	Легко зрозуміла	Може мати значний обсяг	Гнучкість; простота	Різні позначення
DFD – схеми інформаційних потоків (описова діаграма структурного аналізу)	Потік даних / Пояснює логіку рівня субпроцесів	Легко зрозуміла	Відображає лише потік даних	Легко створювати та перевіряти	–
RAD – діаграми ролівих дій (переходу станів)	Потік індивідуальних ролей / Забезпечує детальний перегляд бізнес-процесу	Легко зрозуміла; підтримує комунікації	Відсутність декомпозиції	Включає бізнес-об'єкти	Різні позначення
RID – діаграми взаємодії ролей (матричне подання процесів для координації діяльності)	Потік подій та ролей / Входи і виходи бізнес-процесу не моделюються; виконавці процесу включені в модель	Легко зрозуміла	Не відображає важливу для користувачів інформацію	Стійкі позначення; можливість відображати складні процеси	Важко змінити існуючу схему
Діаграма Ганта (матричне подання)	Потік подій та їх тривалості / Зіставлення діяльності з часом	Легкий огляд та контроль за виконанням	Не призначена для аналізу	Простота	Немає чіткого уявлення про залежності
IDEFO (структурне подання, є текст та глосарій)	Потоки подій, входів, виходів, механізмів управління / Базується на SADT; підтримує декомпозицію процесів; популярна у користувачів	Показує входи, виходи, механізми управління та деталі	Розглядається лише як послідовність дій; ролі не представлені	Стійкі позначення; можливість розроблення ПЗ	–
IDEF3 (поведінкові аспекти системи)	Пріоритетність і причинність відносин між подіями / Описує потік процесу та переходи станів об'єктів в моделі; підтримує декомпозицію процесів	Легко зрозуміти динамічні аспекти виконання процесів в їх статичному стані	Процес описується за допомогою значної кількості часткових діаграм	Стійкі позначення; можливість розроблення ПЗ	Вимагає багато даних про процес та часу при моделюванні складних систем
CPN – кольорові мережі Петрі (графічно орієнтована мова для розробки, специфікації, моделювання та перевірки систем)	Мережа, що складається з місць, переходів і дуг / Забезпечує імітацію процесу, а також його ієрархічну декомпозицію	Легко зрозуміти як окремі процеси взаємодіють між собою	Значний обсяг	Формальне математичне представлення; визначений синтаксис і семантика; можливість розроблення ПЗ	Вимагає багато часу при моделюванні
Об'єктно-орієнтовані методи (описують систему з різними типами об'єктів)	Структура та поведінка об'єкту / Оперує поняттями об'єкту, класу та пов'язаності; містить значну кількість об'єктно-орієнтованих методів	Прийнятна для контролю та моніторингу процесів	Надмірно велика і докладна	Можливість розроблення ПЗ; внутрішня узгодженість дизайну, аналізу та програмування	Складність розроблення; вимагає багато даних та часу при моделюванні
Workflow (комп'ютеризоване спрощення або автоматизація бізнес-процесів)	Потік інформації, завдань та правил / Потік завдань між комп'ютерами і виконавцями процесів децентралізований	Легко аналізувати; більш короткий час навчання	–	Відображає передачу даних; легко вносити зміни; можливість розроблення ПЗ	Різні позначення; багато мов
Rich Picture (контекстне представлення)	Відображає складні процеси / Корисний для розуміння взаємодії елементів, що беруть участь в процесі і взаємодії між процесами; не придатна для структурного аналізу та опису	Легко зрозуміти; надає комунікаційну підтримку процесу	Не є структурованим підходом	Легко відображати компетенції: клієнт, трудові ресурси, завдання та навколишнє середовище	Різні позначення

Джерело: розроблено автором самостійно на основі [11; 13]

чи іншій сфері діяльності; по-друге, це – вчення про цю систему, загальна теорія метода. На особливу увагу заслуговує визначення методології А. та Д. Новікових [4, с. 20], яке є доволі лаконічним і точним, та його суть детермінована як організація діяльності.

Автори уточнюють структурні компоненти методології, а саме: підстави методології (філософія, психологія, системний аналіз, наукознавство, етика, естетика); характеристики діяльності (особливості, принципи, умови, норми діяльності); логічну структуру діяльності (предмет, суб'єкт, об'єкт, форми, засоби, методи, результат діяльності); часову структуру діяльності (фази, стадії, етапи).

Отже, під *методологією* створення моделі бізнес-процесу розуміємо сукупність способів, за допомогою яких бізнес-процеси або окремі операції й зв'язки між ними зображуються у вигляді моделі. Основна задача методології полягає у наданні користувачу практичної послідовності кроків, що призводять до заданого результату. Методологія визначає стандарт і підхід до опису бізнес-процесів підприємства.

Методологія моделювання складається з чотирьох компонентів, а саме: (1) теоретичні засади методології моделювання; (2) характеристики моделювання (особливості, принципи й умови); (3) логічна структура моделювання (предмет, суб'єкт, об'єкт, засоби, методи, нотації, результати тощо); (4) часова структура моделювання (фази, стадії, етапи проекту моделювання тощо).

Виходячи з цього, методологію опису бізнес-процесів слід розглядати як сукупність нотацій, методів та правил їх використання, які застосовуються для моделювання бізнес-процесів та об'єднанні загальним підходом.

Метод, у свою чергу, є сукупністю певних правил, прийомів, способів, норм пізнання та дій. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкт у вирішенні певної задачі або досягненні певного результату. Метод створення схеми (моделі) бізнес-процесів – найважливіша складова методології опису бізнес-процесів підприємства. Згідно визначення, будь-який метод є способом досягнення певної мети, розв'язання конкретної

задачі. Отже, *метод* – це сукупність практичних та теоретичних прийомів, які дозволяють отримати розв'язок поставленої задачі. Кожний метод є мовою опису об'єктів реального світу за допомогою спеціально розробленого синтаксису, який використовує ряд графічних символів, що відображають реальні об'єкти та зв'язки між ними, а також спосіб опису діяльності підприємства.

Нерозривно з методами пов'язані нотації моделювання бізнес-процесів, які є сукупністю графічних елементів. Тобто нотація – це синтаксис графічної мови моделювання.

Підсумовуючи вищевикладене та ґрунтуючись на проведеному аналізі наукових джерел, вважаємо, що в якості методологій моделювання бізнес-процесів доцільно виділити такі: (1) *методологію створення моделей структурного типу*; (2) *методологію моделювання потоків робіт*; (3) *методологію моделювання потоків даних*; (4) *методологію симуляції бізнес-процесів*.

Серед підходів до побудови та відображення моделей бізнес-процесів варто виділити такі: (1) *функціональне моделювання*; (2) *об'єктно-орієнтоване моделювання*; (3) *імітаційне моделювання*.

За *функціонального підходу* головним елементом є функція (бізнес-функція, дія, операція), система зображується у вигляді ієрархії взаємозалежних функцій. Моделювання бізнес-процесів зводиться до побудови їх схеми у вигляді послідовності кроків, а саме, виконання бізнес-функцій, з якими пов'язані матеріальні й інформаційні об'єкти, ресурси, що використовуються, та організаційні одиниці. Перевагою такого підходу є наочність послідовності та логіки операцій у бізнес-процесах підприємства, а недоліком – деяка суб'єктивність у деталізації операцій.

За *об'єктно-орієнтованого підходу* система розбивається на набір об'єктів, що тотожні до об'єктів реального світу та взаємодіють між собою за допомогою передачі повідомлень. Об'єктами в моделюванні бізнес-процесів є певні предмети або реальні сутності, наприклад, клієнт, замовлення, послуга тощо. Кожен об'єкт характеризується набором атрибутів, значення яких описують його стан, а також набір

Таблиця 3

Аналіз застосування методів моделювання бізнес-процесів

Гнучкість моделі (здатність вносити зміни)	Активні моделі	Цілі моделювання			
		Опис та вивчення бізнес-процесів підприємства	Аналіз бізнес-процесів з метою їх оптимізації	Моніторинг та контроль бізнес-процесів	Автоматизація бізнес-процесів
		Інтегрована методологія GRAI (Graph with Results and Activities Interrelated)			
		Workflow			
		UML (Unified Modeling Language) – уніфікована мова моделювання			
		OOT (OO Technique) – об'єктно-орієнтована техніка			
		OMT (Object Modelling Technique) – техніка об'єктного моделювання			
		OOA/OOD (OOAnalysis / OODesign) – об'єктно-орієнтований дизайн та аналіз			
		OOD (Object Oriented Design) – об'єктно-орієнтований дизайн			
		IDEF3		CPN (Coloured Petri nets) – кольорові мережі Петрі	
	Пасивні моделі	Діаграма Ганта	SSM (Soft System Methodology) – методологія м'яких систем		
			IDEF3		
			IDEF0		
			RID (Role Interaction Diagrams) – діаграми взаємодії ролей		
			DFD (Data Flow Diagramming) – схеми інформаційних потоків		
			RAD (Role Activity Diagrams) – діаграми рольових дій		
		Блок-схема		Діаграма Ганта	

Джерело: розроблено автором самостійно

ром операцій для перевірки та зміни цього стану. Об'єктно-орієнтований підхід передбачає спочатку виділення об'єктів, а потім визначення тих дій, в яких вони беруть участь. При цьому розрізняють пасивні об'єкти (матеріали, документи, обладнання), над якими виконуються дії, та активні об'єкти (організаційні одиниці, виконавці, програмне забезпечення), які здійснюють дії. Такий підхід дозволяє більш об'єктивно виділити операції над об'єктами і вирішити завдання щодо доцільності використання цих об'єктів. Недолік об'єктно-орієнтованого підходу полягає у меншій наочності.

Розглянуті підходи до моделювання бізнес-процесів можливо об'єднати у комплексний підхід *аналітичного (статичного) моделювання*.

Імітаційне моделювання передбачає побудову моделей бізнес-процесів за допомогою програмних засобів для імітації їх виконання у часі. Такий підхід дозволяє імітувати виконання бізнес-процесів з урахуванням графіків робочого часу та наявності необхідної кількості ресурсів, що дозволить проаналізувати особливості виконання бізнес-процесів в умовах невизначеності внутрішнього та зовнішнього середовища, оцінити реальний час їх виконання.

Імітаційна модель включає у себе структурну модель процесу та сукупність аналітичних моделей, пов'язаних між собою. Математичною основою цих моделей є нелінійні диференціальні рівняння, ймовірнісні методи, методи автоматного моделювання тощо.

Зазначимо, що до імітаційного моделювання бізнес-процесів відносять *дискретно-подієве й агентне моделювання*, використання *системної динаміки, систем масового обслуговування, скінченних автоматів, мереж Петрі*.

Дослідження основних сутнісних характеристик методів, які найбільш часто використовуються у практичній діяльності дозволив провести їх порівняння, результати якого відображені у таблиці 2.

Аналіз методів моделювання дозволив згрупувати їх за цілями моделювання та гнучкістю моделі (табл. 3). Розрізняють активні моделі, які передбачають широку взаємодію з користувачами та легкість внесення в них певних змін, і пасивні, тобто такі, що не взаємодіють з користувачами.

До основних цілей, які спонукають до побудови моделей бізнес-процесів, а саме: опис і вивчення, вдосконалення, автоматизація, варто додати моніторинг і контроль бізнес-процесів, оскільки, саме завдяки їм формується зворотний зв'язок в системі управління бізнес-процесами підприємств. Також при виборі того чи іншого методу моделювання можуть братися до уваги й інші критерії, такі, як складність моделювання, зовнішня «привабливість» моделі тощо.

Ідея запропонованої нами у таблиці 3 класифікації полягає у наданні такої основи, яка забезпечить вибір певного методу моделювання для різних випадків.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження методологій, підходів, методів моделювання бізнес-процесів дозволило провести їх чітку детермінацію для полегшення їх практичного застосування. Вважаємо, що в якості методологій моделювання бізнес-процесів доцільно виділити створення моделей структурного типу, моделювання потоків робіт та потоків даних, а також симуляцію бізнес-процесів. Серед підходів визначені функціональне, об'єктно-орієнтоване й імітаційне моделювання. Аналіз методів моделювання дозволив згрупувати їх за такими ознаками, як цілі моделювання та гнучкість моделі. Таке угруповання спрощує проблему вибору конкретного методу моделювання для різних випадків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вендров А.М. Методы и средства моделирования бизнес-процессов (обзор) [Електронний ресурс] / А.М. Вендров. – Режим доступу : http://www.jetinfo.ru/Sites/new/Uploads/2004_10.7BBA D6EFC6554E8791CCBF730A438BA8.pdf. – Назва з екрану.
2. Кравець Р.Б. Інформаційні технології організації бізнесу: навчальний посібник / Р.Б. Кравець, Ю.О. Серов, О.В. Марковець. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 228 с.
3. Кулябов Д.С., Королькова А.В. Введение в формальные методы описания бизнес-процессов: учеб. пособие / Д.С. Кулябов, А.В. Королькова. – М.: РУДН, 2008. – 173 с.
4. Новиков А.М. Методология / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. – М.: СИН-ТЕГ. – 668 с.
5. Репин В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / В. Репин, В. Елиферов. – М.: Издательство «Манн, Иванов и Фербер», 2013. – 544 с.
6. Самуйлов К.Е. Основы формальных методов описания бизнес-процессов: учеб. пособие / К.Е. Самуйлов, Н.В. Серебренникова, А.В. Чукарин. – М.: РУДН, 2008. – 130 с.
7. Саркисян Л.М. Исследование методологических проблем бизнес-моделирования инновационных экономических процессов / Л.М. Саркисян, О.Р. Чепьюк // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2012. – № 1(1). – С. 234-238.
8. Томашевський О.М. Інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів / Томашевський О.М., Цегелик Г.Г., Вітер М.Б., Дубук В.І. – К.: Видавництво «Центр учбової літератури», 2012. – 296 с.
9. Шкіль Р.А. Аналітичний огляд методів моделювання бізнес-процесів в електронній комерції [Електронний ресурс] / Р.А. Шкіль. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vdnuzht/2008_25/articles/modelir/Shkil_25.pdf. – Назва з екрану.
10. Aguilar-Saven R.S. Business process modelling: Review and framework / R.S. Aguilar-Saven // Int. J. Production Economics 90. – 2004. – P. 129-149.
11. Lin F-r. A generic structure for business process modeling / F-r. Lin, M-ch. Yang, Yu-h. Pai // Business Process Management Journal. – 2002. – Vol. 8. – № 1. – P. 19-41.
12. Recker J. Business Process Modeling. A Comparative Analysis / J. Recker, M. Indulska, M. Rosemann, P. Green // Journal of the Association for Information Systems. – 2009. – Volume 10. – Issue 4. – P. 333-363.
13. Sidnev A. Business Process Modeling and Simulation / A. Sidnev, J. Tuominen, B. Krassi – Helsinki University of Technology. Industrial Information Technology Laboratory Publications, 2005. – 116 p.

Наукове періодичне видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Випуск 11

Частина 1

Коректура • *О.А. Скрипченко*

Комп'ютерна верстка • *Н.М. Ковальчук*

Формат 64x90/8. Гарнітура SchoolBook.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 20.46
Замов. № 22/15. Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.